

Schuldige seks

Schuldige seks

*Homoseksuele zedendelicten rondom de Duitse
bezettingstijd*

Guilty sex

Homosexual sex crimes around the German occupation

(with a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Utrecht op gezag van de rector magnificus, prof. dr J.C. Stoof, ingevolge het besluit van het college voor promoties in het openbaar te verdedigen op woensdag 23 december 2009 des middags te 2.30 uur

door

Anna Cornelia Marie Tijsseling-Stek

geboren op twaalf juli 1977

te Tiel

Promotor: Prof. dr. L. Heerma van Voss

Co-promotoren: Dr. J. Schuyf

Dr. G.A. Mak

Dankwoord

Op vrijdag 16 maart 2001 mocht ik rond kwart voor vijf 's middags mijn handtekening zetten op het witte doek in de afstudeerkamer van het L-Gebouw op de campus van de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Het vuur was mij aan de schenen gelegd door Maria Grever en Joop Visser, die voorgezeten door Siep Stuurman, mijn afstudeercommissie vormden. Vlak voordat ik de rode stift pakte om mijn handtekening te zetten, spoorde Siep mij aan niet te tekenen voor de *afronding* van een academische periode, maar voor de *start* van een nieuwe. Met de afronding van mijn promotieonderzoek, dank ik hem voor zijn vertrouwen in mij.

Ik ben dank verschuldigd aan velen. Mijn dank gaat uit naar mijn promotor Lex Heerma van Voss en mijn co-promotoren Judith Schuyf en Geertje Mak. Hun betrokken houding, hun kritische commentaar en hun aansporingen om mijn analyses te preciseren en mijn punten beter uit te lichten, zijn voor mij van onschatbare waarde. Ik ben hen veel verschuldigd.

Daarnaast dank ik de leden van de begeleidingscommissie die werd aangesteld voor het driedelige project *Homoseksualiteit in Nederland in de twintigste eeuw*: Bas Bijl, Hans Blom, Ybo Buruma, Sjoerd Faber, Lex Heerma van Voss, Karin Hofmeester, Sierk Plantinga en Judith Schuyf. De vergaderingen met de begeleidingscommissie boden een gelegenheid om met zeer verschillende deskundigen van gedachten te wisselen. Zij hebben me op weg geholpen.

Ook dank ik mijn projectgenoten, Theo van der Meer en Marian van der Klein. Ik heb veel van hen geleerd. Theo dank ik in het bijzonder wegens zijn generositeit. Hij deelde zijn kennis en data van het gerechtsarchief en zette me op het spoor van allerhande literatuur.

Derk Venema dank ik voor zijn voortdurende (en geduldige) bereidheid om mijn vragen over gerechtelijke procedures te beantwoorden. Hij was bij tijd en wijlen een ware juridische helpdesk. Hij heeft me veel bijgebracht over de Nederlandse rechtspraak en leerde me secuur kijken naar het juridische bronmateriaal.

Naast Derk, dank ik Willemijn Ruberg, Frank Schipper, Kristine Steenbergh, Bert Tijsseling, Hedda Treffers en Rosé de Vaan voor het lezen en commentariëren van delen uit eerdere versies van dit boek. Zij hebben mij voor menige fout behoed.

Het was prettig om zowel op het Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam als binnen de N.W. Posthumus onderzoeksschool op te kunnen trekken met een aanzienlijke groep medepromovendi. Ook het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) – in het bijzonder Peter Romijn, Hans Blom en Jolande Withuis – bood een fijn, academisch klimaat, met name tijdens de befaamde lunchlezingen. Daarnaast waren de veelvuldige bezoeken aan het Nationaal Archief prettig, onder meer door de betrokkenheid van Sierk Plantinga en Suzanne Barbier bij, respectievelijk, het slagen van dit project en mijn

eenzame bestaan als promovendus. Ook vertoefde ik met plezier op de studiezaal van het Haags Gemeentearchief, onder meer door de behulpzaamheid van mijnheer Dekker.

Onder de hoede van Leo Lucassen, Boudien de Vries en Geertje Mak deed ik ervaring op in het academisch onderwijs op de Universiteit van Amsterdam en de Radboud Universiteit Nijmegen. Leo, Boudien en Geertje creëerden een stimulerende omgeving. Ik ben dankbaar voor al hun handreikingen. Mijn liefde voor het onderwijs werd nog eens vergroot door de enthousiaste participatie van de Amsterdamse en Nijmeegse studenten in mijn werkcolleges.

Met het toetreden tot de redactie van het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* in 2004 stapte ik nietsvermoedend in één van de beste opleidingsinstituten die ik ken. De vergaderingen en uiteindelijke presentaties waren daarbij stevast gezellig. Hoewel ik velen te kort doe door hen niet bij naam te noemen, wil ik Kristine Steenbergh en Willemijn Ruberg bij uitstek danken voor de vele motiverende gesprekken en uiteraard de onvergetelijke tocht langs de Ierse meren.

De laatste redactionele hand werd aan dit manuscript gelegd tijdens mijn aanstelling als docent Vaderlandse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Henk te Velde, Judith Pollmann en Bart van der Boom dank ik voor hun besluit mij aan te stellen. Hierdoor belandde ik ineens in een heerlijke, bruisende, collegiale club van academici die de liefde voor het academisch onderwijs delen. Maartje Janse dank ik hier in het bijzonder vanwege haar aandeel in de voorbereiding op de verdediging van dit proefschrift.

Ook mijn vrienden dank ik voor de gezellige, hilarische, inspirerende en hartverwarmende momenten tussendoor. Lotje Mertens, Mariolein Hemelaar en Tanya van der Spek noem ik hier bij name omdat zij gedurende de afgelopen jaren de relativerende en motiverende opmerkingen maakten die ik nodig had.

Uiteraard dank ik mijn warme en betrokken familie. De onvoorwaardelijke steun die ik van mijn ouders krijg, bij alles wat ik onderneem, is een grotere rijkdom dan zij beseffen. Mijn broer Arris en zijn vriendin Roos ben ik erkentelijk voor hun betrokkenheid bij mij en mijn gezin. Dankbaar ben ik ook voor de nieuwe periode die nu aanbreekt voor mijn zusje Cornelia. Uit mijn omvangrijke familie wil ik één groep in het bijzonder danken voor de jaarlijkse hoogtepunten in binnen- en buitenland: mijn nichtjes Anja Vonk, Anka Snel, Annemieke de Vos, Antoinette Snel, Barbara Snel, Carolien Pastoors, Evelien Snel, Judith Hopman, Marianne Snel, Mariette Kolsteeg, Marjolijn Snel en Yvonne Snel. Het is heerlijk om na het nichtenweekend thuis te komen met kramp in je kaken van het lachen.

Tijdens mijn proefschriftperiode werd Julia geboren. Zij relativeert alles met haar heerlijke lach. Ik dank mijn levensgezel en maatje Sylvia. Zij maakt al mijn dromen waar. Onze Julia is daarvan het beste bewijs. Omdat ik zonder Sylvia nergens ben, draag ik dit boek aan haar op.

Inhoudsopgave

HOOFDSTUK 1. HOMOSEKSUALITEIT EN DE NEDERLANDSE BEZETTINGSTIJD	10
1.1. MYTHEVORMING EN DE INTERNATIONALE STRIJD OM ERKENNING	12
<i>'Je kunt beter jood zijn dan flikker'</i>	12
<i>Selbstkritische Gedanken zur Mythologisierung</i>	13
<i>De vervolging van homoseksuelen in het Derde Rijk</i>	14
1.2. DE NEDERLANDSE HOMOVERVOLGING ALS POLITIEK EN HISTORISCH THEMA	15
<i>De Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers en de geschiedwetenschap</i>	15
<i>Artikel 248bis en Verordening 81</i>	17
<i>Erkenning ondanks de stagnatie in strafvervolging</i>	18
<i>Een Duitse blauwdruk voor de Nederlandse geschiedenis</i>	22
1.3. DE CONTOUREN VAN SCHULDIGE SEKS	25
<i>De historisering van 'homoseksualiteit'</i>	26
<i>Institutioneel voyeurisme</i>	30
<i>Nut en nadeel van het Haagse materiaal</i>	31
<i>De hoofdstukken</i>	34
HOOFDSTUK 2. STRAFBAAR STELLEN	37
2.1. HET 'NIEUWE' VAN VO 81/1940	37
2.2. HET MYSTERIE VAN DE AFWEZIGE SCHANDKNAAP	39
<i>Nederlandse zedelijkheidsbepalingen</i>	39
<i>De onbespreekbaarheid van jongensprostitutie</i>	40
2.3. WIDERNATÜRLICHE UNZUCHT	45
<i>Seks tussen vrouwen</i>	46
<i>Verscherping van paragraaf 175</i>	47
<i>Nationale verschillen en de Nederlandse 'Draculathese'</i>	51
<i>Castratiepraktijken</i>	53
2.4. KLASSIEKE EN MODERNE RECHTSLEER	54
<i>De psychopatenwetten van 1928</i>	56
<i>Vernieuwingen in bestraffen en berechten</i>	57
2.5. CONCLUSIE	59
HOOFDSTUK 3. VEROORDELEN	60
3.1. STATISTIEKEN OVER HOMOSEKSUELE ZEDENZAKEN	61
3.2. HET VEROORDELEN VAN SEKSUELE ZEDENDELICTEN	64
3.3. VERANDERINGEN TIJDENS DE BEZETTINGSTIJD	68
<i>Minderjarigen het doelwit van VO 81/1940?</i>	68
<i>Strengere straffen?</i>	70
3.4. CONCLUSIE	73
HOOFDSTUK 4. KLAGEN EN INGRIJPEN	75
4.1. HET VERRADERLIJKE KLIMAAT	76
4.2. HAAGSE AANGIFTEN	77
4.3. DUBBEN, WEIFELEN EN TWIJFELEN	81
4.4. 'DUITSE' ZAKEN?	88
4.5. CONCLUSIE	90
HOOFDSTUK 5. ONDERZOEKEN	92
5.1. HET HAAGSE POLITIEKORPS	93
5.2. HOORBARE STILTES IN DE HAAGSE POLITIEPRAKTIJK	94
5.3. POLITIËLE REPRESSIE TIJDENS DE BEZETTINGSTIJD?	100
5.4. CONCLUSIE	107

HOOFDSTUK 6. VERVOLGEN EN BERECHTEN.....	109
6.1. HAAGSE JUSTITIE.....	110
<i>Nazificering van de Haagse justitie?</i>	110
<i>Duitse druk op het Haagse vervolgingsbeleid?</i>	112
<i>Pathologisering van de rechtspraak</i>	113
6.2. DE GETUIGEN-DESKUNDIGEN	116
<i>De psychiater als hoogste autoriteit</i>	117
<i>Over homoseksualiteit zijn de geleerden het niet eens</i>	118
<i>Seksistische deskundigheid</i>	120
6.3. CONCLUSIE.....	128
HOOFDSTUK 7. VERHALEN OVER HOMOSEKSUALITEIT.....	131
7.1. DE ONTKNOPING VAN EEN JURIDISCHE FABEL.....	132
<i>Het seksuele taboe als een literaire muilkorf</i>	134
7.2. NAAR DE MOND PRATEN	136
<i>De zucht tot zelfbehoud</i>	138
<i>Seksualiteit als stollingsproces</i>	140
7.3. EEN NAOORLOGSE OMSLAG IN VERDEDIGINGSVERHALEN.....	143
7.4. CONCLUSIE.....	150
HOOFDSTUK 8. SAMENVATTING EN CONCLUSIE	152
SUMMARY	157
NOTEN	159

TABELLEN EN GRAFIEKEN

<i>Grafiek 1 Aantal veroordelingen wegens 248bis Sr wegens één feit, per miljoen inwoners. Bron: Pieter Koenders, 1983: 24 (tot het jaar 1949); 1996: 863-864.....</i>	19
<i>Grafiek 2. Aantal rechtszaken en veroordelingen, 248bis en VO 81/1940, 1936-1943. Bron: Pieter Koenders, 1983: 88; 1996: 437, 863. ....</i>	19
<i>Grafiek 3. Aantal veroordelingen in de Haagse 248bis-zaken (linker-as), afgezet tegen de landelijke cijfers (rechter-as), 1911-1971. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83; Pieter Koenders, 1996: 863-864. ....</i>	62
<i>Grafiek 4. Aantal veroordelingen in de Haagse homoseksuele zedenzaken, 1911-1971. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83...63</i>	63
<i>Grafiek 5. Veroordelingen zedenmisdrijven in Nederland (absolute aantallen). Voor artikelen 239 en 247 Sr geldt de rechteras; voor artikelen 248bis en 249 Sr en VO 81/1940 geldt de linker as. Bron: Criminele Statistiek, CBS.....</i>	66
<i>Grafiek 6. Veroordelingen zedenmisdrijven in het Haagse arrondissement in absolute aantallen. Voor 248bis en 249 Sr geldt de linker as; voor artikelen 239 en 247 Sr geldt de rechteras. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.....</i>	67
<i>Grafiek 7. Nader persoonsonderzoek in de heteroseksuele en homoseksuele zedenzaken in het Haagse arrondissement waarvan het strafdossier bewaard is, 1911-1960. Bron: Nationaal archief, Archief van de arrondissementsrechtbank van 's-Gravenhage: strafdossiers uit de peiljaren. ....</i>	113
<i>Grafiek 8. Betrokkenheid van professionals na de veroordeling in Haagse 248-bis zaken. Bron: Nationaal archief, Archief van de arrondissementsrechtbank van 's-Gravenhage: parketregisters en strafdossiers uit de peiljaren.....</i>	115
<i>Grafiek 9. Betrokkenheid van professionals na de veroordeling in Haagse 249- zaken. Bron: Nationaal archief, Archief van de arrondissementsrechtbank van 's-Gravenhage: parketregisters en strafdossiers uit de peiljaren.....</i>	116
 <i>Tabel 1. Gemiddelde leeftijd en mediaan van leeftijd verdachten in Haagse homoseksuele zedenzaken per onderzoeksperiode. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.....</i>	68

<i>Tabel 2. De verhoudingen tussen sanctiesoorten in Haagse vonnissen van homoseksuele zedenzaken naar perioden, waarbij de vonnissen in VO 81/1940-zaken ook apart zijn uitgelicht. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.....</i>	<i>71</i>
<i>Tabel 3. Hoogte celstraffen in maanden bij Haagse homoseksuele zedenzaken per periode in absolute en relatieve cijfers. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.....</i>	<i>73</i>
<i>Tabel 4. De verhouding tussen het aantal onvoorwaardelijke celstraffen in Haagse homoseksuele zedenzaken ten opzichte van het totale aantal Haagse homoseksuele zedenzaken en het aantal Haagse zedenzaken waarvan de veroordelingen bekend is. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.....</i>	<i>73</i>
<i>Tabel 5. Categorieën aanleidingen voor het starten van een onderzoek naar homoseksuele contacten in het Haagse arrondissement. Bron: Nationaal Archief, Archief arrondissementsrechtbank, Strafdossiers voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06; Haags Gemeentearchief, Archief Gemeentepolitie, 432.....</i>	<i>78</i>
<i>Tabel 6. De percentuele verhouding tussen pathologiserende uitspraken en niet-pathologiserende uitspraken in Haagse homoseksuele zedenzaken naar de onderzoeksperioden. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83. ....</i>	<i>115</i>

Hoofdstuk 1. Homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd

Vanaf de late jaren zeventig heeft het thema 'homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog' de gemoederen beroerd. In dit eerste hoofdstuk wordt uitgelicht hoe hoog de emoties opliepen in zowel het internationale als in het Nederlandse debat over de nationaal-socialistische homovervolging. De homobeweging was gericht op de maatschappelijke en publieke erkenning van het leed dat homoseksuelen tijdens de nationaal-socialistische periode was aangedaan. Die strijd beïnvloedde het soort vragen dat geschiedwetenschappers stelden en het soort antwoorden dat zij hebben gezocht. In Nederland werd het debat over de vervolging van homoseksuelen tijdens de Duitse bezettingstijd toegespitst op de voorzieningen die voor vervolgingslachtoffers getroffen moesten worden. Met de Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers (WUV) wilde de Nederlandse overheid slachtoffers van de bezettingstijd compenseren. Het debat over de homovervolging draaide om de strijd om in die wet ook homoseksualiteit als vervolgingsgrond te laten opnemen.

Die specifieke setting maakte dat geschiedwetenschappers zochten naar een antwoord op de vraag in hoeverre er sprake was geweest van vervolging van homoseksuelen of – nadat de eisen die aan de bewijslast gesteld werden, werden versoepeld – van op vervolging gelijkende strafvervolging. Na een langdurig politiek debat werden in 1986 de wettelijke vervolgingsgronden met homoseksualiteit uitgebreid. Dit was zeer tegen de zin van het toenmalige kabinet omdat niet kon worden aangetoond dat er van vervolging, noch van 'op vervolging gelijkende strafvervolging'¹ sprake was geweest tijdens de jaren van bezetting.

Intussen had dit politieke debat historisch onderzoek aangezwengeld. Met name de Nederlandse historicus Pieter Koenders maakte werk van dit terrein. Hij wijdde zijn doctoraalscriptie aan het thema en publiceerde daarna een proefschrift op dit terrein. Het

resultaat was een omvangrijk en doorwrocht onderzoek over enerzijds de Nederlandse antihomoseksuele wetgeving en beleidsvoorstellen, en anderzijds het antihomoseksuele politieoptreden. Ook onderzocht hij de homoseksuele subculturen in verschillende Nederlandse gemeenten. Zijn antwoord op de vraag of homoseksuelen zijn vervolgd door de Duitse bezetter was tweeslachtig. Terwijl hij de overeenkomsten tussen het antihomoseksuele *beleid* in Nazi-Duitsland en bezet Nederland – met zijn vijf-fasen-model – benadrukte, bleef zijn uiteindelijke conclusie dat er in Nederland geen sprake was van vervolging van homoseksuelen sterk onderbelicht. Zijn werk was zeer bepalend in dit onderzoeksveld. De nadruk op de overeenkomsten tussen de Duitse en Nederlandse ontwikkelingen nam – juist voor wat betreft de vervolging van homoseksuelen – het zicht weg op prangende verschillen.

Lange tijd bleef Koenders' proefschrift de laatste uitvoerige studie naar de vervolging van homoseksualiteit in Nederland. Met de eeuwwende kwam er een nieuwe – en niet onbelangrijk: een financiële – impuls op het werkkterrein van homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd. Het kabinet stimuleerde in het kader van materieel rechtsherstel voor oorlogsgetroffenen nader historisch onderzoek naar een aantal doelgroepen, waaronder de homoseksuelen. Dit leidde tot voornamelijk publicaties van biografische studies. Zo verscheen er een biografie over Tiemon Hofman – Nederlands enige erkende homoseksuele vervolgingslachtoffer, – over Jacob Anton Schorer, de grondlegger van de Nederlandse homoseksuele beweging, – en over de joodse homoseksueel Benno Premsele – één van de naoorlogse voorzitters van het COC. Ook zag een artikelenbundel met levensverhalen over homoseksuele verzetsstrijders, onder wie Willem Arondéus en Frieda Belinfante, het licht.

Tenslotte werd op het Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis te Amsterdam het onderzoeksproject 'Homoseksualiteit in Nederland in de twintigste eeuw' opgestart. Bestaande uit drie deelprojecten nam het onderzoekswerk naar homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd in dit project een meer thematisch (in tegenstelling tot biografisch) karakter aan. Dit proefschrift maakt deel uit van dit project waarin naast dit onderzoek naar de strafrechtsvervolging, ook onderzoek werd gedaan naar de castratiepraktijken en collectieve herinneringen over de Nederlandse bezettingstijd door, respectievelijk, de Nederlandse historici Theo van der Meer en Marian van der Klein. De studies naar het strafrecht en de castratiepraktijken moeten worden gezien als een aanvulling op het 'continuïteit-versus-aberratie debat'. Zij geven antwoord op de vraag in hoeverre de Duitse bezetting tot wezenlijke veranderingen leidde binnen in de afgebakende onderzoeksterreinen. Het onderzoek naar de collectieve herinneringen brengt in kaart hoe er over het lot van homoseksuelen tijdens de bezettingstijd is gesproken na 1945.²

In dit eerste hoofdstuk wordt eerst stilgestaan bij de internationale ontwikkelingen in de collectieve herinneringen aan de vervolging van homoseksuelen tussen 1933 en 1945. Daarna

wordt het Nederlandse debat over de homovervolging tijdens de bezettingstijd verder uitgediept. Daarin wordt uiteengezet hoe bepalend het politieke debat rondom de erkenning van homoseksuelen als vervolgingslachtoffers is geweest voor de focus in de historiografie over homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd. Tenslotte wordt verantwoording afgelegd voor de keuze om een 'kleinschalig' onderzoek te doen naar de alledaagse politieke- en rechtspraak in het Haagse arrondissement tussen 1911 en 1960 om iets te kunnen zeggen over de invloed van de Duitse bezetting op de strafvervolging van 'homoseksualiteit'.

1.1. Mythevorming en de internationale strijd om erkenning

De publieke beeldvorming over de nationaal-socialistische vervolging van homoseksuelen werd sterk bepaald door het autobiografische verhaal van de homoseksuele concentratiekamp-gevangene Josef Kohout. Hij publiceerde in 1972 onder het pseudoniem Heinz Heger zijn kampervaringen in Dachau in *Die Männer mit dem rosa Winkel*.³ Hij leidde zijn boek in met de schatting dat naast hem tienduizenden, maar waarschijnlijk honderdduizenden homoseksuelen in concentratiekampen waren opgesloten, waar zij de roze driehoek moesten dragen.

'Je kunt beter jood zijn dan flikker'

Kohouts boek werd niet alleen bewerkt tot een toneelstuk dat vanaf 1979 de wereld overging, maar werd ook verfilmd. De joodse homoseksuele Martin Sherman schreef het toneelstuk *Bent*, dat vanaf 2 december 1979 in het New Yorkse *New Apollo Theatre* werd opgevoerd. Een maand later ging het stuk op Broadway in première en werd het ook internationaal opgepakt. In mei 1980 werd het gespeeld door het *Mannheimer Nationaltheater*. In Nederland werd het stuk, vertaald als *De Anderen*, in november 1980 opgevoerd.⁴ Het toneelstuk was controversieel. Het gaat over twee homoseksuele mannen die worden vervolgd nadat de Gestapo op een ochtend aan de deur staat omdat zij een homoseksuele SA-man in huis hebben. De SA-man wordt ter plekke geëxecuteerd. Daarna wordt de vervolging van het homoseksuele paar ingezet. Ze worden gevonden, aangehouden en op transport naar een concentratiekamp gezet. Eén van hen wordt doodgeslagen tijdens de reis, de ander belandt in concentratiekamp Dachau. Daar probeert hij, Max, zijn roze driehoek voor een gele ster in te ruilen. In oktober 2007 werd de onderliggende boodschap helder beschreven in het *Brabants Dagblad*. 'Je kunt beter jood zijn

dan flikker', kopte het dagblad na een heropvoering van het stuk.⁵ Deze onderliggende boodschap, die ook wel autobiografisch wordt verklaard, riep hoogoplopende emoties op. Sherman zou vanwege zijn geaardheid zijn verstoten uit de joodse gemeenschap. In 1997 werd het toneelstuk door Sean Mathias verfilmd. Grote namen als Clive Owen, Mick Jagger en Jude Law maakten de film tot een succes. De film won in 1997 en 1998 verschillende onderscheidingen, zoals de Award of the Youth op het Cannes Film Festival in 1997.⁶

Zowel Hegers boek als Shermans toneelstuk hadden een grote impact op de maatschappelijke discussie over de homoseksuele vervolgingsslachtoffers van de nationaal-socialistische regimes. Aantallen omgebrachte homoseksuele vervolgingsslachtoffers en vergelijkingen met de Holocaust stonden centraal in de publieke discussie in zowel Duitsland, Nederland als in de Verenigde Staten van Amerika. Het voert te ver om op deze plaats de Duitse en Amerikaanse historiografie te analyseren. Het gaat er om vast te stellen dat het historische onderzoek in dit werkveld sterk door deze publieke beeldvorming is beïnvloed. Gegeven de maatschappelijke discussies waarin de homoseksuele vervolgingsslachtoffers van het nationaal-socialisme werden geproblematiseerd als 'een vergeten groep', kenmerkte het wetenschappelijke onderzoek uit het laatste kwart van de twintigste eeuw naar homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog zich door een primaire aandacht voor aantallen in concentratiekampen omgebrachte vervolgingsslachtoffers, een sterke focus op de discontinuïteit die de Tweede Wereldoorlog teweeg zou hebben gebracht in de vervolging van homoseksualiteit en een welhaast uitsluitende aandacht voor mannelijke homoseksualiteit. Daarbij stond slachtofferschap centraal.

Selbstkritische Gedanken zur Mythologisierung

Verschillende historici poogden tegen deze *mainstream* in te gaan. Met name historici als Rüdiger Lautmann, John Fout, Geoffrey Giles en later ook James Steakley probeerden de ontstane beeldvorming over de 'homocaust' te doorbreken.⁷ Hun kritiek was driedig. Ten eerste ging in kwantitatieve zin een vergelijking tussen de jodenvervolging – de Holocaust – en de vervolging van homoseksuelen niet op. Ten tweede betoogden zij dat kampervaringen het merendeel van de homoseksuele mannen en vrouwen bespaard was gebleven. Tenslotte, onderstreepten zij dat het nationaal-socialisme niet alleen iets *tegen*, maar ook iets *met* homoseksualiteit had. Het nationaal-socialisme werd ook ondersteund door en had een grote aantrekkingskracht op homoseksuelen.⁸ De Amerikaanse historicus James Steakley had aanvankelijk zelf bijgedragen aan de mythische beeldvorming. Hij publiceerde in 1974 over grote aantallen omgebrachte vervolgingsslachtoffers. In 2002 zag hij het als zijn taak om zijn eigen en andermans werk kritisch te evalueren. Of beter gezegd, te ontmythologiseren. In zijn artikel *Selbstkritische*

Gedanken zur Mythologisierung der Homosexuellenverfolgung im Dritten Reich schetste hij hoe het debat over de vervolging van homoseksuelen zich vanaf de jaren zeventig had ontwikkeld. In 1974 werd een aantal van 220.000 slachtoffers genoemd.⁹ In 1975 een kwart miljoen.¹⁰ In 1978 zou het een getal van 300.000 slachtoffers gaan.¹¹ Tot ver in de jaren negentig circuleerde zelfs een getal van drie miljoen homoseksuele vervolgingslachtoffers. Dit getal kwam voor in het werk van Terry Boughner, 'der zu den eifrigsten Vertretern einer mythisch aufgeladenen Schwulenerinnerung gehört' aldus Steakley.¹²

De Duitse historicus Rüdiger Lautmann publiceerde in 1977 over de homoseksuelen die na hun veroordeling naar concentratiekampen waren gezonden. Zijn onderzoek leidde tot een schatting van tussen de vijf- en vijftienduizend in concentratiekampen omgebrachte homoseksuele vervolgingslachtoffers.¹³ Tijdens de periode van het Derde Rijk werden ongeveer honderdduizend verdachten wegens homoseksueel gedrag gearresteerd. Van hen werd ongeveer de helft, vijftigduizend verdachten, niet veroordeeld. Zeker vijftigduizend verdachten belandden niet in kampen. Maximaal vijftienduizend veroordeelden kwamen in arbeidskampen terecht en werden daar onder erbarmelijke omstandigheden 'heropgevoed'. Van deze groep overleefde ongeveer 40 procent.¹⁴ Deze 'entnüchternde' vaststellingen werden buiten Duitsland, ondanks de publicatie van een gecondenseerde Engelse versie van zijn werk in de *Journal of Homosexuality* in 1980, nauwelijks bekend.¹⁵ Hoewel het Duitse publiek kennis nam van Lautmanns onderzoek, aanvaardden de homoseksuele zelforganisaties van de Bondsrepubliek Duitsland Lautmanns schattingen niet. Zij hielden vast aan hogere aantallen. De Holocaust bleef het kader waarbinnen de homovervolging begrepen werd en de roze driehoek het symbool voor de homobeweging.¹⁶

De vervolging van homoseksuelen in het Derde Rijk

Mijns inziens toont het drieledige commentaar dat Lautmann, Fout, Giles en Steakley leverden aan dat de Holocaust geen geschikt denkraam is om de vervolging van homoseksuelen tijdens het Derde Rijk te begrijpen.¹⁷ Dat neemt niet weg dat de strafvervolging van verdachten van homoseksuele zedendelicten in Duitsland, na de aanscherping en uitbreiding van de Duitse antihomoseksuele paragraaf 175, met name vanaf 1936 een hoge vlucht nam.¹⁸ Tot 1934 had het jaarlijkse aantal veroordelingen op basis van deze paragraaf onder de duizend gelegen. In 1935 kwam het tot een verdubbeling aan veroordelingen. Het hoogtij van het aantal veroordelingen betrof de periode 1936-1939. In 1936 lag het aantal veroordelingen op 5.801. In 1937 ging het om 9.244 veroordelingen. In 1938 betrof het een aantal van 9.536. In 1939 liep het aantal iets terug tot 8.963 veroordelingen. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op 1

september 1939 kwam het tot een ruime halvering van 4.200 veroordelingen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog steeg bovendien hiervan het aandeel veroordeelde militairen gestaag van ongeveer 25 procent in 1940 tot aan 40 procent in 1943.¹⁹ Het aantal minderjarigen dat werd veroordeeld op basis van paragraaf 175 groeide navenant. Hoewel met name de toename in het aantal veroordelingen van minderjarigen interessant is in het licht van dit onderzoek – zoals nog zal blijken – werd er in de literatuur over de vervolging van homoseksuele mannen in Duitsland over het algemeen geen onderscheid gemaakt naar leeftijds categorieën.²⁰

1.2. De Nederlandse homovervolging als politiek en historisch thema

De Nederlandse historicus Judith Schuyf beschreef de ontwikkelingen in het Nederlandse debat over de homovervolging tijdens de bezettingstijd dat in de jaren zeventig werd toegespitst over een discussie over de WUV. Zij publiceerde hierover een gedetailleerd verslag in de biografie die zij schreef over Nederlands enige erkende homoseksuele vervolgingslachtoffer: Tiemon Hofman (1925-1997).²¹

Naast een beknopte weergave van dit politieke debat, wordt in deze paragraaf vooral aandacht besteed aan de relatie tussen dit debat en de Nederlandse geschiedschrijving over homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd. Om duidelijk te kunnen maken waarom de relatie tussen de politieke ophef en de uitkomsten van het onderzoek opmerkelijk te noemen is, volgt een korte schets van de Nederlandse antihomoseksuele wetsgeschiedenis. Om die bijzondere relatie te kunnen begrijpen is enige kennis van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht (Sr) namelijk noodzakelijk.

De Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers en de geschiedwetenschap

Beginnen we bij het debat over de WUV. Op basis van deze wet konden vervolgingslachtoffers een bijzonder pensioen aanvragen ter compensatie van het ondergane leed en de naoorlogse gevolgen ervan. De WUV trad op 1 januari 1973 in werking.²² De categorieën die de WUV aanvankelijk onderscheidde als vervolgingsgronden waren ‘ras’, ‘geloof’ en ‘wereldbeschouwing’. In maart 1974 stuurde de homoseksuele zelforganisatie het Cultuur en Ontspanningscentrum (COC) de toenmalig verantwoordelijke minister Harry van Doorn (KVP) van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), een brief met een tweeledig verzoek. Enerzijds wilde het COC dat de minister de WUV op basis van de hardheidsclausule zou

toepassen op homoseksualiteit. Anderzijds moest 'homoseksualiteit' worden opgenomen als vervolgingsgrond in de letter van de wet.²³

Gedurende de jaren zeventig ontspoon zich over deze tweeledige vraag van het COC een debat waarin de emoties hoog opliepen. Het maatschappelijke debat draaide om de termen 'vervolging' en 'strafvervolging'. Bij 'vervolging' ging het om burgers die waren opgepakt zonder enige vorm van juridisch proces. Deze burgers hadden in extreme onzekerheid verkeerd en hadden geen uitzicht gehad op de beëindiging van hun gevangenschap. Onder 'strafvervolging' werd het type vervolging verstaan waarbij burgers bericht kregen van de gronden op basis waarvan zij werden aangehouden en bovendien via juridische procedures werden berecht. Als zij dan een gevangenisstraf kregen opgelegd, dan wisten zij wanneer hun straf er op zou zitten.

In het debat nam de regering het standpunt in dat zij de WUV niet wilde uitbreiden met 'homoseksualiteit' als vervolgingsgrond als er geen bewijs kwam dat homoseksuelen vervolgd waren door de bezetter. De homobelangenorganisaties en haar sympathisanten voerden de druk op. De regering stelde haar eisen omtrent de bewijsvoering betreffende de vervolging van homoseksuelen door de bezetter bij. Vanaf oktober 1983 wilde de regering de WUV uitbreiden met 'homoseksualiteit' als vervolgingsgrond als bleek dat de strafvervolging – met gerechtelijke vonnissen en afgebakende perioden van detentie – het karakter van een vervolging had aangenomen tijdens de jaren van bezetting. Hoewel ook dat niet aannemelijk werd gemaakt, zou de regering in 1986 de WUV – zij het onder protest – uitbreiden met homoseksualiteit als vervolgingsgrond.²⁴

Dit politieke debat werkte als impuls voor geschiedwetenschappelijk onderzoek.²⁵ Het onderzoek, dat vanaf 1974 werd gedaan, werd gevormd naar de vragen die in dit politieke debat leefden. Waren er in bezet Nederland mensen vervolgd wegens hun homoseksualiteit? En zo ja, hoeveel waren dat er geweest? Was de strafvervolging gedurende de jaren van bezetting net zo heftig toegenomen als in Nazi-Duitsland? Het leverde politiek gezien niet de gewenste resultaten op. Een samenwerkingsverband tussen COC, RIOD en de International Tracing Service te Arolsen²⁶ ging op zoek naar documentatie en levende getuigen van de homovervolging in het bezette Nederland om uiteindelijk te concluderen dat er 'in het bezette Nederlandse gebied praktisch geen vervolging van homo-sexuelen heeft plaatsgehad en dat in elk geval van stelselmatige vervolgingen geen sprake is geweest'.²⁷ Ondanks dit gebrek aan bewijs werd vanaf 1978 de politieke druk om erkenning van homoseksualiteit als vervolgingsgrond opgevoerd. Door de publicatie van deel acht van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van Loe de Jong in 1978 laaide de discussie weer op. De Jong werd scherp bekritiseerd omdat hij nauwelijks aandacht had besteed aan de vervolging van homoseksualiteit terwijl het COC hem in 1974 had gevraagd dit wel te doen. De zoektocht naar homoseksuele vervolgingslachtoffers was van kardinaal belang in een tijd waarin de homoseksuele emancipatiebeweging homofobie

als fascistisch wilde kenschetsen. Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog bleken in kwesties over seksualiteit en seksuele mores als scheidslijn te werken in het duiden van posities. Dat schetste de Amerikaanse historicus Dagmar Herzog recentelijk op briljante wijze in *Sex after Fascism* voor wat betreft de Duitse naoorlogse geschiedenis.²⁸ Ook in Nederland ontstond de gewoonte om die standpunten die als onderdrukkend of conservatief ervaren werden, weg te zetten als 'fascistisch'.

Hoe dan ook, De Jong zou te weinig aandacht hebben gehad voor homoseksuele slachtoffers en te veel aandacht voor het homoseksuele misbruik in concentratiekampen en voor homoseksualiteit binnen de SS. In de *Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland* verschenen in 1978 en 1979 artikelen met koppen als 'De Jong is de mannen met de roze driehoek vergeten', 'Het hoofdstuk dat De Jong vergat. De vervolging van homoseksuelen in de Tweede Wereldoorlog in Nederland', en 'De verzwegen Holocaust van de homoseksuelen'.²⁹

In de vroege jaren tachtig lag de relatie tussen het politieke debat en nieuw onderzoek andersom. Niet het politieke debat leidde tot nieuw onderzoek, maar nieuw onderzoek leidde tot een heftig politiek debat. Pieter Koenders zocht met de publicatie van zijn doctoraalscriptie in 1983 de publieke arena op.³⁰ Hij bood het eerste exemplaar aan Staatssecretaris Annelien Kappeyne van de Copello (VVD) van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) aan. Publieke ophef was het gevolg. Koenders' werk bracht tientallen gevallen aan het licht van mannen die in de oorlog wegens homoseksualiteit waren opgepakt, of bij wiens aanhouding homoseksualiteit een rol speelde. Het leidde tot nieuwe Kamervragen. Moest het RIOD haar eerdergenoemde conclusies uit de jaren zeventig herzien? Het RIOD antwoordde ontkennend. De discriminerende Duitse bepaling had louter tot door rechters opgelegde tijdelijke celstraffen geleid. Van vervolging was daarom geen sprake.³¹ Protestbrieven waren het gevolg en opnieuw stelde de Kamer vragen.³² Onder grote maatschappelijke druk stelde de regering – als gezegd – de eisen over de bewijsvoering van homovervolging bij. Ook wanneer werd aangetoond dat de strafvervolging van homoseksualiteit op vervolging leek zou de WUV worden uitgebreid met homoseksualiteit als vervolgingsgrond. Hoewel niets in die richting wees, diende de PvdA op 6 maart 1986 een motie in om de WUV toch uit te breiden met homoseksualiteit. De motie werd aangenomen hoewel de staatssecretaris de Kamer aanraadde nieuw onderzoek af te wachten. Dat wilde de Kamer niet. Staatssecretaris Joop van der Reijden (CDA) van WVC moest de motie met grote tegenzin uitvoeren. Op 11 juni 1986 werd homoseksualiteit officieel opgenomen in de WUV.³³

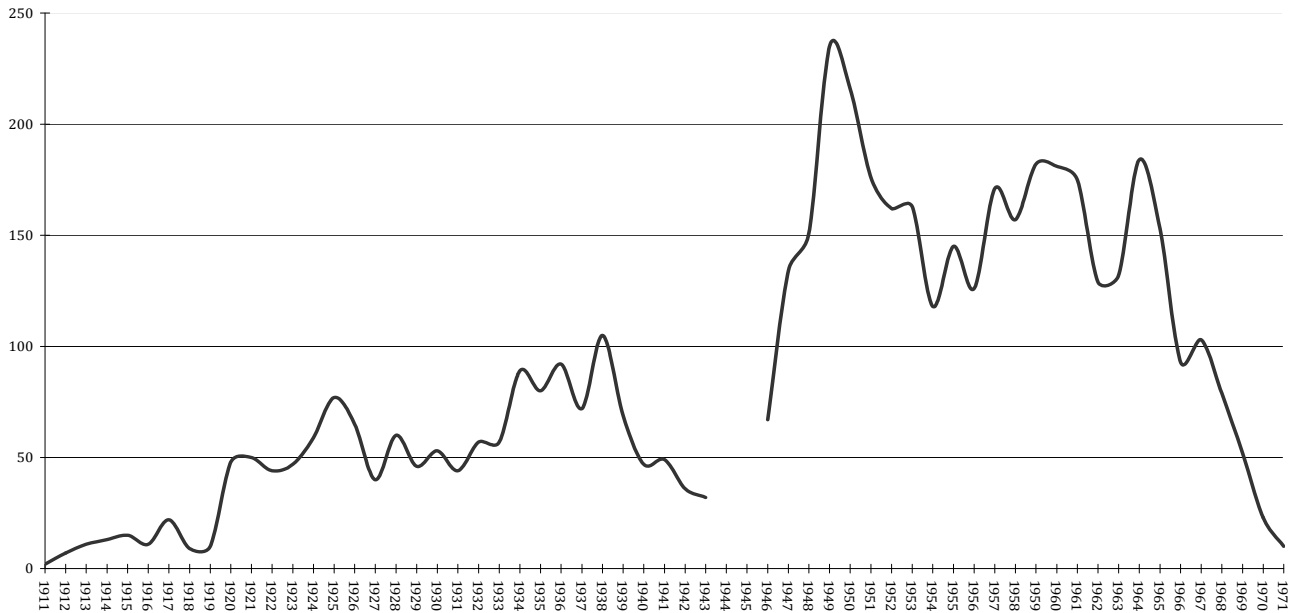
Om te kunnen begrijpen waarom de publieke reactie op Koenders' *Homoseksualiteit in bezet Nederland* opmerkelijk was, moet kort worden geschetst welke antihomoseksuele wetgeving Nederland vóór de bezettingstijd kende en welke antihomoseksuele maatregelen de Duitse bezetter invoerde. In hoofdstuk 2 kom ik uitvoeriger terug op de Nederlandse antihomoseksuele wetgeving.

Homoseksualiteit was in het twintigste-eeuwse Nederland, tussen 1911 en 1971, onder bepaalde omstandigheden strafbaar. Met de vernieuwing van de zedenwetgeving in 1911 werd voor het eerst sinds 1811 een expliciet antihomoseksuele bepaling opgenomen in het Nederlandse strafrecht. Artikel 248bis werd aan het Wetboek van Strafrecht toegevoegd.³⁴ Daarmee werd 'ontucht' tussen volwassenen en minderjarigen van hetzelfde geslacht strafbaar. De leeftijdsgrens voor seksuele zelfbeschikking werd daarmee verhoogd van zestien jaar naar 21 jaar.

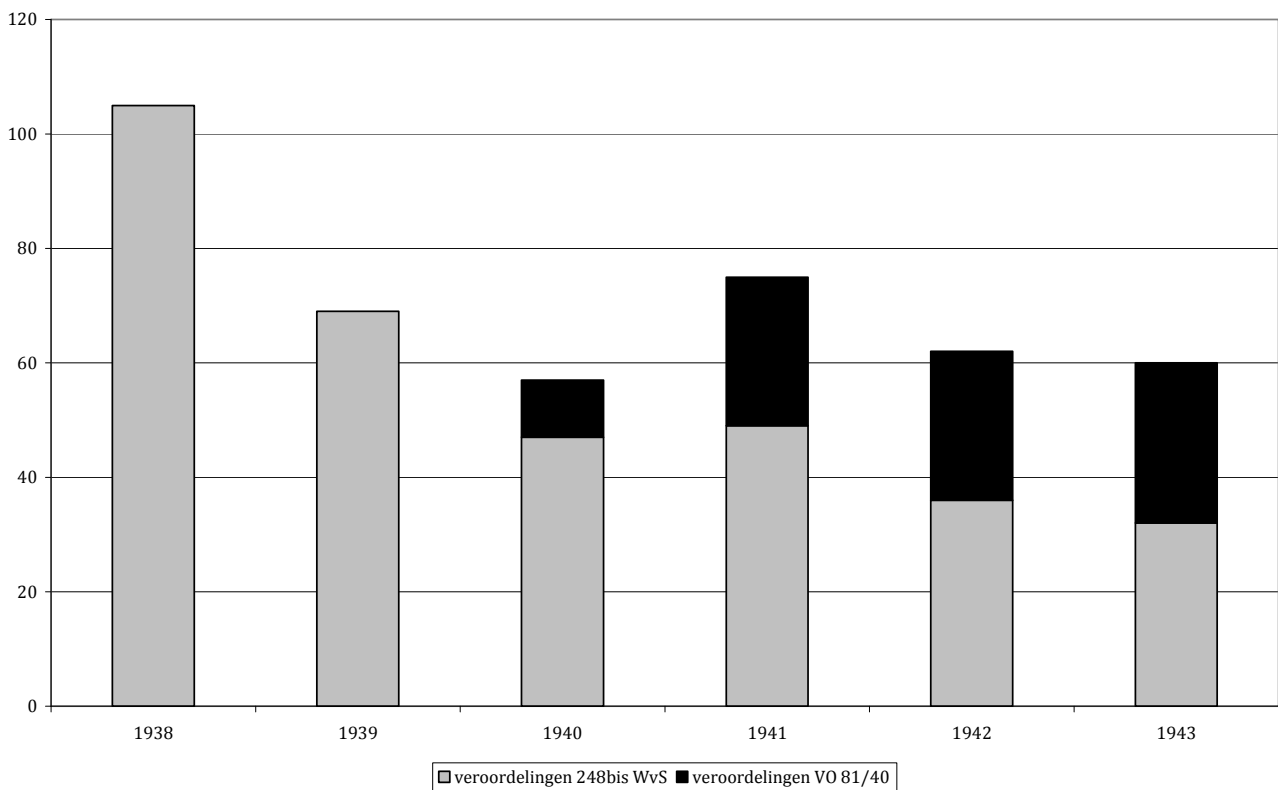
Met de Duitse bezetting in 1940 veranderde de criminalisering van homoseksualiteit opnieuw. De Duitse bezetter wijzigde de omstandigheden waaronder homoseksualiteit strafbaar was drastisch. De invoering van de Duitse verordening 81/1940 betekende een algemeen verbod op seks tussen mannen en breidde daarmee de strafbaarheid van homoseksualiteit wezenlijk uit.³⁵ Na de bevrijding van Nederland werd de Duitse verordening ingetrokken.³⁶

Erkenning ondanks de stagnatie in strafvervolging

Logisch geredeneerd had het aantal homoseksuele zedenzaken tijdens de jaren van bezetting kunnen verviervoudigen. Vóór de oorlog waren alleen diegenen strafbaar die als meerderjarigen homoseksuele contacten onderhielden met minderjarigen; met de bezetting waren zowel de meerder- als minderjarige mannen strafbaar wanneer zij zich aan homoseksuele contacten schuldig maakten. Daarbij waren ook de minderjarigen en de volwassenen die ontucht pleegden met leeftijdsgenoten strafbaar. Toch was er van een stijging in het aantal homoseksuele zedenzaken tijdens de bezettingstijd geen sprake. Sterker nog, het aantal zedenzaken stagneerde gedurende de jaren van bezetting. Het kwam pas vier jaar nadat de Duitse verordening was ingetrokken – in 1949 – tot een recordaantal vervolgingen (zie grafiek 1 en 2). De forse uitbreiding in strafbaarheid tijdens de bezettingstijd maakt deze statistische ontwikkeling in het aantal homoseksuele zedenzaken op basis van 248bis Sr en VO 81/1940 tussen 1911 en 1971 verrassend.³⁷ Deze ontwikkelingen kregen totnogtoe geen centrale plaats toegekend in de bestaande publicaties over de Nederlandse bezettingstijd.

Grafiek 1 Aantal veroordelingen wegens 248bis Sr wegens één feit, per miljoen inwoners. Bron: Pieter Koenders, 1983: 24 (tot het jaar 1949); 1996: 863-864.

Grafiek 2. Aantal rechtszaken en veroordelingen, 248bis en VO 81/1940, 1936-1943. Bron: Pieter Koenders, 1983: 88; 1996: 437, 863.

De publieke reactie op de historische gegevens die Koenders publiceerde met *Homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd* uit 1983 was frappant te meer daar de ontstane ophef resulteerde in de opname van 'homoseksualiteit' als vervolgingsgrond in de WUV. Als Koenders' publicatie *iets* aantoonde, dan was het dat de bezettingstijd geen dramatische intensivering betekende voor wat betreft de strafvervolging. Hij liet zien dat de strafvervolging op basis van het Nederlandse strafwetsartikel 248bis Wetboek van Strafrecht (Sr) stagneerde tijdens de jaren van de bezetting. Over de Duitse antihomoseksuele verordening die in 1940 was ingevoerd stelde Koenders in 1983 dat het leven niet dramatisch wijzigde na de uitvaardiging ervan.³⁸ Juist de naoorlogse periode kende een dramatische stijging in het aantal veroordelingen van homoseksuele zedendelicten.

Na de uitbreiding van de WUV met homoseksualiteit als vervolgingsgrond werd verder onderzoek overigens niet gestaakt. Het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) benaderde Pieter Koenders en Harry Oosterhuis voor het uitvoeren van dit onderzoek. Beiden wilden het onderzoek naar de (straf)vervolging van homoseksualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog onder de gestelde voorwaarden niet uitvoeren. Het moest in een te korte tijd worden afgerond terwijl er nauwelijks een financiële vergoeding tegenover stond. Dit betekende overigens niet dat Pieter Koenders zijn onderzoek staakte. Hij was inmiddels aan een promotieonderzoek naar homoseksualiteit en de oorlog begonnen aan de Universiteit Utrecht.³⁹ Daarop kom ik straks terug. Eerst komt het onderzoek aan bod dat op instigatie van het Ministerie werd uitgevoerd. Half januari 1986 werd de Nederlandse historicus Yvonne Scherf aangesteld om dit onderzoek te doen. Zij schreef het rapport *De vervolging van homosexualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog* en concludeerde dat er van vervolging van homoseksualiteit tijdens de bezettingstijd geen sprake was.⁴⁰ Ze onderzocht enerzijds het lot van Nederlandse mannen die in Duitsland waren vervolgd. Anderzijds bestudeerde ze de opsporing en berechting door zowel Nederlandse als Duitse autoriteiten binnen Nederland. De focus lag op de door Duitse instanties behandelde zaken.⁴¹

Scherf oogstte felle – maar tegenstrijdige – kritiek met haar rapport. Aan de ene kant zou haar definitie van 'vervolging' te beperkt zijn; er zouden slordigheden in haar rapport zitten; en ze zou een beeld hebben geschapen alsof 'aan alle aangehouden homoseksuelen een nationaal-socialistisch luchtje hing'.⁴² Aan de andere kant zou Scherf geen aandacht hebben besteed aan Duitsers, Nederlandse SS'ers of mannen die relaties met Duitsers onderhielden; zou ze niet zijn ingegaan op Nederlanders die in Duitsland waren opgepakt; en zou ze de dwangarbeid hebben genegeerd.⁴³ Tenslotte zou Scherf hebben gesteld dat de door haar gevonden dossiers vóór de oorlog ook tot veroordelingen zouden hebben geleid op basis van de Nederlandse zedenwetgeving. De kritiek was dat op basis van de Duitse verordening juist minderjarigen

zouden zijn veroordeeld, en die werden vóór de oorlog beschermd tegen homoseksuele 'ontucht' met de Nederlandse strafbepaling.⁴⁴

Na zorgvuldige bestudering van Scherfs rapport moet de felle kritiek, mijns inziens, worden afgezwakt. Nooit eerder was er zo'n omvangrijke studie gedaan naar de politieke en justitiële vervolging van homoseksuelen tijdens de Nederlandse bezettingstijd. Scherf bracht in haar rapport 116 homoseksuele zedenzaken bijeen. Dat de vervolgte homoseksuelen de zweem kregen 'nationaal-socialistische sympathisanten' te zijn had alles te maken met de focus op de rechtspraak door de Duitse instanties in Nederland.⁴⁵ Deze rechtspraak was nieuw tijdens de periode van de bezetting en daarom verdiende deze in Scherfs visie ruime aandacht. De Duitse rechtbanken kwamen er in Nederland alleen aan te pas wanneer er Rijksduitsers betrokken waren geweest bij een (vermeend) homoseksueel contact. Dat verklaart het 'nationaal-socialistische luchtje'. Toch is de kritiek dat de gehanteerde definitie van 'vervolging' te beperkt was terecht. Die definitie sloot bij voorbaat uit dat homoseksuelen ook buiten de gerechtelijke procedures om vervolgd konden zijn. Pieter Koenders besteedde aan die vorm van vervolging wel aandacht in zijn proefschrift. Hij schatte het aantal slachtoffers dat op deze manier is vervolgd op een tiental personen. Ook zijn proefschrift toonde geen intensivering noch een schaalvergroting aan waar het de vervolging van homoseksuelen betrof.

Wat de politieke discussies over de WUV en de kritiek op het rapport van Scherf duidelijk maken is dat men het thema 'homoseksualiteit' in relatie tot de Tweede Wereldoorlog louter vanuit een slachtofferperspectief begreep of wenste te begrijpen.⁴⁶ Zo was er geen interesse voor homoseksueel ouderschap – ondanks de bekendheid met de aantrekkingskracht die het nationaal-socialisme op bepaalde homoseksuelen had uitgeoefend.⁴⁷ Sterker nog, in geschiedwetenschappelijke analyses – waarin de goed-fout-vraag⁴⁸ richtinggevend bleek – werd zelfs de vraag gesteld of er van homoseksuele collaboratie sprake *kon* zijn aangezien de Nederlandse maatschappij homoseksuelen verachtte. Als een Nederlandse man een homoseksueel contact had gehad met een Duitser of een Duitse militair dan moest dat niet als een gebrek aan vaderlandsliefde worden getypeerd, maar als een Nederlands-Duitse daad tegen de maatschappelijke heteronormativiteit.⁴⁹

Het heeft er alle schijn van dat dergelijke stellingnamen in de geschiedwetenschap alleen zinvol waren in een context waarin de geschiedschrijving politieke en emancipatoire doelen beoogde. Niet voor niets beklagde Koenders zich in 1983 over de officiële geschiedschrijving omdat deze mogelijkheden liet liggen voor homoseksuelen om zich positief te identificeren met homoseksuelen uit het verleden. Te veel werd in de officiële geschiedschrijving homoseksualiteit in een zeer negatieve context geplaatst door de nadruk te leggen op de intieme relaties van Nederlandse mannen met Duitse militairen en het homoseksuele misbruik van jongeren door

kapo's in de Duitse kampen.⁵⁰ Logischerwijze kon men zich alleen met vervolgingslachtoffers positief identificeren.

Al met al had het debat over de vervolging van homoseksualiteit tijdens de Nederlandse bezettingstijd een fel karakter. Het RIOD en het Ministerie werd een homofobe houding verweten en het rapport van Scherf werd bij voorbaat afgewezen omdat ze het in dienst van het Ministerie, met behulp van het RIOD, had geschreven.⁵¹ Wat bovendien opvalt aan het publieke debat en de historische strijd – en dat is in het kader van dit onderzoek interessant – is dat 'homoseksualiteit' als een gegeven werd beschouwd. Wat er gedurende het Duitse Derde Rijk – 1933-1945 – en de Nederlandse bezettingstijd – 1940-1945 – onder 'homoseksualiteit' werd verstaan, deed niet ter zake. Op het historiseren van het begrip 'homoseksualiteit' als zodanig kom ik nog uitvoerig terug.

Een Duitse blauwdruk voor de Nederlandse geschiedenis

Met zijn proefschrift gaf Koenders een stevige grond voor het begrijpen van de Nederlandse bezettingsgeschiedenis met een 'Duits idioom'. In zijn proefschrift werd de repressie van homoseksualiteit afgezet tegen het Nederlandse zedelijkheidsdebat en in de context van de activiteiten van de vele Nederlandse zedelijkheidsverenigingen geplaatst. Het is onmogelijk om zijn omvangrijke en grondige onderzoek hier recht te doen.⁵² Zijn proefschrift is alleen al als bronuitgave over de vroeg twintigste-eeuwse zedelijkheidsverenigingen en zedelijkheidspublicaties van onmiskenbare waarde.

In het kader van dit onderzoek is het van belang nader in te gaan op Koenders' onderzoek naar het antihomoseksuele beleid en de praktische uitvoering daarvan door de plaatselijke politiekorpsen van de vijftien gemeenten die hij onderzocht. Koenders schetste de Nederlandse repressie van homoseksualiteit tegen de achtergrond van de ontwikkelingen op dit gebied in het Derde Rijk. Hij merkte daarbij op dat de nationaal-socialistische repressie van homoseksualiteit in zowel Duitsland als Nederland aansloot op bestaande ontwikkelingen van vóór de machtsovername door de nationaal-socialisten. 'Nazi's onderscheidde zich alleen door de praktijk.'⁵³ In Nederland stuitte de invoering van de Duitse antihomoseksuele verordening 81/1940 niet op kritiek of verzet. De antihomoseksuele maatregelen van de bezetter sloten aan op de Nederlandse vooroorlogse ontwikkelingen:

De intrekking van verordening 81/40 na de bevrijding was daarom eigenlijk meer opmerkelijk dan de invoering ervan. De antihomoseksuele maatregelen sloten naadloos aan bij de lang voor de bezetting ingezette en na de bevrijding voortgezette trend tot aanscherping van het zedelijkheidsbeleid.⁵⁴

Met een vijf-fasen-model legde Koenders de nadruk op de gelijkenissen in de ontwikkelingen in Duitsland en in Nederland waarbij in beide landen de fase waarin homoseksuele zelforganisaties zich uit de openbaarheid terugtrokken (1), werd gevolgd door een fase waarin de strafwet werd verscherpt (2), waarna een centrale registratie van homoseksuelen in cartotheken werd ingesteld (3), waarop vervolgens speciale inspectiediensten en opsporingsapparaten ter bestrijding van homoseksualiteit werden opgericht (4) en waarin, tenslotte, het antihomoseksuele beleid werd uitgevoerd (5).⁵⁵

In de eerste en laatste fasen weken de Duitse en Nederlandse geschiedenis af. Terwijl in Duitsland de landelijke homoseksuele organisaties werden opgeheven en in Berlijn de homoseksuele bars *werden* gesloten, namen in Nederland de verschillende homoseksuele zelforganisaties zoals het *Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee* (NWHK) en het homoseksuele tijdschrift *Levensrecht* het initiatief om *zichzelf* op te heffen en de ledenadministraties te vernietigen. Bovendien kende Nederland, anders dan Duitsland, geen uitgebreide openlijke homoseksuele subcultuur.

Bovendien kwam de fase van de daadwerkelijke vervolging in Nederland nauwelijks van de grond. Pieter Koenders schatte het aantal Nederlanders dat met de antihomoseksuele Nazi-maatregelen was geconfronteerd op enkele honderden, met een minimum van 138 mannen die op grond van VO 81/1940 waren veroordeeld door Nederlandse rechters. Naast de mannen die door de Nederlandse autoriteiten waren veroordeeld, onderscheidde Koenders vier andere categorieën. Ten eerste was er een veelvoud aan zaken op basis van de Duitse verordening die na onderzoek door de politie waren geseponneerd. Daarnaast was een onbekend aantal mannen door Duitse rechters veroordeeld. Een aantal van die mannen bracht Koenders in beeld.⁵⁶ Ten derde was het aantal mannen dat buiten de gebruikelijke procedures was aangepakt eveneens onbekend. Ook over deze mannen probeerde Koenders gegevens te verzamelen. Hij schatte de omvang van deze categorie op enige tientallen personen.⁵⁷ Tenslotte werd een aantal mannen vanwege homoseksualiteit als 'asociaal' weggevoerd. Hun aantal was eveneens onbekend. Ook hier schatte Koenders het aantal op enkele tientallen mannen.⁵⁸

Voor zijn beschrijving van de mannen die door Duitse rechters en de Nederlandse justitie waren veroordeeld, baseerde Koenders zich op het rapport van Scherf uit 1987. Koenders had, voor wat de praktische vervolging betreft, vooral politiearchieven bestudeerd en vulde Scherfs onderzoek aan met informatie uit processen-verbaal en rapporten van de zedenpolitie. Anders dan Scherf beperkte hij zich tot de strafvervolging in Nederland.⁵⁹ Scherf had ook materiaal bijeengebracht over strafzaken die tegen Nederlandse homoseksuelen waren gevoerd in Duitsland.⁶⁰ Van het totaal aan 116 zedenzaken was van veertig zaken niet bekend voor welke rechtbank ze hadden gediend. Hoewel Koenders op basis van getuigenverklaringen vermoedde dat er 'veel gevallen geweest zijn die zich buiten de formele Duitse rechtsbedeling hebben

afgespeeld' was dat niet meer na te gaan door een gebrek aan aanvullend bronmateriaal.⁶¹ Zijn proefschrift zou Scherfs conclusies dan ook niet ontcrachten.

Op de vraag *waarom* de fase van de vervolging in bezet Nederland was uitgebleven droeg Koenders een andere verklaring aan dan Rob Tielman in zijn proefschrift, *Homoseksualiteit in Nederland*, had gedaan. Tielman dacht dat het ondergrondse karakter van de Nederlandse homoseksuele subcultuur vervolging had voorkomen.⁶² Koenders vond dat onlogisch. In zijn optiek beschikten de nationale recherche – de Rijksrecherchecentrale – en de lokale politie over een uitgebreide registratie van de betrokkenen. Bovendien waren zij goed op de hoogte van de homoseksuele subcultuur. In Koenders' visie was de beperkte vervolging een paradoxaal gevolg van de gelijkschakeling. De bestrijding van homoseksualiteit werd aan de reguliere politie opgedragen. Het resultaat was daarmee sterk afhankelijk van de individuele opstelling van de opsporingsambtenaren. Bovendien was de bestrijding van homoseksualiteit geen prioriteit na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en kampte de bezetter in Nederland met een in aanleg vijandelijk ambtenarenapparaat.

Buiten de opstelling van politieambtenaren, kende Koenders ook betekenis toe aan het vertrek van Herbert Klemm in een vroeg stadium van de bezettingstijd. Klemm was een fanatieke nazi, die direct na de machtsovername in 1933 afdelingshoofd werd van het Saksische Rijksministerie van Justitie.⁶³ Vanaf juli 1940 werd hij werkzaam in het bezette Nederlandse gebied en kreeg hij de opdracht om de Duitse rechtspleging in Nederland te organiseren.⁶⁴ Tot maart 1941 was hij een motor achter de bestrijding van homoseksualiteit in Nederland. Klemm vroeg in november 1940 om een inventarisatie van het aantal zaken dat op basis van VO 81/1940 aanhangig was gemaakt.⁶⁵ Omdat hij nauwelijks respons kreeg van de aangeschreven procureurs-generaal, herhaalde hij zijn verzoek op 17 januari 1941, nadat hij een afschrift had gelezen van Rauters weekrapport aan Berlijn met daarin een beklag over de lakse houding van de Nederlandse autoriteiten inzake de bestrijding van homoseksualiteit.⁶⁶ Waar Klemm secretaris-generaal Tenkink om het aantal zaken vroeg dat aanhangig was gemaakt op basis van VO 81/1940, was Rauter degene die op 6 februari 1941 de politiekorpsen aanspoorde inzicht te geven in hun activiteiten ten aanzien van de bestrijding van homoseksualiteit. Na het vertrek van Herbert Klemm rond maart 1941 zochten de Duitsers geen contact meer met het Departement van Justitie over aantallen VO 81/1940-zaken. Daarin zag Koenders opnieuw een aanwijzing dat Klemm een motor was geweest achter de bestrijding van homoseksualiteit in Nederland.⁶⁷ Overigens is het in het kader van dit onderzoek interessant dat Koenders juist de Haagse gemeentepolitie tijdens de bezettingstijd als buitengewoon proactief bestempelde.⁶⁸ Daarop kom ik uitvoerig terug in hoofdstuk 5.

Toch is op de stagnatie in de strafrechtsvervolging nooit de nadruk gelegd. In zijn proefschrift stelde Koenders zelfs expliciet dat hij niet geïnteresseerd was in de vraag of er tijdens de

bezetting meer of minder antihomoseksuele zedenzaken waren gevoerd.⁶⁹ Dat neemt niet weg dat hij de statistische ontwikkelingen in de antihomoseksuele strafvervolging wel publiceerde. Recentelijk deed hij dat nogmaals in zijn bijdrage aan de artikelenbundel *Doodgeslagen, doodgezwegen* (naar analogie van de Duitse herdenkingmonumenten voor de homovervolging: *Totgeschlagen, totgeschwiegen*). Toch kon een gerenommeerde historicus als Klaus Müller op basis van dat artikel tot de volgende synopsis komen:

Koenders laat zien hoe alle patronen van homovervolging die in nazi-Duitsland gangbaar waren, ook in het bezette Nederland werden toegepast, vaak met aanzienlijke steun van de Nederlandse autoriteiten. (...) Toch evenaarde het niveau van de homovervolging in Nederland nooit dat van Duitsland en het geannexeerde Oostenrijk.⁷⁰

Dat is uiteraard een wel heel creatieve omschrijving voor een stagnatie in het aantal antihomoseksuele strafzaken.

Zoals in paragraaf 1.1. beschreven werd, steeg het aantal veroordeelden in Duitsland op basis van de antihomoseksuele paragraaf 175 vanaf 1935 explosief. In het werk van Koenders werd de stijging in zaken in nazi-Duitsland niet afgezet tegen de stagnatie in het bezette Nederland om tot vragen te komen over de verschillen tussen de Duitse en Nederlandse strafvervolging van homoseksualiteit tijdens de nationaal-socialistische periode.⁷¹ Integendeel.

Vanaf de jaren zeventig is zo een beeld ontstaan van een toegenomen repressie en een gebrek aan erkenning van het oorlogsleed dat homoseksuelen was aangedaan. In dat verhaal speelde de stagnatie in de strafvervolging van homoseksualiteit in de bezettingstijd nauwelijks een rol. Zodoende kon de Nederlandse geschiedenis via het gefaseerde model in de Duitse worden ingepast.⁷² De merkwaardige ontwikkelingen in de Nederlandse praktijk van strafvervolgen, met het dal van de bezettingsjaren en de piek in 1949, wisten hierdoor aan de aandacht te ontsnappen.

1.3. De contouren van *Schuldige seks*

Staan op de schouders van het grondige werk dat reeds is verzet, kan in dit proefschrift een andere weg worden ingeslagen waar het de bestudering van 'homoseksualiteit' en de Nederlandse bezettingstijd betreft. In deze paragraaf wordt duidelijk gemaakt hoe die andere weg – waarbij de historisering van het begrip 'homoseksualiteit' centraal staat – er uit ziet. Daarbij wordt eerst ingegaan op de methode van onderzoek die de historisering van 'homoseksualiteit' mogelijk maakt. Daarna wordt duidelijk gemaakt waarom er voor gekozen is het onderzoek tot de *strafvervolging* van homoseksualiteit te beperken. Uiteraard wordt daarbij

uiteengezet welke vormen van 'homoseksualiteit' in beeld worden gebracht en welke buiten beschouwing blijven. Ook de andere beperkingen die aan het onderzoek zijn opgelegd – de afbakeningen naar tijd en plaats – worden hier verantwoord. Tenslotte wordt de opbouw in de hoofdstukken van dit onderzoek geschetst.

De historisering van 'homoseksualiteit'

In de tweede helft van de twintigste eeuw ontstond, onder invloed en in navolging van de Franse sociaalwetenschapper Michel Foucault, een uitgebreid werkveld over de geschiedenis van de seksualiteit waarin onder andere de Britse socioloog Jeffrey Weeks en de Amerikaanse sociaalwetenschapper David Halperin een belangrijke rol hebben gespeeld.⁷³ De verdienste van Foucaults analyse was dat fenomenen – zoals seksualiteit – die tot dan toe als vanzelfsprekend 'natuurlijk' werden ervaren ineens als 'historisch specifiek konden worden gezien'.⁷⁴ Met andere woorden, seksualiteit werd niet langer als een natuurlijke vanzelfsprekendheid gezien, maar als een historische variabele die naar tijd en plaats verschilde in betekenis.

In de literatuur over de vervolging van homoseksuelen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog is 'homoseksualiteit' – ondanks de opkomst van de seksualiteitsgeschiedenis – als fenomeen nauwelijks ter discussie gesteld. In deze vervolgingsgeschiedenis werd 'homoseksualiteit' nog altijd als een gegeven opgevat. Toch is er alle reden toe om ook in een onderzoek naar de bezettingstijd het begrip 'homoseksualiteit' als zodanig te historiseren. Alleen al het gegeven dat de Duitsers een wezenlijk *andere* strafbepaling introduceerden dan Nederlanders op het gebied van seksualiteit gewend waren, is een reden om na te gaan wat 'homoseksualiteit' in de dagelijkse politie- en rechtspraak nu eigenlijk betekende. De Duitse verordening 81/1940 stelde, als gezegd, de seksuele contacten tussen *alle* mannen strafbaar. Tot 1940 wilde de Nederlandse overheid zich met seks tussen volwassenen niet bemoeien. Volwassenen konden hun gang gaan, zolang zij ermee instemden en de openbare orde niet verstoorden. De vraag rijst of de introductie van VO 81/1940 het vooroorlogse begrip van 'homoseksualiteit' veranderde. Om dat na te gaan wordt de alledaagse politie- en rechtspraak in het Haagse arrondissement onderzocht. Politie- en justitie- bronnen worden dicht op de huid gelezen om na te gaan of het Duitse begrip van 'homoseksualiteit' daadwerkelijk ingang vond.

Een eerste gang door het rechtbankarchief maakte direct duidelijk dat 'homoseksuele ontucht' telkens op andersoortige seksuele contacten sloeg. Het kon gaan om het over de kleding heen betasten van de mannelijkheid van jongetjes, maar ook om wederzijdse masturbatie tussen jongvolwassenen op een openbaar toilet of homoseksuele prostitutie tussen oudere mannen en jonge kerels. Achter de eenduidigheid van de statistische ontwikkeling in het niveau van de

antihomoseksuele strafvervolging (zoals weergegeven in grafiek 1) verschanste zich een variëteit aan interpretaties van het begrip 'gelijkgeslachtelijke ontucht'. Bovendien bleek het begrip 'homoseksualiteit' *vorm* te krijgen in de alledaagse politie- en rechtspraktijk. De wijzen waarop politie- en justitieambtenaren (vermeende) strafbare homoseksuele contacten analyseerden, de vragen die zij stelden en de stiltes die zij lieten vallen gaven vorm aan wat en vooral wie er nu precies vervolgd diende te worden. Daarom gaat in *Schuldige seks* de aandacht uit naar het *begrippenapparaat* van degenen die bij de homoseksuele zedenzaken betrokken waren die tussen 1911 en 1960 in het Haagse arrondissement werden vervolgd. De hoofdvraag is daarbij of de bezetting van Nederland met de invoering van een nieuwe antihomoseksuele verordening van invloed was op de wijze waarop 'homoseksuele ontucht' werd begrepen en vervolgd.

Geschiedwetenschappelijk onderzoek moet, in mijn optiek, vooral een zoektocht zijn naar historisch variabele vormen van betekenisverlening. Historici zijn voor het verleden wat tolken zijn voor vreemde talen. Zij moeten dat wat voorbij is invoelbaar en navolgbaar maken. Dat kan alleen als zij de taal van het verleden verstaanbaar maken. Daarom is het aan historici de taak om de context te schetsen waarin specifieke vormen van betekenisverlening aan bepaalde begrippen logisch en zinvol waren. Deze onderzoekshouding komt uiteraard voort uit een ontwikkeling die de geschiedwetenschap vanaf de jaren zeventig beïnvloedde. Lange tijd werd kennis als 'referentieel' begrepen. De geschiedwetenschap werd gezien als *eenduidige* uitspraken over 'de historische werkelijkheid'. Met de linguïstische wending werd het zoeken naar 'de waarheid' vervangen door het verkennen van de historisch variabele wijzen waarop de waarheid werd ingevuld en waarom iets voor waar gehouden werd. *The Linguistic Turn* – die haar naam dankt aan de gelijknamige publicatie onder redactie van de Amerikaanse filosoof Richard Rorty uit 1967 – maakte duidelijk dat 'kennis' zowel gegenereerd als beperkt werd via de taal.⁷⁵ Met een vertooganalyse van historische bronnen waarbij ruime aandacht wordt geschonken aan de specifieke betekenisverlening aan concepten – zoals in dit onderzoek aan 'schuldige' en 'onschuldige', aan 'zieke' en 'gezonde', aan 'legale' en 'illegale' en aan 'normale' en 'abnormale' seksualiteit – kunnen historici het verleden laten spreken.

Daarbij moeten historici niet alleen oog hebben voor de – enigszins raadselachtig geformuleerd – 'positieve' data. Ook de 'negatieve' data – dat wil zeggen: de 'stiltes' – in het bronmateriaal zijn van belang voor een goed begrip van het verleden. Dergelijke 'stiltes' moeten – in navolging van de Amerikaanse wetenschapsocioloog Nancy Tuana – niet per se als een omissie of gebrek worden gezien, maar als het gevolg van een sociale praktijk die net zo weerbarstig is als de sociale praktijk achter de 'positieve' argumentaties in het historische bronmateriaal.⁷⁶ Niet alleen positieve gegevens, maar ook omissies dragen betekenis. En betekenisverlening is nooit onschuldig of neutraal. Ze stuurt de manier waarop we de wereld

begrijpen, hoe we handelen, wat we nalaten, wat we vertellen en wat we verzwijgen. Daarmee ontstaat ruimte voor een analyse van de meerduidigheid in het bronmateriaal en zelfs voor de spraakverwarring erin.

Het onderzoek naar de strafvervolgning van homoseksualiteit bleek een dankbaar onderwerp waar het om het verkennen van zowel historische begrippenkaders als de stiltes in de vertoging ging. Als er over één zaak in iedere samenleving continu positieve argumentaties én stiltes waren, was het wel het onderscheid tussen wenselijke en onwenselijke seks. Mede omdat in het Haagse arrondissement het parlement zetelde – waar gedurende de twintigste eeuw gedebatteerd werd over aanpassingen van de Nederlandse zedenwetgeving – werd in deze regio van hoog tot laag nagedacht, gesproken en gezwegen over verschillen tussen wenselijk en onwenselijk seksueel gedrag. Hoe die twee vormen van seksueel gedrag precies werden gedefinieerd, verschilde uiteraard van Kamerlid tot Kamerlid – zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien – maar ook van getuige tot getuige, van politieambtenaar tot politieambtenaar, van psychiater tot psychiater en van rechter tot rechter. Onafgebroken beconcurrerden verschillende visies elkaar waar homoseksualiteit ter sprake kwam. Dan weer werd homoseksualiteit als een problematische aberratie van de natuur gezien, dan weer als een ‘normale afwijking’ die in alle historische perioden voorkwam. Nu weer werd homoseksualiteit gezien als ziekte, dan weer werd juist het maatschappelijke klimaat ten aanzien van homoseksualiteit als ziekmakend voorgesteld. Bovendien was homoseksualiteit een thema voor moraaltheoretici die homoseksualiteit nu weer als aanvaardbaar en dan weer als onaanvaardbaar beschouwden. Opvallend aan de discussies over homoseksueel gedrag in de periode van mijn onderzoek, is dat die discussies niet op een rustige toon konden worden gevoerd. Te vuur en te zwaard bestreden geleerden (en leken) elkaar. Ik kom er uitvoerig op terug.

Daarom wordt het begrip ‘homoseksualiteit’ in dit onderzoek niet gedefinieerd. Het is niet aan historici om te omschrijven wat homoseksualiteit ‘is’. Net zo min is het aan hen om te ‘reconstrueren’ wat er ‘waar’ moet zijn geweest in de homoseksuele zedenzaken, noch wat een juiste, morele of juridische beoordeling ervan zou zijn. Dat is ook niet het doel van het werken met bronmateriaal uit het politie- en rechtbankarchief. Wat de processtukken in historisch opzicht opleveren, zijn de wijzen waarop de overtredingen van seksuele, medische, normatieve en morele grenzen omschreven zijn. De taal die gebruikt werd en de beelden die opgeroepen werden geven een indruk van wat er op het spel stond in homoseksuele zedenzaken. Deze bewoordingen en oordelen over ‘homoseksualiteit’ kregen vorm gedurende een justitieel onderzoek of proces. Aangenomen kan worden dat deze interpretaties stoelden op specifieke en zelfs strategische doelen. Alle betrokkenen – verdachten, getuigen à (de)charge, getuigedeskundigen, advocaten en rechters – hadden immers een relatie tot ‘de waarheid’. Ze wilden

hem vertellen, verdoezelen, opblazen, verzachten of leren kennen. Lang niet alle betrokkenen hadden er belang bij om niets anders te vertellen dan hetgeen zij voor waar hielden. Integendeel, de dossiers bieden zicht op de schrijftechnieken van politieambtenaren die hun rapporten serieus genomen wilden zien door hoofdcommissarissen van politie en officieren van justitie; op getuigenissen van verdachten die het uiteindelijke vonnis wilden beïnvloeden; op het relaas van getuigen die een verdachte zo lang en zwaar mogelijk of juist zo kort en licht mogelijk veroordeeld wilden zien; en op interpretaties van getuige-deskundigen (veelal psychiaters) die de maatschappij tegen wilsonbekwame en verminderd toerekeningsvatbare zedendelinquenten moesten beschermen.

Het verschil tussen aanvaardbare en onaanvaardbare seksuele handelingen kon langs zeer verschillende scheidslijnen in uiteenlopende – alledaagse, religieuze, juridische en psychiatrische – vocabulaires verlopen. Voor een oordeel over de schuldvraag was het van wezenlijk belang of er verschil werd gemaakt tussen wenselijke en onwenselijke situaties; zondig en zedig gedrag; zieke en gezonde, pathologische en normale verschijnselen; of legale en illegale activiteiten. Juist omdat die vocabulaires fluïde grenzen kenden, is het van belang na te gaan of en hoe de betrokkenen zich de taal van anderen toeëigenden, transformeerden of juist afwezen. Bovendien is het intrigerend te ontdekken wie waar welke ‘seksuele grens’ trok. Uiteraard waren sommige interpretaties dwingender dan anderen. Met name na de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafvordering (Sv) in 1926 waardoor de verklaringen van forensische psychiaters als ‘bewijs’ golden, drukten psychiaters een zwaar stempel op de manier waarop het seksuele gedrag begrepen werd.⁷⁷

Daarmee bieden politiële en rechtsdossiers inzicht in de dynamiek waarin onder druk een verhaal werd gevormd over de strafbare homoseksuele daad. De interesse gaat daarom uit naar wat mensen dachten te moeten zeggen over ‘onzedelijke praktijken’ in dit soort ‘op scherp gestelde’ situaties, waarbij de uitkomst van het justitiële proces zeer onzeker was. De spelregels van dat proces gaven daarbij vorm aan het onderzoek waarbij het veelal ging om de vraag of iets wat ergerlijk was ook strafbaar was; of iets wat strafbaar was ook vervolgd moest worden; of de verdachte, wanneer er tot vervolging werd overgegaan, ook verantwoordelijk kon worden gehouden voor de seksuele misdaad; en wanneer de schuld van de verdachte bewezen werd geacht welke sanctie(soort) ‘optimaal’ was.

De bestaande literatuur over homoseksualiteit en de bezettingstijd biedt geen inzicht in de wijzen waarop ‘homoseksualiteit’ in de dagelijkse politiële en rechtspraktijk werd begrepen. Een kwalitatieve analyse van de strafrechtelijke casuïstiek stelt mij in staat de vraag te beantwoorden hoe de beleidsmatige *gleichschaltung* van de Nederlandse met Duitse rechtspraak – door de invoering van VO 81/1940 – de alledaagse politie- en rechtspraktijk beïnvloedde.

Institutioneel voyeurisme

Dit onderzoek is – voor het grootste gedeelte – gebaseerd op materiaal uit het politie- en rechtbankarchief. Daarmee komen bepaalde vormen van seksueel gedrag wel en andere niet voor het voetlicht. Archiefvorming vindt meestal plaats op grond van wat bijzonder of afwijkend wordt gevonden. De meeste archieven herbergen data over bijzondere personen, speciale instanties en afwijkende gebeurtenissen. Omdat juridische bronnen een dankbare bron zijn voor het beschrijven van de geschiedenis van seksualiteit, ligt de focus in de seksualiteitsgeschiedenis van oudsher op vormen van seksualiteit die in het verleden als afwijkend en ongewenst werden gezien. ‘Brave’ seksualiteit ontbreekt in de dossiers van zowel de politie als de rechtbanken. Daar belandde informatie over seksuele contacten wanneer er grenzen overschreden werden. Een ‘normale’ seksuele verhouding waartoe zowel een volwassen man en een volwassen vrouw hadden ingestemd, belandde alleen in de politie- en arrondissementsrechtbankarchieven wanneer die verhouding de openbare eerbaarheid had aangetast of huwelijkse beloften schond. In elk ander geval is er van een dergelijke verhouding geen spoor terug te vinden.

De zedenzaken bevatten documentatie over het meest intieme deel van de vele levens van de verdachten die werden aangegeven, opgespoord en verhoord. Sporen van hun intieme leven zouden nooit zijn teruggevonden, wanneer de verdachten niet onder druk zouden zijn gezet om over hun vermeende strafbare seksuele contacten te spreken. Los van de vraag of de verdachten ‘de waarheid’ spraken over hun seksuele verhoudingen, werden zij geprest te spreken. Door dit soort materiaal te bestuderen wordt gebruik gemaakt van wat Mieke Bal ‘institutioneel voyeurisme’ noemt.⁷⁸ De seksuele normen van weleer – en degenen die daardoor als ‘afwijkend’ en zelfs ‘misdadig’ werden gezien – komen tot uitdrukking in dit onderzoek.

Dit onderzoek brengt daarom een bepaalde verantwoordelijkheid met zich mee. Om de betrokkenen, postuum, tegen deze vermenigvuldiging van institutioneel voyeurisme te beschermen, zijn hun namen onherkenbaar gemaakt. Dat geldt overigens louter voor de verdachten en de burgergetuigen. De namen van het personeel van de gerechtelijke instanties worden – overeenkomstig met de tradities in de geschiedschrijving over politie en justitie – niet onherkenbaar gemaakt. De oorspronkelijke namen van de verdachten en burgergetuigen zijn samen met de verzonnen namen verzameld in een overzichtelijke lijst, waardoor herleiding in het kader van eventueel toekomstig geschiedwetenschappelijk onderzoek mogelijk blijft. De enige uitzondering geldt de namen van betrokkenen van wie de oorspronkelijke namen reeds gepubliceerd zijn in de literatuur. Van hen zijn de oorspronkelijke namen aangehouden om literatuurvergelijking mogelijk te maken.

Nut en nadeel van het Haagse materiaal

Behalve de beperkingen die het materiaal als zodanig met zich meebrengt, zijn er ook beperkingen opgelegd aan het onderzoek naar de alledaagse politie- en rechtspraak. Er is een begrenzing gezocht naar tijd en plaats. De focus ligt op het Haagse arrondissement. De onderzoeksperiode behelst de periode 1911-1960.

Het Haagse arrondissement is zeker niet representatief voor 'de Nederlandse politie- en justitiepraktijk'. In een aantal opzichten is het Haagse arrondissement juist vrij uitzonderlijk. Een viertal redenen liggen ten grondslag aan de keuze voor dit arrondissement. Met het 'continuïteit-versus-aberratie' debat in gedachten, werd een omgeving gezocht waarin ondanks de stagnatie in het totaal aantal homoseksuele rechtszaken toch enige gedocumenteerde gevallen van strafvervolgning tijdens de bezettingstijd te verwachten vielen. Het moest dus een locatie zijn waar, ten eerste, de Duitse bezetting prangend aanwezig was en dat, ten tweede, een levendige homoseksuele subcultuur kende. Juist omdat het twintigste-eeuwse Den Haag minder bekend staat om zijn homoseksuele subcultuur dan bijvoorbeeld Amsterdam in diezelfde periode werd gekozen voor het Haagse arrondissement met haar vooroorlogse homoseksuele zedenschandalen – zoals die van de jaren twintig en de Ries-affaire van 1936.⁷⁹

Daarnaast werd in de literatuur gesuggereerd dat het Haagse gemeentekorps actiever was dan andere gemeentekorpsen waar het de opsporing van homoseksuele delicten tijdens de bezettingstijd betrof. Dat maakte het waarschijnlijk dat er afdoende archiefmateriaal te vinden moest zijn om mijn onderzoek op te kunnen baseren.

Uit het archiefonderzoek bleek bovendien al snel dat het Haagse arrondissement uitzonderlijk was waar het de vervolging van homoseksualiteit tijdens de bezettingstijd betrof. Landelijk gezien zijn er 138 zedenzaken bekend die op basis van VO 81/1940 zijn gevoerd.⁸⁰ Een derde hiervan, 45 zaken in getal, werd in Den Haag vervolgd.

Wie gerechtelijk materiaal bestudeert, moet beseffen dat het politieke en justitiele materiaal een *uiteindelijk* verslag is van het praten en zwijgen over vermeende zedendelicten. De papieren sporen van die seksuele criminaliteit startten stevast met ofwel het besluit van omstanders of slachtoffers om aangifte te doen ofwel het besluit van een politieambtenaar om een verdachte aan te houden en over te brengen naar het bureau. Verdachten belandden nooit van de ene dag op de andere dag in de beklagdenbank. De dossiers zijn een voorlopig einde in een ketting aan momenten waarop de (il-)legitieme seksualiteit geïnterpreteerd is. Die juridische ketting begon bij het moment waarop werd nagedacht of het seksuele contact wel of niet moest worden aangepakt; en, indien moest worden opgetreden, het moment waarop werd besloten tot een

bepaalde vorm van ingrijpen. Op al die momenten speelde de relevante seksuele daad een rol, in het achterhoofd of op de voorgrond. Al die momenten gaven vorm aan wat er plaatsgevonden had, de wijze waarop de daad geïnterpreteerd werd, maar ook aan de wijze waarop werd gehandeld ten aanzien van de seksueel betrokken partijen.⁸¹

Zowel in het politiearchief van de Haagse gemeentepolitie als in het archief van de Haagse arrondissementsrechtbank werd gezocht naar gegevens over de melding, opsporing, analyse en berechting van homoseksuele ontuchtzaken. Er moest een vergelijking kunnen worden gemaakt tussen de bezettingstijd en de voor- en naoorlogse perioden. Terwijl de gegevens over de bezettingstijd zo volledig mogelijk werden verzameld, werd er voor de overige twee perioden op peiljaren geconcentreerd.⁸²

Het politiearchief leverde talloze boeken met processen-verbaal, dag- en nachtrappen en interne correspondenties op. Daarbij waren er aparte inventarisnummers voor geruchtmakende zedenzaken, zoals de veelbeschreven Riesaffaire uit 1936 en het Indische zedenschandaal van 1938, maar ook voor de publieke ergernissen over het 'onorthodoxe' gebruik van openbare toiletten, die uiteindelijk leidden tot een verwijdering van de 'waterplaatsen' in de jaren vijftig en daarmee tot een toename van (klachten over) 'wildplassen'.⁸³ Uiteraard waren voor het onderzoek naar veranderingen in het spreken over homoseksualiteit met name de processen-verbaal interessant. Deze waren uitvoeriger dan de summier mutaties – de beschrijvingen van de alledaagse politieke werkzaamheden – in de dag- en nachtrappen. In de processen-verbaal kwam naar voren welke vragen agenten wel en niet stelden en hoe de getuigen en verdachten op de politieke vragen antwoordden. Hoewel het politiearchief beschikt over de netexemplaren van processen-verbaal – te weten die verbaalen die uiteindelijk waren goedgekeurd en konden worden doorgezonden aan de officier van justitie – over de gehele bezettingsperiode, werd door de grote omvang ervan slechts een deel bekeken. De eerste twee bezettingsjaren en het vierde bezettingsjaar werden behandeld. In de literatuur wordt 1943 veelal voorgesteld als het jaar waarin het karakter van de bezetting beduidend anders werd. Deze selectie maakte het mogelijk om te bekijken of de wijzen waarop homoseksuele delicten door de Haagse politie werden behandeld verschilden tussen 1940 en 1941 en 1943. Voor wat de bezettingstijd betreft leverde de selectie uit boeken met de netexemplaren van de processen-verbaal uit 1940 43 'homoseksuele' zaken op.⁸⁴ De processen-verbaal uit 1941 leverden zes homoseksuele en één lesbische zaak op.⁸⁵ De verbaalen uit 1943 leverden 40 homoseksuele zaken op.⁸⁶

In het archief van de arrondissementsrechtbank vormden de parketregisters van het openbaar ministerie het vertrekpunt. De parketregisters van de officier van justitie herbergen veelal summier gegevens, zoals de namen, geboortedata, geboorte- en woonplaatsen, beroepen, (vermeende) misdrijven en uitspraken door de rechters in de verschillende echelons van de Nederlandse rechtspraak. Vaak werd het delict kort omschreven, meestal aangeduid met het

overeenkomstige artikelnummer uit het Wetboek van Strafrecht. De sekse van de betrokken slachtoffers werd niet gespecificeerd. Voor het gros van de zedenzaken was niet vast te stellen of het om heteroseksuele of homoseksuele delicten ging. Evident was een 248bis-zaak homoseksueel. Ontucht met iemand beneden de leeftijd van zestien jaar (247 Sr) of ontucht waar sprake is van een afhankelijkheidsrelatie (249 Sr), daarentegen, kon op zowel heteroseksueel als homoseksueel contact slaan.⁸⁷ Om een idee van het totaal aantal zedenzaken te krijgen, werd besloten de summere informatie integraal te inventariseren voor de gekozen peiljaren. Dat leverde een seriële bron op, gebaseerd op meer dan 4.000 zedenzaken tussen 1911-1960.

Van de bezettingstijd zijn er geen parketregisters bewaard gebleven. Hoewel dit vervelend is, is het geen onoverkomelijk probleem. De vonnisboeken waren namelijk wel volledig aanwezig. Hierdoor ontbraken alleen de sepots nog. Als de officier van justitie een zaak immers seponeerde, volgde er geen vonnis. Door het hiaat in de parketregisters weten we niet in hoeveel gevallen de officier besloot dat het, gezien het algemeen belang, onwenselijk was om een zaak te laten voorkomen (beleidssepot) of dat de feiten niet te bewijzen zouden zijn (technisch sepot). Uiteraard is het ontbreken van de sepots een gemis.

Afgaande op de statistische ontwikkelingen in de bezettingstijd was er een gering aantal antihomoseksuele strafdossiers te verwachten in het archief van de Haagse arrondissementsrechtbank. De naoorlogse periode kende juist een veelheid aan materiaal. In het archief van de arrondissementsrechtbank ging het om de dossiers die van homoseksuele zedendelicten bewaard waren gebleven. Deze dossiers zijn alleen bewaard voor de zaken waarbij er één jaar of meer aan gevangenisstraf werd geëist door de officier of opgelegd door de rechtbank. Naast de strafdossiers van homoseksuele zedenzaken zijn er overigens ook data verzameld uit heteroseksuele zedenzaken. Tot op heden ontbreekt een dergelijk comparatief perspectief in de literatuur over de geschiedenis van homoseksualiteit. In dit onderzoek worden zowel heteroseksuele als homoseksuele zedenzaken dicht op de huid gelezen om preciezer te kunnen duiden wat 'homoseksualiteit' moet hebben betekend tussen 1911 en 1960. Dit wordt met name in hoofdstuk 6 uitgewerkt. In totaal nam ik de gegevens uit 132 strafdossiers over.⁸⁸ Hiervan besloegen 22 zaken de vooroorlogse periode – waarvan slechts zes zaken een homoseksueel karakter kenden, – tien dossiers de bezettingstijd – waarvan vier homoseksueel – en 99 zaken de naoorlogse periode – waarvan 33 homoseksuele zedenzaken. De verhouding 6:4:33 in homoseksuele strafdossiers vóór, tijdens en na de bezettingstijd reflecteerde de verwachtingen die landelijke statistieken over de strafvervolging van homoseksualiteit hadden geschapen. Hoewel het aantal strafdossiers uit de vooroorlogse periode en de jaren van bezetting gering is, bood het – aangevuld met het materiaal uit het politiearchief en de parketregisters van het OM – voldoende basis voor een analyse van het historisch variabele

begrip van 'homoseksualiteit' en de praktijk van de vervolging van strafbare homoseksuele contacten.

De hoofdstukken

Schuldige seks is opgezet als een gang langs de schakels van de politiële en justitiële keten van opsporing of aangifte tot aan gerechtelijke uitspraak. Per schakel worden de belangrijkste 'sprekers' uitgelicht en aan het woord gelaten. Deze opzet wordt voorafgegaan door een inventarisatie van de vonnissen van zedenzaken in het Haagse arrondissement. In hoofdstuk 2 – *Strafbaar stellen* – komt het wettelijk kader aan bod. De ontwikkelingen in de Nederlandse zedenwetgeving worden afgezet tegen de achtergrond van een internationale verandering in juridische tradities, waarbij 'verging' plaats maakte voor 'reclassering'. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat is welke seksuele contacten als crimineel en welke als toelaatbaar en wenselijk werden gezien. Gedetailleerd worden de wettelijke veranderingen in de zedenwetgeving die gepaard gingen met de regimewisselingen besproken. Het Nederlandse denken over de relatie tussen sekse en seksualiteit blijkt van cruciaal belang voor een goed begrip van de Nederlandse strafbaarstelling van homoseksuele contacten tussen volwassenen en minderjarigen vanaf 1911. Na een *closerreading* van het parlementaire debat over de zedenwetten van 1911 wordt duidelijk hoe wezensvreemd de Duitse antihomoseksuele verordening – VO 81/1940 – was binnen het Nederlandse denken over seksualiteit.

In hoofdstuk 3 – *Veroordelen* – worden de Haagse cijfers afgezet tegen de landelijke statistieken over de strafvervolging van zedenzaken. Daarbij wordt niet alleen bekeken of de ontwikkelingen in het Haagse arrondissement op het gebied van de vervolging van 'zedeloosheid' de landelijke ontwikkelingen volgden, ook wordt stilgestaan bij de overeenkomsten en verschillen tussen de vervolging van homo- en heteroseksuele zedenzaken. Zo kan de vraag worden beantwoord in hoeverre de vervolging van homoseksuele zedenzaken in het Haagse arrondissement unieke patronen kende.

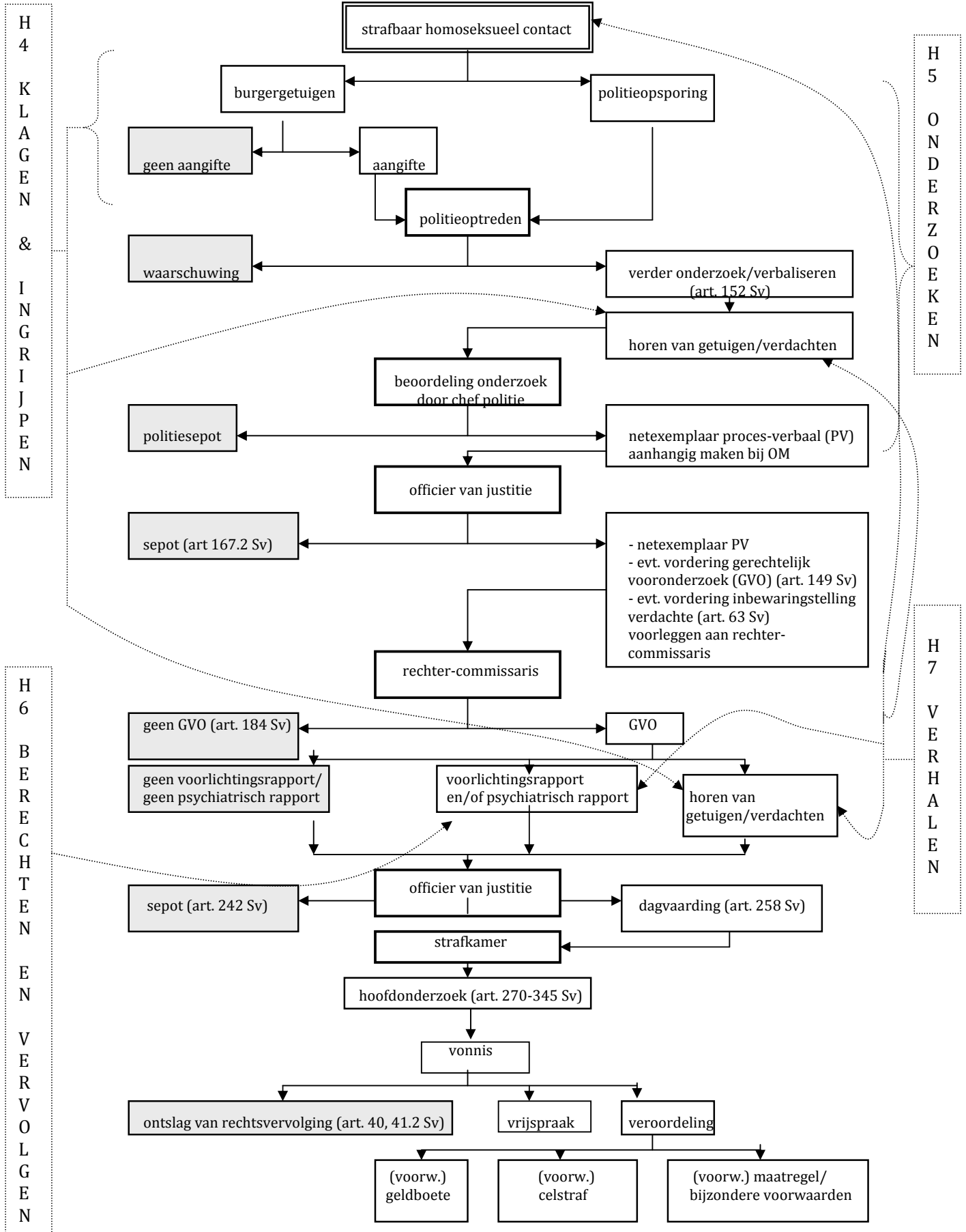
Met hoofdstuk 4 – *Klagen en ingrijpen* – begint het 'ketenonderzoek' met de verklaringen van de 'omstanders' – de getuigen die *wel* kennis hadden van, maar *geen* deel hadden gehad aan de seksuele contacten die bij de politie werden aangegeven. In de literatuur over homoseksualiteit onder de geschiedenis van het nationaal-socialisme spelen de getuigen een duistere rol. Zij werden steevast begrepen als het 'verraderlijk klimaat' dat de intensieve vervolging op homoseksuelen mogelijk maakte. Hoe zat dat in het Haagse arrondissement? Moeten de getuigen

als verraders begrepen worden? Bracht de bezettingstijd een toename in het aantal meldingen van homoseksuele zedenzaken met zich mee?

In hoofdstuk 5 – *Onderzoeken* – komen de politieambtenaren aan bod. Politieagenten gingen – zeker in Den Haag waar een speciale zedenafdeling werd opgericht – meer routinematig met seksuele delicten om. Kunnen daarom bepaalde routines en repertoires worden afgeleid uit hun onderzoekswerk? Uit dit hoofdstuk zal blijken hoe bepalend het politieoptreden was in de vervolging van seksuele delicten. Wie waarvoor strafbaar was, was in hoge mate afhankelijk van wat er concreet ge verbaliseerd werd. Hoe zagen de politieagenten ‘homoseksualiteit’ en ‘homoseksuele ontucht’? Veranderde hun perspectief op ‘homoseksualiteit’ met de invoering van de Duitse verordening? Leidde VO 81/1940 tot een nieuw daderprofiel in het Haagse korps?

Met hoofdstuk 6 – *Berechten* – ontstaat zicht op de gang van zaken op de Haagse arrondissementsrechtbank. Enerzijds wordt ingegaan op de vraag in hoeverre de Duitse bezettingstijd veranderingen teweeg bracht op de rechtbank. Daarbij worden de vragen gesteld of de Haagse justitie werd genazificeerd en of de Duitsers druk wisten uit te oefenen op het Haagse vervolgingsbeleid. Daarnaast wordt gedetailleerd ingegaan op de routine van de getuigen-deskundigen die bij het juridische proces werden ingeschakeld. In hoeverre gaven zij vorm aan ‘homoseksualiteit’ en ‘seksuele criminaliteit’? Ook hier wordt de gang van zaken in de homoseksuele zedenzaken afgezet tegen die in heteroseksuele zedenzaken. In hoeverre speelde de relatie tussen sekse en seksualiteit in de analyses van de getuigen-deskundigen een rol in de vervolging van strafbare seksuele contacten?

In hoofdstuk 7 – *Verhalen over homoseksualiteit* – komen de verdachten aan het woord. Met dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe de verdachten over ‘homoseksualiteit’ spraken. De vraag is of zij zich schikten in de rapporten van de politie- en justitieambtenaren. Bovendien wordt nagegaan in hoeverre zij de visie van het NWHK – dat ‘homoseksualiteit’ een volkomen natuurlijke aanleg was – verdedigden in de rechtszaal. Daarnaast wordt de vraag gesteld in hoeverre de invoering van de Duitse verordening een verandering teweegbracht in de verdedigingsverhalen. Wezen de volwassenen met beschuldigende vingers naar de betrokken minderjarigen die door de Duitse wetswijziging ook strafbaar werden?

Hoofdstuk 2. Strafbaar stellen

In dit hoofdstuk wordt eerst stilgestaan bij de Nederlandse en Duitse ‘denkkaders’ waar het gaat om het *begrip* homoseksualiteit. De vraag is welke voorstelling de Nederlandse en Duitse wetgeving omvatte waar het ging om strafbare homoseksuele contacten. In welke opzichten betekende de invoering van de Duitse antihomoseksuele verordening een verandering ten opzichte van de Nederlandse wetgeving? In dit hoofdstuk worden de vooronderstellingen die spreken uit zowel 248bis Sr en de Duitse strafparagraaf 175 – waar VO 81/1940 van werd afgeleid – nader onderzocht. Duidelijk zal worden dat de daderprofielen van verdachten van homoseksuele ontucht nogal uiteen liepen in de Nederlandse en Duitse wetgeving.

Daarnaast wordt in dit hoofdstuk een antwoord gezocht op de vraag welke ontwikkelingen in de rechtsleer van invloed waren op de Haagse rechtspraktijk tussen 1911 en 1960. Daarbij gaat de aandacht uit naar de overgang van de klassieke naar de moderne rechtsleer die zich vanaf de late negentiende eeuw voltrok. Beschreven wordt welke gevolgen deze overgang had in het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering.

2.1. Het ‘nieuwe’ van VO 81/1940

Inhoudelijk verschilde het Nederlandse strafwetsartikel 248bis danig van de Duitse strafbepaling die op 31 juli 1940 door de 48-jarige rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied, Arthur Seyss-Inquart, werd verordonneerd. De Duitse bepaling gold alleen voor mannen, terwijl 248bis zowel op ontucht tussen volwassen en adolescente vrouwen als op ontucht tussen volwassen en adolescente mannen betrekking had. Onder de Duitse bepaling

waren bovendien de adolescenten zelf strafbaar bij het dulden of aangaan van homoseksuele ontucht.

De Duitse verordening bestond uit zes artikelen, terwijl de Nederlandse antihomoseksuele bepaling slechts één artikel omvatte. Het eerste artikel van de Duitse verordening stelde ontucht *tussen mannen* strafbaar met een maximale gevangenisstraf van vier jaar. In de literatuur werd het gebrek aan leeftijdsgrenzen in dit eerste artikel gethematiseerd als hét nieuwe element dat de Duitse verordening aan de zedenwetgeving in Nederland toevoegde.⁸⁹ Immers, alle seksuele contacten tussen mannen waren vanaf 31 juli 1940 strafbaar. Het tweede lid van dit artikel bood ruimte om minderjarigen ‘in bijzonder lichte gevallen’ van vervolging te ontslaan. Criteria voor het onderscheiden van lichte en zware gevallen ontbraken overigens.

Het tweede artikel kwam inhoudelijk overeen met het Nederlandse artikel 249 waarin ontucht binnen afhankelijkheidsrelaties strafbaar werd gesteld, maar ook hier had de Duitse verordening alleen betrekking op ontucht wanneer deze zich tussen mannen had voltrokken. De strafmaat was in 249 Sr en in VO 81/1940, artikel 2 in beide gevallen op maximaal zes jaar gesteld.⁹⁰

De maximumstraf op ontucht met gelijkgeslachtelijke minderjarigen werd met het derde artikel op tien jaar gesteld. Dat was zes jaar meer dan de vier jaar die in 248bis was vastgesteld. Bovendien stelde de Duitse bezetter homoseksuele prostitutie strafbaar met eveneens een maximale straf van tien jaar gevangenisstraf. In het geval van homoseksuele prostitutie kon de veroordeelde tevens, voor ten hoogste drie jaar, tot plaatsing in een rijkswerkinrichting worden veroordeeld.

In het vierde artikel werd vastgesteld dat de delicten in artikel één tot en met drie als ‘misdrijven’ werden beschouwd. Net als in het Nederlandse strafrecht waren (homoseksuele) zedendelicten geen ‘overtredingen’, waardoor dit soort zaken niet door de kantonrechter, maar door de arrondissementsrechtbank werden behandeld. Overigens kon de officier van justitie vanaf 1921 in ongecompliceerde zaken beslissen om delicten aan de politierechter voor te leggen in plaats van aan de meervoudige kamer. Politierechters behandelden de ‘eenvoudige’ zaken. In het geval van zedendelicten gingen het dan door de bank genomen om zaken waarin de verdachten al hadden bekend. Op de invoering van de politierechter kom ik nog terug.

Artikel vijf stelde dat de verordening geen betrekking had op Rijksduitsers van het *Altreich*, dat wil zeggen van het Duitsland van vóór de Oostenrijkse *Anschluss*. Op hen bleef de Duitse strafparagraaf 175 van toepassing. Het laatste artikel stelde vast dat de verordening op de dag van haar afkondiging, 31 juli 1940, in werking trad.

In de literatuur is de expliciete strafbaarstelling van homoseksuele prostitutie op grond van de Duitse verordening nergens aan de orde gesteld. Toch denk ik dat dit tweede lid van het

derde artikel – over de homoseksuele prostitutie – het grootste verschil is tussen het Nederlandse en Duitse denkkader waar het om het *begrip* ‘homoseksualiteit’ gaat.

2.2. Het mysterie van de afwezige schandknaap

Prostitutie was in het vroeg twintigste-eeuwse Nederland in zowel de beeldvorming als in het Wetboek van Strafrecht een sterk *gendered* fenomeen. De Nederlandse prostitutiebepalingen waren expliciet op heteroseksueel verkeer gericht. Bij seks tegen betaling werd gedacht aan vrouwelijke verkopers en mannelijke consumenten.⁹¹ Hoewel jongensprostitutie voorkwam, viel dit fenomeen buiten het denkbare waar het de wetgeving betrof. Zowel de strafwet van 1886, als de zedenwetgeving van 1911 had een vrouw voor ogen waar het om prostitutie ging. Met de Duitse verordening werd het mogelijk zowel vrouwelijke als mannelijke prostitué’s te vervolgen.

Nederlandse zedelijkheidsbepalingen

Voordat de verschillen tussen de Nederlandse en Duitse antihomoseksuele bepalingen meer reliëf wordt gegeven, wordt eerst ingegaan op de zedenwetten van 1911 die de bepaling die ontucht met ‘een minderjarige van hetzelfde geslacht’ strafbaar stelde, introduceerden.⁹² Minderjarig waren allen beneden de leeftijd van 21 jaar.

1911 markeerde een breuk in de Nederlandse wettelijke verhouding tot homoseksuele contacten. Tot 1809 werd ‘sodomie’ – actief of passief anaal contact met een ejaculatie in het lichaam of bestialiteit⁹³ – vervolgd op basis van verschillende vormen van landrecht en gewoonterecht. Bovendien werd in de meeste provincies van de republiek met de *Constitutio Criminalis Carolina* uit 1532 gewerkt waarin op sodomie de doodstraf stond.⁹⁴ In 1809 kwam met de invoering van het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* op sodomie langdurige eenzame opsluiting of verbanning te staan. Voor de verleiders handhaafde het *Crimineel Wetboek* de doodstraf.⁹⁵ Voordat het juridische apparaat naar de letter van deze nieuwe wetgeving kon worden hervormd, werd het Koninkrijk Holland van Lodewijk Napoleon (1806-1810) in 1811 door keizer Napoleon Bonaparte bij Frankrijk ingelijfd. Daarmee werd ook de Franse *Code Pénal* ingevoerd, die geen strafbepaling kende voor homoseksueel gedrag.⁹⁶ Artikel 330 CP, stelde sodomie strafbaar. Daarbij kon het overigens om anaal geslachtsverkeer tussen personen van gelijk-, maar ook van ongelijk geslacht gaan.⁹⁷ Daarnaast werden artikelen 331 en 334, aldus Van der Meer, ingezet bij de vervolging van sodomieten.⁹⁸ Tussen 1811 en 1886, de periode waarin de *Code Pénal* in Nederland leidraad was voor de strafrechtspraak, wijzigde de

strafrechtspraktijk zich niet wezenlijk ten aanzien van sodomietelij. Van der Meer liet zien dat ondanks het wegvallen van een strafbepaling voor 'sodomitische vuiligheden' homoseksuele handelingen in essentie tussen 1811 en 1886 nog steeds als misdadig werden gezien en vervolgd:

De manier waarop de arrestanten over hun seksuele gedrag ondervraagd waren en het gegeven dat in enkele vonnissen werd vastgesteld dat de veroordeelden ook nog de misdaad van sodomie hadden bekend, doet vermoeden dat in deze zaken de gekwetste zedelijkheid niet naar de letter maar naar de geest voornamelijk een gelegenheidsargument was. Feitelijk werden deze mannen veroordeeld wegens hun homoseksuele activiteiten.⁹⁹

Onder auspiciën van de Minister van Justitie Robert Regout (RKSP) werd 248bis, oorspronkelijk bedoeld om de verleiding van personen tussen de zestien en eenentwintig jaar en prostitutiebezoek van minderjarigen tegen te gaan, omgevormd tot een antihomoseksuele bepaling die een nieuwe leeftijdsgrens introduceerde. Voor heteroseksuele seks bleef de *age of consent* zestien jaar. Voor homoseksuele seks kwam die vijf jaar hoger, op 21 jaar, te liggen. Door zijn tijdgenoten werd Regouts redactie van 248bis als 'koekoeksei' bestempeld, omdat de minister 248bis eigenhandig herschreven had.¹⁰⁰ Zo wisselde de nadruk in de strafvervolgning van homoseksuele handelingen van het strafbaar stellen van de handelingen als zodanig (*Constitutio Criminalis Carolina*), via een strafbaar stellen van de plaats waar de handelingen waren voltrokken (*Code Pénal*), naar een strafbaar stellen van gelijkgeslachtelijke omgang met 'minderjarigen' (*Wetboek van Strafrecht*). De strafvervolgning van homoseksualiteit was naar de letter van de wet tot jeugdbeschermingsvraagstuk geworden.

De onbespreekbaarheid van jongensprostitutie

In het nu volgende wordt de parlementaire totstandkoming van artikel 248bis Sr besproken. Door nauwkeurig te lezen hoe het begrip homoseksualiteit in de wetgeving werd ingekaderd, komt naar voren *hoe* homoseksualiteit begrepen werd. Anders dan in de Duitse wetgeving en rechtsvervolgingspraktijk was de jongensprostitutie opvallend afwezig in de Nederlandse wetgeving en praktijk.¹⁰¹ In de wetenschappelijke verhandelingen over homoseksualiteit destijds was prostitutie weliswaar een thema, maar in het maatschappelijke debat domineerde de knapenhandel als vraagstuk.

Vanaf februari 1911 zou het Nederlandse parlement in totaal acht dagen debatteren over de hervorming van de zedenwetgeving. 'Drie dagen debatteren over artikel 248bis en acht dagen in totaal over de gehele herziening van de zedenwetgeving!', telde Van der Meer na.¹⁰² Gedurende die drie dagen leverde de Kamer op een aantal punten forse kritiek op Regouts voorstel voor een

antihomoseksuele bepaling: 'De meerderjarige die met een minderjarige van hetzelfde geslacht ontucht pleegt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren.'¹⁰³

Bij de opening van het debat werden er drie amendementen op dit wetsvoorstel ingediend.¹⁰⁴ Degenen die deze hadden ingediend, kregen het eerste woord. Het Tweede Kamerlid Dirk Jan de Geer (CHU) merkte op hoe 'nieuw' 248bis was. Sinds een eeuw werd er opnieuw een uitzonderingsbepaling gemaakt voor homoseksualiteit. Minderjarigen boven de leeftijdsgrens van zestien jaar werden beschermd. Tot 1911 werden minderjarigen boven de zestien jaar alleen beschermd als er sprake was van dwang, afhankelijkheid, exploitatie (d.i. handel) of wilsgebrek. Bovendien moest de dader *meerderjarig* zijn.¹⁰⁵ De Geer ging niet geheel akkoord met Regouts voorstel. Hij vond de leeftijdsgrens van eenentwintig jaar te kunstmatig. Hij wilde 'de meerderjarige' vervangen zien door 'hij die als oudere'. Dat zou een wezenlijke uitbreiding van het daderschap hebben betekend als daarvoor een meerderheid te vinden was geweest. Dan zou ook een persoon van zestieneneenhalf jaar vervolgd kunnen worden voor gelijkgeslachtelijke ontucht met iemand van zestien jaar.

De Geer was niet de enige met aanmerkingen. Ook Pieter Jelles Troelstra was zeer ontevreden over Regouts voorstel. Hij kreeg na De Geer het woord om zijn amendement toe te lichten. Het Tweede Kamerlid van de SDAP wilde 248bis terugbrengen tot de bepaling zoals Regouts voorgangers deze hadden bedoeld. Het moest om situaties gaan waarin minderjarigen tot heteroseksuele of homoseksuele ontucht waren *verleid* door giften of beloften van geld of goed. 248bis moest een verleidingsartikel blijven.

De links-liberaal Joseph Limburg (VDB) wilde vasthouden aan het beginsel van 'boze opzet'. Daarom wilde hij met zijn wijzigingsvoorstel de, strafrechtelijk gezien, fundamentele eis van 'opzet' in het artikel brengen. Regout wilde in dit opzicht verder gaan dan wat op grond van het Wetboek van Strafrecht van 1886 gebruikelijk was. Pas laat in de twintigste eeuw zou het Nederlandse strafrecht het beginsel van de boze opzet loslaten. Vanaf dat moment werd een strafbare daad ook vervolgbaar wanneer de verdachte zich van geen kwaad bewust was. Limburg wilde vasthouden aan het rechtsbeginsel – dat terug ging op de leer van Augustinus waarin gesteld werd dat men alleen zondigt wanneer men *weet* dat men zondigt – en vond het daarom noodzakelijk in artikel 248bis Sr op te nemen dat moest worden vastgesteld of de dader opzettelijk ontucht met een minderjarige had gepleegd. Met andere woorden, *bewezen* moest zijn dat de dader kennis had gehad van de minderjarigheid van degene met wie hij een seksueel contact was aangegaan.

Het uiteindelijke daderprofiel in 248bis is af te leiden uit de wijze waarop bezwaren tegen Regouts redactie werden geopperd en welke bezwaren op een Kamermeerderheid konden rekenen. De Kamer had moeite met de automatische schuldigheid van meerderjarigen in homoseksuele ontuchtzaken. Ze vreesde bovendien de uitbreiding van de chantage van

homoseksuelen, die met Regouts koekoeksei een legitieme basis zou verkrijgen. Regout ging nauwelijks in op het chantageargument. Daarover was met name het Tweede Kamerlid Meinard Tydeman (Vrije Liberalen) verbolgen. Hij noemde de Minister eenzijdig en verblind.¹⁰⁶

Chantage was het onderwerp dat de jongensprostitutie op subtiële wijze het debat binnenhaalde. Regout zelf speelde daarbij een dubbelrol. Enerzijds stelde hij politieverbalen over het Amsterdamse jongensbordeel van Kakebeen achter de coulissen ter beschikking.¹⁰⁷ Daarmee plaatste de minister zelf de homoseksuele commerciële seks op de voorgrond. Anderzijds werd de figuur van de kwaadwillende, chanterende jongensprostituë door de minister zo veel mogelijk buiten de orde van het debat geplaatst. De figuur van de schandknaap had een groter vermogen tot zelfbeschikking dan Regout lief was. Gezien het beeld dat Regout over de jongeling wilde forceren, kwam de jongensprostituë hem niet van pas. Hij hamerde op het beeld van de jeugdige onschuldigheid:

De praktijk is niet, dat twee personen, die beiden nog in de jongensjaren zijn, elkander kiezen. Het feit is hier, dat de meerderjarige, doorgaans de ruim of zelfs gevorderd meerderjarige zich uitkiest een παῖς.¹⁰⁸

De Griekse woordkeuze 'pais' voor jongen riep directe associaties op met de 'klassieke' pederastie. Regouts argumentatie was van het begin tot het eind op de bescherming van de jeugd gericht. Regout maakte overigens een interessant onderscheid tussen vrouwelijke en mannelijke slachtoffers van seksuele criminaliteit. Hoewel beide categorieën slachtoffers minderjarig waren, sprak hij van 'jongens' en 'vrouwen'. In zijn redeneringen hadden adolescente vrouwen regie over hun seksuele handelen, terwijl adolescente mannen aan de grillige wil van meerderjarige verleiders waren overgeleverd. Het aloude juridische beginsel 'volenti non fit injuria' (de gewillige geschiedt geen onrecht) ging op waar het adolescente vrouwen betrof. In Regouts visie kon het niet zo zijn dat fatsoenlijke vrouwen zich lieten verleiden met materieel gewin. Terwijl hij mannelijke adolescenten voorstelde als onschuldige slachtoffers van homoseksuele predatoren, hadden vrouwelijke adolescenten niets anders dan hun eigen karakters te vrezen.

Gedurende het debat bleek Regout telkens ongevoelig voor de argumenten dat minderjarigen helemaal niet zo onschuldig hoefden zijn en dat zijn wetsvoorstel de deur voor een leger aan (minderjarige) chanteurs open zou zetten. Zonder verwijzingen naar commerciële seks meende Troelstra dat Regout volhardde in de 'fictie' dat de minderjarige altijd het slachtoffer van de meerderjarige was.¹⁰⁹ Toen Regout bovendien stelde dat de verleiding van jongens veel ernstiger was dan de verleiding van meisjes, scherpte Troelstra zijn beeld van de jongeling aan:

En wat nu de Minister beweert slaat (...) op jonge mensen, die zich misschien aan dergelijke personen verkocht hebben, en dan moet ik zeggen, dat het mij niet duidelijk is geworden, waarom de

Minister meende te mogen verklaren, dat van die personen de toekomst erger zou zijn verwoest dan door feiten van gewone ontucht.¹¹⁰

In een poging om Regouts hiërarchie aan leed te ontcrachten, zette Troelstra tegenover het verleide meisje (de 'gewone' ontucht) de 'zich misschien verkopende jonge mens' – lees: de schandknaap – die zo niet schuldig dan toch medeplichtig was.

Ook andere Kamerleden thematiseerden de mogelijkheid van onschuldige meerderjarigen. Toch meden zij de figuur van de schandknaap omzichtig. De bijdrage van de liberale afgevaardigde van het district Lochem, Gerrit Jannink (Liberale Unie), is in dit opzicht interessant. Terwijl hij ten aanzien van de homoseksuele ontucht de figuur van de chanterende schandknaap zorgvuldig meed in zijn bespreking van Regouts voorstel, vestigde hij expliciet de aandacht op de gevaren van chanterende lichtzinnige meisjes in zijn bespreking van Troelstra's amendement. Tegen Regouts artikel tekende hij aan dat hij zich in homoseksuele zaken kon voorstellen dat de meerderjarigen niet in alle omstandigheden blaam trof. Daarbij noemde hij *niet* de omstandigheid van het winstbejag van minderjarigen, maar bijvoorbeeld in de situatie waarin een minderjarige de meerderjarige had misleid door oneerlijk te zijn over zijn echte leeftijd.¹¹¹ Hij stelde de seksuele verderfelijke van jonge meisjes veel explicieter aan de kaak in zijn reactie op Troelstra's amendement. Wanneer dat amendement zou worden overgenomen, zou 'den zoogenaamden verleider' het slachtoffer kunnen worden van chantage van lichtzinnige *meisjes*. Voor Jannink was het in heteroseksuele relaties zeer voorstelbaar dat de minderjarige lichtzinnig was en uit winstbejag handelde.¹¹²

Tydeman zette de aanval in en zinspeelde op Regouts intenties met zijn voorstel. Hij keurde het voorstel af omdat het technisch zwak was, maar ook omdat er van af droop dat Regout homoseksualiteit als zodanig strafbaar wilde stellen en te laf was om dat te doen:

Men heeft er van gemaakt een soort van verleidingsartikel, terwijl mijn (sic) eigenlijk bedoelt te treffen de homoseksuele ontucht in zich zelf, en om zich zelf. Maar omdat men dat niet aandurfde, heeft men er van gemaakt een quasi-verleidingsartikel.¹¹³

Daaruit vloeiden allerlei onjuiste gevolgen voort. Tydeman vond bijvoorbeeld de automatische schuldigheid van meerderjarigen misplaatst. Hij draaide de schuld kwestie zelfs om: 'Alsof niet de jongere schuldig kan zijn, alsof niet in vele gevallen juist de jongere de schuldige zal zijn.'¹¹⁴

Het debat werd steeds meer een discussie of de Kamer de voorkeur moest geven aan Troelstra's amendement of Regouts voorstel. Troelstra's amendement was aanvankelijk van toepassing op 'minderjarigen'. Omdat het beeld van chanterende lichtzinnige meisjes was opgeroepen herschreef hij zijn amendement gedurende het debat. 'Minderjarigen' werd veranderd in 'minderjarigen van onbesproken gedrag en zeden'.

Regout probeerde in zijn termijn de zwakheden in Troelstra's gereviseerde amendement aan te tonen. Daarbij stelde hij de jongensprostitutie tenslotte zelf aan de orde. Met Troelstra's

amendement zou de ontucht in de zaak tegen Kakebeens bordeel, die uiteraard niet bij name werd genoemd, niet zijn aangepakt. In die kwestie had de klant de uitbater betaald en de uitbater de jongen. Zodoende had de meerderjarige niet wegens verleiding met geld of goed vervolgd kunnen worden. Met Regouts versie van 248bis kon die meerderjarige wel worden aangepakt. Opvallend genoeg kwam Regout, zonder expliciet te stellen dat het hier om een zaak van jongens*prostitutie* ging, steeds terug op het voorbeeld van Kakebeens jongensbordeel.¹¹⁵ Het jongensbordeel werd niet als een prostitutiekwestie maar als een jeugdbeschermingsvraagstuk voorgesteld.¹¹⁶

Van Hamel, die Troelstra's amendement had ondertekend en herhaaldelijk namens Troelstra het woord nam, merkte op dat Regout zichzelf hier in de staart beet. Uiteindelijk beschermde Regout – juist door Kakebeens bordeel als illustratie te nemen – niet de verleiden, maar de verleiders:

Ons artikel beschermt personen van onbesproken gedrag, het Regeeringsartikel beschermt personen van besproken gedrag, n.l. de chanteurs, die het te doen is om geld te krijgen, eerst uit de ontucht en dan uit de chantage. Een wetsartikel, dat ingaat tegen de verleiding, mag er niet toe komen, om hen te beschermen, die in den grond niet de verleiden zijn, maar de verleiders.¹¹⁷

Het mocht niet baten. Bij de stemmingen waren 87 Kamerleden aanwezig waarvan er 61 tegen en 22 voor Troelstra's amendement stemden en 50 voor en 34 tegen Regouts voorstel. Troelstra's amendement werd verworpen en Regouts 248bis werd aangenomen.¹¹⁸ Overigens werd het wetsontwerp voor de *afschaffing* van artikel 248bis op 27 januari 1971 zonder hoofdelijke stemming door de Kamer aangenomen. De Tweede Kamerleden hadden het rapport van de commissie Speyer gelezen. Daarin was duidelijk gemaakt dat homoseksuele gevoelens niet door verleiding konden ontstaan.¹¹⁹

Met het aannemen van artikel 248bis in 1911 werd het daderprofiel klip en klaar de meerderjarige jongensverleider. De schandknaap viel onder jeugdbescherming, niet onder prostitutiebepalingen. Direct daarop stond het prostitutievraagstuk op de rol. Niet toevallig veranderde het gedraai om de schandknaap van de dagen ervoor ook het perspectief op prostitutie. Ook in het prostitutiedebat moesten minderjarigen worden beschermd tegen hen die misbruik maakten van het gezag over hen of die hen uit winstbejag tot prostitutie brachten. De Vries liet zien op welke geseksueerde wijze prostitutie in de strafbepalingen van zowel 1886 als 1911 was gegoten. Na 1911 werd het juist noodzakelijk geacht ook mannelijke minderjarigen tegen seksuele uitbuiting te beschermen. Of zoals T.J. Noyon het in 1912 formuleerde: 'Er worde niet voorbijgezien dat hier van minderjarigen in het algemeen, van de eene en de andere kunne dus, gesproken wordt.'¹²⁰

Toch zijn er aanwijzingen dat jongensprostitutie kwalitatief anders werd gezien dan 'gewone' prostitutie. Dat was overigens niet alleen een Nederlands, maar ook een internationaal

fenomeen. In de heftige internationale debatten tussen reglementaristen en abolitionisten waar het de prostitutie betrof, had de jongensprostitutie geen plaats. Koenders beschreef hoe net voor de eeuwwisseling, in 1899, op een medisch congres over de bestrijding van geslachtsziekten in Brussel een motie werd aangenomen over de wenselijkheid van het onderdrukken van prostitutie van jonge meisjes. Geopperd werd de mogelijkheid om die motie uit te breiden met jonge mannen, maar daar werd vanaf gezien omdat deze vorm van prostitutie 'tot een geheel anderen kring van gedachten behoorde.'¹²¹

In het Nederlandse maatschappelijke debat werd vooral de knapen*handel* een thema, zoals Koenders in zijn proefschrift liet zien. Op het internationale vlak, ijverde het Nederlandse zedelijkheidsnetwerk weliswaar voor de agendering van het verbod op zowel handel in vrouwen als 'kinderen'. Maar rond 1912 was daarvoor op een conferentie van de *Internationale vereeniging tot bestrijding van den handel in blanke slavinnen* te Brussel geen animo voor mannelijke slachtoffers. De conferentie vreesde dat ze zo het thema homoseksualiteit binnen zou halen en zodoende sympathie zou verliezen. De Nederlandse delegatie vond dat de knapenhandel een onderzoek verdiende en dat de slachtoffers ervan in bescherming genomen moesten worden. Zonder al te veel ophef werd uiteindelijk in 1921 op de Geneefse conferentie het antivrouwenhandelsverdrag uitgebreid met een verbod op knapenhandel.¹²² In de jaren dertig werden vanuit het *Rijksbureau betreffende de Bestrijding van de Handel in Vrouwen en Kinderen en van de Handel in Ontuchtige Uitgaven* – de overheidspendant van het *Nationaal Comité tot Bestrijding van den Handel in Vrouwen* – wel voorstellen gedaan om de activiteiten van de Nederlandse zedenpolitie ten aanzien van jongensprostitutie te overkoepelen.¹²³ Maar tegen de tijd dat een voorstel het Ministerie van Justitie bereikte, was Minister Josef van Schaik (RKSP) al vervangen door Carel Goseling (RKSP), die op zijn beurt niet op deze plannen tot centralisatie inging.¹²⁴ Tussen 1911 en 1940 lijkt de schandknaap ook in het maatschappelijke debat vooral te zijn voorgesteld als een slachtoffer van knapenhandel.

2.3. Widernatürliche Unzucht

Met het ontstaan van het Duitse Keizerrijk in 1871 nam de centrale strafwetgeving onder paragraaf 175 de inhoud van paragraaf 143 van het Pruisische strafrecht over. De inhoud van paragraaf 143 luidde vanaf 1851:

Die widernatürliche Unzucht, welche zwischen Personen männlichen Geschlechts oder von Menschen mit Thieren verübt wird, ist mit Gefängnis von sechs Monaten bis zu vier Jahren, sowie mit zeitiger Untersagung der Ausübung der bürgerlichen Ehrenrechte zu bestrafen.¹²⁵

Gedurende het bestaan van het Keizerrijk, 1871-1918, en gedurende de periode van de Weimarrepubliek, 1918-1933, was paragraaf 175 van kracht. Nieuw aan het Pruisische strafrecht van 1851 was dat het sodomieverbod exclusief op de omgang tussen mannen betrekking had. Ook de straf was op mannen geënt. Burgerlijke rechten waren vrouwen immers niet te ontnemen, omdat zij deze niet bezaten. Seks tussen vrouwen was in Duitsland niet langer bij wet verboden.

Seks tussen vrouwen

Tussen 1794 en 1851 waren homoseksuele handelingen tussen vrouwen wel strafbaar geweest.¹²⁶ Vanaf 1851 veranderde dit en twintig jaar later zou het opnieuw strafbaar stellen van seks tussen vrouwen tot parlementaire discussies leiden. Tussen 1871 en 1935 herhaalden deze debatten – althans, discussies in parlementaire commissies – zich.¹²⁷ Rond 1909 werd in Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Servië, Noorwegen, Japan en – zoals al bleek – in Nederland aan nieuwe versies voor wetboeken van strafrecht gewerkt. In het kader van de hervorming van het Duitse strafrecht kwam ook de strafbaarstelling van seks tussen vrouwen aan bod. In het Duitse Keizerrijk werd in dat jaar het *Vorentwurf zu einem deutschen Strafgesetzbuch* besproken.¹²⁸ De Amerikaanse historicus Tracy Matysik analyseerde het politieke en maatschappelijke debat over het voorstel voor paragraaf 250 dat niet alleen gelijkgeslachtelijke omgang tussen mannen, maar ook tussen vrouwen strafbaar moest gaan stellen. Bovendien zou paragraaf 250 een gevangenisstraf van minstens zes maanden en maximaal vijf jaar verplicht stellen en dus, vergeleken met de bestaande paragraaf 175, een strafverzwaring hebben betekend.

De auteurs van het voorontwerp van paragraaf 250 beargumenteerden de strafbaarstelling van tegennatuurlijke ontucht tussen mannen met de gedachte dat ontucht tussen mannen een gevaar was voor de staat. Homoseksualiteit zou het karakter en het maatschappelijke bestaan van mannen aantasten. Bovendien tastte ze het gezonde familieleven aan en zou ze adolescente mannen corrumperen. Tenslotte zou ze tot de dood, criminaliteit en de ondergang van hele families kunnen leiden. Het was in het staatsbelang om dit diffuse type ontucht aan te pakken, de strafparagraaf intact te laten en de krachten tegen te werken die het beeld van homoseksualiteit als een louter fysieke en psychologische anomalie wilden verspreiden.¹²⁹

Door de schrijvers van het voorontwerp werd homoseksualiteit onder mannen begrepen als een virus dat om zich heen greep en geen man onberoerd zou laten. Kortom, hier werd een universalistisch homoseksualiteitsbegrip aangevoerd, een begrip van homoseksualiteit dat zonder uitzondering alle mannen in hun persoonlijke en sociale bestaan bedreigde.

Matysik signaleerde hoe de commissie zich qua inzichten in de aard en natuur van homoseksualiteit expliciet tegenover die van de Duitse homoseksuele emancipatiebeweging stelde. De commissie accepteerde niet dat homoseksualiteit uit een onweerstaanbare pathologische natuurlijke drijfveer voortkwam. Een dergelijk homoseksualiteitsbegrip zou de verdachten van homoseksuele ontucht strafrechtelijk gezien ontoerekeningsvatbaar maken. Homoseksualiteit moest op morele gronden veroordeeld kunnen blijven worden. Daarom kon homoseksualiteit niet slechts als een aparte fysieke of psychologische categorie worden gezien.

De commissie onderstreepte ook welke gevaren seks tussen vrouwen met zich meebracht. Opvallend genoeg bracht seks tussen vrouwen – anders dan seks tussen mannen – de staat niet in gevaar. Maar zowel het gezonde familieleven als adolescenten liepen gevaar wanneer vrouwen onderling met elkaar vreeën.¹³⁰

Hoewel Matysik opperde dat het wegvallen van ‘de staat’ bij het strafbaar stellen van seks tussen vrouwen een onschuldige omissie kon zijn geweest, achtte ze het waarschijnlijker dat dit verzuim de verschillende posities van mannen en vrouwen tot de staat reflecteerde. In elk geval vatte ze het op als het eerste signaal dat de wijze waarop vrouwelijkheid en mannelijkheid begrepen werden, van invloed was op de wijze waarop de seksuele oriëntatie van staatswege gereguleerd werd. Het voorontwerp zelf stelde, ‘in a rather backhanded fashion’ in Matysik’s bewoordingen, dat de algemene strafbaarstelling van gelijkgeslachtelijke seksualiteit een tot dan toe bestaande wettelijke sekseongelijkheid ophief. Tegelijkertijd was van een totale seksegelijkheid in het voorontwerp absoluut geen sprake. Mannen en vrouwen kregen net als vóór 1909 verschillende leeftijdsgrenzen, *ages of consent*, toebedeeld waar het seksualiteit betrof.

Het voorstel haalde het niet. Pas in 1934 zou seks tussen vrouwen opnieuw een voorwerp van analyse zijn voor een regeringscommissie belast met de hervorming van het strafrecht. Ditmaal op nationaal-socialistische leest. Ik kom hierop terug.

Verscherping van paragraaf 175

Tussen 1919 en 1925 werden voorstellen gedaan om de antihomoseksuele bepalingen te verscherpen.¹³¹ In 1925 werd een hervormingsvoorstel gedaan waarbij paragraaf 175 – weliswaar onder het nieuwe nummer 296 – gehandhaafd zou blijven, maar zou worden uitgebreid met paragraaf 297 die homoseksuele prostitutie, gelijkgeslachtelijke ontucht met mannen beneden een leeftijd van 21 jaar en gelijkgeslachtelijk misbruik van mannen in een gezagsverhouding strafbaar stelde. Dat leidde in 1925 tot de organisatie van een coalitie tussen homoseksuele zelforganisaties. Er werd een negenkoppige redactie gevormd die op 22 juni 1927

een tegenvoorstel deed, uiteraard om de gewraakte voorstellen te laten vervallen en de bestaande paragraaf te laten intrekken.¹³²

Intussen bleef, ondanks het georganiseerde protest tegen het voorstel tot verscherping van de antihomoseksuele paragraaf midden jaren twintig, paragraaf 175 onveranderd van kracht. Na 32 jaar emancipatiestrijd werd het doel van het in 1897 opgerichte en in 1933 ontbonden *Wissenschaftlich-Humanitäre Komitee* (WHK) net niet bereikt. In 1929 was een meerderheid van de parlementaire commissie die zorg droeg voor de hervorming van het Duitse strafrecht weliswaar voor het intrekken van paragraaf 175.¹³³ Tegelijkertijd wilde deze commissie, aldus Koenders, in plaats van paragraaf 175 een strafbepaling waarmee gelijkgeslachtelijke ontucht door volwassen mannen met mannen beneden de leeftijd van 21 jaar in geval van dwang of afhankelijkheidsrelaties zwaarder kon worden gestraft dan vergelijkbare lesbische of heteroseksuele delicten. Tevens wilde de commissie aparte sancties voor homoseksuele prostitué's.¹³⁴ Ook dat meerderheidsstandpunt werd nooit doorgevoerd.¹³⁵

In de literatuur worden twee verklaringen aangedragen voor het niet doorvoeren van dit meerderheidsstandpunt. Enerzijds zijn er auteurs die het niet doorvoeren van dit meerderheidsstandpunt van 1929 op het conto van de Beurskrach in New York schrijven. De economische crisis zou het parlementswerk op de Rijksdag dusdanig hebben vertraagd dat het voorstel tot intrekken niet meer zou worden behandeld voordat de nationaal-socialisten de macht zouden overnemen. De Amerikaanse historicus James Steakley droeg deze verklaring aan.¹³⁶ De Duitse historicus Manfred Herzer signaleerde de Grote Depressie als het begin van een algehele neergang van de homoseksuele emancipatiestrijd rond 1929 in Duitsland. Die neergang zou worden bestendigd door de affaire rondom de homoseksuele SA-leider Ernst Röhm, die vanaf januari 1931 de gemoederen binnen de Nazi-partij beroerde en vanaf april 1931 het karakter van een publiek debat zou krijgen door artikelen in de *Münchener Post*.¹³⁷ Ik kom hieronder nog terug op Röhm waar het om de *Nacht van de Lange Messen* gaat.

Anderen wijten het niet-intrekken van paragraaf 175 meer direct aan de groeiende invloed van de nazi-partij die de emancipatiestrijd onmogelijk zou hebben gemaakt. Onder hen bevinden zich Klaus Müller, Theo van der Meer en Dagmar Herzog, waarbij laatstgenoemde overigens naar het werk van Hans-Georg Stümke uit 1989 verwees.¹³⁸ Volgens hen zouden de nazi's er voor hebben gezorgd dat het voorstel nooit plenair aan bod kwam in het Duitse parlement.¹³⁹ Problematisch aan de verklaringen over het mislukken van het intrekken van de antihomoseksuele paragraaf is dat de auteurs hun interpretaties niet van een verwijzing naar hun bronnen voorzagen.

Hoe dan ook, in 1935 – twee jaar nadat Hitler tot kanselier van Duitsland was benoemd – werd paragraaf 175 verscherpt. De medische afdeling van het ministerie van Binnenlandse Zaken was door minister Wilhelm Frick met het ontwerp van die nieuwe paragraaf belast.¹⁴⁰ Het

was immers de zedelijke volksgezondheid die gevaar liep. Hitler gaf in de herfst van 1933 een ambtelijke commissie de opdracht de strafwet aan te passen aan de nationaal-socialistische ideologie. Op 19 september 1934 was paragraaf 175 aan de beurt.

Zoals hierboven aangegeven kwam in deze commissie ook het thema 'seks tussen vrouwen' aan bod. De paragraaf werd uitdrukkelijk niet uitgebreid met het strafbaar stellen van seks tussen vrouwen. Koenders vatte de discussie over het niet strafbaar stellen van seks tussen vrouwen als volgt samen: vrouwen speelden geen rol in het openbare leven, en dus was hun seksualiteit – anders dan die tussen mannen – geen onderhuids gevaar voor dat leven. De strafbaarstelling zou niet kunnen worden gehandhaafd, omdat criminalisering wel tot een lawine aan aangiften moest leiden. Lesbische verhoudingen kwamen veelvuldig voor onder prostituees en vrouwen hadden doorgaans meer intieme verhoudingen met elkaar. Ten derde, en het onlogische van dit argument heeft me altijd verbaasd, zouden mannen die zich aan homoseksuele handelingen overgaven zich aan de voortplanting onttrekken. Vrouwen zouden altijd – ook wanneer zij onderling met elkaar vreeën – seksueel beschikbaar blijven voor mannen. Het was de Saksische minister van Justitie Georg Thierack die dit argument aanvoerde. Koenders vermeldde overigens niet hoe Thierack zich die 'eeuwige beschikbaarheid voor de voortplanting' van lesbische vrouwen voorstelde.¹⁴¹ Zou Thierack's voorstelling over lesbische seks zijn gebaseerd op de aanname dat vrouwen onmogelijk zelfstandige – dat wil zeggen, van mannen onafhankelijke – levens konden leiden?¹⁴² Of was Thierack's argumentatie van technische aard: lesbische seks schaadde vruchtbare eitjes niet, terwijl homoseksuele seks zaad verspilde.

In 1935 veranderde paragraaf 175 van inhoud. Homoseksualiteit en bestialiteit werden enigszins losgekoppeld. Vormen van homoseksualiteit werden met paragraaf 175 en 175a strafbaar gesteld. Bestialiteit belandde in paragraaf 175b. Paragraaf 175 luidde vanaf 1935:

1. Ein Mann, der mit einem anderen Mann Unzucht treibt oder sich von ihm zur Unzucht missbrauchen lässt, wird mit Gefängnis bestraft.
2. Bei einem Beteiligten, der zu Zeit der Tat noch nicht einundzwanzig Jahre alt war, kann das Gericht in besonders leichten Fällen von Strafe absehen.¹⁴³

Wat in 1871 nog 'tegennatuurlijke ontucht' heette, was nu 'ontucht'. De gepleegde handelingen hoefden daardoor niet meer op de heteroseksuele bijslaap te lijken om strafbaar te zijn. Op basis van de Duitse jurisprudentie is te herleiden dat dergelijke vormen van ontucht bewezen werden bevonden wanneer 'objectief' het algemene eergevoel beschaamd was, of 'subjectief' mannen onderling, en eventuele toeschouwende derden, door elkaar opgewonden raakten.¹⁴⁴ Opvallend is bovendien dat de redactie van deze nieuwe paragraaf geen maximale strafmaat kende.

Paragraaf 175a – in wezen de in 1925 voorgestelde paragraaf 297 – werd bovendien toegevoegd aan het *Strafgesetzbuch*. Daarmee werd een hogere strafmaat voor de zogenaamde ‘zwaardere gevallen’ mogelijk.

Mit Zuchthaus bis zu zehn Jahren, bei mildernden Umständen mit Gefängnis nicht unter drei Monaten wird bestraft:

1. ein Mann, der einen anderen Mann mit Gewalt oder durch Drohung mit gegenwärtiger Gefahr für Leib oder Leben nötigt, mit ihm Unzucht zu treiben, oder sich von ihm zur Unzucht mißbrauchen zu lassen;
2. ein Mann, der einen anderen Mann unter Mißbrauch einer durch ein Dienst-, Arbeits- oder Unterordnungsverhältnis begründeten Abhängigkeit bestimmt, mit ihm Unzucht zu treiben oder sich von ihm zur Unzucht mißbrauchen zu lassen;
3. ein Mann über einundzwanzig Jahre, der eine männliche Person unter einundzwanzig Jahren verführt, mit ihm Unzucht zu treiben oder sich von ihm zur Unzucht mißbrauchen zu lassen;
4. ein Mann, der gewerbsmäßig mit Männern Unzucht treibt oder von Männern sich zur Unzucht mißbrauchen läßt oder sich dazu anbietet.¹⁴⁵

Tenslotte kende ook de paragraaf over bestialiteit niet langer een maximale strafmaat:

Die widernatürliche Unzucht, welche von Menschen mit Tieren begangen wird, ist mit Gefängnis zu bestrafen; auch kann auf Verlust der bürgerlichen Ehrenrechte erkannt werden.

Behalve via directe strafbepalingen werd het mogelijk homoseksualiteit ook via andere wegen zwaarder te bestraffen. De preventieve misdaadbestrijding werd zowel in 1938 als in 1940 uitgebreid. Vanaf 1938 werden recidivisten na het uitzitten van hun gevangenisstraf overgebracht naar een kamp.¹⁴⁶ Vanaf 1940 werd deze uitbreiding ook van toepassing op mannen die met meer dan één andere man een homoseksueel contact hadden gehad, tenzij zij zich lieten castreren.¹⁴⁷ Bovendien werd paragraaf 175 in 1941 uitgebreid met een artikel dat de doodstraf stelde op homoseksuele contacten met jongens beneden de leeftijd van veertien jaar en vaardigde Hitler in hetzelfde jaar een geheim decreet uit waarmee hij zowel de SS als het politieapparaat wilde vrijwaren van homoseksualiteit.¹⁴⁸

Al vóór de invoering van deze verscherpte maatregelen nam de strafvervolging van homoseksualiteit toe en werden er homoseksuelen – met name (jongens-)prostitués en travestieten – naar concentratiekampen gezonden.¹⁴⁹

Overigens werden niet alleen seksuele contacten vervolgd. Ook de homoseksuele cafés werden gesloten en de homoseksuele tijdschriften werden opgedoekt. Hoewel de nationaal-socialistische ideeën over het ‘juiste leven’ niet gespeend waren van een zekere homo-erotiek, werd homoseksualiteit in het officiële beleid als antimaaatschappelijk gekenschetst. Juist omdat het nationaal-socialisme ‘de mannelijkheid’ vierde, voelden ‘mannelijke homoseksuelen’ – voornamelijk verenigd in de *Gemeinschaft der Eigenen* van Adolf Brandt – zich aanvankelijk thuis bij nationaal-socialistische groeperingen.¹⁵⁰ Met de *Nacht van de Lange Messen* van 30 juni 1934 kwam daarin verandering. In deze nacht werd de top van de SA – met de homoseksuele Ernst Röhm als leider – omgebracht. Hoewel aan deze afrekening een strijd tussen de SS en de SA ten

grondslag lag, legitimeerde Hitler deze slachting door de homoseksuele neigingen binnen de SA-top te onderstrepen.¹⁵¹

Dat homoseksualiteit – ‘the lavender scare’ – als ontwrichtend werd gezien, was niets nieuws onder de zon.¹⁵² Historisch gezien heeft bijna iedere ideologie homoseksualiteit met antimaatschappelijke krachten geassocieerd. Opvallend is daarbij hoe zeer er op de angst voor homoseksuele *kliëkvorming* is gezinspeeld. Dit soort kliëken zou, via het indoctrineren van de machthebbers, de maatschappelijke orde willen ondermijnen. De in Duitsland geboren Amerikaanse historicus George Mosse beschreef hoe, vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, de toegenomen zichtbaarheid van ‘unmanly men and unwomanly women’ samenging met een vermenigvuldigde vrees voor homoseksualiteit. Het breed uitmeten van verschillende homoseksuele schandalen in de massamedia – zoals het Eulenberg schandaal in keizerlijk Duitsland en het Cleveland Street schandaal in Londen – droeg in die jaren bij aan de beeldvorming over bedreigende homoseksuele samenzweringen.¹⁵³ Terwijl vóór de bezettingstijd het sociale gevaar van homoseksualiteit vooral in aristocratische decadentie werd gezocht, zette de ideologische associaties uit de jaren dertig – waarbij fascistten homoseksualiteit met het Jodendom of het bolsjewisme associeerden en antifascisten het homoseksuele gevaar relateerden aan het nationaal-socialisme – door.¹⁵⁴ Veelvuldig geciteerd is Maxim Gorky’s stelling dat met het uitroeien van homoseksuelen het fascisme zou verdwijnen.¹⁵⁵

Nationale verschillen en de Nederlandse ‘Draculathese’

De Nederlandse strafbaarstelling van homoseksualiteit verschilde van de Duitse vorm en werd in 1940 zo veel mogelijk *gleichgeschaltet* met paragraaf 175 en paragraaf 175a. Allereerst valt op dat de Nederlandse antihomoseksuele bepaling vanaf 1911 ook op lesbische ‘ontucht’ met minderjarigen betrekking had. De Nederlandse bepaling was geënt op de bescherming van de jeugd (m/v), hoewel in de rechtspraak met name de mannelijke jeugd bescherming behoeft. In Duitsland was de sodomiebepaling uitsluitend voor mannelijke homoseksualiteit en bestialiteit van belang.

Dat is direct het tweede onderscheid. In Duitsland werden homoseksualiteit en bestialiteit samengetrokken in één paragraaf, vanaf 1935 weliswaar onderverdeeld naar 175 voor gelijkgeslachtelijke omgang tussen mannen, 175a voor verzwaarde 175-gevallen en 175b voor bestialiteit, maar nog altijd gegroepeerd onder strafparagraaf 175. Bestialiteit kwam noch in artikel 248bis, noch in de Duitse verordening van juli 1940 voor.

Daarnaast heeft op homoseksualiteit in het twintigste-eeuwse Nederland nooit de doodstraf gestaan; in Duitsland wel voor zover het seksuele contacten met jongens beneden de leeftijd van veertien jaar betrof.

De Nederlandse en Duitse wetgeving vertolkten bovendien verschillende ideeën over de mate waarin de staat zich in de privésfeer diende te mengen. Regout had in 1911 het Duitse model niet willen volgen omdat hij inmenging door de staat in de privésfeer van volwassenen als onwenselijk zag. De Duitse bezetter had tegen een dergelijke inmenging geen principiële bezwaren.

Tenslotte moet worden geconstateerd dat de Nederlandse en Duitse wetgeving verschilden waar het de strafbaarheid van de betrokken minderjarigen betrof. Waar in Nederland de minderjarigen automatisch als getuigen werden behandeld, konden minderjarigen met de Duitse wetgeving ook worden vervolgd.¹⁵⁶

Dit laatste verschil wordt hier uitvoeriger uitgewerkt omdat het een wezenlijk verschil tussen de Duitse en Nederlandse situatie betreft. In Duitsland was men gewoon minderjarige jongens – *Strichjungen* – wegens prostitutie te vervolgen. Samen met travestieten belandden dit soort *Bahnhofboys* als één van de eersten in kampen, omdat de nationaal-socialisten al vroeg na hun machtsovername met de vervolging van prostitutie begonnen.¹⁵⁷ Diepverankerde ideeën over homoseksualiteit maakte dat in Nederland de aandacht niet uitging naar jongensprostitutie bij de vervolging van zedendelicten.

Hoewel het Nederlandse discours over homoseksualiteit zeker niet monolithisch was – er deden verschillende, met elkaar concurrerende vertogen de ronde – was het idee dat homoseksuele contacten altijd werden gelegd door boosaardige volwassenen die onschuldige minderjarigen verleidden sterk ingeburgerd. De verleide jongeren, wiens seksuele identiteit kennelijk nog te vormen was, liepen bovendien het gevaar zelf homoseksueel te worden. Wie eenmaal homoseksueel geworden was, zou op zijn beurt jongeren verleiden. Kortom, homoseksualiteit was iets wat je gedurende je adolescentie kon oplopen. Als je verleid was, kwam je zeker niet automatisch van de gelijkgeslachtelijke neiging af. Therapie, opsluiting of begeleiding moest worden ingesteld om een misleide jongeling op het rechte pad te krijgen. Zo probeerde Jacob Schorer te wedijveren tegen dit besmettingsidee. Met zijn in 1912 opgerichte NWHK probeerde hij het ‘wetenschappelijke’ verhaal over homoseksualiteit te verspreiden. Homoseksualiteit zou volgens zijn lezing een aangeboren kwaliteit zijn. Het NWHK streefde naar de gelijkberechtiging van homoseksuelen met heteroseksuelen. *Per scientiam ad justitium* luidde het adagium. De ‘wetenschap’ dat de homoseksueel – naast de man en de vrouw – een derde sekse vertegenwoordigde, moest wijd worden verbreid.¹⁵⁸

Toch bleef het idee dat homoseksualiteit door verleiding en besmetting ontstond het meest ingeburgerd. Tegen de achtergrond van deze ‘Draculathese’ werd in Nederland alles op alles

gesteld om minderjarigen tegen kwaadwillende volwassenen te beschermen. Jongeren te zien als medeschuldigen was in Nederland in bepaalde gremia ondenkbaar. Zoals nog uitvoerig zal worden getoond, gaat deze redering overigens voor specifiek homoseksuele benaderingen op. Heteroseksuele contacten tussen minderjarigen en volwassenen waren weliswaar strafbaar tot op zekere hoogte, maar werden met een radicaal ander begrippenkader begrepen.

Castratiepraktijken

In de literatuur over de nationaal-socialistische vervolging van homoseksualiteit speelt de Duitse *juridische* castratiepraktijk een belangrijke rol.¹⁵⁹ De verschillen in de twintigste-eeuwse Duitse en Nederlandse omgang met castratie van 'seksuele delinquenten' zijn immens. Tot op heden werd in de literatuur over de Nederlandse castratiepraktijk tijdens de bezettingstijd geschreven dat deze onder Duitse invloed intensiverde. Juist omdat het nieuwe onderzoek van Theo van der Meer naar de Nederlandse castratiepraktijk tot andere conclusies leidt, sta ik hier uitvoeriger stil bij de verschillen tussen de Nederlandse en Duitse castratiepraktijk.

In Duitsland kon castratie via de rechter worden opgelegd. Vanaf 1934 werd het mogelijk aan bepaalde categorieën zedendelinquenten castratie op te leggen. Bovendien werkte castratie vanaf 1940 in Duitsland als een uitweg uit het kamp. Habituele zedendelinquenten die zich lieten castreren, voorkwamen doorzending naar een kamp na het uitzitten van hun gevangenisstraf.

In Nederland kon castratie niet via een rechter worden opgelegd aan een seksuele delinquent. De 401 castraties die tussen 1938 en 1968 zijn uitgevoerd waren allen buitenjuridische 'vrijwillige' ingrepen. In Nederland werden kosten noch moeite gespaard om elke associatie tussen castratie en 'straf' te vermijden. Van der Meer deed onderzoek naar de Nederlandse castratiepraktijk van seksuele criminelen tussen 1938 en 1968. In alle gevallen ging het om verdachten die ter beschikking van de regering waren gesteld (TBR). In 1938 gaf de toenmalige minister van Justitie voor het eerst goedkeuring aan een vrijwillig castratieverzoek van een TBR-gestelde. Dat de vrijwilligheid waarmee verdachten om castraties verzochten tussen aanhalingstekens moet worden geplaatst heeft uiteraard te maken met de spanning tussen de formele en informele kanten van de castraties. Formeel – op papier – waren castraties geen 'straf'. Dat wil zeggen, castraties konden niet als straf worden opgelegd volgens de Nederlandse wetgeving. Informeel bleken vele verdachten – hierdoor op het spoor gezet door de betrokken psychiaters en medici – castraties te ervaren als een *vervanging* voor gevangenisstraf of TBR. Van der Meer onderstreepte deze spanning tussen enerzijds de *ontoerekeningsvatbaarheid* van degenen die om instemming met hun castratieverzoeken vroegen en anderzijds het gegeven dat

een veroordeelde volledig 'compos mentis' diende te zijn een dergelijk verzoek te kunnen indienen.

Het grootste aantal castraties dat in Nederland werd verricht, werd in de tien jaren na 1945 uitgevoerd. Tussen 1945 en 1956 werd 50% van alle castraties voltrokken. In totaal werd 80% van alle castraties na 1945 voltrokken. In de perioden 1938-1940 en 1940-1945 werden respectievelijk 5% en 15% van de resterende 20% castraties uitgevoerd.¹⁶⁰

Van der Meer stelde dat de castratie van homoseksuele mannen in bezet Nederland zeker geen nationaal-socialistisch repressiemiddel is geweest. Hij signaleerde bovendien dat driekwart van alle castraties werd uitgevoerd in de periode dat J.C. Tenkink aan het hoofd stond van het justitiële departement, in de jaren 1940-1941 en 1945-1965. Nadat Tenkink in 1941 had geweigerd het Duitse beleid uit te voeren en was opgevolgd door de NSB'er J.J. Schrieke werden de regels rondom en het toezicht op de castratiepraktijk verscherpt. Tijdens de bezettingstijd moest met castratie zeer voorzichtig worden omgegaan.¹⁶¹ De uitkomsten van Van der Meers onderzoek staan daarmee haaks op die van Koenders die juist een toename in het aantal castraties signaleerde gedurende de bezettingstijd.¹⁶²

Wettelijk gezien bracht de Duitse bezetting geen veranderingen teweeg voor wat betreft de castratiepraktijk. Ook tijdens de bezettingstijd werden castraties niet via de rechtbank opgelegd. De grootste veranderingen die de Duitse bezetting, via de invoering van VO 81/1940, teweegbracht waren de expliciete strafbaarstelling van homoseksuele prostitutie, de verhoging van de maximale strafmaat op homoseksuele delicten en de opheffing van de automatische onschuldigheid van de minderjarige betrokkenen bij homoseksuele zedendelicten.

2.4. Klassieke en moderne rechtsleer

Het tijdvak 1911-1960 dat in dit proefschrift wordt onderzocht is een periode in de geschiedenis waarin zich een paradigmawisseling voltrok op het gebied van de rechtsleer. De klassieke rechtsleer maakte allengs plaats voor de 'moderne' rechtsleer. De klassieke leer was geënt op de Verlichtingsidealen vrijheid, gelijkheid en broederschap. Deze leer wilde een eind maken aan de harde, inhumane en willekeurige strafrechtspraktijk die tot dan toe bestond. De daad behoorde te worden gestraft, niet de dader. Tot dan toe leidden standsverschillen tussen verschillende soorten straftoemeting. Voor ieder delict moest volgens de klassieke leer een concrete strafmaat worden vastgesteld die op iedereen van toepassing was. Toen eenmaal het strafrecht was gecodificeerd en de straffen proportioneel waren geworden, ontstond er ruimte voor nieuwe gedachten waardoor opnieuw de dader een centralere plaats innam.¹⁶³ Gedurende de tweede

helpt van de negentiende eeuw ontstonden in diverse Europese landen disciplines als de criminele antropologie en de criminologie. Misdaad werd een onderwerp voor wetenschappelijk onderzoek.¹⁶⁴ Met name het thema recidive stelde de inrichting van de Europese strafstelsels ter discussie. De Britse historicus Martin Wiener schreef een doorwrochte monografie over de overgang van de klassieke naar de moderne rechtsleer in Europa, met een nadruk op de ontwikkelingen in Groot-Brittannië.¹⁶⁵ Wetenschappers, onder wie psychiaters, bekritiseerden enerzijds de bestaande juridische en penitentiaire stelsels en anderzijds – meer fundamenteel – het bestaande mensbeeld in de klassieke vergeldingstheorieën.¹⁶⁶ Kern van de kritiek was dat uniforme straffen herhaling van criminaliteit niet voorkwamen. Onder criminelen bevond zich een grote groep mensen die niet alleen gestraft maar ook *genezen* moest worden, de zogeheten psychopaten. Straf, en met name celstraf, kon wel eens averechts werken. Terwijl de klassieke leer een ‘daadstrafrecht’ voor stond, richtte de moderne leer zich op de dader.¹⁶⁷ Deze twee richtingen of rechtsleren stonden tegenover elkaar waar het de ‘menselijke verantwoordelijkheid’ betrof. Het klassieke uitgangspunt was ‘indeterministisch’. De klassieke leer werd daarom ook wel de ‘vrije wilsleer’ genoemd. De idee was dat mensen onafhankelijk van de omstandigheden uit vrije wil keuzes maken. Het moderne standpunt was juist ‘deterministisch’. De omstandigheden bepaalden het handelen van de mensen voor een deel.¹⁶⁸

Omdat de Nederlandse juristerij zich lange tijd afzijdig hield van de *psychiatric turn* in het Europese denken over criminaliteit, is er van fundamentele discussies over aansprakelijkheid en recidive geen spoor te bekennen in het Wetboek van Strafrecht uit 1886. Herhaaldelijk wordt in de literatuur beschreven hoe Nederland achterliep waar het ontwikkelingen in de psychiatrie, criminologie en rechtshervormingen betrof. Willem Bongers publiceerde er een reviewessay over in het *Tijdschrift voor Strafrecht* waarin hij zich beklaagde over de afwezigheid van criminologische en psychiatrische inzichten.¹⁶⁹ Zelf was hij de eerste hoogleraar sociologie en criminologie toen hij in 1922 door de Universiteit van Amsterdam werd benoemd. Daarmee was hij ook de eerste die in die vakken doceerde in Nederland.¹⁷⁰ Hij liet zien hoe rond de twintigste eeuwwisseling de eerste psychiatrische bijdragen volgden in het genoemde tijdschrift. Opvallend genoeg waren deze vooral van ‘Leidse’ hand. De Leidse hoogleraren Siegenbeek van Heukelom en Jelgersma verwierpen ieder voor zich de deterministische ‘atavistische leer’ van Lombroso. Deze hoogleraren zochten de oorzaken voor criminaliteit in de overerving van ongunstige levensomstandigheden gedurende enkele generaties.¹⁷¹ Hoewel Bongers kritiek zou kunnen worden afgedaan als een zelffelicitering, ondersteunt ook het recente overzicht van Ruud Abma en Ido Weijers het beeld van een land dat op het vlak van bijvoorbeeld het ontstaan van psychiatrische instellingen en de behandeling van psychiatrische patiënten achterliep.¹⁷²

De psychopatenwetten van 1928

Onmiskenbaar heeft de moderne richting ook in Nederland een stempel op het strafrecht gedrukt. Zo kwam in 1901 een nieuw strafstelsel van minderjarigen tot stand, via de zogenaamde Kinderwetten.¹⁷³ Maar belangrijker in het kader van dit onderzoek is de dynamiek die na de eeuwwisseling ontstond op het scheidsvlak van de juridische en psychiatrische wetenschappen. In 1907 werd het Psychiatrisch-Juridische Gezelschap opgericht op initiatief van Van Hamel, Simons en de neuropsychiater Winkler.¹⁷⁴ Voorafgaand aan die samenwerking werd er in 1904 een staatscommissie in het leven geroepen. De Staatscommissie De Wal moest een advies uitbrengen over de plaats van aansprakelijkheid en toerekeningsvatbaarheid in het Nederlandse strafrecht. Het maatschappelijk debat over de psychopatenwetten werd tussen 1904 en 1928 door artsen en juristen gevoerd, waarbij artsen zich soms op dramatische stijlmiddelen verlieten om de Minister van Justitie te bewegen de psychopatenwetten door de Tweede Kamer te sluisen. Zo stelde de Haagse psychoanalyticus F.S. Van Bouwdijk Bastiaanse dat er zelfs opgenomen psychopaten waren met plannen de Minister van Justitie om te brengen. Ook zij kwamen relatief snel op vrije voeten:

[Een oplichter met de bijnaam Podempie] vertelt van zichzelf, dat hij buien krijgt waarin hij mensen te lijf wil, hij gaat dan naar een winkel, koopt een hakmes, een bijl, revolver. Over den Minister van Justitie zegt hij, dat hij hem met een revolver wilde doodschieten. Eens was het hem bijna gelukt, ze waren er juist nog bijtijds bij.¹⁷⁵

De positie van de psychiater werd in toenemende mate wettelijk verankerd in het juridische werkveld vanaf de tweede helft van de twintiger jaren. In 1926, met de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafvordering, kregen de bevindingen van deskundigen een nog belangrijkere positie in het proces van de strafvervolgung.¹⁷⁶ Bovendien werden twee jaar later, in 1928, de psychopatenwetten ingevoerd. Eén van de kenmerken van de moderne rechtsleer was het straffen 'op maat'. De beoordeling van de psychische gesteldheid van verdachten werd in toenemende mate het werkveld van de psychiatrie. In Nederland was het aan de getuige-deskundigen om vast te stellen of verdachten toerekeningsvatbaar of ontoerekeningsvatbaar waren. Met de invoering van de psychopatenwetten in 1928 kwam er een tussencategorie bij. Verdachten konden nu ook als verminderd toerekeningsvatbaar worden gediagnosticeerd. Vóór de invoering van de psychopatenwetten werd er bij het vonnis gekozen tussen straffen òf therapie. Na 1928 werd de combinatie van straf en therapie mogelijk. Met de invoering van de psychopatenwetten kregen rechters in principe een grotere invloed op het lot van de verminderd toerekeningsvatbare en ontoerekeningsvatbare veroordeelden. Voorheen was het aan de geneesheer-directeur van het gesticht waar deze categorieën veroordeelden naar gezonden werden om te bepalen hoe lang de therapie van de veroordeelden moest duren. Met

de invoering van de psychopatenwetten kregen rechters inspraak op de vaststelling van die duur.

Ook de 'terbeschikkingstelling aan de regering' (TBR) kwam tot stand. De termijn van de TBR en daarmee die van de verpleging werd door de rechter vastgesteld. Daarmee nam de bevoegdheid van geneesheer-directeuren om van rechtsvervolging ontslagen patiënten uit de verpleging te ontslaan af. Na verstrijking van de vastgestelde termijn werd via tussenkomst van een rechter bekeken of de terbeschikkingstelling al dan niet kon worden opgeheven. Tegelijkertijd werd de rol van getuige-deskundigen in processen waarbij onderzoek moest worden gedaan naar de geestelijke vermogens van een beklaagde belangrijker. De zenuwartsen (tegenwoordig psychiaters) kregen daarmee een monopolie op het diagnosticeren van de geestestoestand van beklaagden. Zoals we zullen zien hebben getuige-deskundigen de taak om de vraag te beantwoorden in welke mate de dader toerekeningsvatbaar was. In de praktijk schatten veel getuige-deskundigen tevens in welke kans er bestond op recidive. In 1988 zouden de psychopatenwetten overigens worden ingetrokken. Daarmee werd de TBR van 1928 omgezet in TBS. Het vertrouwen in de mogelijkheid om criminelen te genezen was allengs weggeëbd. De straf nam het weer van de behandeling over.

Dat was in de jaren dertig anders. Direct na 1928 werd de tussencategorie van de verminderd toerekeningsvatbaren zo 'populair' dat al in 1933 een noodwet werd doorgevoerd. De stopwet, die na de bezetting weer werd afgeschaft, moest de officieren van justitie aansporen zuinig met de TBR om te gaan. De kentering in het denken over de 'juiste' aanpak van criminaliteit had zich nu ook in Nederland voltrokken, maar de middelen om terbeschikkinggestelden ook echt te behandelen waren er niet.¹⁷⁷ Uiteraard bemoeilijkten de crisisjaren een praktische uitwerking van deze juridische verandering. Het enige rijksasiel dat in het leven werd geroepen stond in Leiden. De overige psychopatenasiels waren van particuliere organisaties. Met de invoering van de noodwet, wees het rijk het rijksopvoedingsgesticht Veldzicht te Avereest, een afgekeurde gevangenis, aan als noodasiel.¹⁷⁸

Vernieuwingen in bestraffen en berechten

Naast de nieuwe categorie delinquenten volgden ook veranderingen in het arsenaal aan sanctiesoorten dat rechters ter beschikking stond. Ook hierin komt het stempel van de moderne richting tot uiting. Tot 30 december 1915 konden slechts onvoorwaardelijke straffen worden opgelegd. Daarna konden veroordeelden met voorwaardelijke straffen zo veel mogelijk uit gevangnissen worden gehouden.¹⁷⁹ Voorwaardelijke straffen konden worden gecombineerd

met bijzondere voorwaarden, zoals supervisie door een reclasseringsvereniging op het naleven van gedragsregels.

Terwijl voor de zedelijkheidswetten en de psychopatenwetten heel duidelijk een relatie bestaat met (homoseksuele) zedendelinquenten, is het verband tussen veranderingen in de organisatie van de rechtspraak en de berechting van zedendelicten minder eenduidig. Toch denk ik dat Reclasseringsregeling van 1910 van belang is. Met die regeling kreeg de Minister van Justitie directe zeggenschap over de werkzaamheden van de reclassering. Tot op dat moment bestond de reclassering uit particuliere initiatieven. Daarna komen die particuliere initiatieven in aanmerking voor overheidssubsidies en moeten de bij het Ministerie van Justitie ondergebrachte instellingen aan voorwaarden gaan voldoen.¹⁸⁰ De Reclasseringsregeling was de wettelijke uitkomst van veranderingen in het denken over effectieve manieren om recidive te voorkomen.

Bovendien lijkt de invoering van de politierechter in 1921 in verband te staan met de gesignaleerde toename van 'losbandigheid' op dat moment: 'De toenemende criminaliteit en *de tot een plaag geworden nationale losbandigheid der jeugd* zullen binnen zekere perken kunnen worden gehouden door de opvoedende kracht eener snelle berechting,' stelt het voorlopig verslag van de wet tot invoering van de politierechter bijvoorbeeld.¹⁸¹ In al deze ontwikkelingen is het voorkomen van herhaling *Leitmotiv*. Hierbij moet worden opgemerkt dat de politierechter uitsluitend recht sprak in relatief eenvoudige zaken. In zedenzaken ging het dan veelal om zaken waarin de verdachte het ten laste gelegde had bekend.

Met de veranderingen in het rechtsstelsel, veranderde ook het vervolgingsniveau aangaande de homoseksuele zedendelicten. Tussen 1911 en 1918 was het Nederlandse homoseksuele vraagstuk als jeugdbeschermingsvraagstuk in grote mate een theoretische exercitie. De strafbaarstelling van de handel in vrouwen en knapen zou dat overigens blijven. Nergens kwam ik strafzaken over vrouwen- of knapenhandelaren tegen. Na de Eerste Wereldoorlog veranderde het vraagstuk van de homoseksualiteit van een theoretische oefening in een juridische praktijk van meer betekenis. Vanaf de jaren twintig en dertig waren er tal van homoseksuele zedenschandalen die de gemoederen beroerden en het aantal vervolgingen van homoseksuele zedenzaken steeg. Qua schandalen valt te denken aan de Haagse zedenschandalen, het schandaal in Arnhem, de in opspraak geraakte burgemeester van Limmen en de moord op Wijsman in de twintiger jaren, de Ries-affaire en Indische zedenaffaire in de dertiger jaren.¹⁸² De stijgende lijn in het aantal vervolgingen van homoseksuele zedendelicten viel samen met de genoemde juridische veranderingen, waardoor de bemoeienis van de psychiatrie met het juridische werkveld groter werd. Of er een relatie is, laat staan hoe er een relatie ligt tussen deze veranderingen, vind ik lastig vast te stellen. Wel is duidelijk dat deze veranderingen een

diepgaande invloed hadden op de justitiële procedures in homoseksuele zedenzaken, zoals in hoofdstuk zes uitvoerig zal worden aangetoond.

2.5. Conclusie

In dit hoofdstuk werden de Nederlandse antihomoseksuele bepalingen inhoudelijk vergeleken met de Duitse. Duidelijk werd hoe verschillend de Nederlandse en Duitse denkkaders waren waar het 'homoseksualiteit' betrof. Terwijl het Nederlandse strafrecht, vanaf 1911, gericht was op de bescherming van de jeugd (m/v), was het Duitse strafrecht sinds jaar en dag gericht op het aanpakken van homoseksueel gedrag, ongeacht de leeftijd van de verdachten. Jongensprostitutie werd in Duitsland niet alleen strafbaar gesteld, maar ook vervolgd. Het strafbaar stellen van minderjarigen, betrokken bij homoseksuele zedendelicten, was on-Nederlands en nieuw. Zo ook de expliciete strafbaarstelling van homoseksuele prostitutie. De Duitse verordening stond haaks op de Nederlandse ingeburgerde 'Draculathese' over homoseksualiteit.

In de vooroorlogse periode kreeg de psychiatrie – in vergelijking tot andere Europese landen enigszins vertraagd – voet aan de grond in de Nederlandse wetgeving en rechtspraak. De invoering van de psychopatenwetten in 1928, samen met vernieuwingen in het bestraffen en berechten van (zeden-)delicten, maakte het mogelijk om in toenemende mate 'op maat' te straffen. Dat wil zeggen, combinaties van straf en psychiatrische begeleiding op te leggen.

In de nu volgende hoofdstukken komt de politiele en justitiële praktijk van het Haagse arrondissement aan bod. In die hoofdstukken worden de vragen beantwoord in hoeverre het 'Duitse strafrechtelijke denken' over homoseksualiteit – waarbij minderjarige mannen niet als onschuldig werden begrepen – van invloed was op de dagelijkse Haagse praktijk. Ook komt – in hoofdstuk zes – naar voren in hoeverre de psychiatrie voet aan de grond kreeg in de Haagse justitiële procedures, en in hoeverre de moderne rechtsleer met het straffen op maat kon worden voortgezet tijdens de Duitse bezettingstijd.

Hoofdstuk 3. Veroordelen

In de vorige hoofdstukken kwam naar voren dat de potentiële daderpopulatie voor homoseksuele delicten werd vergroot met de Duitse verordening. Niet alleen volwassenen, ook minderjarigen werden strafbaar gesteld voor homoseksuele contacten. Opvallend genoeg bleek eveneens dat het aantal veroordelingen voor homoseksuele delicten stagneerde tijdens de bezettingstijd. In dit hoofdstuk wordt onderzocht of er in het Haagse arrondissement ook sprake was van een stagnatie in het aantal veroordelingen van homoseksuele zedendelicten. Deze landelijke en Haagse ontwikkelingen worden bovendien afgezet tegen de vervolging van zedendelicten in het algemeen. De vraag is in hoeverre de schommelingen in het niveau aan veroordelingen van homoseksuele delicten leek op of afweek van bredere ontwikkelingen op het gebied van zedendelicten.

Uiteraard gaat in dit hoofdstuk de aandacht uit naar de vraag of de bezettingstijd behalve een kwantitatieve stagnatie ook kwalitatieve veranderingen met zich mee bracht. In de literatuur is gesuggereerd dat de Duitse antihomoseksuele verordening vooral werd ingezet om minderjarigen te vervolgen. Tiemon Hofman is daarbij een schoolvoorbeeld. Nederlands enige erkende homoseksuele vervolgingslachtoffer was als zestienjarige jongen op basis van die Duitse verordening veroordeeld omdat hij zich met een volwassen man in een hotelkamer had afgezonderd. Zijn biografie, geschreven door Judith Schuyf, schetste een beeld van discontinuïteit in de strafvervolging van homoseksualiteit tijdens de bezettingstijd.

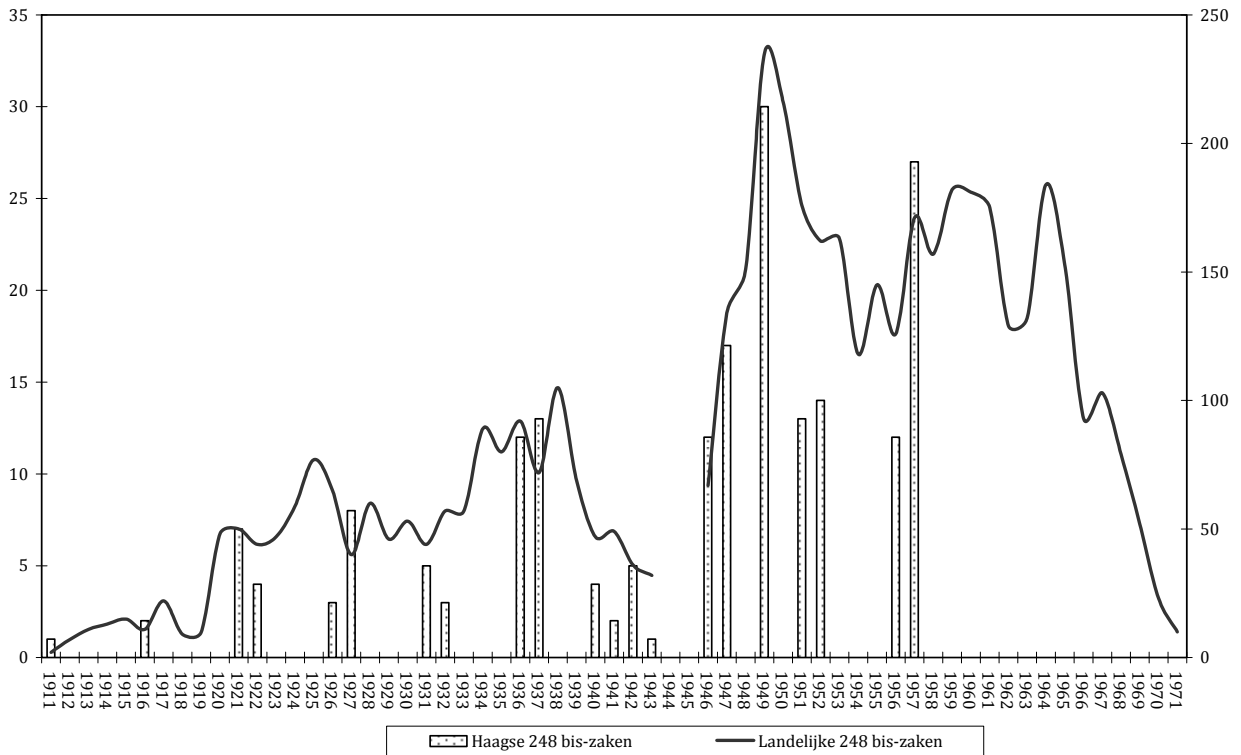
De vraag is of er sprake was van discontinuïteit in de Haagse rechtspraak. Werden er vooral jongeren opgepakt met de Duitse verordening? En hoe zat het met de straftoemeting? Werd er zwaarder gestraft nu de mogelijkheid bestond om celstraffen van maximaal tien jaar op te leggen?¹⁸³

3.1. Statistieken over homoseksuele zedenzaken

In deze paragraaf wordt nagegaan in hoeverre de statistische ontwikkelingen op het gebied van de homoseksuele 'onzedelijkheidsbestrijding' in het Haagse arrondissement leken op de landelijke ontwikkelingen. De inventarisatie van de Haagse homoseksuele zedenzaken wijkt enigszins af van de landelijke. Anders dan in de statistieken van het CBS wordt hier een onderscheid gemaakt naar zaken op basis van 248bis Sr, van VO 81/1940, en van 'een combinatie van wetsartikelen wanneer zich daaronder ook een specifieke antihomoseksuele bepaling bevond'.¹⁸⁴ Dat heeft te maken met de parketregisters. In de kolommen van die registers werd opgenomen op basis van welke bepalingen de officier de tenlastelegging had vormgegeven. Maar uit die registers wordt niet duidelijk op basis van welk artikel de rechtbank een uiteindelijk oordeel uitsprak. Wanneer verdachten voor het plegen van gelijkgeslachtelijke ontuchtige handelingen werden vervolgd op basis van 249 en 248 bis Sr, dan bleek uit de registers niet welke van de twee artikelen door de rechtbank is gebruikt om tot een uitspraak te komen. Ook kwam het dikwijls voor dat een verdachte voor ontuchtige homoseksuele handelingen met een jongere van zestien jaar werd vervolgd op basis van zowel artikel 247 als 248bis Sr. Door de onduidelijkheid rondom het uiteindelijke gebruik van de wetsartikelen is er hier voor gekozen om een aparte categorie te hanteren in de statistische analyse.

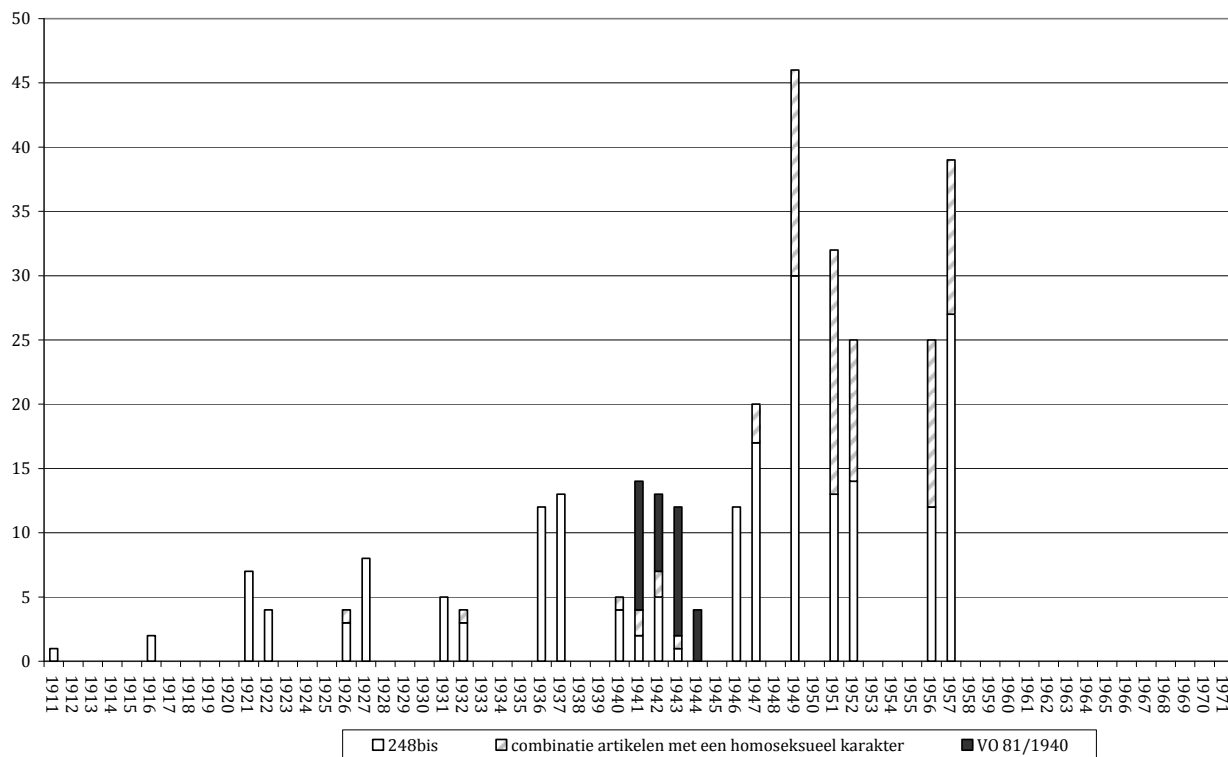
Voor de inventarisatie van de Haagse stand van zaken is onderzoek gedaan in de registers van het Openbaar Ministerie en de vonnisboeken van de Haagse rechtbank. De registers en vonnisboeken geven inzicht in de hoeveelheid zedenzaken die in het Haagse arrondissement zijn behandeld en bovendien in hoeveel zaken de rechtbank overging tot een veroordeling. Het statistische onderzoek kent twee beperkingen. Enerzijds biedt dit onderzoek geen totaaloverzicht over de periode 1911-1960. Voor de perioden 1911-1939 en 1945-1960 werd met peiljaren gewerkt. 1940-1945 is wel integraal bestudeerd. Anderzijds kende het bronmateriaal een hiaat. De registers van de officier van justitie ontbraken voor de periode van de bezettingstijd. Hierdoor is het aantal keer dat het OM een zaak seponeerde onkenbaar.¹⁸⁵ Het is aannemelijk dat het aantal *behandelde* homoseksuele zedenzaken – *inclusief* het onkenbare aantal septs van de officier – iets hoger lag dan in de grafiek 3 tot uitdrukking komt.

Door de aandacht te richten op de aantallen veroordelingen is het gebrek aan septs door het OM niet ernstig. De rechtbank deed immers geen uitspraak over de zaken waarin het OM de vervolging staakte.¹⁸⁶ Grafiek 3 toont de Haagse 248bis-zaken in relatie tot de landelijke cijfers.

Grafiek 3. Aantal veroordelingen in de Haagse 248bis-zaken (linker-as), afgezet tegen de landelijke cijfers (rechter-as), 1911-1971. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83; Pieter Koenders, 1996: 863-864.¹⁸⁷

Grafiek 3 laat zien dat de trends in de vervolging van 248bis-zaken sterk op de landelijke ontwikkelingen lijken. Alleen in de jaren vijftig ligt het niveau van de Haagse vervolging duidelijk onder het landelijke.

Grafiek 4. Aantal veroordelingen in de Haagse homoseksuele zedenzaken, 1911-1971. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.

In grafiek 4 zijn alle *kenbare* homoseksuele zedenzaken opgenomen. Of de stagnatie in de antihomoseksuele strafvervolgung al in 1939 inzette is uit deze grafiek niet op te maken omdat 1939 geen peiljaar was. Interessant is dat het aantal veroordelingen tijdens de bezettingstijd net iets hoger lag dan in de vooroorlogse peiljaren.

Daarnaast is met zekerheid te zeggen dat er in de periode 1940-1945 in het Haagse arrondissement 24 zaken zijn behandeld die vóór of na de bezettingstijd niet tot een justitiële procedure zouden hebben geleid. 24 minderjarigen werden op basis van de Duitse verordening vervolgd. Desondanks kan niet worden gezegd dat er tegen de achtergrond van de groter geworden daderpopulatie – alle homoseksueel actieve mannen liepen immers het risico te worden vervolgd voor homoseksuele ontucht – er sprake was van een dramatische toename in het aantal veroordelingen in het Haagse arrondissement. Terwijl het aantal veroordelingen had kunnen verviervoudigen, is er op het regionale Haagse niveau van zelfs van een verdubbeling geen sprake.

Toch weken de ontwikkelingen in het Haagse arrondissement enigszins af van het landelijke beeld. Zo is het aantal VO 81/1940-zaken dat in het Haagse arrondissement is gevoerd opvallend groot.¹⁸⁸ In het Haagse arrondissement werden in totaal 45 VO 81/1940-zaken gevoerd. Dat is

33% van het minimale aantal van 138 zaken die in totaal in Nederland zijn gevoerd. De vraag is uiteraard of met deze VO-zaken ook *andersoortige* homoseksuele contacten werden vervolgd. Daarop wordt in paragraaf 3.3 een antwoord gezocht. Eerst volgt de vergelijking tussen de statistische ontwikkelingen in de homoseksuele zedenzaken met de zedenzaken in het algemeen.

3.2. Het veroordelen van seksuele zedendelicten

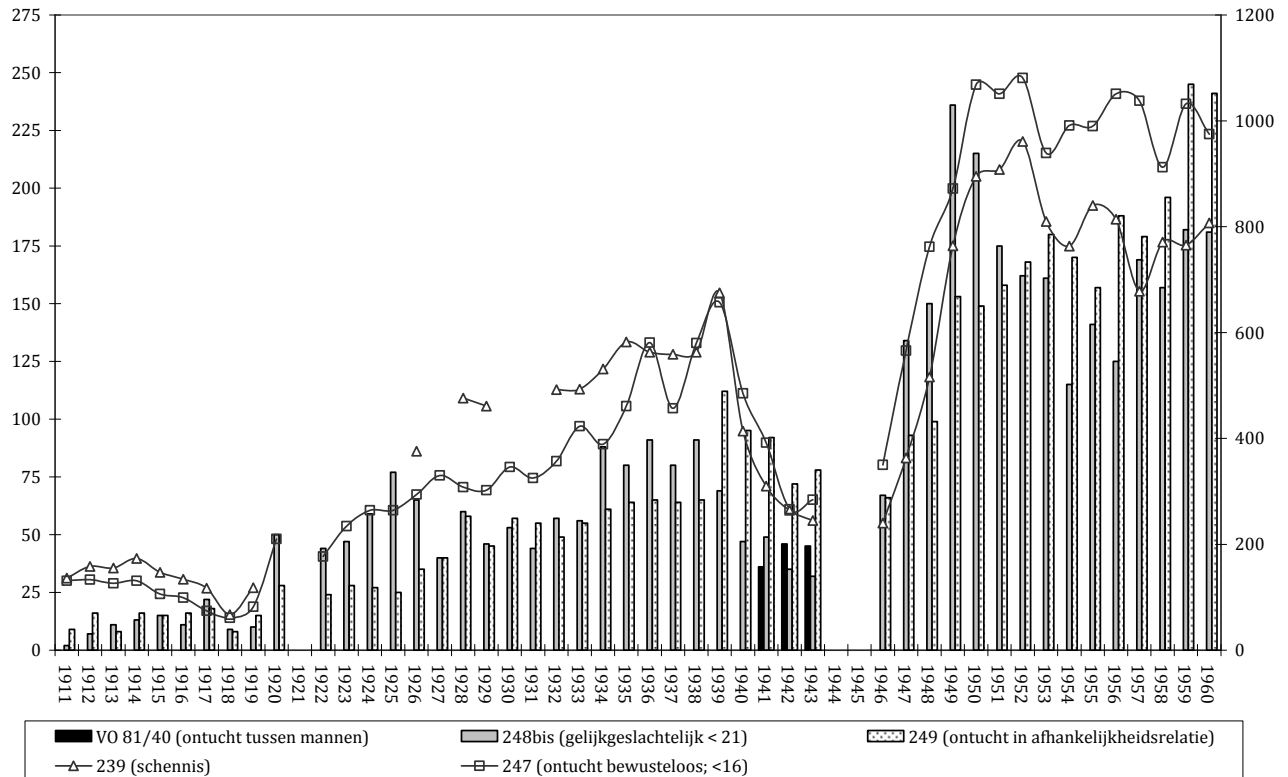
Was de stagnatie in het aantal veroordelingen van homoseksuele zedenzaken tijdens de jaren van bezetting specifiek voor homoseksuele zedenzaken? Om die vraag te kunnen beantwoorden zou er eigenlijk een vergelijking moeten zijn met de vervolging van heteroseksuele zedendelicten. Door de summiere informatie in de parketregisters is zo'n vergelijking niet mogelijk. We zullen het moeten doen met een vergelijking tussen specifieke homoseksuele zedenzaken en 'algemene' zedenzaken. De specifieke homoseksuele zaken worden vergeleken met zaken op basis van de 'algemene' artikelen 247 Sr (ontucht met minderjarigen beneden de leeftijd van zestien jaar), 249 Sr (ontucht binnen een afhankelijkheidsrelatie) en 239 Sr (schennis van de openbare eerbaarheid).¹⁸⁹ Van de rechtsprocessen die op basis van artikel 248bis Sr of VO 81/1940 werden gevoerd, of op basis van een combinatie van artikelen waaronder één van deze twee antihomoseksuele bepalingen, was het uiteraard vast te stellen dat het om een homoseksuele zedenzaak ging. In de parketregisters staan alleen de namen van de verdachten. De (vermeende) slachtoffers werden niet geregistreerd. Hierdoor is bij de zaken op basis van de algemene bepalingen, zoals 239, 247 en 249 Sr, uit deze registers niet te herleiden of de zaken een heteroseksueel of homoseksueel karakter hadden. Het is waarschijnlijk dat homoseksuele zedenzaken ook voorkwamen in de strafzaken op basis van algemene bepalingen. Daarom moeten de hier gepresenteerde statistieken over de strafvervolging van homoseksualiteit als een *ondergrens* worden geïnterpreteerd.

In de literatuur is veelal gesteld dat artikel 239 Sr (schennis van de openbare eerbaarheid) bij de strafvervolging van zedendelicten werkte als een containerartikel waarmee allerhande onwenselijke activiteiten werden vervolgd. Ook homoseksuele 'ontucht' zou op basis van 239 Sr zijn aangepakt, vooral bij 'ontucht' op openbare toiletten. Op basis van zowel de dag- en nachtrapporten en processen-verbaal in het Haagse politiearchief als de dossiers op basis van 239 Sr uit het archief van de Haagse arrondissementsrechtbank is vast te stellen dat 239-zaken in het Haagse arrondissement vooral betrekking hadden op 'potloodventerij'. Soms werden er heteroseksuele 'paren' vervolgd voor schennis van de openbare eerbaarheid wanneer zij in het

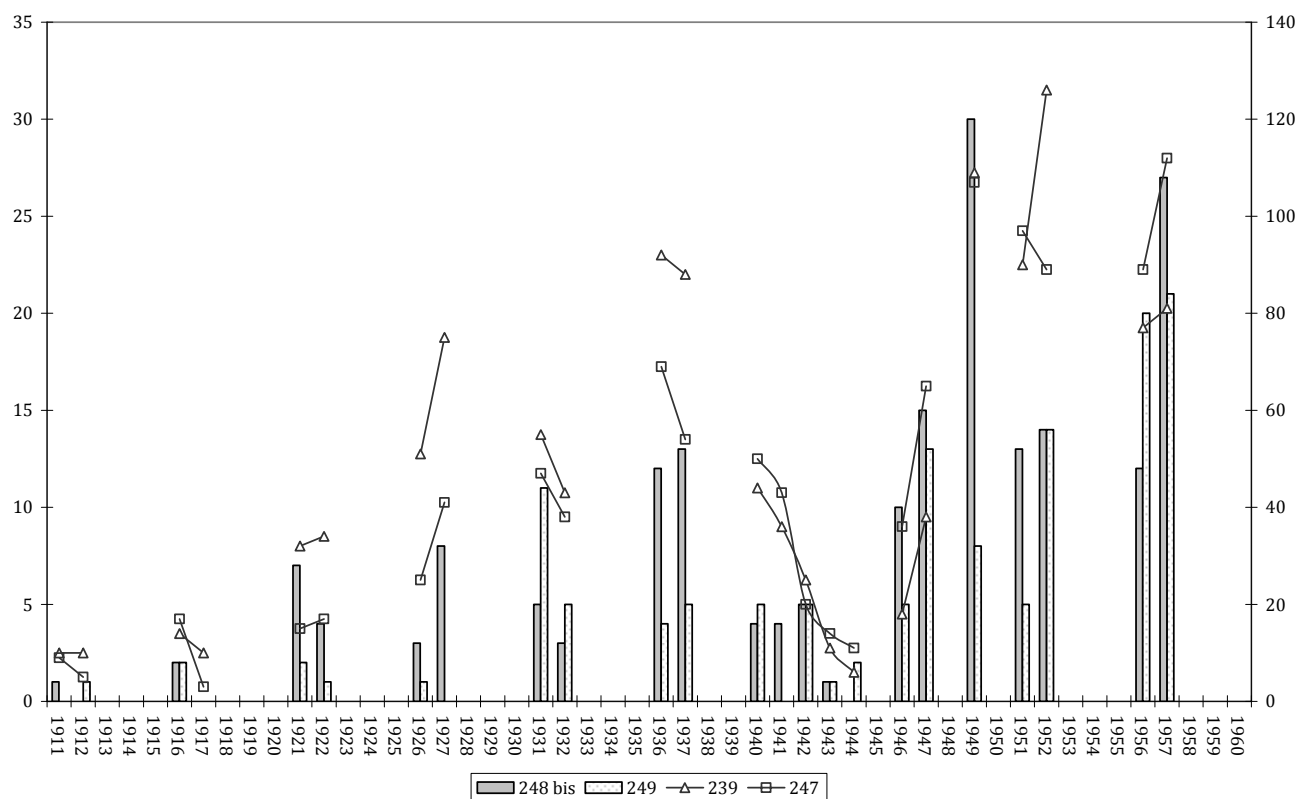
zicht van derden hadden staan vrijen. In veel gevallen kwamen de betrokken vrouwen in deze zaken ook voor in de registers als vrouwen die zich prostitueerden. In het Haagse arrondissement werd artikel 239 Sr nauwelijks gebruikt voor de vervolging van homoseksuele delicten. Den Haag kende al voor de bezettingstijd een algemene politieverordening met betrekking tot het gebruik van openbare urinoirs. Wellicht verklaart dat het gebruik van 239 Sr als vooreerst een 'potloodventersartikel'. De vervolging van homoseksuele contacten op basis van artikel 239 Sr lijkt wel op te gaan voor het naburige arrondissement van Dordrecht. Daar was 239 Sr desalniettemin overigens ook de grond op basis waarvan jongens verdacht van het aanraken van de billen van meisjes werden vervolgd.¹⁹⁰ Het is dus goed mogelijk dat het gebruik van strafbepalingen bij het vervolgen van verdachten van zedendelicten verschilde per arrondissement – zeker een arrondissement dat gemeenten kende waarin een waterplaatsverordening was ingevoerd.

Bekijken we de statistische ontwikkelingen in homoseksuele en algemene zedenzaken. Op het nationale niveau laten de *Criminele Statistieken* van het CBS een opvallende overeenkomst zien waar het de veroordelingen bij homoseksuele en andere zedendelicten betreft. Grafiek 5 toont dat de ontwikkeling in de aantallen veroordelingen van zedenmisdriven zoals schennis van de openbare eerbaarheid (239), ontucht met jongeren beneden de leeftijd van zestien jaar (247) en ontucht met iemand in een afhankelijkheidsrelatie (249) eenzelfde beweging laten zien als de veroordelingen van homoseksuele delicten. Beide oorlogsperiodes, 1914-1918 en 1940-1945, betekenden een daling in het aantal veroordelingen en in alle gevallen nam het aantal veroordelingen na deze tijdvakken zichtbaar toe. Deze trends doen vermoeden dat het vervolgingsbeleid ten aanzien van homoseksualiteit niet afhankelijk was van (veranderingen in) maatschappelijke ideeën over homoseksualiteit. Eerder lijkt het er op dat de strafvervolging van homoseksualiteit meedeinde op de golven van de algemene zedelijkheidsvertogen en de algehele 'zedeloosheidsbestrijding'.

Grafiek 5. Veroordelingen zedenmisdrijven in Nederland (absolute aantallen). Voor artikelen 239 en 247 Sr geldt de rechteras; voor artikelen 248bis en 249 Sr en VO 81/1940 geldt de linker as. Bron: Criminele Statistiek, CBS.

De Haagse parketregisters en vonnisboeken laten zien dat op lokaal niveau de ontwikkelingen in het aantal 239-, 247- en 248bis-zaken vergelijkbaar zijn met de trends op nationaal niveau. Grafiek 6 geeft helder weer dat de belangrijkste trends op het Haagse niveau vergelijkbaar zijn met de landelijke ontwikkelingen.

Grafiek 6. Veroordelingen zedenmisdriven in het Haagse arrondissement in absolute aantallen. Voor 248bis en 249 Sr geldt de linker-as; voor artikelen 239 en 247 Sr geldt de rechter-as.¹⁹¹ Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.

De ‘luwteperioden’ in de strafvervolgning van homoseksualiteit ging uiteraard ook aan de homoseksuele subcultuur niet ongemerkt voorbij.¹⁹² Mobilisatie betekende een herprioritering voor politie en justitie, merkte één van de vaste medewerkers van de voor- en naoorlogse homoseksuele bladen op:

Herhaaldelijk is in de loop der historie gebleken, dat krijgsrumoer groter vrijheid en veiligheid waarborgt voor de homophielen. De laatste generaties hebben dit ervaren tijdens de mobilisatieperiode gedurende de eerste wereldoorlog en ook de tweede wereldoorlog garandeerde betrekkelijke veiligheid voor de onzen. Er staan grotere belangen op het spel, die de aandacht van de betrokken autoriteiten afleiden en dat brengt verademing bij de bedreigden.¹⁹³

Het is waarschijnlijk dat de geciteerde observatie van Jaap van Leeuwen uit 1952 behalve voor verdachten van homoseksuele delicten ook gold voor verdachten van niet-homoseksuele zedendelicten.

3.3. Veranderingen tijdens de bezettingstijd

In de vorige paragraaf werden twee zaken vastgesteld. Enerzijds bleken de statistische ontwikkelingen in het Haagse arrondissement niet wezenlijk te verschillen van de landelijke trends. Anderzijds werd geconstateerd dat de ontwikkelingen in de veroordelingen van *homoseksuele* zedenzaken niet wezenlijk verschilden met die in de veroordelingen van zedenzaken *in het algemeen*.

Daarmee weten we nog niet of de *inhoud* van die vonnissen in homoseksuele zedenzaken vóór, tijdens en na de bezettingstijd geen substantiële verschillen kenden. Met VO 81/1940 behoorden, enerzijds, celstraffen van tien jaar immers tot de mogelijkheden. Anderzijds kon ook een hele andere 'categorie' verdachten worden aangehouden wegens homoseksuele 'ontucht'. Volwassen mannen die seksuele relaties aangingen met andere volwassen mannen konden worden vervolgd. Minderjarigen die onderling ontucht pleegden waren strafbaar tijdens de bezettingstijd. Bovendien gingen de minderjarige mannen die contacten aangingen met volwassen mannen niet langer automatisch vrijuit. Met VO 81/1940 konden 'homoseksuele koppels' worden vervolgd. Maar, werden zij *daadwerkelijk* vervolgd en werd er strenger gestraft?

Minderjarigen het doelwit van VO 81/1940?

In de literatuur is gesuggereerd dat de Duitse verordening een behoorlijke verandering met zich mee bracht waar het gaat om de categorieën verdachten die wegens homoseksuele ontucht werden vervolgd.¹⁹⁴ Met name de jongeren zouden zijn aangepakt tijdens de bezettingstijd. Gaat dat beeld ook op voor het Haagse arrondissement? Laten we daartoe eerst de gemiddelde leeftijd van de verdachten inventariseren.

Tabel 1. Gemiddelde leeftijd en mediaan¹⁹⁵ van leeftijd verdachten in Haagse homoseksuele zedenzaken per onderzoeksperiode. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.

	1911-1939	1940-1945	1945-1960	totaal
N vonnis onbekend	3	13	40	56
N	64	81	235	380
< 21 jr		22	3	
≥ 21 jr	64	59	232	
GEM LFT	36,9	32,5	40,0	36,5
MEDIAAN	36	30,5	39	

Tabel 1 toont dat de gemiddelde leeftijd van de verdachten van homoseksuele zedendelicten tijdens de bezettingstijd inderdaad lager lag dan in de vooroorlogse en naoorlogse perioden. Bovendien was het de groep 'VO'-verdachten die deze daling van de gemiddelde leeftijd tijdens de jaren van bezetting veroorzaakte. Terwijl de gemiddelde leeftijd van de 45 'VO'-verdachten op 27,3 jaar lag, was de gemiddelde leeftijd van de 23 verdachten die tijdens de bezettingstijd op basis van artikel 248bis Sr werden vervolgd 36,5 jaar. De gemiddelde leeftijd van de vooroorlogse verdachten was 37 jaar en na de oorlog steeg de gemiddelde leeftijd van de verdachten tot 40 jaar.

Maar wanneer we naar een ander gemiddelde kijken, namelijk: het leeftijdsverschil tussen de oudere en jongere betrokkenen – waarbij deze laatste categorie tijdens de bezettingstijd ook vervolgd kon worden, – verschilde de bezettingstijd niet wezenlijk van de vooroorlogse en naoorlogse perioden. Voor de vooroorlogse periode ging het om een gemiddeld verschil van 24,4 jaar; tijdens de bezettingstijd was het gemiddelde verschil 21,8 jaar; en voor de naoorlogse periode gold een gemiddeld verschil in leeftijd tussen de oudste en de jongste betrokkene van 24 jaar.¹⁹⁶ Kortom, door de bank genomen werden intergenerationele homoseksuele contacten vervolgd. Ook tijdens de jaren van bezetting.

Totnogtoe lijken de gegevens het idee dat met name jongeren tijdens de jaren van bezetting werden vervolgd met de nieuwe verordening te staven. Immers, de gemiddelde leeftijd van de verdachten lag tijdens de bezettingstijd lager dan vóór en na de jaren van bezetting. Bovendien lag de gemiddelde leeftijd van de verdachten die op basis van de Duitse verordening werden vervolgd lager dan de leeftijd van degenen die op basis van Nederlandse antihomoseksuele strafwetsartikelen werden vervolgd.

En toch gaat dat verhaal niet helemaal op.¹⁹⁷ Vastgesteld moet worden dat de *meerderheid* van de 45 VO 81-verdachten volwassen was. 21 verdachten uit deze groep waren jonger dan 21 jaar.¹⁹⁸ Hoewel de gemiddelde leeftijd van de verdachten tijdens de jaren van bezetting lager lag, kan van een extreme daling in de gemiddelde leeftijd niet worden gesproken.¹⁹⁹

Bekijken we bovendien wat voor *soort* minderjarigen met de Duitse verordening werden vervolgd, dan valt op dat zij die 'als oudere met jongeren van hetzelfde geslacht' seksuele omgang zochten werden vervolgd. De ideale strafbaarstelling van homoseksuele contacten zoals het Tweede Kamerlid Dirk Jan de Geer (CHU) het in 1911 voor zich had gezien, werd tijdens de bezettingstijd alsnog gepraktiseerd. Hij had met de invoering van artikel 248bis Sr diegenen die 'als oudere' met minderjarigen gelijkgeslachtelijke ontucht pleegden strafbaar willen stellen. Tiemon Hofmans levensverhaal symboliseerde nu juist een andersoortig seksueel contact dat met VO 81/1940 vervolgd zou zijn. Namelijk: als minderjarige jongen met een volwassen, in Hofmans geval een 32-jarige, man.²⁰⁰ Gevallen zoals Hofman vormden in de Haagse praktijk de

uitzondering op de regel. In het Haagse arrondissement werden minderjarigen voornamelijk vervolgd wanneer zij 'als oudere' waren te kenmerken.

Toch zijn er mensen vervolgd die *zonder* de Duitse antihomoseksuele bepaling niet vervolgd zouden zijn. Zo waren er homoseksuelen die samen, als koppel, werden vervolgd. Dat gebeurde overigens in die zaken waarin het leeftijdsverschil tussen de betrokken zo gering was, dat geen van beiden als 'oudste' aan te wijzen was. In alle andere gevallen was er een hoofdschuldige aan te wijzen wanneer er één als oudste te kenmerken was. Tien van de 45 Haagse VO 81/1940-zaken – een niet onaanzienlijk deel – lijken betrekking te hebben op 'homoseksuele koppels'. Hieronder waren geen paren van minderjarige mannen met volwassenen. Dat wil zeggen, de tien VO-verdachten vormden paren die enkel uit volwassenen of alleen uit minderjarigen bestonden. Tien verdachten stonden voor vijf koppels van elk twee mannen. Drie ervan betroffen volwassenen en twee koppels bestonden uit enkel minderjarigen. homoseksuelen werden alleen opgepakt wanneer het lastig was om één van de twee als 'hoofdschuldige' aan te wijzen. In alle andere gevallen was de hoofdschuldige degene die overduidelijk 'als oudere' te kenmerken was.

De minderjarige koppels werden voornamelijk door de Haagse rechter A. Hilbingh Prins berecht. Alle verdachten kregen een voorwaardelijke TBS opgelegd met een proeftijd van drie jaar onder toezicht van een voogd.

Van de drie volwassen stellen werd er één stel vrijgesproken. Deze zaak draaide om een vermeend seksueel contact tussen een 31-jarige sportmasseur en een 31-jarige politierechercheur. In de zaak tegen een 27-jarige kapper en een 28-jarige melkhandelaar werd een gevangenisstraf van twee maanden opgelegd. De straf werd, in afwachting van een verzoek om gratieverlening, onmiddellijk opgeschort. Het derde volwassen stel, bestaande uit een 21-jarige kantoorbediende en 23-jarige schrijver, kreeg een onvoorwaardelijke celstraf van zes weken opgelegd.

Ondanks de nieuwe categorieën verdachten – minderjarigen en volwassen 'koppels' – die wel degelijk werden vervolgd, lijkt van een echte mentaliteitsverandering geen sprake. De vooroorlogse Nederlandse aanpak lijkt te zijn bestendigd tijdens de jaren van bezetting. Daar waar 'ouderen' verantwoordelijk konden worden gehouden voor de seksuele verleiding van 'jongeren', werd dit gedaan.

Strengere straffen?

Dat er geen dramatische verschuiving in het 'daderprofiel' plaatsvond onder invloed van de Duitse bezettingstijd wil nog niet zeggen dat er niet strenger gestraft werd. Waar de Nederlandse strafwet een maximale straf van vier jaar kende voor gelijkgeslachtelijke 'ontucht' tussen minderjarigen en volwassenen, gold met de Duitse verordening een maximum van tien

jaar.²⁰¹ Werd er *anders* gestraft tijdens de bezettingstijd? Werd er *straffer* gestraft tijdens de jaren van bezetting?

Eerst gaan we met tabel 2 na of de *soorten* sancties die tijdens de bezettingstijd werden opgelegd verschilden van die in de vooroorlogse en naoorlogse perioden. Tabel 2 laat allereerst zien dat een vijfde van de veroordelingen uit de periode 1940-1945 niet te herleiden was uit het bronmateriaal.

Tabel 2. De verhoudingen tussen sanctiesoorten in Haagse vonnissen van homoseksuele zedenzaken naar perioden, waarbij de vonnissen in VO 81/1940-zaken ook apart zijn uitgelicht. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.

	1911-1939 (n=66)		1940-1945 (n=94)		1946-1960 (n=263)	
	Absoluut	Relatief	Absoluut	Relatief	Absoluut	Relatief
Sepot	-	-	-	-	58	22,1 %
Vrijspraak	5	7,6 %	9	9,6 %	16	6,1 %
Ontslag rechtsvervolgning	4	6,1 %	4	4,3 %	6	2,3 %
Geldboete	2	3,0 %	10	10,6 %	12	4,6 %
VW Celstraf	3	4,5 %	-	-	1	0,4 %
VW Celstraf/Bijz. voorwaarde	23	34,8 %	-	-	43	16,3 %
Celstraf	27	40,9 %	35	37,2 %	41	15,6 %
Celstraf/Bijz. voorwaarde	1	1,5 %	6	6,4 %	79	30,0 %
(VW) Maatregel	1	1,5 %	9	9,6 %	7	2,7 %
?	-	-	21	22,3 %	-	-

Daarnaast valt op dat er tijdens de jaren van bezetting *geen* voorwaardelijke straffen werden opgelegd. Dat is overigens logisch. Officieel bestond er tijdens de bezettingstijd geen mogelijkheid tot voorwaardelijke veroordelingen. De Haagse rechtbank ging overigens creatief om met deze wetswijziging aangezien er wel een mogelijkheid bestond tot het verlenen van gratie. De Haagse rechtbank legde bij de inzet van de gratiebepaling enige creativiteit aan de dag. Tabel 2 groepeerde de opgelegde sancties naar soort en tijdvak. Hierdoor komt de inzet van de gratiebepaling – die volgde na de oplegging van een sanctie – niet naar voren. Toch moet worden vermeld dat de Haagse rechtbank gebruik maakte van de gratiebepaling om in VO 81-zaken over te kunnen gaan tot voorwaardelijke veroordelingen. Gratie kon alleen worden verleend in zaken waarin minder dan drie maanden gevangenisstraf of een boete van minder dan duizend gulden werd opgelegd. In alle andere gevallen moest de secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie er aan te pas komen. Maar ook daarop bestond weer een uitzondering. Indien er een Duits belang was gemoeid met een zedenzaak dan besliste de rijkscommissaris – en in uitzonderlijke gevallen de Führer.²⁰² In zijn proefschrift over de Nederlandse rechterlijke macht tijdens de Duitse bezetting stelde de jurist Derk Venema overigens vast dat de nieuwe gratiebepalingen praktisch gezien weinig verandering teweeg brachten:

In plaats van tot een voorwaardelijke straf te veroordelen, nam de rechter namelijk in zijn uitspraak de zinsnede op: 'met bepaling dat tenuitvoerlegging van deze straf zal worden opgeschort voor het geval binnen 8 dagen na het in kracht van gewijsde gaan van dit vonnis door of namens de verdachte een verzoekschrift om gratie zal worden ingediend.'²⁰³

In het Haagse arrondissement maakte de rechtbank in een aantal gevallen niet alleen gebruik van de nieuwe gratieregeling om toch tot een voorwaardelijke veroordeling te kunnen overgaan, in acht gevallen droeg de rechtbank *zelf* de gronden aan op basis waarvan gratie zou kunnen worden verleend!²⁰⁴ De jeugdige leeftijd van twee verdachten, van 19 en 20 jaar, werd bijvoorbeeld als grond aangedragen.²⁰⁵ Ook een gunstig rapport van de getuige-deskundige of reclasseringsambtenaar kon een reden zijn.²⁰⁶ Of de notie dat de verdachte nooit eerder met politie of justitie in aanraking was geweest.²⁰⁷ Dat de verdachte werk had, werkte in een tweetal gevallen als reden om gratie te kunnen verlenen.²⁰⁸ In één geval beloofde een verdachte zijn leven te beteren. De rechtbank wilde in zijn geval de mogelijke ontwikkeling van wrokgevoelens ten aanzien van de maatschappij voorkomen en vond daarin een grond voor de gratiebepaling.²⁰⁹ Tenslotte stelde de rechtbank in één zaak simpelweg vast dat er 'belangrijke gronden' waren voor gratie.²¹⁰

Terug naar tabel 2. Daarover moet – ten derde – worden opgemerkt dat de geldboete in zwang kwam tijdens de bezettingstijd. Deze boete werd met name in VO-zaken opgelegd. Na de bevrijding bleef de geldboete in gebruik. De hoogte van de geldboetes liep flink op gedurende de tweede helft van de jaren vijftig.²¹¹

Vervolgens moet worden opgemerkt dat het aantal bijzondere voorwaarden dat in combinatie met hoofdstraffen werd opgelegd drastisch afnam ten opzichte van de vooroorlogse periode. Tijdens de jaren van bezetting werd in veel mindere mate dan vóór de oorlog gebruik gemaakt van de reclassering en de forensische psychiatrie. Na de oorlog neemt het aantal bijzondere voorwaarden dat met hoofdstraffen wordt gecombineerd toe.

Tenslotte zijn er geen sepots bekend over de periode van de bezettingstijd. Vóór de oorlog zijn er geen sepots geteld omdat er geen zaken werden geseponeerd. Over de periode van de bezettingstijd kan niet met zekerheid worden gesteld dat de sepots niet voorkwamen. Door het ontbreken van de parketregisters in die periode is niet te zeggen of er wel of niet geseponeerd werd. Feit is dat na de oorlog het aantal sepots groot is. In de periode 1945-1960 werd bijna een kwart van de homoseksuele zedenzaken geseponeerd.

Op de vraag of er *anders* gestraft werd tijdens de bezettingstijd dan in de jaren ervoor moet 'ja' worden gezegd. Tegelijkertijd valt op dat er in de naoorlogse periode sprake is van een veel sterkere discontinuïteit. Dan ontstaat er een enorme toename in combinatiestrafen tussen vrijheidsbeperkingen en bijzondere voorwaarden. Opsluiting gaat na de oorlog veelal gepaard met plannen voor de reclassering van de veroordeelden.

Werd er ook *strenger* gestraft tijdens de jaren van bezetting? Uit tabel 3 blijkt dat de bezettingsperiode relatief het kleinste aantal langere celstraffen kende. Juist de periode na de bezettingstijd kenmerkte zich door relatief langere celstraffen. Hoewel er tijdens de bezettingstijd verhoudingsgewijs meer celstraffen werden opgelegd, kan niet worden gesteld dat die straffen ook langer waren dan vóór en na de bezettingstijd.

Tabel 3. Hoogte celstraffen in maanden bij Haagse homoseksuele zedenzaken per periode in absolute en relatieve cijfers. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.

	< 6 mnd		≥ 6 mnd ≤ 12 mnd		≥ 12 mnd	
	n	%	n	%	n	%
1911-1939	25	69,5%	6	16,5%	5	14,0%
1940-1945	18	58,0%	10	32,2%	3	9,7%
1946-1960	35	38,5%	43	47,3%	13	14,2%
totaal	78	49,4%	59	37,3%	21	13,3%

Tabel 4. De verhouding tussen het aantal onvoorwaardelijke celstraffen in Haagse homoseksuele zedenzaken ten opzichte van het totale aantal Haagse homoseksuele zedenzaken en het aantal Haagse zedenzaken waarvan de veroordelingen bekend is. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.

	N	Veroordelingen	Veroordelingen tot onvoorwaardelijke celstraffen		
			n	% homoseksuele zedenzaken	% veroordelingen
1911-1939	66	55	28	51	42
1940-1945	138	91	63	69	46
1946-1960	263	181	118	65	45

Uit tabel 4 blijkt dat de verdachten van homoseksuele zedenzaken die werden veroordeeld tot een vonnis een grotere kans hadden om een onvoorwaardelijke celstraf opgelegd te krijgen tijdens de bezettingstijd dan in de vooroorlogse en naoorlogse perioden. Of deze verdachten ook een grotere kans hadden op een celstraf wanneer zij voor de rechter stonden is onduidelijk door de onbekende vonnissen van 22 % van de homoseksuele zedenzaken tijdens de bezettingstijd (zie: tabel 2).

3.4. Conclusie

Dit hoofdstuk zocht antwoord op een drietal vragen. Week het Haagse aantal veroordelingen in homoseksuele delicten af van het landelijke aantal? Weken deze aantallen af van de aantallen Haagse en landelijke veroordelingen in de zedenzaken *in het algemeen*? Tenslotte, waren er behalve kwantitatieve ook kwalitatieve veranderingen te bespeuren in de strafvervolgning van

homoseksualiteit tijdens de bezettingstijd als gevolg van onder andere de invoering van de Duitse antihomoseksuele verordening?

Op basis van het materiaal uit het Haagse rechtbankarchief werd duidelijk dat de Haagse statistische ontwikkeling in grove lijn overeenkwam met die in de nationale statistieken. De Haagse situatie week enigszins af van de landelijke waar het de bezettingstijd betrof. Terwijl op nationaal niveau de strafvervolging van homoseksualiteit stagneerde, was er in het Haagse arrondissement juist een lichte stijging te bespeuren.

Door de statistieken over de homoseksuele zedendelicten te vergelijken met delicten die op basis van de algemene zedelijkheidsbepalingen werden vervolgd, viel op dat de ontwikkeling van de strafvervolging van homoseksualiteit in grote lijnen overeenkwam met de strafvervolging op basis van de artikelen 239, 247 en 249 Sr. De veranderingen in de strafvervolging van homoseksualiteit deinden mee met veranderingen in de algemene aanpak van zedendelicten en niet zo zeer met veranderingen in het denken over homoseksualiteit. Bovendien kwam in de statistieken duidelijk naar voren dat perioden van mobilisatie – 1914-1918 en 1940-1945 – een verandering in de strafvervolging van zedendelicten betekenden. De strafvervolging stagneerde. Dat bleef ook in de homoseksuele pers niet onopgemerkt.

De gedetailleerdere bestudering van de berechting in homoseksuele zedenzaken tijdens de jaren van bezetting gaf zicht op wezenlijke verschillen ten opzichte van de vooroorlogse en naoorlogse perioden. De gemiddelde leeftijd van de verdachten daalde; relatief daalde het aantal forse celstraffen, van één jaar of meer; en hoewel gedurende de bezettingstijd de geldboete in zwang kwam, werden de hoogste gemiddelde geldboetes in de naoorlogse periode opgelegd. Veranderingen in de politieke en justitiële grondhouding ten aanzien van homoseksualiteit konden niet worden afgeleid uit het materiaal. Daar waar politie en justitie relatief jongere verdachten vervolgden, waren zij gespist op 'hij die als oudere een jongere verleidde'. Het Tweede Kamerlid De Geer (CHU) zou dit specifieke aspect van de rechtspraak tijdens de bezettingstijd hebben gewaardeerd.

Hoofdstuk 4. Klagen en ingrijpen

In het eerste deel van dit proefschrift werd een drietal zaken vastgesteld dat het kader vormt voor het nu volgende onderzoek naar de politieke en justitiële keten rondom de homoseksuele zedenzaken. Allereerst werd geconstateerd dat de invoering van de Duitse antihomoseksuele verordening in 1940 geen vermeerdering van het aantal homoseksuele zedenzaken teweegbracht, noch op landelijk noch op Haags niveau. Daarentegen werd een verhoudingsgewijs groot gedeelte van de VO 81/1940-zaken in het Haagse arrondissement gevoerd.

Ten tweede werd geconstateerd dat de invulling van strafbare homoseksuele contacten in het Duitse en Nederlandse strafrecht conceptueel sterk van elkaar verschilden. Waar in Nederland de minderjarige betrokkenen automatisch als getuigen werden gehoord – en niet als verdachten werden vervolgd – bestond in Duitsland al vóór de machtsovername door de nationaal-socialisten de mogelijkheid om minderjarigen juridisch te vervolgen voor het plegen van homoseksuele delicten. Sterker nog, het waren met name de *Strichjungen* die na de machtsovername, maar vóór het uitbreken van de oorlog, werden vervolgd en overgebracht naar kampen. Bovendien maakte het Nederlandse recht – in theorie – geen onderscheid naar sekse. De Duitse wetgeving deed dit wel. Daar ging het louter om seksuele contacten tussen mannen.

Tenslotte werd beschreven hoe de psychiatrie steeds meer invloed kreeg op het juridische werkveld. De klassiek liberale rechtsleer maakte in toenemende mate plaats voor de moderne richting waarbij ‘straffen op maat’ en bescherming van de maatschappij uitgangspunten waren.

In dit eerste hoofdstuk over de justitiële keten, van aangiften tot aan vonnissen, staan de getuigen centraal. Het gaat hier zowel om de burgergetuigen die uit eigen beweging de politie op

de hoogte stelden van (strafbare) homoseksuele contacten, als om degenen die door politie en justitie werden benaderd voor een verklaring. Onder hen bevonden zich behalve omstanders – getuigen die *wel* kennis hadden van, maar *geen* deel hadden gehad aan de homoseksuele contacten – ook getuigen die seksueel betrokken (gewillig) of benaderd (onwillig) waren. Deze actoren zijn eigenlijk niet te benaderen als een ‘sociale categorie’. Ondanks een duidelijke vertegenwoordiging van hospita’s, kamerverhuurders en familieleden is de groep volstrekt diffuus.

Dit hoofdstuk bestaat uit vier delen. Eerst wordt nader ingegaan op de wijzen waarop de getuigen in de literatuur over nazi-Duitsland en bezet Nederland besproken zijn. Duidelijk zal worden dat de getuigen in verschillende historische studies onder één grotere noemer begrepen zijn. Of het nu nazi-Duitsland of bezet Nederland betrof: de (burger-)getuigen werden stevast gezien als ‘het verraderlijke klimaat’.

Ten tweede wordt bekeken in hoeverre de inventarisatie van het beschikbare politieke en justitiële bronmateriaal zicht biedt op de publieke houding ten opzichte van homoseksuele contacten in het Haagse arrondissement. Daarbij gaat het uiteraard om de vraag of de bezettingstijd een verandering teweegbracht in de frequentie van het aantal meldingen bij de politie, maar ook of de invoering van de Duitse verordening tot een andersoortig melden opriep.

Vervolgens wordt nader ingegaan op aspecten in het bronmateriaal die totnogtoe nauwelijks gethematiseerd zijn: de omslachtigheid en weifelachtigheid waarmee getuigen naar de politie stapten wanneer zij kennis hadden van (vermeende) homoseksuele contacten en de lange tijdspanne die er dikwijls tussen het (vermeende) homoseksuele contact en de melding bij de politie zat. Wat moet er uit dat dubben, weifelen en twijfelen worden afgeleid over de ‘maatschappelijke’ houding ten opzichte van homoseksualiteit?

Tenslotte wordt de vraag beantwoord of er specifiek ‘Duitse’ meldingen zijn geweest. Zijn er net als in het Derde Rijk homoseksuelen aangegeven vanwege hun geaardheid zonder vermoedens van strafbare feiten? In de conclusie wordt deze vierledige analyse nog eens teruggekoppeld naar de hoofdvraag in deze studie: waren het met name de getuigen die de stagnatie veroorzaakten in het aantal homoseksuele zedenzaken van de bezettingstijd?

4.1. Het verraderlijke klimaat

‘Zeer veel Duitsers bleken bereid de rol van verklikker op zich te nemen. De dagelijkse vervolging van homoseksuelen in de nazi-tijd kreeg vooral gestalte via deze permanente dreiging van aangiften door burens, kennissen, collega’s of toevallige passanten op straat. In

toenemende mate waren strafzaken tegen homoseksuelen op dit soort aangiften van medeburgers gebaseerd.²¹²

In de literatuur over homoseksualiteit en het dictatoriale Derde Rijk is onderstreept dat de aangiften door burgergetuigen van doorslaggevend belang waren in het hoge niveau van de strafvervolging.²¹³ De analyses over de herkomst van aangiften naar soorten getuigen liepen uiteen in de verschillende onderzoeken over nazi-Duitsland. Maar de vaststelling dat de toename in de vervolging van homoseksuelen in Duitsland vanaf 1933 nooit zo'n hoge vlucht had kunnen nemen *zonder* de aangiften werd unaniem gedeeld.²¹⁴ De uitkomsten van het onderzoek van de Amerikaanse historicus John C. Fout waren opvallend. Fout onderzocht de Duitse aangiften van homoseksuele contacten in Darmstadt, Dresden, München, Hamburg en Aken.²¹⁵ Hij meende dat het primair de homoseksuelen en homoseksuele prostitués – de *Strichjungen* – zelf waren die aangifte deden.

Ook de literatuur over de Nederlandse bezettingstijd onderstreept het verraderlijke karakter van de samenleving rondom homoseksuelen. Pieter Koenders stelde:

Wat in de *Journal*-mutaties²¹⁶ in ieder geval duidelijk getekend werd was de onderdrukkende sfeer waarin vele homoseksuelen moesten leven. Steeds op hun hoede. Ook als ze geen strafbaar feit pleegden.²¹⁷

In de artikelenbundel *Doodgeslagen, doodgezwegen* onder redactie van de Duitse historicus Klaus Müller en de bijbehorende tentoonstelling *Wie kan ik nog vertrouwen?* was het beeld er eveneens één van toenemende onzekerheid en repressie:

[D]e angst onder homoseksuelen om opgepakt te worden [moet] zeer groot (...) zijn geweest. Zij hadden geen enkel recht en konden op weinig steun rekenen. Met vrienden moest zo weinig mogelijk contact worden gemaakt. Gevoelens moesten diep verborgen worden gehouden. 'Wie kan ik nog vertrouwen?' zal menig homoseksueel zich akelig vaak afgevraagd hebben. Nog akeliger zal het antwoord zijn geweest.²¹⁸

Blijft over: een opvallend verschil tussen de Nederlandse en Duitse geschiedenis ten aanzien van de daadwerkelijke vervolging van homoseksuele contacten. Terwijl de verraderlijke samenleving in Duitsland leidde tot een toename in de vervolging van homoseksuelen, bracht het geschetste verraderlijke klimaat in Nederland geen intensivering op gang. Hoe moet dit verschil worden geduid?

4.2. Haagse aangiften

In antwoord op de vraag hoe verraderlijk het Haagse klimaat was, worden drie vragen gesteld en beantwoord. Ten eerste is het de vraag of in het Haagse arrondissement, net als in nazi-

Duitsland, de politie afhankelijk was van meldingen van burgergetuigen voor het overgrote deel van de zaken die zij onderzocht. Daartoe wordt het beschikbare bronmateriaal geïnventariseerd naar de wijzen waarop de onderzoeken naar homoseksuele contacten werden opgestart. In deze inventarisatie wordt gelijktijdig onderscheid gemaakt naar de verhouding van de denuncianten, degenen die verdachte homoseksuele contacten aangaven bij de politie, tot de verdachten. Waren zij familie van de verdachten, waren zij seksueel benaderd door de verdachten of waren zij ‘omstanders’, ofwel burgergetuigen?

Ten tweede worden de klachten als zodanig nader bekeken. Bracht de uitbreiding van de strafbaarheid van homoseksuele handelingen tussen mannen ook een verschuiving in de *soorten* klachten teweeg? Werd er behalve over contacten tussen volwassenen en jongeren bijvoorbeeld ook geklaagd over volwassenen onderling?

Tenslotte worden de motivaties voor het aanbrengen van homoseksuele contacten bij de politie onder de loep genomen. Kwamen de klachten voort uit ergernissen, afschuw of juist bezorgdheid over het welzijn van de betrokkenen bij dergelijke seksuele contacten?

Bij het beantwoorden van de eerste vraag naar de verhouding tussen het zelfstandig politieonderzoek en de meldingen – waarbij de meldingen werden verdeeld naar familie, burgergetuigen en seksueel betrokkenen – speelden de hiaten in met name het naoorlogse materiaal een diachrone vergelijking parten. Vandaar dat in de tabel hieronder de naoorlogse gegevens zijn gecursiveerd. De naoorlogse data werden uitsluitend op rechtbankmateriaal gebaseerd, terwijl de data over de vooroorlogse en bezettingsjaren op basis van zowel het politie- als het rechtbankarchief zijn verzameld.

Tabel 5. Categorieën aanleidingen voor het starten van een onderzoek naar homoseksuele contacten in het Haagse arrondissement. Bron: Nationaal Archief, Archief arrondissementsrechtbank, Strafdossiers voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06; Haags Gemeentearchief, Archief Gemeentepolitie, 432.²¹⁹

	N	Onbekend		Politie onderzoek		Anoniem		Familie		Burger getuigen		Seksueel betrokken getuigen	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1911-1939	67	8	11,9%	21	31,3%	1	1,5%	15	22,4%	22	32,8%	0	0,0%
1940-1945	94	7	7,4%	28	29,8%	2	2,1%	17	18,1%	23	24,5%	17	18,1%
1946-1960	33	15	45,5%	1	3,0%	1	3,0%	10	30,3%	4	12,1%	2	6,1%
TOTAAL	194	30	15,5%	50	25,8%	4	2,1%	42	21,6%	49	25,3%	19	9,8%

Tabel 5 laat zien dat vóór de oorlog 56,8 % van de politieonderzoeken voortvloeide uit meldingen door het publiek. Tijdens de oorlog werd 62,8 % van de onderzoeken door een

melding opgestart. Anonieme meldingen waren gedurende de gehele periode van onderzoek een zeldzaamheid. Vóór en tijdens de bezettingstijd kwamen de meeste meldingen van burgergetuigen. Toch is de relatieve afname van de burgergetuigen als melders tijdens de bezettingstijd opvallend. Anderzijds springt de toename in het aantal 'seksueel betrokken' getuigen tijdens de bezettingsjaren in het oog. Na de oorlog lijkt het bij het aandeel meldingen om een percentage van 51,5 % te gaan. Aangezien het in 45,5 % van de naoorlogse gevallen onduidelijk was hoe de zaken aan het licht kwamen, blijven harde uitspraken over de naoorlogse situatie lastig.

Duidelijk is evenwel dat in het Haagse arrondissement de meldingen een belangrijk deel van het aantal onderzochte homoseksuele zedenzaken opstartten. Het is zeker niet zo dat de politiediensten de meerderheid van dit soort zaken zelf op het spoor kwam. Verleggen we de aandacht naar de aard van de meldingen – in antwoord op de tweede vraag – dan blijkt dat de meldingen in 15 % van de vooroorlogse gevallen betrekking had op homoseksuele contacten tussen volwassenen. Tijdens de bezettingstijd was 9 % van de meldingen gericht op dergelijke contacten tussen volwassenen. Na de bezettingstijd – voor zover het rechtbankmateriaal zicht biedt op de meldingen in het Haagse arrondissement – kwamen er geen meldingen voor over homoseksuele contacten tussen volwassenen. Kortom, voor het merendeel gingen de meldingen om contacten tussen meerderjarigen en jongeren. Door de bank genomen bracht de Duitse wetgeving geen verandering teweeg in de aard van de meldingen op het politiebureau. Familie, burgergetuigen en seksueel betrokkenen meldden met name die zaken waarin – naar de Nederlandse wetgeving – een cruciale leeftijdsgrens werd overschreden.

Wat betreft de motivatie achter de meldingen blijkt dat de reden om de politie te betrekken bij vermeende homoseksuele contacten zeker niet alleen afschuw of irritatie was. Ook bezorgdheid speelde een rol bij het benaderen van autoriteiten. Zo stapten familieleden niet alleen naar de politie wanneer één hunner homoseksuele relaties onderhield, maar ook wanneer een familielid ontuchtig was benaderd door een homoseksueel.²²⁰ Daarnaast benaderde de familie de politie ook wel voor advies: hoe hun bloedverwanten tegen homoseksualiteit te beschermen.²²¹ Tenslotte meldden familieleden de onoorbare homoseksuele relaties wanneer zij het zelf lastig vonden het gesprek over homoseksualiteit met de betrokkenen op gang te brengen. 'Ik vind het als vader niet aangenaam om met mijn dochter hierover te spreken,' meldde een bezorgde vader in 1941.²²² Bezorgdheid was er soms al wanneer er over homoseksualiteit gelezen of gesproken werd.²²³

De vraag of het gedrag van de omstanders tijdens de jaren van bezetting veranderde, moet positief worden beantwoord. Tabel 5 laat zien dat vóór de bezettingstijd geen van de zaken aan het rollen werd gebracht door een seksueel betrokken getuige, terwijl tijdens de bezettingstijd 18,1 % van de onderzoeken werd opgestart naar aanleiding van een melding door seksueel

betrokkenen. Opvallend is dat de melders in twaalf van deze zeventien zaken minderjarige mannen waren. Vier van hen waren jonger dan zestien jaar en acht van hen waren jonger dan 21 jaar (waarvan de helft precies zestien jaar was). Het is niet goed vast te stellen of deze minderjarigen door het antihomoseksuele beleid van het bezettingsregime meer ruimte voelden om de politie in te schakelen na seksueel benaderd te zijn door een man. Het is niet waarschijnlijk dat de minderjarigen zichzelf als slachtoffer opstelden om de justitiële dans te ontspringen. De publieke kennisname van de Duitse antihomoseksuele bepaling was zeer gering.

Niet het veranderde juridische regime, maar het verslechterde economische klimaat dat de oorlog met zich meebracht, zou een verklaring kunnen zijn voor het melden van homoseksuele contacten door jongemannen. Opvallend is namelijk dat er tijdens de bezettingstijd ook vaker melding werd gemaakt van chantage door jongemannen. Deze jongemannen – vaak in gezelschap van vrienden – ontlokten homoseksuele contacten rondom de Haagse ontmoetingsplaatsen en gingen daarna over op chantage.²²⁴ Welbeschouwd gaat het om een vreemde, tegenstrijdige ontwikkeling. Terwijl deze jongemannen onder de nieuwe wetgeving kwetsbaarder werden voor vervolging, stapten zij vaker naar de politie met meldingen van homoseksuele ‘ontucht’. Onder deze ‘seksueel betrokken getuigen’ waren er zelfs die erom bekend stonden het chanteren van homoseksuelen als economische stoplap te gebruiken. Zo ontving de Haagse commissaris van politie op 16 februari 1941 een klacht over chantage op de openbare toiletten:

Het is n.m. zoo gelegen dat alhier in de stad [in 's-Gravenhage, AT] van die chanteurs loopen en van de menschen geld trachten af te persen. Wanneer men als manspersoon gebruikt (sic) maakt van 'n Heerentoilet is er altijd een van die chantagepleger (sic) aan de gang en als men niets geeft wordt men bedreigd door zo iemand door een gezegde van ik zal naar de patroon of naar je vrouw gaan, dus u begrijpt wel dat zijn zeer onaangename dingen.²²⁵

Dit geval betrof een lange blonde jongen die dan weer ‘een poosje slager’ was en dan weer werkloos: ‘Nu loopt hij al de heele winter zonder [werk, AT] en ziet op deze manier wat aan geld te komen.’²²⁶

Eén ding is helder: de politie was niet happig op dit soort meldingen. De verdachten werden in veel van de zaken waarbij getuigen de verdenking op zich lieten uit economische motieven te handelen, heengezonden. Maar ook vóór de bezettingstijd ging de politie kritisch om met meldingen over (vermeende) homoseksuele contacten. Soms keerde dit soort meldingen zich zelfs tegen de melder, zoals in april 1923 het geval was voor een 27-jarige meubelbeitser, een 22-jarige reiziger en een twintigjarige kelner. De kelner was binnengeropen bij een kleermaker op de Laan van Meerdervoort.²²⁷ De meubelbeitser en de reiziger zagen dit, vertrouwden het niet en grepen daarom in. Althans, zo luidde hun verklaring. Samen met de kelner begaven zij zich naar de politie. Ten overstaan van de politie verklaarde de kelner dat de kleermaker er 500

gulden voor over had wanneer de 20-jarige kelner een valse verklaring zou afleggen. Zo zou de kleermaker de justitiële dans ontspringen. Maar de Haagse politie was niet geïnteresseerd in de kleermaker: de meubelbeitser en de kelner werden gefotografeerd voor de politiebesteden. De reiziger was reeds een bekende van de politie en werd verdacht van chantage. De reiziger werd daarom als verdachte overgegeven aan een Haagse inspecteur voor verder onderzoek.²²⁸

Dat neemt niet weg dat er onder de ‘seksueel betrokken getuigen’ die melding maakten van homoseksuele contacten wel degelijk jongemannen te herleiden zijn die niet gediend waren van het contact dat met hen werd gezocht. Zou het zo kunnen zijn dat de mobilisatieperiode – met de herprioritering van politieactiviteiten – leidde tot een meer ontspannen klimaat voor het aanleggen van homoseksuele contacten? Zou het kunnen dat mannen zich vrijer voelden om volstrekt onbekende mannen te benaderen voor homoseksuele contacten?

Een korte zijsporing naar het onderzoek van de Nederlandse historicus Marian van der Klein naar de wijzen waarop in Nederland de vervolging van homoseksualiteit tijdens de bezettingsjaren na 1945 is herdacht, is hier interessant. Van der Klein signaleerde een scherp contrast in de homoseksuele pers tussen de jaren vijftig en zestig enerzijds, en de jaren zeventig anderzijds.²²⁹ In de jaren vijftig en zestig speelde de oorlog geen grote rol in de homoseksuele pers. In de eerste twee decennia na de bevrijding beschreef bijna ieder artikel in het homoseksuele maandblad *Vriendschap* over de bezettingstijd dat de Nederlandse homoseksuele mannen het er goed van af hadden gebracht. In de beleving van de naoorlogse generatie van homoseksuelen werd homoseksualiteit tijdens de oorlog niet meer vervolgd dan vóór de bezettingstijd gebruikelijk was geweest.

Voor Van der Klein was het interessant om te constateren dat er vóór de jaren zeventig een heel andere publieke herinnering aan de bezettingstijd mogelijk was geweest dan tijdens en na de jaren zeventig. Eén waarin een gevoel van continuïteit een rol speelde. In het kader van dit onderzoek is het van belang om in elk geval de vraag op te werpen of ‘de verademing bij de bedreigden’, zoals Van Leeuwen het in 1952 noemde, tijdens de Tweede Wereldoorlog tot opdringerig gedrag op waterplaatsen heeft geleid. Dat zou de toename in het aantal meldingen door ‘seksueel betrokken getuigen’ kunnen verklaren.

4.3. Dubben, weifelen en twijfelen

Bij bestudering van het bronmateriaal viel één verhaallijn op die totnogtoe nauwelijks werd gethematiseerd in de literatuur over de (straf-)vervolging van homoseksuelen. De getuigen bleken veelvuldig langdurig te aarzelen vooraleer zij naar de politie stapten. Het kwam zelfs

voor dat de politie een strafbaar homoseksueel contact alsnog op het spoor kwam en de 'omstanders' kritisch ondervroeg waarom zij de strafbare contacten niet hadden gemeld.

Wanneer we de verklaringen van getuigen nader willen analyseren, houden we uiteraard in het achterhoofd dat het relaas van deze omstanders grotendeels werd gevormd door de routines en rituelen die bij het verhoren van getuigen kwamen kijken op een politiebureau en op de rechtbank. Duidelijk is bijvoorbeeld dat artikel 250 Sr – het bevorderen van ontucht – vorm gaf aan de gesprekken die met getuigen werden gevoerd. Met name voor ouders, hospita's en kamerverhuurders was het achterhouden van informatie een heikele kwestie omdat artikel 250 Sr met name deze groepen tot 'usual suspects' maakte. Zij dienden te waken over de kuisheid van hun minderjarige kinderen of huurders. Juist ouders en kamerverhuurders werd in dit soort zaken verweten dat zij niet goed op de jongeren hadden toegezien. Hen kon dan het verwijt worden gemaakt dat zij strafbare seksuele contacten hadden toegestaan. Een rechtszitting kon draaien om de vraag of de kamerverhuurders nu wel of niet op de hoogte waren van het overnachten van jongeren bij hun huurders.²³⁰

Voor een belangrijk deel moeten de verklaringen dan ook worden gelezen als antwoorden op de vragen die de politieambtenaren en onderzoeksrechters stelden. Bovendien zijn de beschreven verklaringen geen één-op-één-weergave van hetgeen gezegd is door getuigen. De getuigenissen zijn opgeschreven en dus gefilterd door agenten en griffiers. Toch biedt het materiaal zicht op meer dan alleen de repertoires en preoccupaties van de politieagenten en de onderzoeksrechters. Tussen de regels door wordt duidelijk hoe omstanders buiten de politieke en justitiële sfeer omgingen met strafbare homoseksuele contacten. Ook de wijzen waarop omstanders schuldige van onschuldige seksuele contacten onderscheidde zijn op basis van het politieke en gerechtelijke materiaal te bestuderen.

Welbeschouwd biedt het Haagse materiaal *contrasten* met de teneur in de literatuur waarin van een verraderlijke antihomoseksuele samenleving wordt gesproken. Bepaalde verklaringen laten zelfs zien dat er een zekere tolerantie bestond ten aanzien van homoseksueel gedrag in het Haagse arrondissement. Onder invloed van de wettelijke verandering in 1940 was er zeker geen sprake van een dramatische wending in de wijzen waarop omstanders 'homoseksualiteit' en 'homoseksuele contacten' begrepen. Door de bank genomen werden minderjarige betrokkenen ook tijdens de bezettingstijd gezien als onschuldige slachtoffers en niet als potentiële daders. Bovendien werd er nauwelijks melding gemaakt van homoseksuele contacten tussen volwassenen onderling.

Dat de Duitse autoriteiten een antihomoseksuele bepaling invoerden die verder strekte dan de Nederlandse strafwet gewoon was, wil nog niet zeggen dat individuele burgers hiervan op de hoogte waren, noch – wanneer zij daarmee bekend waren – dat zij deze bepaling omarmden. Meer in het algemeen gesteld, is het van belang in te zien dat er tussen de materiële normen – de

wettelijk vastgelegde gedragsregels voor burgers – en de normen die individuele burgers in hun dagelijks leven hanteerden een spanningsveld kon bestaan. Dat gold (en geldt) zeker voor de zedenwetgeving. Anders gezegd, terwijl strafbare seksuele handelingen niet per se als strafbaar werden ervaren door omstanders, konden niet-strafbare seksuele handelingen worden gezien als uiterst kwetsend voor het kuisheidsgevoel.

Dit spanningsveld kwam met name tot uiting in die zaken waarin politieambtenaren getuigen aanspraken op het *nalaten* van het doen van aangifte omtrent de strafbare seksuele contacten.²³¹ Uit het materiaal blijkt overigens op geen enkele wijze dat het *nalaten* van het doen van aangifte karakteristiek was voor één specifieke periode. In 1936 werd vader Jacco Hansen door de politie aan de tand gevoeld omdat hij meer dan een jaar had gewacht vooraleer hij zijn zoons naar de politie had gestuurd om de 62-jarige Jannes Thijssen aan te geven. Deze 62-jarige koetsier had ‘ontucht’ gepleegd met alledrie zijn zoons. De hoofdvraag in het politieonderzoek dat door deze melding werd opgestart, was gericht op de tijdsperiode tussen vaders eerste vermoedens van ‘ontucht’ en de dag waarop zijn zoons een verklaring kwamen afleggen. Waarom had hij niet eerder aangifte gedaan? Vader Hansen legde omstandig uit waarom hij zo lang had getwijfeld voordat hij zijn zoons naar de politie had gestuurd:

Ongeveer een jaar geleden zag ik mijn zoontje [Jack] op het Nassaplein alhier [d.i.: te Den Haag] loopen in gezelschap van een ouden man. Ik kreeg direct den indruk “Dat klopt niet,” en heb mijn zoontje hierover onderhouden en geïnformeerd of er iets op zedelijk terrein niet in orde was. Mijn zoontje ontkende toen (...) [O]ngeveer 9 maanden geleden reed ik met mijn vrouw door de Parkstraat alhier en zag toen die ouden man weer in gezelschap van mijn zoontje [Jack]. [Z]ich door mij ontdekt ziende, verlieten [zij] elkaar direct. Ik ging naar dien ouden man en verzocht hem met mij mede te gaan (...) Daar ik niet zeker was van mijn zaak en mijn zoontje eerst wilde spreken, zeide ik: “Als je me belooft morgen om 9 uur aan mijn woning te komen, dan kun je gaan.” Dit werd afgesproken en den volgenden morgen was die man aan mijn woning. Intusschen had ik met mijn zoontje gesproken, doch daar hij niets omtrent door dien ouden man gepleegde handelingen had verteld en bovendien die oude man zich prompt aan zijn woord had gehouden, stelde ik mij gerust en meende mij weer te hebben vergist, hoewel mijn vrouw al had ontdekt, dat hij onanie pleegde.²³²

Ook tijdens de bezettingstijd kwam het voor dat ouders *niet* naar de politie stapten wanneer er ‘ontucht’ was gepleegd met hun kinderen. Zo werd in 1943 vader Warbold Kaarsgaarn aan de tand gevoeld door de politie over zijn nalatigheid aangifte te doen van de gepleegde homoseksuele handelingen met zijn minderjarige zoon.²³³ In dat jaar pleegde een Haagse kleermaker, Wouter Baalbergen, ontucht met zijn zoon Jaap Kaarsgaarn. De politie kwam dat op het spoor nadat het vriendje van Jaap Kaarsgaarn, de zestienjarige Jacques van Gaal, in het Zuiderpark werd opgepakt wegens het plegen van ontucht met een elfjarige jongen. Deze Van Gaal verklaarde politie dat hij nooit tot dergelijke handelingen was gekomen, wanneer hij en zijn vriend Jaap Kaarsgaarn niet eerder zelf door een oudere man waren verleid. Daarop startte de politie een onderzoek naar het seksuele contact tussen Van Gaal, Kaarsgaarn en de 27-jarige kleermaker Wouter Baalbergen. In het volgende hoofdstuk komt de werkwijze van de Haagse

politie uitvoeriger aan bod. Hier gaat het er om dat de politierechercheur, Auke Anema, verhaal ging halen bij de vader van Jaap Kaarsgaarn. Vader Kaarsgaarn bevestigde tegenover de politie dat hij inderdaad besloten had geen aangifte te doen. Zijn eigen ingrijpen had – naar zijn beleving – volstaan:

Ik heb toen ernstig met hem [Baalbergen, AT] gesproken over de onzedelijke handelingen die hij met mijn zoontje had gepleegd. Hij bekende mij in tegenwoordigheid van mijn vrouw, dat hij inderdaad twee keer in zijn woning onzedelijke handelingen had gepleegd. Omdat hij mij smeekte hiervan geen aangifte bij de Politie te doen, omdat hij zooals hij zeide het vreeselijk vond voor zijn moeder, heb ik dit een dag in beraad gehouden. Den volgenden dag zou hij terugkomen om te informeren, tot welk besluit ik was gekomen. In overleg met mijn vrouw zijn wij besloten, om van de gepleegden ontucht geen aangifte bij de Politie te doen, hetgeen ik hem den volgenden dag heb medegedeeld.²³⁴

Daarnaast waren er zaken waarbij de omstanders eerst zelf alles op alles zetten om de ongeoorloofde homoseksuele contacten te stoppen. Pas wanneer eigenhandig ingrijpen niets opleverde, stapten omstanders naar de politie.²³⁵ Illustratief is de respons van de omgeving op het seksuele contact dat een 23-jarige docent Nederlands en Geschiedenis rond 1950 zocht met één van zijn zeventienjarige leerlingen. Jassendoorzoekende en prullenmandomkerende hospita's speelden in deze zaak de hoofdrol. Dat een deel van de bewijsvoering tegen de verdachte was gebaseerd op uit een prullenmand geviste propjes papier, maakt deze casus bijzonder.²³⁶ De gladgestreken kladjes vormden de bijlagen van een lijevig politierapport tegen de docent. De 23-jarige Jaak Wevers hielp zijn leerling, de zeventienjarige Job Schrijver, aan een kamer bij de Haagse hospita Thielens. Aanvankelijk vond Schrijvers hospita, mevrouw Thielens, het niet vreemd dat Wevers zijn leerling wel eens bezocht.²³⁷ Na verloop van tijd voelde zij zich ongemakkelijk bij hun relatie. Op een avond in augustus 1950 gedroeg Wevers zich wel heel opvallend. Hij bracht zijn leerling een kort bezoek. Schrijver wilde niet met hem mee, waardoor Wevers kwaad weg liep. Later die avond, rond half tien, belde Wevers mevrouw Thielens en vroeg of Schrijver aan de telefoon mocht komen. Wevers vertelde Schrijver dat hij zelfmoord wilde plegen en bezig was zijn afscheidsbrief te schrijven. Dat was het moment waarop mevrouw Thielens intervenieerde. Ze nodigde de docent de volgende avond uit voor een strandwandeling. Die avond vroeg ze hem Schrijvers leven niet te vergallen. Wevers beloofde daarop alle contact te verbreken. Van die belofte kwam weinig terecht. Daarom sprak de hospita later die maand haar huurder aan. Uit dat gesprek bleek dat de minderjarige jongen het gevoel had dat hij de enige was die Wevers kon helpen. Toen was voor Hadriane Thielens de maat vol. Ze stapte naar de directeur van de Mulo-school, Wevers' werkgever en zocht contact met de hospita van Wevers.²³⁸ Vanaf dat moment zocht zij ook Schrijvers kleding door. Op 21 september 1950 vond ze twee brieven. Die hieven alle twijfels over de aard van de relatie tussen Wevers en Schrijver op. De volgende dag bracht ze de brieven bij Wevers' directeur. Diezelfde

dag werd Jaak Wevers om half twee op zijn woonadres aangehouden wegens overtreding van artikel 249 en 248bis Sr.

Kortom, het Haagse archiefmateriaal kent nogal wat zaken waarin omstanders allesbehalve *linea recta* naar de politie liepen met hun kennis van of vermoedens over homoseksuele contacten in hun omgeving.

Andersom kwam het voor dat het gekwetste kuisheidsgevoel van burgers niet altijd aanleiding was voor de politie om een onderzoek op te starten. Dit komt goed tot uiting in een zaak uit 1947 waarin buurtbewoners uit de Haagse Spijkermakerstraat diverse malen vruchteloos de Haagse autoriteiten probeerden in te schakelen tegen de aanwezigheid van homoseksuelen in hun buurt. De homoseksuelen waren zó aanwezig dat zelfs een dove buurman ze kon horen!

De ontwikkeling in de argumentatie van de klagers is in dit geval veelzeggend over het spanningsveld tussen de ergernissen van burgers en het optreden van de politie. De omwonenden van de rendez-vous-gelegenheid aan de Spijkermakerstraat 9 ondervonden al tijdens de bezettingstijd hinder. Toch lichtten zij de politie pas in januari 1947 in. Overigens is op geen enkele wijze uit het materiaal af te leiden of de bezettingstijd iets met het uitstel van de aangifte te maken heeft. Wel maakt het materiaal duidelijk dat de buurt rondom het perceel van de 46-jarige 'kamerverhuurder' Cees van der Hulst zeker negen maanden in touw was om de autoriteiten in te schakelen tegen Van der Hulsts 'mannenbordeel'. Er zat een behoorlijke tijdsperiode tussen de eerste klacht over het beruchte perceel in januari 1947 en 13 augustus 1947, de dag dat rechercheur Viergever met zijn onderzoek naar Van der Hulsts 'bedrijf' begon. Er kwamen in totaal zes briefjes aan te pas voordat het zover was.

De zes briefjes werden aan verschillende autoriteiten geadresseerd. De eerste twee zijn verstuurd aan hoofdcommissaris Valken, de derde aan de officier van justitie, de vierde en vijfde aan de chef van de zedenpolitie en de zesde, tenslotte, aan burgemeester W.A.J. Visser. Naarmate de buurt het hogerop zocht werden de briefjes langer, beleefder en minder directief.

Het eerste briefje was een *wist-u-dat* aan 'Mijnheer'. Waarschijnlijk gingen de bewoners er van uit dat de politie onmiddellijk actie zou ondernemen wanneer de hoofdcommissaris kennis kreeg van een gelegenheid 'waar mannen elkaar kunnen ontmoeten'. Het eerste briefje bestond uit één alinea en was redelijk directief: '[E]r moet een eind aan worden gemaakt.'²³⁹ In het tweede briefje veranderde 'de gelegenheid' in 'het zoo beruchte bordeel'. Nu werd er naast de eerder geuite afschuw – 'dit huis ontsiert hier de heele straat en wij willen netjes wonen' – ook een juridisch argument aangevoerd. In 1947 gold een algemeen bordeelverbod (artikel 250 bis Sr).²⁴⁰ Bij voorbaat werd de hoofdcommissaris bedankt. Dat was wat voorbarig.

Het derde briefje werd aan de 'Weledele heer' gericht. Als de hoofdcommissaris niets ondernam, moest de officier maar worden aangeschreven. De bewoners wendden zich tot hem

met 'het verzoek in de volgende kwestie'. De brief dijde uit tot twee alinea's en werd in een nog beleefdere vorm gegoten. Nu werd 'het zoo beruchte bordeel' eufemistisch omschreven als een plaats waar 'gelegenheid [wordt] gegeven dat mannen elkaar onderling kunnen ontmoeten teneinde elkaar wat nader te leeren kennen'. Verontwaardigd werd geschreven dat er elke keer als er een heer het huis betrad een 'algemeen gelag' (sic) opging:

[E]n hoe kan het ook anders het huis is te berucht en het schandaaltje breidt zich uit, dat de jongens kletsen erover in de scholen uit de omgeving van de Brouwersgracht wat moet er tenslotte in een onderwijzer omgaan, die les moet geven aan jongens, die al vergiftigt zijn met een dergelijke gedachte hoe kan het ook anders zij hooren niet anders in de zoo beruchte Spijkermakerstraat.²⁴¹

Spijkermakerstraat nummer 9 werd als een infectiehaard gerepresenteerd. En de buurt – 'hoe kan het ook anders' – stond er maar een beetje om te lachen! De klagers sloten beleefd af: 'Maak U er gauw een einde aan. Wij danken u zeer.'²⁴²

Vervolgens richtte de correspondentie van de bewoners zich op 6 april 1947 tot de chef van de zedenpolitie, die met 'Weledele Heer' werd aangeschreven. De chef werd bedankt voor de extra controles in de Spijkermakerstraat. Hoewel het effect had, bleef alertheid geboden. De 'bende' moest 'opgeruimt' (sic) worden: '[W]ij willen hier netjes wonen, en een dergelijke ZOOI ontsiert de straat.'²⁴³ Niet alleen de straat werd ontsierd: de jongeren werden in hun ontwikkeling bedreigd en gezonde mensen werden ziek door 'een dergelijke bende naast je'.

De tweede brief aan de chef volgde achttien dagen later op 24 april 1947. De buurt was nog steeds dankbaar voor het extra toezicht, maar vertrouwde het vooral in de avonduren nog niet. Ze hoopten dat 'de boel eerdaags vertrekt' wanneer de politie druk op de ketel bleef zetten. De straat zou haar steentje bij gaan dragen: als buurt zouden ze ieder die er binnenging uitlachen. 'Weg zullen ze'. Lachen was niet langer symbool voor machteloosheid, maar voor protest. Hoewel de buurvrouw de politiechef beloofde dat de buurt haar verantwoordelijkheid zou nemen om 'de vuile boel' weg te krijgen, beval ze de Spijkermakerstraatzaak nog eens aan: '[H]oud U de zaak warm en niet opgeven.'²⁴⁴

Toch kwam er vier maanden later nog een laatste brief aan te pas. Ditmaal ontving de burgemeester een schrijven. Gezien de datum in het briefhoofd, 9 augustus 1947, moet dat burgemeester mr. W.A.J. Visser zijn geweest, 'van wie zij heel veel goeds [hebben] gelezen in de pers'. Volgens de onderzoekers Maarten van Doorn en Thimo de Nijs zou die naoorlogse burgemeester zijn populariteit pas twee jaar later, in 1949, verliezen toen bleek dat hij zich onrechtmatig geld had toegeëigend tijdens de bezettingstijd en daarvoor drie maanden gevangenisstraf moest uitzitten.²⁴⁵ In augustus 1947 was hij nog populair. Hij kon zich bij de bewoners van de Spijkermakerstraat onsterfelijk maken. Als hij tenminste wilde ingrijpen in het mannenbordeel op nummer 9.

Nu wendden de bewoners zich tot 'de Hoogedel Gestrengen Heer' met een 'beleefd verzoek'. Ze draaiden er niet meer omheen met verzoeken tot aanhoudende controle. Ze wilden een permanente sluiting van het mannenbordeel. Het pand moest acuut worden gesloten omdat er aan 'heeren en werkjongens' gelegenheid werd gegeven. De jongens werden daar goed voor betaald en ook de uitbater van het borddeel verdiende er aardig aan. Dat leverde getuige het individuele relaas van verschillende buurtbewoners afgunst op.²⁴⁶ De politie moest medeleven tonen met de buurt waarin gelegenheid werd geboden aan mannen om elkaar nader te leren kennen. Hij begreep toch ook wel dat de bewoners niet naast zo'n pand wilden wonen. Bovendien werd de jeugd bedreigd. 'Jongens van 14' kletsten al over dat huis, meldden de bewoners en ze sloten de brief af met: 'En de jeugd moet nu eenmaal beschermt (sic) worden tegen kwade invloeden van buiten, dit is nu eenmaal noodzakelijk.'²⁴⁷

Wat uit de ontwikkeling in deze correspondentie is af te lezen, is dat de bewoners het gevoel moeten hebben gehad na verloop van tijd meer dan alleen seks tussen mannen aan te moeten voeren als argument voor de sluiting van het overlastgevende perceel. Wellicht was homoseksualiteit voor de bewoners genoeg om ingrijpen te rechtvaardigen; voor de autoriteiten was het dat blijkbaar niet. Vanaf het tweede briefje werden meer juridische gronden aangevoerd. Het zou om een borddeel gaan en de jeugd werd er door bedorven. Langzaam maar zeker tastte het borddeel een steeds grotere omgeving aan. Het onderwijs in de buurt werd er door beïnvloed, gezonde mensen werden er ziek van, en het huis was een bedreiging, een infectiehaard voor de hele buurt. Dat er van decadente, verderfelijke zaken gesproken kon worden bleek wel uit het feit dat heren het met loopjongens deden. Bovendien waren die heren niet veilig in de buurt, want er was er één beroofd. Zoals we nog vaker zullen constateren, lijkt het er op dat het aanpakken van homoseksualiteit niet altijd eenvoudig was. In dit geval kwam de politie pas in actie nadat de burgemeester via een aan hem gerichte brief een verstoring van de openbare orde had geconstateerd.

Hoewel er – ook tijdens de bezettingstijd – wel degelijk werd ingegrepen in homoseksuele contacten en er ook over homoseksuele contacten werd geklaagd bij de politie, zijn er geen aanwijzingen dat de verruiming van de strafbaarstelling van homoseksuele contacten tussen mannen tot een nieuw soort klachten leidde. Sterker nog, behalve de klachten over de Spijkermakerstraat werden er in het Haagse materiaal geen klachten gevonden over 'homoseksuele locaties'. Dit terwijl er tijdens de bezettingstijd 'gay spots' bijkwamen. Te denken valt aan 'Ouwe Miep' op de Haagse Kettingstraat die in 1944 haar bar tot homokroeg omvormde als 'overlevingsstrategie'. 'Toen de zaak nogal slecht liep in het laatste jaar van de bezetting besloot de eigenaresse er een homozaak van te maken', schreef Pieter Koenders.²⁴⁸ Ook hieruit blijkt niets van een toegenomen 'verraderlijk klimaat'. Integendeel.

4.4. 'Duitse' zaken?

Zoals in het vorige hoofdstuk bleek, zijn er tijdens de bezettingstijd wel degelijk zaken vervolgd die zonder de invoering van de Duitse verordening niet vervolgd waren. Het ging daarbij om homoseksuele paren die samen werden vervolgd. Duidelijk werd dat het ging om paren die bestonden uit ofwel minderjarigen ofwel volwassenen. Kortom, om homoseksuele koppels die onder de Nederlandse antihomoseksuele strafbepaling niet zouden zijn vervolgd. De vraag die hier wordt beantwoord is of er in het Haagse arrondissement 'Duitse' meldingen zijn gedaan. Het gaat daarbij niet zozeer om de vraag wie er is vervolgd, als wel om de vraag wie er homoseksuele contacten meldde bij de politie. Daarbij gaat het hier alleen om meldingen die mogelijk werden door de bezetting van Nederland en het verscherpte antihomoseksuele beleid. Bovendien komen er zaken aan bod waarin getuigen op basis van vermoedens over de homoseksuele neigingen of gevoelens van 'naasten' tot een melding bij de politie leidden.

Terwijl in Nederland homoseksuelen alleen konden worden vervolgd voor seksuele contacten met minderjarigen van hetzelfde geslacht, was het in het Derde Rijk uiteindelijk zo dat homoseksuelen ook konden vervolgd wanneer er geen sprake was geweest van seksuele contacten.

De bestudering van de Haagse meldingen levert nauwelijks materiaal op waarin 'homoseksualiteit' als zodanig werd gecriminaliseerd. Er zijn in de bezettingstijd maar twee van zulke meldingen te vinden. Daarbij ging het in het ene geval om de grieven van ene mevrouw Pierrot die het Amsterdamse gerecht in augustus 1940 als een homoseksueel bolwerk neerzette.²⁴⁹ Tijdens de jaren van bezetting schreef mevrouw Pierrot een brief aan Adolf Hitler – op aanraden Seyss-Inquarts secretaris, mijnheer Maijer. Zij vroeg aandacht voor haar persoonlijke misère die sinds het bombardement op Rotterdam was ontstaan. Ze was alles kwijtgeraakt en leed een schade van tweeduizend gulden, volgens eigen schatting. De schade moest worden verhaald op de Amsterdamse arrondissementsrechtbank. Als zij door die rechtbank niet was verbannen uit Amsterdam, was ze niet in Rotterdam beland en leed ze nu niet zoveel schade. Naar haar stellige overtuiging lag er aan haar vonnis een homoseksueel complot ten grondslag. Als de man die zij van diefstal had beticht geen homoseksuele relatie had gehad met één van de Amsterdamse rechters, zou het vonnis anders hebben geluid: 'Moet ik door waarheid zeggen zooveel ondervinden, straatarm worden en [krijgen] den homosexueelen te A'dam vrij spel (sic).'²⁵⁰

Via het Ministerie van Binnenlandse Zaken belandde de brief bij de Haagse zedenpolitie waar de conclusie luidde: 'Het wil mij, rapporteur, voorkomen dat [Pierrot] geestelijke afwijkingen

heeft en lijdende is aan hallucinaties.’²⁵¹ Haar veelvuldige veroordelingen voor eenvoudige belediging en mishandeling deden af aan haar geloofwaardigheid aangaande het seksuele leven van een Amsterdamse rechter. Kortom, de mythes over homoseksuele samenzweringen kregen in dit geval geen voet aan de grond bij de Haagse politie.

In het tweede geval werd er onder een gefingeerde naam melding gemaakt van de homoseksuele contacten die een wijkhoofd van de Haagse luchtbeschermingsdienst onderhield met minderjarige jongens op openbare toiletten. ‘Joh. de Haas’, zoals de brieven schrijver zichzelf noemde, was het wijkhoofd diverse malen gevolgd wanneer deze zijn post verliet en was hier zodoende achter gekomen. ‘De Haas’ beschuldigde mijnheer Kobbe, het wijkhoofd, ook van een verhouding met de achttienjarige zoon van het gezin waarbij Kobbe inwoonde: ‘Zoo iemand kan toch niet geduld worden op de post. Ik vertrouw dat u dit zal onderzoeken.’²⁵²

In dit geval werden de (vermeende) homoseksuele contacten van een functionaris aangevoerd om zijn positie te ondermijnen. Ook vóór en na de bezettingstijd kwamen er wel klachten binnen bij de Haagse zedenpolitie waarbij op de onhoudbaarheid van de posities van functionarissen met homoseksuele neigingen werd aangestuurd, maar dan hadden de klachten steeds betrekking op onoorbare relaties op de werkvloer. De aangifte over het wijkhoofd van de luchtbeschermingsdienst ging daarin verder. ‘De Haas’ klaagde over het seksuele gedrag van Kobbe buiten de werkvloer. Dit soort meldingen kwam verder niet voor in het Haagse materiaal. Bovendien zijn er geen aanwijzingen dat het type klachten over homoseksualiteit of de klachten over de typen homoseksuele relaties tijdens de jaren van bezetting beduidend anders waren dan vóór of na de bezettingstijd.

Het enige echte verschil in ‘soorten’ getuigen vóór en tijdens de bezettingstijd zat in het type getuige dat tijdens de bezettingstijd het heft in eigen hand nam. Zo maakten de 23-jarige Arend van Loden en 31-jarige Hubert Beemster in de zomer van 1943, op weg naar hun werk, een plaspauze op de waterplaats in de Boterstraat. Zij troffen daar een 61-jarige man en twaalfjarige jongen aan. Van Loden:

Ik zag, dat deze jongen de bloote mannelijkheid van dien man in zijn hand hield. Wij hebben bedoelden man gezegd, dat hij dergelijke vuiligheid met jongens niet moest uithalen en dat hij moest maken, dat hij wegkwam. Hij heeft daarop met dien jongen de waterplaats verlaten.²⁵³

Van Loden en Beemster schatten de kans groot dat het stel weer snel terug zou komen naar het urinoir. Daarom besloten ze een rondje te lopen en na tien minuten terug te keren. Toen ze voor de tweede keer de waterplaats binnenstapten, stond dezelfde man met zijn open gulp en ontblote schaamdelen naar dezelfde jongen toegekeerd:

Door vorenomschreven handelingen werd ik ernstig in mijn kuischheidsgevoel gekwetst. Wij hebben toen dezen man medegenomen naar het Politiebureau aan het Buitenhof alhier en hem daar overgegeven aan den dienstdoende Wachtcommandant. Voor wij bedoelden man staande hielden,

toonden wij hen ieder een gele legitimatiekaart, die ons door de Wehrmacht was uitgereikt. Ik heb mij niet voor Politie uitgegeven. (Getuige [van Loden] toonde mij, relatant, de aan hem uitgereikte gele legitimatiekaart). Bedoelde [twaalfjarige] jongen is eveneens meegegaan naar het bureau Buitenhof.²⁵⁴

De hoofdwachtmeester van bureau Buitenhof telefoneerde naar de zedenpolitie, waardoor uiteindelijk zedenrechercheur Hollenberg alle betrokkenen verhoorde. De man en jongen beweerden dat zij niets onzedelijks hadden gedaan en dat zij per toeval twee keer tegelijkertijd op het urinoir waren beland. De 61-jarige verklaarde dat hij tegenwoordig met korte tussenpozen moest 'wateren'. De twaalfjarige jongen vertelde dat hij op de Grote Markt aan het werk was met het opbouwen van een boekenkraam en wegens last van zijn buik tot tweemaal toe naar het urinoir moest. Hij had de tweede keer de blote mannelijkheid van de man wel gezien – en tegen de man gezegd dat hij dat 'smerig' vond – maar dat kwam louter doordat de man, een schuddende beweging makend, zich al omdraaide richting de uitgang. Dat was niet met opzet gebeurd. De Commissaris van Politie gelastte de heenzending van de 61-jarige. Het Haagse waterplaatsverbod was met een tijdslimiet van vijf minuten verbonden. Geen van de betrokkenen gaf gronden voor de vaststelling van het overtreden van APV 18. Schennis (239 Sr) moest 'zijns ondanks' geschieden. Aangezien de twee jongemannen zichzelf aan een mogelijke onzedelijke situatie blootstelden, was van 'zijns ondanks' geen sprake. Tenslotte was de politie vooral gericht op het idee dat de jongemannen, zwaaiend met hun Wehrmachtkaarten, zich voor politieagenten zouden hebben uitgegeven. Opnieuw bleek de politie niet erg happig op al te coöperatieve 'omstanders'.

4.5. Conclusie

Totnogtoe beperkte de literatuur over homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog zich in grote lijnen, waar het de aangiften betrof, tot verhalen over de verraderlijkheid van de omgeving ten aanzien van homoseksuelen. De analyse van de houding van getuigen, met een focus op de vooroorlogse en bezettingsperiode, wijst echter niet op een verraderlijker klimaat gedurende de jaren van bezetting. Zowel vóór als tijdens de bezettingstijd was de politie in tweederde van het aantal onderzoeken afhankelijk van meldingen. Slechts in eenderde van de gevallen kwam zij homoseksuele contacten zelf op het spoor. Bovendien betekende de bezettingstijd geen verschuiving in de aard van de klachten. Sterker nog, het aantal klachten over contacten tussen volwassenen was vóór de bezetting relatief groter dan tijdens de bezettingstijd. Wel liepen er meer jongemannen naar de politie met klachten over seksuele benaderingen door andere mannen. Hoewel er tegelijkertijd meer klachten binnenkwamen over chantage – over jongemannen die mannen benaderden op homoseksuele ontmoetingsplaatsen en daarna

dreigden naar de politie te gaan wanneer zij geen geld kregen – werd door Jaap van Leeuwen opgeworpen dat de bezettingstijd een periode van ‘verademing’ had betekend voor homoseksuele mannen. In elk geval bleek de politie niet erg happig op de verklaringen van al te ‘coöperatieve’ getuigen, die soms eigenhandig potentiële verdachten aanbrachten. Veelal leidde dit soort meldingen niet tot een nader onderzoek naar deze verdachten. Soms verlegde de politie de aandacht zelfs naar dit soort getuigen.

Een nadere bestudering wees uit dat het Haagse materiaal ook zicht biedt op de omzichtigheid waarmee omstanders opereerden wanneer zij strafbare homoseksuele contacten op het spoor kwamen. Er waren ook omstanders die twijfelden voordat zij richting de politie stapten met hun vermoedens over homoseksuele contacten. Veelal ging er lange tijd overheen voordat deze getuigen richting de politie stapten. Hieruit zou juist een zekere tolerantie voor homoseksuele contacten moeten worden afgeleid. Dit werd door de autoriteiten overigens niet op prijs gesteld. Niet zelden werd dit soort getuigen – de melders – door de politie nader aan de tand gevoeld over de redenen voor vertraging in het aangeven van de strafbare contacten.

De hoofdvraag die in dit hoofdstuk werd gesteld was of de ontwikkelingen in de meldingen – het handelen en spreken door omstanders en seksueel betrokken getuigen – van invloed waren op de stagnatie in het strafvervolgingsniveau van homoseksuele zedenzaken tijdens de jaren van bezetting. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat de stagnatie in het aantal vervolgingen van doen had met het aantal meldingen door omstanders en seksueel betrokken getuigen. Vastgesteld is dat zowel vóór de oorlog als tijdens de bezetting de getuigen of omstanders voor tweederde van het aantal ‘opgespoorde’ zaken zorgden. Slechts in eenderde van het aantal zedenzaken was de politie de verdachten op eigen kracht op het spoor gekomen.

Hoofdstuk 5. Onderzoeken

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat de Haagse bevolking zich kon ergeren aan, zich zorgen kon maken om en kon twifelen over het al dan niet aangeven van verschillende vormen van homoseksueel gedrag. Soms duurde het lang voordat een burger naar de politie stapte met zijn zorgen of ergernis. Soms meldden omstanders zich bij het minste vermoeden dat bekenden van hen homoseksueel waren of met homoseksuelen omgingen. Zoals uit het vorige hoofdstuk bleek, startte de politie – vóór en tijdens de bezettingstijd – in eenderde van de homoseksuele zedenzaken die in het Haagse arrondissement behandeld werden het onderzoek op eigen initiatief. Over de naoorlogse periode lieten de data geen eenduidige analyse toe over de initiatieven van de politie.²⁵⁵ Voor de eerdere perioden is met meer zekerheid vast te stellen dat het zedenwerk van de politie in sterke mate afhing van de meldingen door burgers.

In dit hoofdstuk staan de wijzen waarop de politie gedurende de vooroorlogse, bezettings- en naoorlogse perioden in homoseksuele zedenzaken te werk ging centraal. Drie vragen worden beantwoord. Ten eerste, hoe verhielden de politieambtenaren zich tot homoseksuele delicten? Ten tweede, bracht de Duitse verordening met de conceptuele uitbreiding van het juridische begrip 'homoseksualiteit' veranderingen teweeg in de politiepraktijk? Tenslotte, heeft de stagnatie in het aantal veroordelingen in homoseksuele zedenzaken van doen met de politieke praktijk?

Bij het beantwoorden van deze vragen wordt niet alleen gekeken naar de informatie die de bronnen herbergen. Met Nancy Tuana's stelling in het achterhoofd – dat 'onwetendheid' niet per se een omissie is, maar het resultaat van actief handelen kan zijn – gaat de aandacht niet alleen uit naar 'positieve' informatie.²⁵⁶ Voor de analyse zijn ook die data relevant die impliciet aanwezig of zelfs afwezig zijn. Zelfs de manier waarop informatie tot stand moet zijn gekomen is

daarbij voorwerp voor historische analyse. Annemarie Mol zette in *The Body multiple* uiteen dat de praktijken waarin en waarmee kennis tot stand komt net zo informatief kunnen zijn als de kennis zelf. In die praktijken krijgt een fenomeen vorm. Zo bezien is het beslist geen open deur dat de *wijzen* waarop de verschillende politieagenten informatie verzamelden, filterden en analyseerden van grote invloed was op de manier waarop 'homoseksualiteit' begrepen werd. "The driving question no longer is "how to find the truth?" but "how are objects handled in practice?"²⁵⁷ Daarom gaat de belangstelling hier uit naar de rituelen en repertoires in de *politiepraktijk*.

5.1. Het Haagse politiekorps

Voordat de rituelen en repertoires in de politiepraktijk aan bod komen, volgt eerst een beknopte beschrijving van het belangrijkste politiekorps binnen het Haagse arrondissement. In zijn prachtige studie naar de geschiedenis van de Nederlandse gemeentepolitie beschreef Guus Meershoek dat het Haagse politiekorps in de vroege twintigste eeuw bij de koplopers hoorde waar het 'de modernisering' betrof.²⁵⁸ Die modernisering had vooral van doen met een omslag in het denken over de taak en rol van de politie in de samenleving. In toenemende mate moest de politie een opvoedend en niet alleen repressief karakter krijgen. De invoering van de 'moderne' wetgeving, zoals de woningwet, de ongevallenwet, de zedenwetgeving, maar ook de leerplicht werkte deze veranderingen in de hand.

Met de eeuwwisseling nam hoofdcommissaris Hendrik Versteeg de positie van de Haagse hoofdcommissaris Johannes van Schermbeek over.²⁵⁹ Hoewel zowel Van Schermbeek als Versteeg actief waren binnen de zedelijkheidsbeweging, verschilden zij als dag en nacht in hun toezicht op de zedelijkheidsreglementen. Terwijl Van Schermbeek structureel had geweigerd zijn personeel toezicht te laten houden op het plaatselijke prostitutiereglement, werd het Haagse korps onder leiding van Versteeg het tweede Nederlandse gemeentekorps met een zedenafdeling. Versteeg was een geestverwant van de Rotterdamse hoofdcommissaris Roest van Limburg die in 1908 de eerste politieke zedenafdeling had opgericht. In 1913 richtte Versteeg de tweede op en acht jaar later, in 1921, voegde hij daar de kinderpolitie aan toe. Weer twee jaar later, in 1923, werd de hele afdeling gereorganiseerd en vanaf dat moment voerden de zeden- en kinderpolitie ieder hun eigen administraties. Daar hoorde ook de continue actualisatie van de kaartenbak met 'seksueel ongunstig bekend staande personen' bij.²⁶⁰ Veelzeggend heette het jaarverslag van de verzelfstandigde afdeling van de zedenpolitie 'Toezicht op de prostitutie'.²⁶¹

De zedenafdeling hield toezicht op prostituees, surveilleerde rond waterplaatsen en kreeg 's zomers bijstand van andere afdelingen om ook op het strand te kunnen surveilleren. Daarnaast verwerkten zij de klachten die via burgers of andere politieafdelingen binnenkwamen.

Het afhandelen van klachten over onzedelijke praktijken was mannenwerk. Hoewel er vóór de oorlog al vrouwen werkten op de Haagse afdeling van de zedenpolitie, werden zij in hun functioneren beperkt. Met de oprichting van de Haagse zedenafdeling in 1913 werd de tweede Nederlandse politievrouw aangesteld – de eerste Nederlandse politievrouw was de Rotterdamse politieassistent en maatschappelijk werkster D. Sanson. De Haagse inspectrice G. van Elzingen legde zich vanaf 1913 noodgedwongen toe op 'hulp aan minderjarigen'.²⁶² Haar twee andere taken – het verhoren van prostituees en abortrices – werden onmogelijk door enerzijds de mannelijke rechercheurs die weigerden in haar bijzijn mondeling verslag te doen van de ontwikkelingen in hun onderzoek, en anderzijds de prostituees en abortrices die aangaven liever met een man te spreken.²⁶³

Na de reorganisatie van 1923 bestond de afdeling van de zedenpolitie uit tien korpsleden: negen mannen en één vrouw. Twee inspecteurs, vier rechercheurs en vier agenten draaiden de zedenafdeling.²⁶⁴ De enige vrouw in het team, die in het journaal werd omschreven als 'H.J. Hazelaar, Agent', behandelde aanvankelijk met name de zaken waarin zeer jonge getuigen betrokken waren.²⁶⁵ Uit zowel het type zaken dat Hillegonda Hazelaar behandelde als het gegeven dat ze de enige agent zonder wapennummer was, valt af te leiden dat net als in 1913 het werk op de afdeling sterk door sekse werd beïnvloed.²⁶⁶ In haar verdere loopbaan, waarbij ze rond 1947 hoofdagent werd en tussen april en juni 1952 werd bevorderd tot brigadier, zou ze zich in incestzaken specialiseren, hoewel ze zich een enkele keer ook met homoseksuele zedenzaken bezig hield.²⁶⁷ Kortom, bij de Haagse politie werd de opsporing van homoseksuele contacten en de afhandeling van klachten over homoseksueel gedrag voor het grootste gedeelte door mannen gedaan.

5.2. Hoorbare stiltes in de Haagse politiepraktijk

Een vinger krijgen achter de alledaagse politiepraktijk op basis van overgeleverd bronmateriaal – zoals dag- en nachtrappen, processen-verbaal en politierapporten²⁶⁸ – is geen eenvoudige opgave. Een secure analyse van het materiaal laat een inschatting toe van de vragen die agenten hoogst waarschijnlijk wel en niet hebben gesteld. Door de vele rapportages naast elkaar te leggen en bovendien de hetero- en homoseksuele delicten met elkaar te vergelijken, vallen bepaalde repertoires op. Dan springen de vragen in het oog die eindeloos gerepeteerd werden,

maar ook de vragen die in homoseksuele zaken *wel* en heteroseksuele zaken *niet* werden gesteld. Bovendien valt door een secure vergelijking van het materiaal ook de 'toon' op die werd aangeslagen in enerzijds hetero- en anderzijds homoseksuele zedenzaken. In deze paragraaf wordt een antwoord gezocht op de vraag of de politieagenten de verschillende homoseksuele contacten die zij onderzochten *at face value* benaderden. Of onderzochten zij dit soort contacten op basis van vooringenomen ideeën over homoseksualiteit?

In de vooroorlogse periode was Den Haag het decor geweest van verschillende homoseksuele seksschandalen.²⁶⁹ In dit onderzoek is het van belang om één aspect uit de zogeheten Ries-affaire van 1936 te lichten.²⁷⁰ Deze geruchtmakende zedenzaak tegen de thesaurier-generaal Leopold Ries, één van de hoogste ambtenaren, die aan het rollen kwam nadat de zeventienjarige Henk Vermeulen in mei 1936 door de politie werd verhoord over een openstaande rekening bij een banketbakker. Vermeulen verklaarde dat hij voorheen zijn rekeningen kon betalen omdat Ries hem wekelijks tien gulden gaf in ruil voor homoseksuele ontucht. Per toeval zou deze jongeling in een homoseksuele kring zijn beland, waarin hij ontucht pleegde met verschillende hoge ambtenaren. Substituut-officier P.R. Blok gaf op basis van Vermeulens verklaringen de opdracht om Ries op 25 mei 1936, direct na een vergadering van de ministerraad, om kwart voor elf 's avonds op zijn huisadres te arresteren.²⁷¹ Hoewel de substituut-officier van justitie de zaak seponeerde na afronding van het gerechtelijke vooronderzoek verloor Ries zijn positie voorgoed.²⁷²

Het gaat er in dit onderzoek om, aan de hand van de Ries-affaire, de *mogelijke* gedachten over de seksuele 'wil' van jongemannen in de vooroorlogse periode te schetsen. Politie en justitie zetten tegen Ries een volstrekt onbetrouwbare minderjarige getuige in en weigerden – zelfs onder grote publieke druk – de verklaringen van de jongen nog eens kritisch te bekijken. De houding waarbij de 'seksuele onschuld' van minderjarige mannen koste wat kost overeind werd gehouden, is representatief voor de volharding waarmee de politie in het algemeen vasthield aan de 'fictie, dat elk misbruik van minderjarigen op homo-sexueel gebied door een meerderjarige, buiten of tegen den wil van dien minderjarige plaats vindt', zoals Troelstra het in 1911 in het Kamerdebat over de invoering van artikel 248bis Sr het verwoordde.²⁷³

Zelfs de Tweede Kamer boog zich met vragen over de deugdelijkheid van het strafproces dat tegen Ries werd gevoerd. De Minister van Justitie werd ter verantwoording geroepen over de lichtvaardige wijze waarop Ries was gearresteerd. Het enige bewijs dat de politie tegen Ries verzameld had, berustte op de verklaringen van een onbetrouwbare minderjarige, dachten de Kamerleden.²⁷⁴ In repliek verdedigde de Minister van Justitie Van Schaik de arrestatie van Ries. Hij bezwoer dat er van een onbezonnen actie geen sprake was. Behalve op de verklaringen van Vermeulen berustte de beslissing van de officier op ander belastend materiaal. De Minister wilde dit belastende materiaal geheim houden, maar de linkerzijde van de Kamer eiste inzage. Er

bleken vier andere gronden voor Ries' arrestatie te zijn. Allen waren nogal 'circumstantial' zoals dat in Amerikaanse politierieseries heet. Het kwam er op neer dat Ries met andere gevallen in verband kon worden gebracht waarin volwassen homoseksuelen met minderjarige mannen waren samen geweest. Overigens werd in geen van de gevallen een strafbaar homoseksueel contact geconstateerd.²⁷⁵ Toch maakten die omstandigheden Vermeulens verklaring betrouwbaar in Van Schaiks beleving.

Het parlementaire en publieke debat over de Ries-affaire draaide om de geloofwaardigheid van Henk Vermeulen – of beter: het gebrek daaraan. Al op 29 mei 1936 werd er een anonieme brochure uitgegeven over de zaak Ries door het Haagse uitgeversgenootschap Pandora: *Het Haagsche Zedenschandaal. Nadere bijzonderheden betreffende bepaalde 'vriendenkringen' in de Residentie. Een waarschuwing aan ouders en opvoeders.*²⁷⁶ Anders dan de titel doet vermoeden werd er in deze brochure niet gewaarschuwd voor meerderjarige verleiders die onschuldige jongelingen wilden corrumperen. De brochure stelde juist dat jongeren een groot gevaar vormden voor ouderen. Onschuldig waren knapen allang niet meer:

De leerlingen der residentieele middelbare scholen zijn heden ten dage geen kinderen meer, zij weten heusch wel waar Abraham de mosterd haalt [...] de jongere knaap is geen oogenblik in twijfel wat zijn nieuwe oudere kennis eigenlijk bedoelt [...] Want voor geen van het tweetal, hoever hun leeftijd ook uit elkaar moge liggen, is dit het eerste avontuurtje van die aard. Beiden hebben volkomen doelbewust deze kennismaking gezocht.²⁷⁷

Omdat politie en justitie alle geuite bezwaren tegen de verklaring van Vermeulen van de hand wezen, kwam de Kamer met een schriftelijke vragenronde. Hoe het parlement politie en justitie ook onder druk trachtte te zetten via de Minister van Justitie, de politie en justitie volhardden in hun opstelling.²⁷⁸ De politie bleef bij haar eerdere verklaring van 17 november 1936:

Uit het onderzoek contra Vermeulen betreffende door hem gepleegde vermogensdelicten bleek, dat hij een groote fantast was tegenover vrienden en kennissen, doch dat hij tegenover de Politie steeds de waarheid sprak en volmondig bekende.²⁷⁹

Het gemak waarmee minderjarige mannen in het publieke debat werden geschetst als door de wol geveerde jongemannen vormt een interessant contrast met de krampachtigheid waarmee politie en justitie veelal vasthielden aan de seksuele onschuld van de minderjarige betrokkenen bij een homoseksueel contact. Voor wat betreft de politie is dat begrijpelijk. Haar handelwijze lag in deze affaire onder vuur. Dat ook de onderzoeksrechter onwillig was de betrouwbaarheid van de getuige onder de loep te nemen, vertelt hoe dwingend de topos van de meerderjarige verleider in het onderzoek naar homoseksuele contacten was.

Leeftijdsverschillen bleken keer op keer van doorslaggevend belang bij de interpretatie van een (vermeend) strafbaar homoseksueel contact. In tal van zaken werden de minderjarigen –

door bepaalde vragen wel en niet te stellen – als zo onschuldig mogelijk gepresenteerd. In de politieonderzoeken schitterden voor de hand liggende vragen door afwezigheid. Vaak werden de jongemannen niet aan de tand gevoeld over de plaatsen waar zij zich veelvuldig ophielden, over het aantal keren waarop ‘het misbruik’ had plaatsgehad, noch over de gevoelens die het homoseksuele contact bij hen had losgemaakt. De stiltes die politieagenten lieten vallen zijn als het ware hoorbaar. Een schril contrast vormt de wijze waarop jonge vrouwen werden benaderd wanneer zij nota bene zelf aangifte deden tegen hun belagers. Klachten door jonge vrouwen werden kritisch bekeken. Dat moet ook een achttienjarige vrouw in 1923 hebben gemerkt toen zij meldde dat zij ‘tegen haar wil (?) gemeenschap met hem [haar werkgever, AT] heeft gehad’.²⁸⁰ Het politiële vraagteken is veelzeggend.

In homoseksuele zedenzaken was de politie gespitst op de vervolging van de volwassenen wanneer er minderjarigen betrokken waren. Waren er geen minderjarigen betrokken en hadden de van homoseksueel contact verdachte volwassenen de openbare orde niet verstoord, dan was de politie gemiddeld weinig geïnteresseerd in de klachten. Zo kreeg een bezorgde kamerverhuurder in 1923 te verstaan dat hij maar terug moest komen als zijn homoseksuele onderhuurders minderjarigen over de vloer kregen.²⁸¹ Overigens liepen volwassenen – ook wanneer zij ‘boven de streep bleven’, dat wil zeggen: alleen omgang zochten met andere volwassenen – het risico te worden opgenomen in de kaartenbak van de Haagse zedenpolitie wanneer zij ‘onder verdachte omstandigheden’ werden aangehouden. Zo werden in februari 1923 drie volwassen mannen – waarvan twee 28 en één 26 jaar oud – aangehouden op de Haagse Toussaintkade. Zij ‘bekenden allen homo-sexueel te zijn’. Strafbare handelingen werden niet geconstateerd. Zij werden ‘na gefotografeerd te zijn, heengezonden’.²⁸²

In een dergelijke kaartenbak belanden, kon uiteraard gevolgen hebben. Een verklaring van goed gedrag, noodzakelijk voor het solliciteren naar bepaalde functies, kwam al snel in het geding wanneer men in een dergelijk kaartensysteem was beland. Voor de arbeidersklasse maakte dat wellicht minder uit dan voor homoseksuelen in de midden- en hogere klassen. De Nederlandse literatuurwetenschapper Koen Hilberdink stuitte met zijn biografie over de Haagse dichter Hans Lodeizen in dit opzicht op een staaltje klassenjustitie. Lodeizen werd in april 1949 op heterdaad betrapt op het overtreden van artikel 248bis Sr in het Haagse bos. Lodeizen had als 25-jarige ontucht gepleegd met een zestienjarige jongen. Op 18 mei 1949 werd Lodeizen aangehouden en overgebracht naar het Huis van Bewaring. Verdere strafvervolging werd voorkomen door zijn vader Guus Lodeizen, een welgestelde en invloedrijke zakenman. Waarschijnlijk kwam Guus Lodeizen via Leopold Ries aan de jurist Harro Bouman die Ries destijds deskundig had bijgestaan. In het rechtbankarchief ontbreekt ieder spoor van een rechtszaak tegen Hans Lodeizen. Dat betekent niet, zoals Hilberdink terecht opmerkt, dat Hans Lodeizen niet is veroordeeld. Mogelijk werd hij op vrije voeten gesteld op voorwaarde dat hij

een psychiater bezocht. In elk geval kwam Hans Lodeizen snel na zijn aanhouding onder behandeling van prof. dr Carp te staan.²⁸³ Als crimineel te worden bijgeschreven in de Haagse homoregistratie, trof Hans Lodeizen zwaar:

Na wat mij hier is overkomen wil ik geen Hollander blijven. In de politieregisters zijn mijn photo's, vingerafdrukken. Die gedachte kan ik niet vergeten. Heel mijn leven blijven die daar liggen, en ik kan ze maar op één manier ontsnappen: door weg te gaan, door in een nieuw land een nieuw leven te beginnen. Maar hier blijven, voel ik net zo erg als dood te zijn, hier heb ik het bedorven, in een ander land kan ik mezelf weer verkennen; hier houdt alles me een spiegel voor van: pas maar op, wij weten het wel, en anders... Het is ook dit voortdurend gevoel dat me kwelt.²⁸⁴

Alleen al registratie – zonder verdere vervolging – was een straf. Maar ook die straf viel de meeste minderjarigen niet ten deel.

De vooroorlogse zedenzaken beschouwend, valt op dat de politie, zelfs in zeer onwaarschijnlijke gevallen, vasthield aan de jeugdige onschuld van de adolescente mannen. Zo werd de schuld van de homoseksuele relatie die een 62-jarige koetsier onderhield met drie minderjarige mannen – broers van elkaar – in het politieonderzoek uit 1936 eenzijdig in de schoenen van de koetsier geschoven. Wie de 'getuigenverklaringen' van de minderjarigen aandachtig leest, zou uit hun verhaal een zeer actieve opstelling kunnen lezen. Hoewel de oudere koetsier meerjarige relaties onderhield met de broers en de jongens zelfs op eigen initiatief naar hem toegingen, leidde dit niet tot het kritisch ondervragen van de seksuele 'wil' van de jongens door de politie. Hun aandeel in het contact werd op allerlei manieren afgezwakt. Zo vroeg de verbalisant de jongens niet of zij plezier hadden beleefd aan het contact. Onderstreept werd dat de jongens in ruil voor de homoseksuele handelingen 'centen', koeken of chocolade hadden ontvangen. Bovendien werd het relaas van de broers zo onschuldig mogelijk weergegeven. Hun lichaamsdelen werden niet met termen als 'anus' en 'mannelijkheid' beschreven, maar met 'billen' of 'achterste' en het minder seksueel beladen 'pieser'. 'Viezigheid' was de term waarmee zij de seksuele handelingen omschreven. De verklaring van de verdachte daarentegen werd niet in deze onschuldige terminologie beschreven. Bovendien werd uit-en-ter-na herhaald dat alle contacten op zijn verzoek hadden plaatsgevonden. In seksueel opzicht had de 62-jarige, en niet de jongens, een actieve rol gehad.

Hoe zeer de politie gespitst was op cruciale leeftijdsverschillen bij het onderzoek naar homoseksueel contact blijkt ook zaken waarin agenten steken lieten vallen. Soms leidden mislukte politieoptredens zelfs tot intern onderzoek. De impliciete aannamen in het interne onderzoek naar het wat al te coulante optreden van de motoragenten Visser en Van der Poel in januari 1936 spreken boekdelen. Verontwaardigd schreef de politie-inspecteur over hun aanpak van de heer Dr Van Meeberg en een militair. De mannen hadden in de ogen van de motoragenten doelloos rondgereden. Daarom trokken zij de aandacht van de agenten:

Hoewel zij, blijkens het proces-verbaal, het vermoeden hadden met homo-sexueelen te doen te hebben, namen zij er genoegen mede, dat de militair, [Adri van de Wijk], (...) hen opgaf geboren te zijn den 27en Mei 1914, aldus te kennen gevende meerderjarig te zijn. De verantwoording van den militair, dat hij met den autobestuurder een gewoon gesprek zou hebben gevoerd en met hem een eindje te hebben rondgereden (n.b. in een afgelegen stadswijk), hebben zij geaccepteerd, [terwijl hij] erg zenuwachtig was. Tenslotte hebben zij den bestuurder verzocht den militair naar de tram te brengen. Wanneer zij inderdaad overtuigd waren, dat alles in orde was, was deze maatregel toch overbodig, daar hij toch met de auto mede kon. (...) Indien de agenten doortastender waren geweest, was wellicht meer bewijs in deze zaak verkregen. Zij rapporteerden van een en ander niets.²⁸⁵

In de beleving van de inspecteur was het evident dat wanneer een heer contact had met een militair, zo'n militair minderjarig moest zijn. Een homoseksueel contact was in zijn beleving zonder uitzondering een contact tussen een meerder- en minderjarige. Overigens had de militair zich willen prostitueren. Maar Dr Van Meeberg vond het te gevaarlijk om de jongeman geld mee te geven en daarmee werd de militair op straat gezet.

Ook het politieonderzoek naar het Haagse mannenbordeel op Spijkermakerstraat 9 in 1947 is een typisch voorbeeld van de politieke focus op leeftijdsverschillen. Begin september 1947 startte de Haagse politie surveillances rondom het borddeel. Getuige het politierapport waren de agenten zeer selectief in het aanhoudingsbeleid. Op 4 september 1947 liet hij rond half tien 's avonds een drietal mannen lopen toen zij via de achteruitgang het pand verlieten. Dat waren de 46-jarige uitbater Cees van der Hulst, de 43-jarige huisgenoot Barend Sip en de 25-jarige Job Jansz. Drie avonden later rond de klok van half tien hield hij een jonge jongen direct aan toen deze eerst aan de achterkant van het pand aanbelde en even later omliep naar de voorkant, nog eens aanbelde en zijn oor aan de brievenbus te luister legde. Het bleek om een 22-jarige jongeman te gaan. Omdat deze Helmer Höman toegaf dat hij als minderjarige seks had gehad met Paul Hagen zowel in diens huis als in het huis van Cees van der Hulst, had Viergever een aanleiding voor de aanhouding van Hagen. Deze kreeg dan ook een apart proces-verbaal wegens 248bis Sr voor zijn kiezen. Höman werd, ondanks zijn meerderjarigheid, enkel als getuige tegen Hagen gehoord voor feiten die jaren geleden waren begaan. Zijn eigen homoseksuele intenties werden niet nader onderzocht.²⁸⁶

Gespitst op leeftijdsverschillen, raakte de politie gericht op het vaststellen van de 'schuld' van de meerderjarigen die betrokken waren bij homoseksuele zedenzaken. De politie creëerde daarmee een blinde vlek waar het de (gedeelde) verantwoordelijkheid van de betrokkenen betrof. Bij de aanpak van homoseksuele zedendelicten ging het de politie niet om het vervolgen van de minderjarigen, zelfs niet wanneer zij geld verdienden met de 'ontucht'.

5.3. Politieële repressie tijdens de bezettingstijd?

De vraag is of de aanpak, waarbij het ontbreken van medeplichtigheid van minderjarigen boven iedere twijfel verheven was, door de invoering van de Duitse antihomoseksuele verordening veranderde. Homoseksuele prostitutie werd met VO 81/1940 expliciet verboden en bovendien zou geen leeftijdscategorie aan strafvervolgning moeten ontkomen. In de literatuur werd beschreven hoe de Haagse politiebemoeienis met homoseksualiteit intensiverde gedurende de bezettingstijd. Pieter Koenders inventariseerde in zijn proefschrift de 'homoseksuele' mutaties in de journaals van de Haagse zedenpolitie, hij telde het aantal processen-verbaal die op basis van antihomoseksuele bepalingen (248bis Sr, APV 18b en VO 81/1940) werden opgemaakt en bracht bovendien het aantal rapporten dat werd opgemaakt op basis van homoseksuele niet-strafbare feiten bijeen.²⁸⁷ Koenders constateerde een intensivering van de politiebemoeienis na de invoering van de nieuwe antihomoseksuele bepalingen van 1939 en 1940, respectievelijk APV 18b en VO 81/1940. Op basis van zijn gegevens vond Koenders het Haagse korps tijdens de jaren van bezetting, afgezet tegen de inzet van de gemeentepolitie in andere steden, buitengewoon actief waar het de handhaving van de zedenwetgeving betrof. In maart 1941 schreef de Haagse politie 21 van VO 81-verbalen tegen een landelijk totaal van 60 verbalen. Dat het aantal van deze verbalen hoog was in vergelijking tot de rest van Nederland schreef Koenders toe aan de ijver die het Haagse korps aan de dag legde nadat Rauter had geklaagd dat de Nederlandse politie te laks was bij de bestrijding van homoseksualiteit. Rauter vertegenwoordigde als *Höheren SS- und Polizeiführer* de hoofdafdeling van de Duitse SS in Nederland en hield daarmee formeel het toezicht op de Nederlandse gemeente- en rijkspolitiekorpsen. Na zijn beklag werd er op 6 februari 1941 een circulaire rondgestuurd aan de (hoofd-)commissarissen van politie met een oproep 'deze lieden' te inventariseren.²⁸⁸ Het uiteindelijke aandeel *Haagse VO 81/1940-veroordelingen* – afgezet tegen het *landelijke* totaal – ondersteunt het beeld van een actief Haags politiekorps. Aan iedere veroordeling lag immers een politieverbaal ten grondslag. Een bijzonder groot deel van het landelijke totaal aan vonnissen op basis van VO 81 werd in het Haagse arrondissement geveld.

Toch moet Koenders' duiding van de bezettingstijd als een repressievere periode qua politiebemoeienis met homoseksuele contacten met enige voorzichtigheid worden benaderd. Daar zijn twee redenen voor. Ten eerste – en dit is uiteraard geen kritiek op het werk van Koenders – is een chronologische vergelijking tussen het vooroorlogse, bezettings- en naoorlogse politieoptreden gegeven de hiaten in het archief van de Haagse gemeentepolitie beperkt mogelijk. Gegevens zijn met name voor de periode van de bezettingstijd bewaard gebleven. Data over de voor- en naoorlogse perioden zijn schaars. Ten tweede – en hier biedt de bestudering van het politieoptreden tegen de achtergrond van de stagnatie in het aantal

veroordelingen in homoseksuele zedenzaken uitkomst – is het zeer de vraag of de door Koenders geconstateerde stijging in antihomoseksuele politieoptredens tijdens de bezettingstijd niet vooreerst een *papieren* tijger is geweest.

Uit de *close reading* van politierapporten en mutaties in dag- en nachtrapporten blijkt dat de topos van de meerderjarige verleider in de bezettingstijd net zo sturend was in het politieonderzoek naar homoseksuele contacten als in de voor- en naoorlogse perioden. Gedurende de bezettingstijd werden de minderjarige betrokkenen veelal op basis van de Duitse verordening ‘als verdachten’ verhoord. Toch wijzen de rapporten uit dat het eerder om procedurele dan inhoudelijke veranderingen ging. Een mentaliteitsverandering was in de rapportages niet te bespeuren. Agenten stelden eenvoudigweg één proces-verbaal op dat vervolgens werd gekopieerd en van een nieuwe omslag werd voorzien. Op de omslag werden de verdachte en de overtreden wetsartikelen omschreven. Zo belandden ook de minderjarigen ‘als verdachten’ in het politiearchief. Maar de blauwdruk voor het politieonderzoek was en bleef het onderzoek naar het gedrag van de volwassen betrokkenen bij een homoseksueel delict. Sterker nog, rechercheur Schouten – die gedurende de bezettingstijd in de meeste zaken waarbij minderjarige mannen een rol speelden, betrokken was – maakte geen werk van de melding over een zeventienjarige jongen die geprobeerd had een elfjarige jongen te verleiden met hem mee te gaan voor een paar centen: ‘In verband met de onbelangrijkheid van dit geval is door mij, relatant [rechercheur Schouten], geen aanwijzing van personen opgemaakt.’²⁸⁹ Wellicht verzette hij zich tegen het idee om minderjarigen in de homoregistratie op te nemen.

Ook het onderzoekswerk van rechercheur Anema in de zomer van 1943 moet op deze manier worden gelezen. Op 28 juni 1943 ontving Anema om half zeven ‘s avonds een telefoongesprek van de 50-jarige opperwachtmeester Willem Lasage vanuit het politieposthuis in het Haagse Zuiderpark. Lasage had om zes uur ‘s avonds een jongeman aangehouden vanwege een verdenking van ontuchtige handelingen met een elfjarige jongen. Lasage droeg de zestienjarige verdachte over aan de zedenpolitie, waarop Anema hem het eerste verhoor afnam. Vanaf het eerste verhoor raakte het politieonderzoek gericht op de ‘ware oorsprong’ van de gepleegde onzedelijke handelingen. Hoe kwam een minderjarige op zulke gedachten? De zestienjarige Jacques van Gaal paste zijn verklaring aanvankelijk aan op het geijkte verhaal over homoseksualiteit. Hij was zelf verleid door oudere mannen:

Wanneer bedoelde mannen met mij geen onzedelijke handelingen hadden gepleegd [in april 1943], dan had ik zeer zeker met bedoelden jongen geen onzedelijke handelingen gepleegd.²⁹⁰

Anema liet de ontucht tussen de minderjarigen voor wat het was en richtte zich eerst op het opsporen en verhoren van de volwassen verleiders. Waarschijnlijk dacht hij op deze manier het homoseksuele probleem bij ‘de kern’ aan te pakken. Mogelijk wilde Anema met deze volgorde in

verhoren voorkomen dat hij met de kraan open moest dweilen. De volwassen verleiders liepen immers vrij rond. Anema spoorde zodoende een 27-jarige kleermaker op. Deze Wouter Baalbergen zou Jacques van Gaal begin april 1943 zijn eerste homoseksuele ervaring hebben bezorgd. Eind april zou Van Gaal zijn verleid door een homoseksuele man op een openbaar toilet. Anema beet zich vast in de zaak en wilde de onderste steen boven krijgen. Uit de repetitie in de vragen die Anema de jongens stelde vallen zijn ideeën over homoseksualiteit te herleiden. Hij hield er een besmettingstheorie op na. Met zijn onderzoek probeerde hij er achter te komen hoe dit soort jonge jongens tot het actief opzoeken van homoseksuele contacten was gekomen. In Anema's beleving moest daar een moment van verleiding door een oudere aan vooraf zijn gegaan.

Uit alles blijkt dat Anema zich de geest van de Duitse verordening niet eigen had gemaakt. Het vervolgen van minderjarigen wegens homoseksuele contacten ging er bij hem niet in.²⁹¹ Wellicht verzette hij zich zelfs tegen het idee dat minderjarige mannen op eigen initiatief op homoseksuele seks uit konden zijn. Hoe dan ook, de rechercheur zette alles op alles om het verleidingsverhaal zo goed en zo kwaad als het ging overeind te houden. Aanvankelijk werkte de minderjarige verdachte goed mee. Van Gaal had volwassen mannen ervan beschuldigd de oorzaak te zijn van zijn gevoelens voor jongens. Maar naarmate het onderzoek voortduurde, begon het verleidingsverhaal scheuren te vertonen. Terwijl Van Gaal aanvankelijk de volwassenen had beschuldigd hem en een vriendje van hem te hebben verleid, legde Van Gaal in een nader verhoor de schuld bij zijn vijftienjarige vriendje. Juist dat vriendje, de vijftienjarige Jaap Kaarsgaarn, zou de volwassen kleermaker seksueel hebben benaderd en bovendien zou hij contact hebben gezocht met mannen op het Soestdijkseplein. Op dat plein hingen Van Gaal en Kaarsgaarn bijna iedere avond rond, in de buurt van een openbaar toilet.²⁹²

Het verleidingsverhaal werd ondermijnd door de vermeende wervende houding van Kaarsgaarn. De betrouwbaarheid van dat aanvankelijke verleidingsverhaal van Van Gaal werd nog verder aangetast door de verklaring van Kaarsgaarn. De vijftienjarige verklaarde dat Van Gaal niet van ontucht met de volwassen mannen gediend was geweest en zich steeds had afgeweerd tegen de mannen die zij ontmoetten. Zelf had Kaarsgaarn de homoseksuele ontucht toegestaan, maar het had bij hem geen fysieke reactie opgeroepen en bovendien had hij de handelingen vies gevonden.²⁹³ Kortom, als Van Gaal zich tegen volwassen mannen had verweerd, dan was er geen moment van verleiding door een oudere geweest. Als hij niet verleid was, hoe was hij dan tot de ontuchtige handelingen met de minderjarige jongen in het park gekomen?

Dat Anema gespitt was op de vervolging van de volwassen betrokkenen in dit verhaal, betekende niet dat de minderjarige mannen *niet* als verdachten werden geformaliseerd. Dat werden ze wel degelijk. Maar uit de 'techniek' kunnen we afleiden dat dit eerder 'pro forma' dan

met volle overtuiging gebeurde. Alle processen-verbaal, behalve die van 20 augustus 1943 waarin Van Gaal verdacht werd van het plegen van ontucht met een elfjarige (proces-verbaal 144/1943), waren primair op een reconstructie van de handelingen van de meerderjarige betrokkenen gericht. De processen-verbaal die op grond van de Duitse verordening tegen de jongens werden opgemaakt, waren bovendien exacte kopieën van de processen-verbaal tegen de meerderjarige verdachten waarin de jongens slechts 'getuigen' waren. Alleen het voorblad – de inleiding waarin zowel de aanklacht (in de vorm van wetsartikelen) als de verdachte (naam, geboortjaar, geboorteplaats, beroep en woonadres) werden omschreven – werd veranderd. Rond 1943 had men het onwennige idee om minderjarigen in homoseksuele zedenzaken als verdachten te horen met deze administratieve tactiek onder de knie gekregen. De blauwdruk voor het vervolgen van verdachten van homoseksuele ontucht bleef op meerderjarigen gericht, ook tijdens de bezettingstijd.

Noch de minderjarige mannen, noch de betrokken meerderjarige mannen komen in het archiefmateriaal over de periode van de bezettingstijd van de rechtbank voor. Er zijn geen aanwijzingen dat Anema's rapportages tot justitiële vervolging hebben geleid. Wel kwam kleermaker Baalbergen voor in het materiaal over de naoorlogse periode. De Haagse officier Kemper vervolgde hem voor homoseksuele ontucht met jongeren beneden de leeftijd van zestien jaar die hij vanaf oktober 1946 zou hebben gepleegd. Overigens werd hij als recidivist gekenmerkt. Dat zou kunnen betekenen dat Baalbergen ook vóór de bezettingstijd al vervolgd is. Dat zou dan moeten zijn gebeurd buiten de onderzochte peiljaren.

Van Gaal was niet de enige minderjarige die de justitiële dans wist te ontspringen door in te haken op de politieke ideeën over homoseksualiteit. Ook de veertien- of vijftienjarige jongen die door twee rechercheurs uit een cafetaria werd geplukt omdat hij zich wel erg veel luxe kon permitteren, draaide een verhaal af over een volwassen man die hem met geld had verleid tot het plegen van onzedelijke handelingen. Tijdens het verhoor dat Schouten de jongen afnam, gaf hij een valse naam en een vals adres op. Aanvankelijk stak hij een typisch verleidingsverhaal af. Hij zou de dertigjarige werkloze Coen Koper begin december 1940 hebben ontmoet in Florencia, de ijszaak op de Haagse Torenstraat. Koper trakteerde hem op koffie en vroeg hem mee voor een wandeling. De jongen zou hebben aangevoeld dat Koper op ontucht probeerde aan te sturen. Drie dagen achtereen ontmoetten ze elkaar in Florencia. De derde dag kreeg de jongen koffie met gebak. Daarna besloot Koper de jongen mee te nemen naar zijn kamer. Daar zou het tot onzedelijke handelingen zijn gekomen. De jongen vertelde dat hij dit aanvankelijk niet terug durfde te doen, maar later wel. Zo zetten de man en de jongen hun relatie voort tot eind december 1940. Althans, zo luidde de *eerste* versie van het verhaal van de minderjarige jongen.

Toen de politie ontdekte dat de jongen een valse naam en vals adres had opgegeven, verhoorde rechercheur Schouten de jongen opnieuw. Nu vertelde de vijftienjarige dat hij uit zijn

ouderlijk huis weggelopen was. Op kerstnacht 1940 had hij Koper op straat aangesproken en gezegd dat hij op straat liep. Daarop besloot Koper samen met de jongen – die hij voor zijn zoon uitgaf – een kamer te huren. De jongen had uit eigen beweging besloten ontucht te plegen met de man, omdat hij dacht dat Koper dat wel fijn zou vinden. Vóór hij Koper leerde kennen pleegden andere mannen, die hij verder niet kende, ontucht met hem: ‘Ik heb toen met die mannen tegen het aannemen van geld onzedelijke handelingen gepleegd.’²⁹⁴

Hoewel de jongen zichzelf als schandknaap karakteriseerde en rechercheur Schouten tegen de minderjarige een spiegelbeeldige kopie van het proces-verbaal tegen Koper opmaakte, zijn er geen aanwijzingen dat de jongen ook strafrechtelijk is vervolgd. Hij werd door rechercheur Schouten overgedragen aan zijn stiefmoeder en vader. Eind januari 1941 zou worden besloten of de – opnieuw onvindbare – jongen onder OTS zou worden geplaatst. Of er een OTS is uitgesproken is mij overigens niet bekend. Ook hier is te zien hoe tijdens de bezettingstijd de politieke procedure wellicht in technisch opzicht veranderde – er werd immers ook proces-verbaal tegen de jongen opgemaakt ‘als verdachte’ – maar inhoudelijk gezien net als vóór de oorlog leidde tot de vraag of de jongen aan de jeugdzorg moest worden toegewezen.

Ondanks de stijging van papieren mutaties over homoseksuele delicten ziet het er naar uit dat de Haagse politie de ruimte die de Duitse verordening bood om homoseksuelen op te pakken niet altijd gebruikte. Terwijl in het Derde Rijk mannen op basis van de antihomoseksuele wetgeving werden vervolgd voor het *kijken* naar andere mannen, werden de zaterdagse homoseksuele samenkomsten op een zolder in de Witte de Withstraat niet op basis van de antihomoseksuele verordening aangepakt. Toch was daar alle reden toe. Er werd door paren van gelijk geslacht gedanst en volgens meerdere getuigen deed de weduwe er niet moeilijk over wanneer een stel zich terugtrok op één van de zolderkamers. De 25 verdachten die op zaterdagavond 1 maart 1941 werden meegenomen naar het politiebureau voor een verhoor werden op basis van *Sperrzeit*-bepalingen – de horecasluitingstijden en de verkeersbeperking tussen 11 uur ’s nachts en 4 uur ’s ochtends – gearresteerd (VO 188/1940).²⁹⁵ De politie verbaliseerde tevens op grond van overtredingen van de drankwet van 1931 en het verbod op het gelegenheid geven tot ontucht (250bis Sr). Van de 25 aangehouden personen werd alleen de 29-jarige Jannes Kreek op basis van de antihomoseksuele bepaling van de bezetter aangehouden.²⁹⁶

Waar het om gaat, is te constateren dat de ‘techniek’ van het ingrijpen door de politie uitwijst dat het noch vóór, noch tijdens, noch na de bezettingstijd gemakkelijk bleek om burgers te verbaliseren wegens verdenkingen van homoseksuele ontucht. Veelal zochten politieambtenaren additionele overtredingen om hun verbalen kracht bij te zetten. Die waren dan gelegen in verstoringen van de openbare orde – als daar enige grond voor was – of in de openbare schennis van de eerbaarheid, die veelal door de aanwezigheid van ooggetuigen werd

vastgesteld. Deze politie-inval illustreert dit punt. Hoewel Kreek er een gewoonte van had gemaakt feesten te organiseren voor homoseksuelen mannen, bleek het niet eenvoudig om Kreeks zolder *als* een homoseksuele ontmoetingsplaats op te doeken.²⁹⁷

Bovendien is het zeer waarschijnlijk dat de zedenpolitie op de hoogte was van de lokalen waar homoseksuelen mannen en vrouwen samenkwamen.²⁹⁸ Hoewel er met name in het begin van de bezettingstijd intensiever werd gesurveilleerd rondom de openbare toiletten, zijn er nauwelijks aanwijzingen dat het uitbaters van de homoseksuele kroegen moeilijk werd gemaakt bij het ontvangen van homoseksuele clientèle.

Daarbij illustreerde de politie-inval in de Haagse Obrechtstraat in de nacht van zaterdag 6 november op 7 november 1943 dat de Haagse politie lang niet alles op alles zette bij het vervolgen van verdachten van homoseksuele contacten, zelfs niet wanneer er minderjarigen bij betrokken waren. Afgeleid uit een vraaggesprek met Dick Monster – een man die als arrestant zowel bij de politie-inval van 1941 in de Witte de Withstraat als die van 1943 op de Obrechtstraat betrokken was – schrijft Koenders dat de Haagse politie alle arrestanten vrij liet in de nacht van 6 november 1943 omdat het gerucht ging dat de SD onderweg was om de zaak over te nemen. Koenders achtte het voorstelbaar dat de vrijlating te maken had met de vrij onschuldige achtergrond van het feest: de organisator vierde zijn 21^e verjaardag.²⁹⁹

Ook uit de literatuur zijn dus voorbeelden te herleiden waaruit blijkt dat de Duitse bezettingstijd niet tot een extra felle vervolging van homoseksuelen heeft geleid. Sterker nog, waar dat gebeurde werden agenten teruggefloten. Koenders beschreef hoe medewerkers van de Haagse zedenpolitie, die rond 1944 was uitgegroeid tot een afdeling met zestien medewerkers, juist intensiever aan de slag gingen om homoseksualiteit aan te pakken. Zo was er het geval van een agent die in zijn vrije tijd en in burger surveilleerde rondom Haagse waterplaatsen en zo homoseksuele contacten bij de politie aanbracht.³⁰⁰ Koenders toonde aan dat een anonieme melder zich over een rechercheur beklagde die tijdens de bezettingstijd meestal in burger maar soms ook geüniformeerd bij een openbaar toilet in de Haagpoort surveilleerde. Wie op dezelfde avond deze waterplaats meerdere keren bezocht werd ‘zelfs door dreiging met geweld en handtastelijkheden’ de toegang geweigerd. Tijdens de bezettingstijd werden er dus nieuwe initiatieven ontplooid in het toezicht op homoseksuele ontmoetingsplaatsen. Tegelijkertijd beschreef Koenders hoe het hoofd van de zedenpolitie zijn medewerkers verzocht te posten bij de waterplaats om de anonieme klacht zo goed mogelijk af te kunnen handelen. Er moest tegen dergelijk gedrag van politiefunctionarissen worden opgetreden. Het surveilleren leverde niets op. Daarom dook de chef de administratie in. Agent Jansen bleek recentelijk veel 18 APV-verbalen te hebben geschreven. Bovendien voldeed hij aan het opgegeven profiel. Het hoofd verhoorde Jansen, maar hij ontkende, hoewel de agent toegaf bij een eerdere aanhouding op een waterplaats een verdachte met zijn sabel aan de neus te hebben verwond. Bij die gelegenheid

had Jansen zich samen met een collega verdekt opgesteld bij de Haagpoort. Daardoor zagen zij drie mannen ‘tegennatuurlijke ontucht’ plegen. Slechts één van de mannen kon toen worden gearresteerd. Volgens Koenders werd deze gearresteerde man – ondanks zijn bekentenis – door de politierechter van alle rechtsvervolging ontslagen.³⁰¹ Waarom het tot een ontslag en niet tot een vrijspraak kwam, blijkt overigens niet uit het werk van Koenders. Ontslag van rechtsvervolging kon worden verleend op basis van dwaling en ontoerekeningsvatbaarheid. Welke van toepassing is geweest op deze zaak is onduidelijk. Maar waar het hier om gaat is dat dit soort cases interessant is omdat het wijst op een intensivering van politiebemoeienis met homoseksualiteit gedurende de bezettingstijd maar tegelijkertijd laat zien dat het ijverige gedrag niet automatisch werd beloond door de hogere echelons van de justitiële keten.

Wat de aangehaalde voorbeelden uit de Haagse politiepraktijk in mijn optiek laten zien, is dat niet zozeer de aanpak als wel de *procedure* in het politieke werk veranderde. Er zijn geen aanwijzingen dat minderjarigen ‘echt’ werden vervolgd – dat wil zeggen: meer dan alleen *op papier* als verdachten werden benaderd.³⁰²

Dit alles neemt uiteraard niet weg dat de jaren van bezetting als zeer repressief kunnen zijn ervaren door individuele homoseksuelen. Ook in het Haagse materiaal zijn er aanwijzingen dat individuele mannen de bezettingstijd als een zeer onzekere periode hebben ervaren. Zo deed de politie in september 1940 onderzoek naar een 37-jarige man die omgang had met een zeventienjarige jongen. Alleen al het onderzoek leidde tot een zelfmoordpoging van de 37-jarige man. Toen rechercheur Schouten de minderjarige betrokkene aanhield, vluchtte Merkx naar het dak van zijn huis. Daar werd hij aangetroffen met vergiftigingsverschijnselen. Merkx had enkele tabletten van het slaapmiddel Veronal ingenomen. Merkx ontkende onzedelijke handelingen te hebben gepleegd met de jongen:

Omdat van hem bij de politie bekend is dat hij homosexueel is, was hij angstig geworden ook wegens de Duitse bezetting, dat hij toch zou worden gearresteerd. In verband hiermede heeft hij getracht zich te vergiftigen.³⁰³

Mogelijk ervoer Merkx de periode van de bezettingstijd als een periode van rechteloosheid, waarbij het hebben van homoseksuele neigingen al voldoende was om te worden vervolgd. Een andere mogelijkheid is dat er wel degelijk strafbare handelingen waren gepleegd, waarna Merkx uit vrees voor ontdekking en straf een zelfmoordpoging deed. In dat geval deed hij er verstandig aan de handelingen te verzwijgen en voor te wenden te vrezen wegens zijn neigingen te kunnen worden vervolgd. Hoe dan ook, hij werd naar het ziekenhuis gebracht en van verdere politievervolging blijkt uit de stukken niets. Er zijn geen aanwijzingen dat de zeventienjarige jongen is vervolgd na zijn aanhouding.

Hoewel de bezettingstijd in individuele gevallen als zeer repressief is beleefd, biedt een nadere bestudering van het archiefmateriaal zicht op andere kanten van de bezettingsgeschiedenis. De bezettingstijd had ook voordelen in de optiek van meerdere homoseksuele mannen. Zo verklaarde een verdachte die in 1948 wegens gelijkgeslachtelijke ontucht met een minderjarige werd vervolgd dat het homo's sinds de bevrijding moeilijk werd gemaakt door de politie. Juist de bevrijding ging met repressie hand in hand.³⁰⁴ Zoals eerder aangehaald, merkte Jaap van Leeuwen, onder zijn pseudoniem Arent van Santhorst, in 1952 in *Vriendschap* op dat mobilisatiefases historisch gezien luwtenperiode waren voor 'de homophielen'.³⁰⁵ Dat had in zijn beleving ook de bezettingstijd bewezen. Tenslotte stelde de homoseksuele acteur Jaap Hoogstra in 1995, gevraagd naar zijn oorlogservaringen:

Dat was Spertijd, dan was het 's avonds om tien uur, soms om negen uur, dat verschilde wel, maar dat was dan zo dat je 's avonds niet meer de straat op kon tot 's ochtends een uur of zes. Dat weet ik niet precies meer. Nou, en dan bleef je bij elkaar slapen. En dus, was het al spoedig de naam van spermatijd in die oorlog. Dat was een.. Dat vond ik wel een mooie nictenuitdrukking: spermatijd.³⁰⁶

5.4. Conclusie

Dit hoofdstuk over de politieke schakel in het justitiële proces van de strafvervolgung van homoseksualiteit, heeft laten zien dat er stevige kanttekeningen te plaatsen zijn bij het bestaande historiografische beeld over homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd. In de literatuur – maar ook in publieksgerichte tentoonstellingen – werd het Nederlandse verhaal met het referentiekader van de Duitse homovervolgung begrepen. Hoewel er in individuele gevallen extra intensief – zelfs in de vrije tijd! – werd gecontroleerd rondom waterplaatsen, bleek dat de politieleiding evenzeer gespist was op het in toom houden van het eigen personeel als op het temperen van homoseksuele ontmoetingen. De wijze waarop het thema homoseksualiteit en de Nederlandse bezettingstijd tot nog toe werd begrepen heeft stellig te veel aandacht gehad voor overeenkomsten en te weinig voor verschillen tussen Nederland en Duitsland in het nationaal-socialistische tijdperk. Na een *close reading* van het materiaal blijkt dat de Haagse agenten – werkzaam in het arrondissement waar een groot deel van de VO 81/1940-zaken werden vervolgd – zich de geest van de Duitse verordening geenszins eigen hadden gemaakt.

De bestudering van de wijzen waarop de Haagse politie opereerde in homoseksuele zedenzaken toont aan hoezeer individuele politieambtenaren invloed konden uitoefenen op de vervolgung van verdachten. Door bepaalde zaken uit te lichten, sommige vragen te herhalen en andere niet te stellen, gaf de politie vorm aan hetgeen strafbaar werd geacht. De verschillende zaken laten zien hoe de verleidingstheorie het perspectief op de verantwoordelijkheid voor de

strafbare homoseksuele contacten vormden. De uitbreiding van de strafbare vormen van homoseksuele contacten gedurende de bezettingstijd – waarbij ook minderjarigen voor homoseksuele contacten te vervolgen waren – bracht geen wezenlijke veranderingen te weeg in de wijze waarop de politie homoseksuele contacten tussen meerderjarigen en minderjarigen benaderde. De figuur van de meerderjarige verleider bleek zowel vóór, tijdens als na de bezettingstijd dwingend in de wijze waarop de politie getuigen en verdachten verhoorde. Als er al veranderingen werden doorgevoerd tijdens de bezettingstijd, dan waren deze eerder procedureel dan inhoudelijk verschillend met de voor- en naoorlogse praktijk.

Hoofdstuk 6. Vervolgen en berechten

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat diep verankerde ideeën over homoseksualiteit – geënt op de verleidingstheorie – vorm gaven aan de wijzen waarop agenten vermeende homoseksuele contacten onderzochten. De invoering van de Duitse antihomoseksuele verordening bleek de bestaande ideeën over homoseksualiteit nauwelijks te hebben beïnvloed. Hoewel er tussen 1940 en 1945 wel andersoortige contacten werden vervolgd dan de gelijkgeslachtelijke seksuele relaties tussen minderjarigen en volwassenen, hield de gedachte stand dat de oudere betrokkenen de jongeren hadden verleid. Kortom, homoseksualiteit was geen ‘natuurlijke afwijking’, maar een ‘aan-doening’. Jongeren liepen het gevaar ‘homoseksualiteit’ te worden *aangedaan*. Hoewel de politie – zeker op papier – tijdens de jaren van bezetting intensiever controleerde rondom homoseksuele ontmoetingsplaatsen, bracht de Duitse verordening geen mentaliteitsverandering te weeg in de aanpak van homoseksuele delicten. De moeite die de politie zich getroostte werd in elk geval niet vertaald in een toename van het aantal veroordelingen in homoseksuele zedenzaken tijdens de bezettingstijd.

Het komende hoofdstuk gaat over de justitiële fase. Daarin speelden behalve de officier van justitie ook onderzoeksrechters, reclasseringsambtenaren, psychiaters, politierechters en rechtscolleges een rol. Ten minste, als de officier besloot de zaak met een dagvaarding te openen en niet te laten rusten middels een sepot.

De eerste paragraaf gaat over de Haagse justitie in het algemeen. Daar wordt enerzijds een antwoord gezocht op de vraag of de rechters en officieren van justitie de stagnatie in het aantal veroordelingen hebben veroorzaakt. Daarnaast wordt nagegaan of de bezettingstijd veranderingen teweegbracht in de justitiële aanpak van de homoseksuele zedenzaken. In de tweede paragraaf wordt de focus verlegd naar de getuigen-deskundigen – de

reclasseringsambtenaren en forensische psychiaters – in het bijzonder. Daar draait het om de vraag of ingesleten ideeën over homoseksualiteit een rol speelden bij de berechting van de verdachten. Daartoe wordt de justitiële gang van zaken rondom homoseksuele delicten vergeleken met diezelfde praktijk rondom heteroseksuele delicten.³⁰⁷ Nagegaan wordt welke onderzoeksrepertoires ten grondslag lagen aan de rapportages van de verschillende justitieambtenaren over zowel homo- als heteroseksuele delicten. Met deze aanpak ontstaat een scherp zicht op de justitiële begripsvorming rondom ‘homoseksualiteit’ en ‘seksuele misdadigheid’.³⁰⁸

6.1. Haagse justitie

In deze paragraaf wordt nagegaan in hoeverre de Haagse rechtspraak van de officieren van justitie en de Haagse rechters invloed uitoefende op het antihomoseksuele strafvervolgingsniveau tussen 1911 en 1960. Daartoe worden twee series vragen beantwoord. De eerste serie vragen gaat over de procedurele kanten van het justitiële werk. Werd de macht van het OM naar Duits model beknot? Werd de rechtbank genazificeerd? Oefenden de Duitsers druk uit op de vervolging van homoseksuele zedendelicten? De tweede serie vragen gaat over de Haagse rechtspraak als zodanig. Werden er meer of minder zedenzaken geseponeerd tijdens de bezettingstijd? Deden er zich opmerkelijke wendingen voor in de Haagse rechtspraak gedurende het verloop van de vooroorlogse, bezettings- en naoorlogse jaren?

In deze paragraaf wordt een eerste aanzet gedaan tot een vergelijking met de gang van zaken rondom heteroseksuele zedendelicten. Deze dient als context voor een verdergaande vergelijking in de volgende paragraaf. De vergelijking tussen de behandeling van homoseksuele en heteroseksuele zedendelicten brengt de ingeburgerde ideeën over ‘seksualiteit’ en ‘homoseksualiteit’ verscherpt in beeld.

Nazificering van de Haagse justitie?

In Nederland lag het vervolgingsrecht – anders dan in Duitsland – bij het OM. Terwijl de Nederlandse officier besliste of een verdachte al dan niet werd vervolgd, werd deze beslissing in Duitsland aan de rechter overgelaten. Het Nederlandse opportuniteitsbeginsel schreef – zoals ook nu nog – voor dat het OM van vervolging kon afzien, zelfs wanneer strafvervolging waarschijnlijk tot een veroordeling zou leiden (artikel 167.2 Sv). De Duitse bezettingstijd bracht

daarin geen verandering. Sterker nog, met de invoering van Verordening 187/1940 werd de macht van het Nederlandse OM alleen maar groter. Deze verordening bepaalde namelijk dat belanghebbenden niet langer konden klagen bij het Gerechtshof over beslissingen van het OM. Vóór en na de bezetting kon het gerechtshof het OM opleggen een vervolging alsnog door te zetten.³⁰⁹

De positie van het OM werd dus steviger tijdens de bezettingstijd. Maar hoe zat het met de Haagse rechtbank? In hoeverre wist de rechtsprekende macht uit handen van de Duitsers te blijven? De jurist Derk Venema analyseerde in zijn proefschrift hoe de Duitse bezetter trachtte om de rechterlijke macht via het personeelsbeleid te nazificeren. Hij liet zien hoe de Duitsers met verschillende maatregelen ruimte maakten voor nieuwe rechters. De pensioenleeftijd werd verlaagd van 70 naar 65 jaar. Joodse rechters werden, net als rechters die de bezetter tegenwerkten, ontslagen. Bovendien werden de meeste verzoeken om ontslag gehonoreerd. Hoewel nationaal-socialisten op deze manier bliksemcarrières maakten, bleef de nationaal-socialistische invloed op de rechtspraak beperkt. De nationaal-socialistische of 'deutschfreundliche' rechters stonden tamelijk geïsoleerd in hun functioneren in de rechtspraak.³¹⁰

Uit Venema's analyse valt af te leiden dat de nationaal-socialistische invloed op de Haagse praktijk – alleen al wegens de vrijwel gelijkblijvende personeelsbezetting – al helemaal beperkt was. De Haagse rechtbank kende slechts één ongevraagd ontslag. Rechter A.B. Bommezijn zat in het verzet. Seyss-Inquart ontsloeg hem persoonlijk. Samen met een verzetsgroep werd Bommezijn gearresteerd en overgebracht naar een concentratiekamp. Hij stierf in januari 1945 in Vaihingen onder erbarmelijke omstandigheden.³¹¹ De Duitse bezetting drukte met de vervolging van rechter Bommezijn een zware stempel op de Haagse rechtspraak.

Hoewel de Duitse machthebbers dus in één geval gruwelijk ingreep, was hun verdere invloed beperkt. Er werkten geen Joodse rechters bij de Haagse rechtbank. De genoemde maatregelen leidden in de Haagse rechtspraak niet tot vacatures die door nationaal-socialisten of 'deutschfreundlichen' konden worden opgevuld. Uit Venema's proefschrift wordt bovendien duidelijk dat op andere wijze vrijgekomen posities in Den Haag niet werden opgevuld door nationaal-socialisten of pro-Duitse rechters.³¹² Ook waren er geen rechters werkzaam bij de Haagse arrondissementsrechtbank die wegens de nieuwe pensioenleeftijd ontslagen werden. Sterker, vice-president Klomp werd na zijn 65^e gehandhaafd, vermoedelijk door ingrijpen van zijn zoon die een invloedrijke positie bij de NSB bezat. Via zijn kanalen wist hij de Duitse autoriteiten te verzekeren dat zijn vader, hoewel hij geen NSB'er was, wel medewerking had verleend aan een ordelijk verloop van zaken tijdens de jaren van bezetting. Klomp mocht blijven zitten. Na de oorlog werd vader Klomp niet aan een zuiveringsmaatregel onderworpen omdat hij niet op de hoogte was geweest van de inspanningen van zijn zoon.³¹³ Tijdens de bezetting wist

de niet-nationaal-socialist en rechter-plaatsvervanger L.J. van Gelein Vitringa via een omweg rechter te worden bij de Haagse rechtbank.³¹⁴

Duitse druk op het Haagse vervolgingsbeleid?

Dat de positie van het OM steviger werd tijdens de jaren van bezetting en de Haagse rechtbank niet genazificeerd raakte, wil nog niet zeggen dat de Duitsers geen druk konden uitoefenen op de Haagse rechtspraktijk. Uit de literatuur moet worden afgeleid dat de Duitsers inderdaad druk probeerden uit te oefenen op de Nederlandse rechtsgang. Pieter Koenders was er van overtuigd dat individuele 'ambtenaren' van grote invloed waren op de praktische vervolging van homoseksualiteit.³¹⁵ Met name de *Höheren SS- und Polizeiführer in den Niederlanden* J.B.A. Rauter (die formeel het toezicht hield op de Nederlandse gemeente- en rijkspolitiekorpsen) en *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* Herbert Klemm (die opdracht kreeg de Duitse rechtspleging in Nederland te organiseren) waren in Koenders' optiek van invloed op de vervolging van homoseksualiteit tijdens de bezettingstijd.³¹⁶

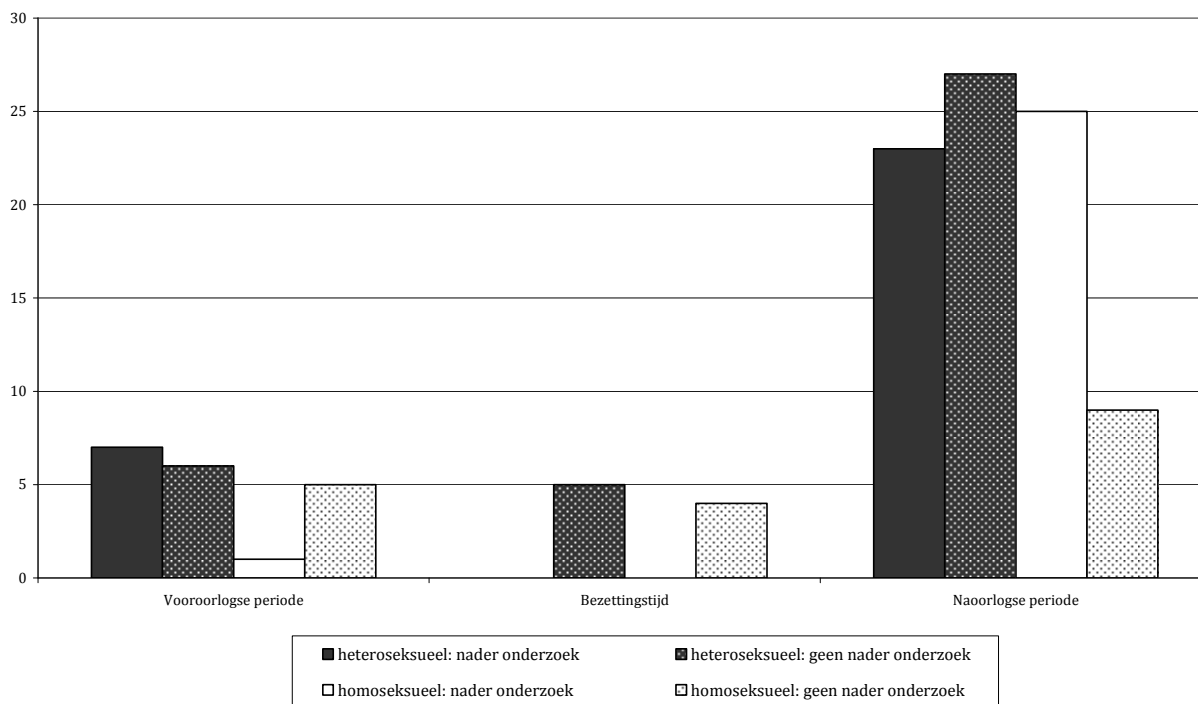
Uit de literatuur blijkt dat de Duitse druk op de Nederlandse rechtsgang vooral werd uitgeoefend waar het ging om strafzaken rondom politieke beledigingen en om de gang van zaken bij de Hoge Raad.³¹⁷ Hoewel de Duitsers zich tegen het strafrecht hebben geprobeerd aan te bemoeien, zou dat volgens de literatuur alleen maar averechts hebben gewerkt. De Nederlandse justitie verzette zich tegen Duitse inmenging. Er zijn aanwijzingen dat de uiteindelijke executie van de toegekende straffen werd getraineerd wanneer de Duitsers zich met de vorderingen van het OM hadden bemoeid.³¹⁸

Goed zicht op de intensiteit waarmee de Duitsers zich met de dagelijkse strafvervolging van homoseksuele zedendelicten bemoeiden, zou een diepgravend onderzoek vergen naar bijvoorbeeld de correspondentie van het Openbaar Ministerie. Dat valt helaas buiten het bestek van deze studie. Toch valt op een meer indirecte manier af te leiden dat de Haagse justitie zich niet heeft laten leiden door eventuele pressie van de Duitsers. Dat bleek bijvoorbeeld al uit tabel 2 in hoofdstuk 3. Daar werd getoond dat er door de Nederlandse rechtbanken veel minder fors gestraft werd dan mogelijk was onder VO 81/1940. De maximale strafmaat was immers verhoogd van vier jaar naar tien jaar celstraf.

Pathologisering van de rechtspraak

Nu is vastgesteld dat het OM een stevigere positie kreeg toebedeeld, de Haagse rechtbank niet genazificeerd werd tijdens de jaren van bezetting en er geen sterke aanwijzingen zijn dat Duitse pressie op het vervolgingsbeleid tot forser straffen heeft geleid, komen we toe aan de tweede serie vragen over de Haagse rechtspraak. Hierbij worden de homoseksuele strafzaken afgezet tegen de heteroseksuele zaken. Daarmee komt een kwalitatief verschil een kwalitatief verschil in de wijzen waarop de rechtbank een beroep deed op de psychiatrie en de reclassering in hetero- en homoseksuele zedenzaken aan het licht. Bovendien valt op dat in die zaken waarin het OM minimaal één jaar celstraf eiste of de rechtbank ten minste één jaar oplegde er gedurende de bezettingstijd geen verzoeken voor nadere persoonsonderzoeken werden gedaan (zie: grafiek 7).

Grafiek 7. Nader persoonsonderzoek in de heteroseksuele en homoseksuele zedenzaken in het Haagse arrondissement waarvan het strafdossier bewaard is, 1911-1960. Bron: Nationaal archief, Archief van de arrondissementsrechtbank van 's-Gravenhage: strafdossiers uit de peiljaren.

Terwijl in de vooroorlogse periode in het merendeel van de homoseksuele zedenzaken geen persoonsonderzoek werd opgevraagd, gebeurde dit na de bezettingstijd, in absoluut en relatief opzicht, in verreweg de meeste homoseksuele zedenzaken wel. Bij heteroseksuele zedenzaken

werd er vóór de oorlog in een nipte meerderheid van de gevallen om nader onderzoek gevraagd; na de oorlog gebeurde dat juist in een nipte minderheid van de gevallen.

Wanneer de zaken waarin wel en niet om een nader persoonsonderzoek werd gevraagd naast elkaar worden gelegd, kan worden afgeleid dat in heteroseksuele gevallen vooral de *aard* van de zaak van doorslaggevend belang was, terwijl bij homoseksuele zedenzaken *recidive* bepalend was voor het wel of niet opvragen van nader onderzoek. In heteroseksuele zedenzaken werd er niet om een nader persoonsonderzoek gevraagd wanneer de verdachte werd beticht van ontucht met een minderjarige vrouw buiten de gezins- of familiesfeer. Wanneer de verdachten van heteroseksuele delicten werden verdacht van ontucht met een gezins- of familielid werd er door de onderzoeksrechter veelal wel om een nader onderzoek gevraagd. In geval van homoseksuele delicten werden *first offenders* tegen het licht gehouden. Nader persoonsonderzoek moest uitwijzen hoe de vork in de steel zat. Bij recidivisten wist de Haagse rechtbank genoeg. Dergelijk onderzoek was dan niet nodig om tot een oordeel te komen.

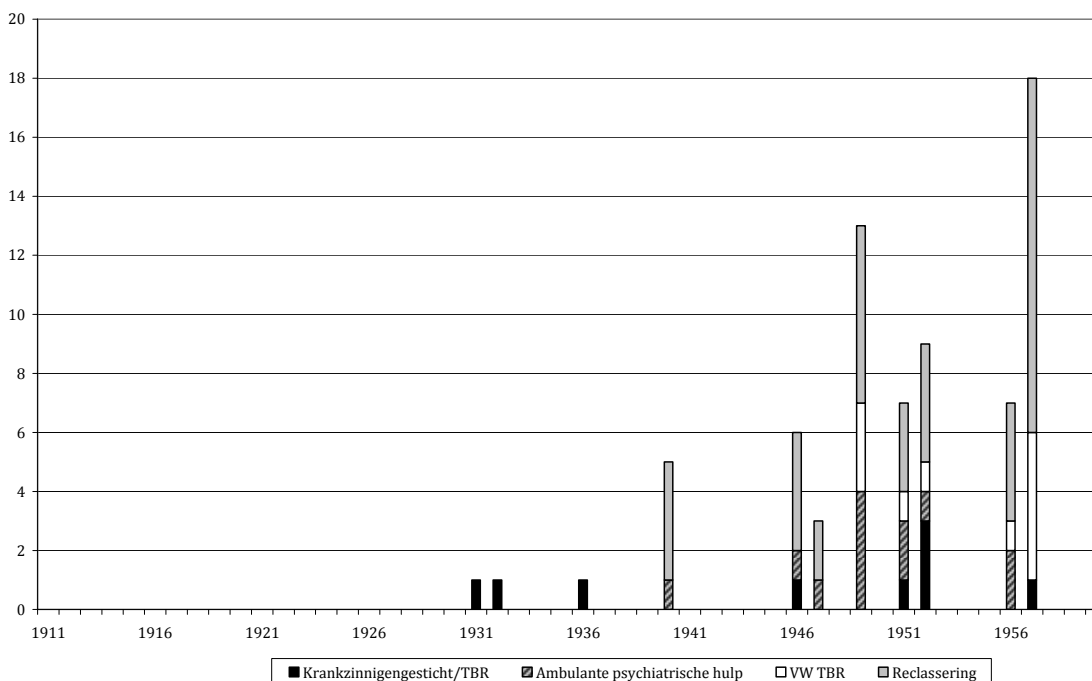
Hier gaat het er om vast te stellen dat de Haagse rechtbank waar het homoseksuele zedenzaken betrof in de naoorlogse periode in de helft van het aantal veroordelingen tot 'pathologiserende uitspraken' kwam (zie: tabel 6). Dat wil zeggen: tot uitspraken waarbij de rechtbank naast een hoofdstraf een bijzondere voorwaarde (zoals toezicht door een voogd of reclasseringsvereniging) oplegde. Onder de niet-pathologiserende uitspraken worden de vrijspraken, septs, celstraffen, voorwaardelijke celstraffen en geldboetes verstaan.

De 'ontslagen van rechtsvervolging' zijn moeilijker in te delen naar pathologiserende en niet-pathologiserende uitspraken. In de parketregisters komt bij vermelding van 'ontslag van rechtsvervolging' naast 'TBR' en 'plaatsing in Krankzinnigengesticht' ook wel 'niet strafbaar' voor. In dit laatste geval is niet te herleiden wat er nu precies voor 'niet strafbaar' werd gehouden. Dat kon zowel de daad als de verdachte betreffen, en daar waar het de verdachte betrof, kon het om dwaling of ontoerekeningsvatbaarheid gaan. Logischerwijs werden alleen de 'ontslagen van rechtsvervolging' als pathologiserend meegerekend wanneer bekend was dat er op het ontslag een TBR-maatregel of plaatsing in een 'krankzinnigeninrichting' volgde. In de andere gevallen waarin de rechtbank tot ontslag van rechtsvervolging overging kon niet worden achterhaald waarom de rechtbank daartoe overging. Als gesteld werd ontslag van rechtsvervolging verleend wanneer bleek dat het omschreven delict niet strafbaar was (niet strafbaarheid van de daad), of wanneer de verdachte niet strafbaar bleek. De niet-strafbaarheid van de verdachte kon inhouden dat de verdachte had gedwaald of dat de verdachte de tenlastelegging weliswaar had begaan, maar de schuld voor het delict niet of slechts gedeeltelijk kon worden toegekend. In dat laatste geval werd de verdachte on- of verminderd toerekeningsvatbaar geacht.³¹⁹

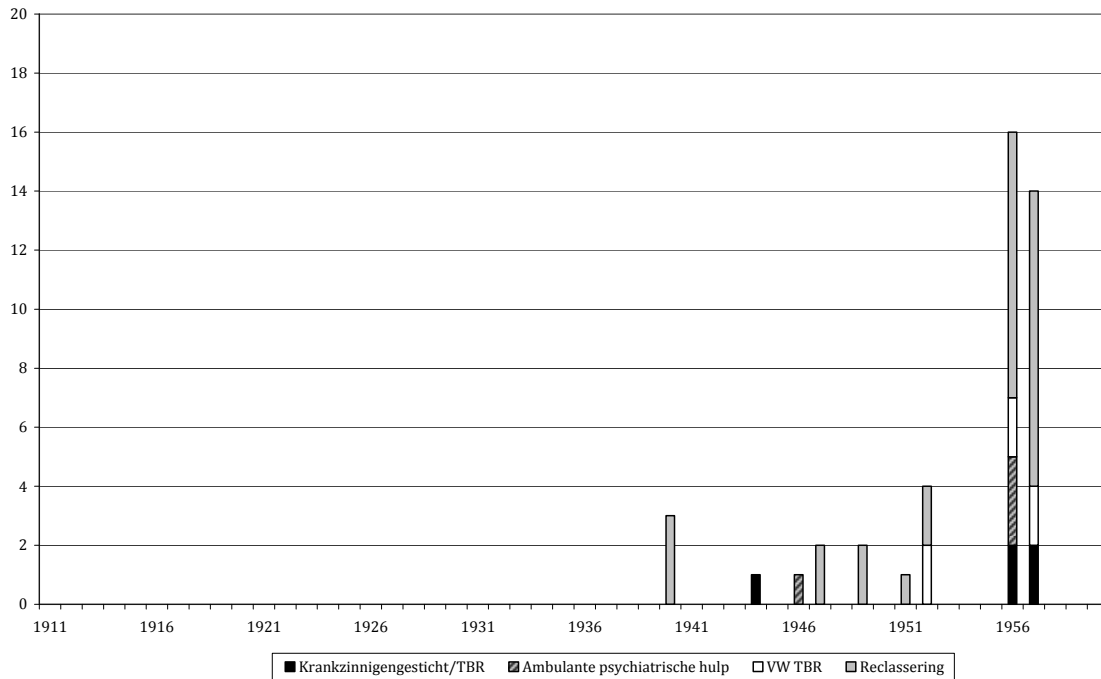
Tabel 6. De percentuele verhouding tussen pathologiserende uitspraken en niet-pathologiserende uitspraken in Haagse homoseksuele zedenzaken naar de onderzoeksperioden. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA, 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83.

	1911-1939	1940-1945	1946-1960
<i>N (absoluut)</i>	66	94	263
Niet-pathologiserende uitspraken	56 %	57 %	49 %
Pathologiserende uitspraken	41 %	17 %	50 %
Onbekend	3 %	26 %	1 %

De gegevens over de Haagse praktijk van het OM, de onderzoeksrechters en rechters overziend, kan voorzichtig worden geconstateerd dat zich met name in de *naoorlogse* periode kwalitatieve omwentelingen voordeden. Daarbij ging het vooral om de mate waarin justitie een beroep deed op de psychiatrie in zedenzaken. In alle schakels van het justitiële proces werden de verdachten van zedenzaken in de vooroorlogse periode en bezettingstijd minder ‘pathologiserend’ benaderd dan in de naoorlogse periode. Wanneer de Haagse uitspraken in 248bis-zaken worden afgezet tegen de 249-zaken (die overwegend incest betroffen) valt op dat die pathologisering ook de verdachten van incestzaken betrof (zie: grafiek 8 en 9).

Grafiek 8. Betrokkenheid van professionals na de veroordeling in Haagse 248-bis zaken in absolute aantallen. Bron: Nationaal archief, Archief van de arrondissementsrechtbank van 's-Gravenhage: parketregisters en strafdossiers uit de peiljaren.

Grafiek 9. Betrokkenheid van professionals na de veroordeling in Haagse 249- zaken in absolute aantallen. Bron: Nationaal archief, Archief van de arrondissementsrechtbank van 's-Gravenhage: parketregisters en strafdossiers uit de peiljaren.

In de komende paragraaf moet worden gezien of de getuigen-deskundigen eenzelfde onderscheid maakten tussen pathologische en niet-pathologische misdaden. Hoe benaderden de Haagse getuigen-deskundigen de (vermeende) zedendelinquenten?

6.2. De getuigen-deskundigen

Wanneer justitie tijdens het voorbereidend onderzoek nadere persoonsgegevens wenste, kon een reclasseringsambtenaar worden verzocht een voorlichtingsrapport op te stellen, of een psychiater worden aangesteld om de geestelijke vermogens van de verdachten te onderzoeken 'zulks ter beantwoording van de vraag, of verdachte tijdens het plegen van het misdrijf, waarvan hij wordt verdacht, lijdende was aan een zoodanige ziekelijke storing of gebrekkige ontwikkeling zijner geestvermogens, dat het hem ten laste gelegde hem niet of slechts in verminderde mate zou kunnen worden toegerekend'.³²⁰ De getuigen-deskundigen bestonden uit reclasseringsambtenaren en forensisch psychiaters.

Zoals politieambtenaren bepaalde zaken uitlichtten, sommige vragen herhaalden en andere niet stelden, zo konden reclasseringsambtenaren en forensisch psychiaters met hun *modi operandi* ook een stempel drukken op de uitkomst van de berechting van de verdachten. In het nu volgende wordt de wijze bekeken waarop de getuigen-deskundigen de verdachten van homoseksuele én heteroseksuele zedendelicten benaderden. Door de verschillen in de wijzen waarop deze deskundigen met homo- en heteroseksuele delicten omgingen te belichten zal duidelijk worden dat ‘homoseksualiteit’ in deze fase van het rechtsproces vaak niet te rijmen viel met de besmettingstheorie, de Draculathese, van de politieambtenaren. Terwijl de schuld in ‘heteroseksuele zaken’ veelal aan de omgeving van de daders werd toegeschreven, werd er bij ‘homoseksuele zaken’ juist naar een verklaring in de aard of persoon van de dader gezocht.

De psychiater als hoogste autoriteit

Het Haagse reclasseringssysteem weerspiegelde het landelijke systeem.³²¹ Tot 1917 maakte de oudste, algemene, reclasseringsvereniging de dienst uit: het *Nederlandsch Genootschap voor Zedelijke Verbetering der Gevangenen*, opgericht in 1823. Na 1917 moest zij met lede ogen toezien hoe nieuw opgerichte verenigingen langzaam maar zeker een deel van het reclasseringswerk voor hun rekening namen. Als gevolg van de Reclasseringsregeling van 1910 ontstonden reclasseringsverenigingen die op religieuze leest werden geschoeid. Deze werden vanaf 1917 in het leven geroepen. Naast de *Rooms-Katholieke Reclasseringsvereniging* (RKRK) werd de *Protestants-Christelijke Reclasseringsvereniging* (PCRK) opgericht. Ook het *Leger des Heils* – een christelijke gemeenschap gericht op praktische hulpverlening aan behoeftigen – werd als reclasseringsvereniging erkend.³²² Deze verenigingen hadden afdelingen in Den Haag en hun medewerkers werden ingeschakeld door de Haagse rechtbank wanneer zij dit noodzakelijk achtte.

Voor psychiatrische evaluaties werden niet de reclasseringsverenigingen maar psychiaters benaderd. Veelal werd er gebruik gemaakt van de kunde van psychiaters die verbonden waren aan de Leidse universiteit, zoals professor Carp en Dr Fortanier. Maar ook particulier gevestigde psychiaters als Dr Van Laer, Dr Gerritsen, Dr Van der Weijden en Dr Lindner werden opgeroepen als getuige-deskundige. Net zoals de verenigingen op religieuze leest geschoeid waren, speelde religie een rol bij de aanstelling van psychiaters als getuigen-deskundigen. Zo werkte Dr Van Laer vooral met rooms-katholieke verdachten en Dr Gerritsen vooral met hervormde verdachten. Behalve verschillen in religieuze achtergrond, waren er ook statusverschillen tussen de verschillende forensisch psychiaters. Professor Carp en Dr Fortanier lijken het meest gewicht in de schaal te hebben gelegd. Het kwam zelfs voor dat het OM na een uitgebracht deskundigenrapport een *second opinion* vroeg bij professor Carp.³²³ Hoewel het voor dit

onderzoek naar de invloed van de Duitse bezettingstijd op de strafvervolgning van homoseksualiteit te ver voert om dieper in te gaan op het leven en werk van de afzonderlijke forensische psychiaters uit de Haagse praktijk, zou het interessant zijn om met name die getuigen-deskundigen te bestuderen die naast een forensische praktijk, ook een academische praktijk en een beleidsmatige praktijk beoefenden.³²⁴

Hier is het van meer belang het hiërarchische verschil tussen de reclasseringsambtenaren en forensisch psychiaters vast te stellen. Zodra bekend was dat een psychiater werd aangesteld bij het voorbereidend onderzoek, onthield de reclassering zich van adviezen over het meest wenselijke vonnis bij het uitbrengen van haar voorlichtingsrapportages. Hoewel de reclasseringsambtenaren dan al aan het werk waren gezet, beïnvloedde de beslissing om ook een psychiater te raadplegen het uiteindelijke verslag van de reclassering. Vaak meldden reclasseringsambtenaren expliciet dat het advies van de psychiater afgewacht diende te worden. Wellicht zagen de ambtenaren de psychiaters als de autoriteiten die het meeste gewicht in de schaal legden bij de beoordeling door de rechter. Wellicht werkte de gerechtelijke procedure het onthouden van advies in de hand. De psychiaters kregen voor hun evaluatie van de verdachten inzage in zowel de politie - als reclasseringsrapportages. Er zijn geen concrete aanwijzingen dat de reclassering inzage had in het politiewerk. Kortom, voor het gerechtelijke vooronderzoek werkte het psychiatrische rapport als hekkensluiter.

Over homoseksualiteit zijn de geleerden het niet eens

Zoals uit onder meer de historische studies van Theo van der Meer naar voren komt, wordt de ideeënvorming over homoseksualiteit sinds de vroegmoderne tijd bepaald door de vraag of homoseksualiteit een natuurlijk of tegennatuurlijk verschijnsel is. Een variant op deze vraag is of het om een aangeboren voorkeur of aangeleerd gedrag gaat. Hoewel deze twee uiterste stellingen – aangeboren en aangeleerd – in de historische literatuur en debatten als elkaars tegenpolen werkten, is het opvallende aan de rapportages uit de Haagse praktijk dat deze uitersten prima samengingen in de gevalsbeschrijvingen van zowel de reclasseringsambtenaren als de forensisch psychiaters. De rechtspraktijk van de reclassering en psychiatrie kenmerkte zich juist door zeer uiteenlopende analyses van het ontstaan van homoseksualiteit en de oplossing voor homoseksueel gedrag.³²⁵

De wijzen waarop reclasseringsambtenaren en psychiaters informatie verzamelden en ordenden in de zaken waarin zij als getuigen-deskundigen opereerden, werkten een diffuus homoseksualiteitsbegrip in de hand. Hun rapportages hadden een biografisch en chronologisch karakter. De levensloop van de verdachten werd uitgespit. Voor het verzamelen van hun gegevens bezochten de reclasseringsambtenaren een deel van het sociale netwerk rondom de

verdachten. Zelfs wanneer de verdachten reeds een gevorderde leeftijd hadden bereikt, begon het onderzoek vaak op de scholen waar zij onderwijs hadden genoten. Hun docenten werd gevraagd hoe zij zich de verdachten herinnerden en vooral of ze vlot konden leren. Daarna liepen de ambtenaren een deel van de (voormalige) werkgevers van de verdachten af. Dan werd de familie van de verdachten gevraagd naar hun relaties tot, of contacten met de verdachten. Homoseksueel gedrag werd in dit soort rapportages al snel een dramatische wending in de levensgeschiedenis van de verdachten.

Vergeleken met die van de reclasserings- en politieambtenaren was de aanpak van de psychiaters 'klinischer'. Zij spraken door de bank genomen louter de verdachten – en voor zover zij gehuwd waren ook hun echtgenoten. Bovendien bezochten de psychiaters de verdachten in het Huis van Bewaring of ontvingen zij hen in hun eigen praktijk. Behalve een inschatting van de mate van toerekeningsvatbaarheid van de verdachten, adviseerden zij de rechtbank ook voor wat betreft de beste methoden om recidive te voorkomen. De psychiatrische rapporten bevatten een keur aan onderzoeksresultaten. Ze bevatten de uitslag van toetsen over algemene kennis over zowel staatsinrichting als vaderlandse geschiedenis. Ook rekenproeven werden voorgelegd. Bovendien werd het vermogen van de verdachten tot abstract denken getoetst aan de hand van courante modules, zoals die van Binet-Simon. Tenslotte werden de verdachten ook aan een lichamelijk onderzoek onderworpen.³²⁶ Tot ver in de jaren vijftig werd dergelijk onderzoek als verhelderend gezien in het begrijpen van het *wezen* van de verdachte. Meer in het algemeen was het gebruikelijk om in de psychiatrische wetenschap geestelijke kenmerken te verklaren vanuit, of op z'n minst te relateren aan lichamelijke karakteristieken. Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw onderscheidden psychiaters bepaalde menstypen naar lichaamsvormen en geestelijke kenmerken. Vooral het werk van de psychiaters Ernst Jung, Ernst Kretschmer en William Sheldon werd in brede kring ontvangen. Uit een zorgvuldige bestudering van de forensisch psychiatrische rapporten blijkt dat bepaalde aspecten van hun theorieën in de rechtspraktijk werden gebruikt.³²⁷

Doordat al deze aspecten van de verdachten tegen het licht werden gehouden, dat wil zeggen hun sociale vaardigheden, hun intellectuele competenties en hun lichamelijke kenmerken, liepen de verschillende ideeën over homoseksualiteit als aangeboren afwijking en aangeleerd gedrag, maar ook door een trauma veroorzaakt gedrag veelal door elkaar in de rapporten. De NWHK verspreidde bovendien een zeer specifiek begrip van 'homoseksualiteit' via onder andere brochures. Hoewel de NWHK behalve sympathie ook argwaan opwekte onder psychiaters, ondersteunden deze brochures de idee dat homoseksuelen behalve in seksuele oriëntatie ook qua lichaamsbouw van heteroseksuelen verschilden.

Reclasseringsambtenaren en psychiaters probeerden met hun onderzoek te achterhalen hoe het (vermeende) homoseksuele vergrijp te verklaren viel. De reclassering deed onderzoek naar

het algeheel zedelijk peil van de verdachten. Het was de vraag of op basis van de verklaringen van de getuigen over de verdachten een beeld ontstond als sociale, vlijtige en zedige burgers, of werd er gesproken over gebroken gezinnen, drankmisbruik en een matige houding op de werkvloer. Homoseksuele delicten werden via deze onderzoeksmethoden gekoppeld aan vormen van a- of anti-sociaal gedrag. Het *format* van de psychiatrische rapportages liet ruimte voor homoseksualiteit als een aangeboren afwijking (via het lichamenlijk onderzoek waarbij niet alleen naar de geslachtsorganen, maar ook naar lichaamsvorm en beharingstype werd gekeken), als een aangeleerde gewoonte (via vraaggesprekken over de jeugd, jeugdvrienden en sociale relaties van de verdachten) en als een psychische staat van zijn (via het meer psychoanalytische onderzoek naar het intelligentieniveau van de verdachten, waarbij de testuitslagen dikwijls resulteerden in de gelijkstelling van de verdachten aan prepuberale kinderen). Kortom, één deskundig en eenduidig omschreven concept van 'homoseksualiteit' bestond niet in de Haagse rechtspraktijk. Integendeel.

Hoewel er van de bezettingstijd geen psychiatrische rapportages en voorlichtingsrapporten bewaard zijn gebleven, heeft de oorlog wel weerslag gehad op hun evaluaties. In de psychiatrische evaluaties kwam na 1945 herhaaldelijk naar voren welke effecten de oorlog en de bezettingstijd hadden gehad op het morele, seksuele peil in de maatschappij. Homoseksuele delicten werden in die lijn begrepen als het gevolg van de ernstige psychische stress die de bezetting met zich mee had gebracht. Ik kom hierop terug.

Seksistische deskundigheid

Door de rapportages in homoseksuele zedenzaken te vergelijken met die in heteroseksuele zedenzaken valt een verschil in benadering op. Opvallend is hoe de getuigen-deskundigen – of dit nu reclasseringsambtenaren of psychiaters waren – het seksueel criminele gedrag in heteroseksuele zedenzaken *grosso modo* vanuit omgevingsfactoren verklaarden, terwijl zij bij homoseksuele zedenzaken meer aandacht besteedden aan de psychische gesteldheid van de verdachten. Dat er over 'homoseksualiteit' geen monolithisch discours bestond tussen 1911 en 1960 wordt hier duidelijk. Terwijl de politieambtenaren in hun onderzoek naar 'homoseksuele delicten' veelal waren gericht op het vaststellen van het moment waarop het was misgegaan – het moment waarop de (vermeende) dader zelf verleid was – waren psychiaters en reclasseringsambtenaren veel meer gericht op de persoon die de verdachte was (geworden). De getuigen-deskundigen sloten zeker niet uit dat de verdachten de homoseksuele neigingen tijdens hun adolescentie hadden opgelopen, maar de aandacht was gericht op de aard, de psyche en de persoon van de verdachte.

Zo werd er in 1937 in het vooroorlogse onderzoek naar het seksuele gedrag van Pim Rieffel, een Leidse meesterbakker, nauwelijks aandacht besteed aan omgevingsfactoren. Zijn gedrag werd vanuit zijn persoonlijkheid verklaard.³²⁸ Hij was geraffineerd en geslepen: 'De laatste jaren volgt verdachte deze tactiek: zijn vrouw telkens in verwachting, dan heeft hij zijn handen vrij voor jongens.'³²⁹ Het *Leger des Heils* zag Rieffel als een hopeloos geval. De betrokken reclasseringsambtenaar vond hem bovendien buitengewoon irritant. Samen met een collega bezocht hij Rieffel in het Huis van Bewaring:

Zoals wij hem daar ontmoetten, gekleed in een licht bruin fantasie kostuum met plusfour, kwam hij ons eerder over als een jongen van een H.B.S., dan een vader van 6 kinderen. Hij staat maar te lachen en te giechelen, er zit geen greintje ernst bij. Onze indruk is deze, verdachte is een gewetenloos mensch, die slechts leeft voor zijn hartstochten.³³⁰

De rapporteur achtte de verdachte 'een gevaar voor de samenleving'. Hij adviseerde een onvoorwaardelijke straf 'niet omdat van deze straf eenig heil voor hem zelf is te verwachten, maar, om zijn gezin en de samenleving tegen hem te beschermen'.³³¹ Hoe dan ook: de reclassering vond de verklaring voor het afwijkende seksuele gedrag van Rieffel niet in zijn milieu. De aandacht werd nauwelijks op omgevingsfactoren gericht.

Dat was wel anders in een vooroorlogse incestzaak uit 1931 waarbij de 51-jarige Bennard Bronkaars werd vervolgd. Bronkaars werd verdacht van incest met zijn minderjarige (stief-)dochters. In deze zaak werd het handelen van de verdachte niet vanuit zijn psychische opmaak of gestoorde neigingen verklaard: zijn omgeving werd onder de loep genomen. Sterker nog, de getuigen-deskundigen onderschreven Bronkaars' 'waarheid' volledig en brachten die van zijn dochter en stiefdochter in diskrediet. Bronkaars omschreef zichzelf als moreel hoogstaand en incrimineerde vervolgens zijn familieleden. Hij noemde zijn vrouw promiscue, zijn stiefdochter Nanni ongehoorzaam, zijn stiefzoon Lennard een dief en betichtte zijn stiefzoon Weerd van een hopeloos arbeidsethos. Toch bekende hij zijn misdaad en vertelde de artsen dat hij 'fraude' had gepleegd. Als hij zijn kinderen nog een keer zou betasten dan vond hij het - weinig juridisch geïnformeerd - terecht wanneer de kantonrechter (die hier niet over ging) hem tot levenslang zou veroordelen (waartoe deze geen bevoegdheid had). Hoewel de dochter en stiefdochter in de ogen van de politieambtenaren slachtoffers waren, bekeken de psychiaters Nanni en Danneke Bronkaars met andere ogen. Zij geloofden dat de dochters een eigen aandeel hadden gehad aan de immorele tragedie. Daarnaast speelde een andere 'omgevingsfactor' - zoals in de meeste incestzaken - een rol. In het 'huwelijksleven' werd veelal een verklaringsgrond voor incest gevonden. Toch vond de echtgenote van Bronkaars in hun intieme relatie geen aanleiding voor het misbruiken van Nanni en Danneke 'aangezien ons huwelijksleven goed is en hij het niet bij andere vrouwen had hoeven zoeken.'³³²

De verdachte vertelde nota bene zijn levensverhaal als één van succesvolle zelfcontrole.³³³ Over het misbruik van zijn dochters zei hij dat het twee jaar geleden, in 1929, was begonnen. Hij liet zichzelf eerst door zijn veertienjarige stiefdochter Nanni 'helpen': 'Het kostte hem geen moeite haar er toe over te halen en 't ging alles vanzelf.'³³⁴ Toen ze vijftien jaar was geworden, wilde ze hem niet langer 'helpen' en daarom nam de jongere Danneke het over: 'en ook die vond het best.'³³⁵ De artsen concludeerden:

Deze onanie zou voor hem niets betekend hebben dan een surrogaat van een reguliere coitus: als hij door een langere onthouding - dit langere dan in den zin van hoogstens een week of zoo - sexueel geprikkeld was, en de gelegenheid was er doordat hij met het kind alleen was, dan gebeurde het en dan ging alles heel eenvoudig, om zoo te zeggen huiselijk toe: '[Nanni] wil je nog eens effen trekken? Ja kom maar gauw dan maar.'³³⁶

De artsen concentreerden zich op de omgevingsfactoren, het alleen-zijn met de meisjes en de afwezigheid van dwang. Ongevoelig voor de betekenis van de incest voor de minderjarigen, concludeerden zij dat het betasten van de meisjes geen 'significante' betekenis had. Het was alleen bedoeld om het seksuele plezier van de verdachte te verhogen en wees niet op een persoonlijkheidsstoornis:

Dat hij dan durante actum het kind bevoelde, had geen andere betekenis dan verhooging van het genot voor hem. [Nanni] en [Danneke] hadden daar trouwens ook niets op tegen. Verder is er nooit iets gebeurd en wat de kinderen aan de politie hebben verklaard, dat zij op den grond moesten gaan liggen en dat hij dan zijn ontbloote mannelijkheid bij hun ontbloote vrouwelijkheid bracht, is niet waar; hij heeft dat misschien wel toegegeven bij zijn verhoor door de politie, maar dat heeft hij dan gedaan omdat hij dacht dat hij misschien gauwer naar huis zou kunnen als hij dat verbaal maar teekende.'³³⁷

De 'waarheid' kon kennelijk met een psychiatrische evaluatie worden ontdekt. Bovendien maakten de artsen de verklaringen van de dochters dat zij onder bedreiging de ontucht hadden gepleegd en toegestaan ongeloofwaardig. De medici deden alsof de dochters er niets op tegen hadden gehad. Daarbij is het interessant om te zien hoe de artsen 'het normale' van 'het pathologische' onderscheidde. In het rapport benaderden de psychiaters de incest als een 'kwantitatief' – geen 'kwalitatief' – verschijnsel: de incest werd gezien als een 'mate' van normale seks, niet als een afwijkende 'soort'.³³⁸ Het gedrag van de verdachte was wellicht immoreel en egoïstisch, maar hij was niet van het normale seksuele continuüm gevallen:

Het is wanneer wij zijn verhaal geloven misschien mogelijk dat de wel bijzonder inschikkelijkheid van [Nanni] en [Danneke] een bevorderende invloed heeft gehad op het omzetten van de geslachtelijke aandrang in de geïncrimineerde handelingen, maar deze zijn toch in eerste instantie terug te voeren op egoïstische neigingen en een onvoldoende toezicht in het immoreele van zijn gedrag en een als pathologisch te definiëren psychische toestand, die daarmee in oorzakelijk verband zou staan is niet aanwezig geweest.'³³⁹

Uit de bestudering van het bronmateriaal blijkt dat het gebruikelijk was gedurende de periode van dit onderzoek om incest te benaderen als een verschijnsel waarbij de schuld zeker niet alleen aan de (vermeende) dader werd toegeschreven.

Ook in een incestzaak uit 1955 werd de schuld voor het ontstaan van de seksuele misdaad buiten de handelingsbekwaamheid van de verdachte Cobus Hijmans gezocht. Dr Gerritsen interpreteerde de seksuele handelingen als plotselinge onderbrekingen in het normale gedrag van de verdachte.³⁴⁰ De incest was begonnen toen zijn vrouw hem in bed weigerde. Zware zwangerschappen hadden zijn vrouw angstig gemaakt voor de gevolgen van geslachtelijke omgang. Dat de arts hierbij opmerkte dat Hijmans' vrouw slordig was geworden in het huishouden is op zichzelf een interessant gegeven. Was maritale seks net als alle andere klusjes een huishoudelijk karwei? Enfin, het zou niet lang meer duren voordat Hijmans' vrouw onvruchtbaar zou zijn en dan had ze geen reden meer om haar man te weigeren. Tot op grote hoogte schreef Gerritsen de schuld toe aan de vrouw van de verdachte:

De vrouw die ook een domme indruk maakt, wendt zich op een gegeven ogenblik af van de man en er ontstaat een ernstige verwijdering tussen hen beiden, met 't gevolg, dat de man zijn sexuele behoeften onvoldoende kan bevredigen en dan zoekt hij de bevrediging bij zijn eigen jonge dochters en niet elders buiten 't gezin.³⁴¹

Zijzelf begreep de incest ook als haar schuld:

Zij geeft toe, dat haar zorg voor het huishouden in die tijd te wensen overliet. Na een paar jaar is de verhouding weer beter geworden. Zij ziet in verkeerd gehandeld te hebben en is haar man nu weder te wille. (...) 'Ik zie in dat ik verkeerd geweest ben. Ik neem 't hem niet kwalijk.'³⁴²

De woonomstandigheden waren een andere verklarende factor. Met zeven kinderen deelden de ouders hun huis waarin de keuken als zowel bad- als woonkamer dienstdeed. Er was een ouderlijke slaapkamer en een zolder waar de jongens en meisjes gezamenlijk sliepen. De meisjes moesten zich wassen en aankleden in de keuken, wat 'aanleiding [was] tot ongewenste toestanden'.³⁴³ Gerritsen concludeerde dat de hele familie behoorlijk dom was. Hoewel de incest infantiel was, was de seksuele ontwikkeling van de verdachte niet verstoord:

De verklaring van 't delict zal dus geheel gezocht moeten worden, in de door onderzochte funest geworden omstandigheden [i.e. door de situatie waarin de verdachte zich bevond, AT], die tot de delicten geleid hebben en de ondergetekende moet concluderen, dat er geen aanleiding bestaat om onderzochte's toerekeningsvatbaarheid als verminderd te beschouwen. Zulks neemt natuurlijk niet weg, in de situatie, waarin de delicten bedreven zijn, tal van verzachtende omstandigheden te zien.³⁴⁴

De psychiater herhaalde nog eens de kwalijke rol van de echtgenote. De kans op recidive was vrijwel non-existent:

[E]r zal voor haar weinig aanleiding bestaan haar man te weigeren, zijn sexuele driften bij haar te bevredigen, te meer niet, nu zij wel begrepen heeft, dat zij door haar afwijzende houding, mede oorzaak is geweest van 't gedrag van haar man en zij hem weder volledig heeft geaccepteerd.³⁴⁵

Opvallend genoeg hield de advocaat van de verdachte rekening met het ergste. Hij schreef de onderzoeksrechter dat de dochters van zijn cliënt uit huis zouden worden geplaatst wanneer hij vrijkwam 'omdat hun aanwezigheid in de echtelijke woning in de toekomst ongewenst is'.³⁴⁶ De toekomst van het gezinsleven werd rondom vaders libido georganiseerd. Zelfcontrole was kennelijk geen optie.

Dit verschil in focus – op omgevingsfactoren bij heteroseksuele zaken³⁴⁷ en op de persoonlijkheidsstructuur van de verdachten bij homoseksuele zedenzaken³⁴⁸ – is terug te vinden in vrijwel alle dossiers over seksuele misdrijven in het Haagse arrondissement.

Eenzijds wil dit niet zeggen dat de vraag of een verdachte pedofiele neigingen had nooit werd gesteld in heteroseksuele zaken. Dat kwam, zij het sporadisch, voor. Nog spaarzamer waren de rapportages waarin geconcludeerd werd dat een verdachte van een heteroseksueel zedendelict leed aan afwijkende neigingen. Maar ook die kwamen voor.

Anderzijds werd in een aantal homoseksuele zedenzaken ook op omgevingsfactoren aangestuurd ter verklaring van het gedrag van de verdachten. Na de bevrijding werd de bezettingstijd als een omgevingsfactor voor seksuele ontsporing begrepen. Zo zou de vereenzaming van de joodse onderduiker Karel Lindmans tijdens zijn onderduikperiode hebben geleid tot een omslag van vaderlijke tot erotische gevoelens voor de minderjarige jongen in het huishouden waar hij verbleef.³⁴⁹ Eenzelfde soort argumentatie werd in het strafproces tegen Diederik Havermans gehanteerd. Hij werd in 1946 vervolgd wegens het plegen van ontucht met aan zijn zorg toevertrouwde padvindsters. Van Laer zocht een antwoord op de vraag waarom Havermans op 22-jarige leeftijd tot 'zulke ernstige vergrijpen op sexueel gebied' kon komen, terwijl verkregen inlichtingen en eigen onderzoek uitwezen dat Havermans niet homoseksueel was: 'Verdachte maakt zeker niet den indruk een homoseksueelen inslag te hebben. Zijn ervaringen met volwassen vrouwen en meisjes pleiten hier sterk tegen.' Verklarend was de bezetting door de Duitsers: 'Ongetwijfeld hebben de oorlogsomstandigheden, en de algemeene daling van het moreele peil een rol gespeeld,' concludeerde de getuige-deskundige Dr Van Laer over de seksuele overschrijdingen van deze 'intelligente jongeman'.³⁵⁰

Toch nam de op omgevingsfactoren gerichte analyse in homoseksuele zedenzaken nooit helemaal hetzelfde apologetische karakter aan als in heteroseksuele zedenzaken. Toen Dr Van Laer de 38-jarige winkelier Jitze Zandt – ook bekend als 'Betje' – onderzocht, besteedde hij veel aandacht aan de omstandigheden waaronder de ontucht had plaatsgehad.³⁵¹ Gedurende de bezettingstijd had Zandt al een gevangenisstraf uitgezeten wegens seksuele ontucht met minderjarige jongens. Hij mocht niet langer als chiropodist (voetenspecialist) en masseur

werken. Daarom verkocht hij nu schoenen. Twee jaar na zijn veroordeling was hij – tot grote verrassing van zijn vrouw – teruggevallen in zijn ‘oude kwaal’. De arts noteerde over de verdachte: ‘Hij bekent het hem ten laste gelegde en zegt zeer veel spijt van het gebeurde te hebben. Hij voelt nu, dat hij anders wordt en nu zeer naar zijn vrouw verlangt.’³⁵² Zandt kwam op Van Laer niet over als een uitgesproken homoseksueel.³⁵³ Hij had een sterke bouw, zag er gezond uit en zijn genitaliën vertoonden geen afwijkingen. Zandt verklaarde zijn gedrag vanuit zijn huwelijksleven. Zijn vrouw had hem nooit afdoende bevredigd ‘zoodat hij op andere wijze zijn sexuele behoeften moest bevredigen. Zoo is hij ertoe gekomen ontucht te plegen met minderjarige jongens.’³⁵⁴ Toch verschilt deze zaak van de typische heteroseksuele zedenzaak waarin de echtgenote werd beschuldigd wanneer zij haar man seksueel niet bevredigde. Op de eerste plaats beschreef de arts het seksuele gedrag met metaforen als ‘derailleeren’ en ‘de neiging’ waarbij de strafbare handelingen eerder aan het wezen van de verdachte werden gekoppeld dan aan het onbevredigende huwelijksleven. Hoewel Van Laer de oorsprong van Zandts neiging niet onderzocht, concludeerde hij dat Zandt spijt had en het niet weer zou doen:

Hij ziet nu pas in dat zijn instelling tegenover zijn echtgenote, speciaal wat betreft zijn sexualiteit, foutief is geweest en dat hij bij anderen gezocht heeft, wat hij bij zijn echtgenote had moeten zoeken.³⁵⁵

Ten tweede bleef de aandacht in homoseksuele zedenzaken gericht op het gedrag van de verdachte, en niet op het (vermeende onbevredigende) gedrag van de echtgenotes. Uit het lezen van dit soort rapportages komt naar voren dat de mannelijke seksualiteit door de bank genomen werd gezien als een onbedwingbare en nietsontziende kracht als deze niet *naar behoren* werd bevredigd. Dat verklaart waarom het seksuele gedrag van de wettige echtgenotes werd geproblematiseerd wanneer de verdachten gehuwd waren. Daarbij werd heteroseksueel wangedrag niet tot nauwelijks gepathologiseerd. Het ging om ‘normaal gedrag’ in abnormale omstandigheden. Heteroseksueel misbruik werd dan ook niet als een ‘soort’ seksualiteit benaderd. Wanneer het seksuele contact met een partner van hetzelfde geslacht was gezocht, werd de verdachte in de meeste gevallen wel doorgelicht op persoonlijkheidsstoornissen en afwijkingen. Het ging om ‘abnormaal gedrag’ dat mogelijk uit een stoornis voortvloeide, en niet zo zeer uit abnormale omstandigheden.

Dit is niet het enige verschil in de behandeling van heteroseksuele en homoseksuele zedenzaken. Ook de wijzen waarop de betrokken minderjarige getuigen werden benaderd in homoseksuele zedenzaken verschilden van die in heteroseksuele zedenzaken. Terwijl de minderjarigen in homoseksuele zedenzaken grotendeels werden benaderd als onschuldige slachtoffers, werden de minderjarigen betrokken bij heteroseksuele misdrijven neergezet als medeplichtig. Niet toevallig waren de minderjarigen in homoseksuele zedenzaken jongens en in de heteroseksuele zedenzaken meisjes. Regouts visie achter de invoering van artikel 248bis Sr in

1911 klonk door in de behandeling van dit soort zaken.³⁵⁶ 'Volenti non fit injuria': het was van toepassing op de betrokken minderjarige vrouwen.³⁵⁷

Zowel vóór als na de bezettingstijd – als gezegd: tijdens de bezetting zijn er geen rapportages van getuigen-deskundigen – werd de seksuele *agency* van minderjarige vrouwen geëvalueerd bij het bepalen van de mate van toerekeningsvatbaarheid van de mannelijke verdachten van heteroseksuele delicten. Zo werd in 1951 een privé-leraar vervolgd voor het dwingen tot masturbatie van één van zijn leerlingen.³⁵⁸ De moeder van het meisje had onmiddellijk aangifte tegen deze Carel Geraarts gedaan. Het zou de leraar op tien maanden celstraf komen te staan. Hoewel de verdachte door de rechtbank schuldig werd bevonden aan het ten laste gelegde, werd de minderjarige leerling niet alleen door de getuige-deskundige, maar ook door de onderzoeksrechter gewantrouwd. Gedurende het gerechtelijke vooronderzoek moest zij verklaren dat ze de waarheid vertelde. Dat, op zich, was niet opmerkelijk in gerechtelijke procedures. Dat zij bovendien expliciet moest verklaren dat ze begreep dat de beschuldigingen ernstig waren en het leven van de verdachte ernstig konden schaden, was daarentegen wel opmerkelijk. Ik kwam dergelijke verklaringen van minderjarige getuigen in homoseksuele zedenzaken niet tegen. Hoe dan ook, de minderjarige getuige die stelde dat haar privé-leraar haar tot masturbatie had gedwongen, volhardde in haar verklaring. De verdachte, op zijn beurt, bleef er bij dat zijn leerling was begonnen. Zijn enige fout was dat hij zijn leerling had laten begaan en er van had genoten.³⁵⁹

De analyse van de getuige-deskundige is interessant. Dr Van Laer concludeerde dat Geraarts niet volledig toerekeningsvatbaar was voor zijn handelingen. Hij werd geplaagd door financiële zorgen, had een onbevredigende relatie met zijn vrouw (zowel op intellectueel als seksueel gebied) en de 'bijna zestienjarige' Veerle Wendelkes had hem opgewonden met haar 'korte rokken en een laag decolleté'. Dr Van Laer bekeek vooral de vijftienjarige leerling kritisch:

Hoewel zulks niet tot de competentie van ondergetekende behoort, lijkt het hem toch vreemd, dat een meisje van bijna 16 jaar gedwongen zou kunnen worden op en neergaande bewegingen aan de mannelijkheid van verdachte te maken, wanneer zij dit niet wil en bovendien geen alarm te slaan, wanneer de echtgenote van verdachte in de aangrenzende kamer aanwezig is.³⁶⁰

Terwijl de sturende invloed die volwassen mannen op jonge jongens konden hebben een duidelijke rol speelde bij de beoordeling van homoseksuele zedenzaken, werd bij heteroseksuele zedenzaken over het hoofd gezien dat zowel het leeftijd- als het sekseverschil (en daarmee het verschil in fysieke kracht) mee konden spelen bij het afdwingen van seksuele handelingen. Terwijl Van Laer zich niet kon inleven in de positie van de vijftienjarige leerlinge, spreekt uit zijn rapport een vergaand invoelend vermogen ten aanzien van de verdachte. De getuige-deskundige schetste de benarde financiële en emotionele situatie waarin de verdachte zich had bevonden.

Terwijl hij de geloofwaardigheid van de minderjarige betrokkene sterk relativeerde, trachtte hij begrip te kweken voor de 'misstap' van de verdachte.

Opvallend aan de rapportages in heteroseksuele zedenzaken is dat de deskundigen hun aandacht vooral richtten op de omstandigheden waaronder het delict was gepleegd. Niet alleen zij konden zich in de verdachten verplaatsen: ook de mannelijke rechters konden dat. Een strikt mannelijke interpretatie van en mannelijk gevoel voor logica over seksualiteit domineerden de analyses waardoor ieder invoelend vermogen voor de betrokken minderjarige vrouwen afwezig was. Dit soort rapportages werkte dan ook sterk 'normaliserend' bij het analyseren van heteroseksueel geweld. De verdachten in dit soort zedenzaken werden nauwelijks gepathologiseerd. Tussen 1911 en 1960 werd het karakter van de verdachten slechts in zeven van de 69 heteroseksuele zedenzaken onderzocht. In die zeven zaken waren ofwel de slachtoffers ofwel de daders uitzonderlijk jong, respectievelijk jonger dan twaalf jaar (vier zaken) en jonger dan 25 jaar (drie zaken).³⁶¹ In de laatste zaken was 'hyperseksualiteit', veroorzaakt door tuberculose, diabetes, verdachte genen, of excessieve masturbatie de oorzaak voor de seksuele criminele handelingen.³⁶² Over het algemeen werd heteroseksuele seksualiteit sterk apologetisch benaderd. De minderjarige betrokkenen werden geïncrimineerd. Hoe zat dit in homoseksuele zedenzaken?

Het gros van de minderjarige betrokkenen in homoseksuele zedenzaken werd als slachtoffer begrepen. Zelfs wanneer minderjarigen wegens het *plegen* van ontucht – dat wil zeggen: een actieve houding kon worden verweten – met gelijkgeslachtelijke minderjarigen werden opgepakt, richtte het onderzoek zich op de diepere oorzaak die gelegen lag in eerdere homoseksuele contacten met volwassen verleiders. Dit werd in hoofdstuk vier reeds uitvoerig besproken waar het om de politieonderzoeken ging.³⁶³ In de psychiatrische rapportages spelen de minderjarige betrokkenen – behalve als lijdend voorwerp – nauwelijks een rol. De psychiaters bleven in hun analyses dicht bij omschrijvingen van de verdachten. Het ging om de vraag hoe de verdachten hun eigen gedrag begrepen. Slechts in een enkel geval werd ook het karakter van de minderjarigen onder de loep genomen. Als dat gebeurde, dan kwamen zij er niet best van af.

Overigens is het niet zo dat het karakter van de betrokken minderjarige jongens in homoseksuele zedenzaken nooit ter discussie stond bij de evaluatie van de ongeoorloofde seksuele contacten. Soms wisten de volwassen verdachten met succes een deel van de schuld op de jongeren af te schuiven. In het volgende hoofdstuk komt bijvoorbeeld naar voren hoe een reclasseringsambtenaar in 1933 het relaas van de verdachten met wie de minderjarige Leo Jochems seksuele omgang had, overnam. Eén van de verdachten noemde de jongeman 'geroutineerd'; de reclasseringsambtenaar typeerde hem als 'een doortrapt ventje'.³⁶⁴ Maar in 1947 kwam een psychiater tot de conclusie dat de betrokken minderjarige in een homoseksuele

zedenzaak geen schade had geleden: de jongen was al beschadigd. Hij was verleid en daardoor verleider geworden. Op 19 juni 1947 rondde de getuige-deskundige en psychiater Van der Weijden zijn rapportage af over de 34-jarige verdachte, een typische homoseksueel die zich bij zijn neigingen neerlegde. Toch achtte Van der Weijden de verdachte niet geheel schuldig aan de seksuele handelingen die hij met een vijftienjarige jongen had gehad:

[Pascal Bijts] is geen slachtoffer, maar een doodgewone schandknaap, die geacht kan worden heel goed te beseffen wat er ging gebeuren en wel tot twee maal toe. Het 'pour le plaisir du vice' ligt er bij [Pascal Bijts] dik op. Het is deze overweging, die mij een aanwijzing voorkomt om bij de strafbepaling in aanmerking te komen.³⁶⁵

Een dergelijke was conclusie uitzonderlijk, aangezien de focus bij homoseksuele zedenzaken meestal lag op de misleiding en verleiding van minderjarigen door de verdachten.

6.3. Conclusie

In dit hoofdstuk werd nagegaan in hoeverre de justitiële schakels in het strafproces van invloed waren – of kunnen zijn geweest – op het jaarlijkse aantal veroordelingen in homoseksuele zedenzaken. Daarbij ging de aandacht uit naar de mate waarin de invoering van de Duitse antihomoseksuele verordening van invloed was op de justitiële begripsvorming rondom homoseksualiteit en seksuele criminaliteit.

Uit de analyse van het archiefmateriaal over de werkwijzen van het OM, de onderzoeksrechters, de rechtscollages en de getuigen-deskundigen blijkt dat de justitiële praktijk net zo min als de politieke praktijk neutraal was. In tegendeel: voorgevormde ideeën over hetero- en homoseksualiteit en over vrouwelijk- en mannelijkheid informeerden de wijzen waarop analyses werden gemaakt en beslissingen werden genomen.

Zo was het voor de onderzoeksrechter gebruikelijk om bij incestzaken en homoseksuele zedenzaken de expertise van forensisch psychiaters en reclasseringsambtenaren in te schakelen. In heteroseksuele zedenzaken waarbij geen sprake was van familierelaties tussen de verdachten en de betrokken minderjarigen kwam er geen getuige-deskundige aan te pas. Aan de sancties viel op dat de veroordeelden van homoseksuele delicten vooral in aanraking kwamen met psychiaters, terwijl de veroordeelden van heteroseksuele delicten eerder onder toezicht van reclasseringsambtenaren werden gesteld.

Voor de getuigen-deskundigen, op hun beurt, was het gebruik om bij heteroseksuele zedenzaken de omstandigheden waaronder de delicten waren gepleegd mee te wegen, terwijl in homoseksuele zedenzaken de aandacht gericht werd op de persoonlijkheidsstructuur en lichaamsbouw van de verdachten.

In de strafdossiers vielen repertoires op in de routinematige analyses die getuigen-deskundigen in opdracht van de onderzoeksrechters maakten. Vooral de vergelijking van homoseksuele met heteroseksuele zedenzaken werkte verhelderend. Al met al hadden vrouwen ook in de justitiële praktijk – niet alleen in het politieke debat over de zedenwetgeving in 1911 – hun eigen karakters te vrezen. De analyse van de zedenzaken laat zien hoe ideeën over vrouwelijkheid en mannelijkheid de manier waarop seksuele transgressies werden gezien informeerden. Mannen hadden (leden aan?) een oncontroleerbaar libido. Hun seksuele misdaden werden als situationeel gezien zolang het bevredigingsobject vrouwelijk was. Wanneer zij hun lusten hadden botgevierd op jonge mannen, verschoof het perspectief van de omstandigheden naar het karakter van de verdachten. Zelfs in de meest onlogische situaties werden de jongere sekspartners in homoseksuele delicten als onschuldige slachtoffers van verleiding voorgesteld. Deze verschillen komen op verschillende niveaus aan het licht. Ten eerste zijn er metaforische verschillen te signaleren. In homoseksuele zaken werden medische en ethische metaforen gebruikt in de beschrijving van de handelingen. Dat werd zelden gedaan in heteroseksuele delicten. Daar werden handelingen ‘feitelijker’ beschreven door zowel de slachtoffers, getuigen als verdachten. Seks in homoseksuele zaken werd als een ‘kwaal’, ‘derailering’ of ‘zonde’ beschreven. Heteroseksuele zedendelinquenten bleken immuun voor de seksuele effecten van erfelijke afwijkingen, fysieke anomalieën of psychodynamische persoonlijkheidsstoornissen, als het aan de experts lag.

Ten tweede is de sympathie die de deskundigen opbrachten voor de minderjarigen verschillend in beide type zaken. Hoewel de leeftijdsverschillen tussen de oudste en jongste sekspartners in beide soorten zedenzaken zowel groot als vergelijkbaar waren, interpreteerden de artsen de heteroseksuele handelingen niet als bijzonder verstorend voor de betrokken minderjarige meisjes. De meisjes waren ‘uitlokkers’ en leugenaars. Ze waren ‘bedenklijk seksueel geïnformeerd’, ‘makkelijk’, ‘dom’ of ‘hysterisch’, terwijl de onbevredigende echtgenotes werden opgevoerd als verzachtende omstandigheden waaronder de handelingen waren voltrokken. Van heteroseksuele mannen, tenslotte, werd verwacht dat ze hun seksuele lusten zouden bevredigen, zo dit binnen het huwelijk niet mogelijk was, dan toch daarbuiten. Het advies van de psychiaters in dit soort zaken was meer op veranderingen in de omstandigheden dan op veranderingen in de verdachten gericht. Incest, bijvoorbeeld, werd gezien als de logische uitkomst van de erbarmelijke huwelijkse omstandigheden waaronder de verdachten leefden. Het mannelijk libido werkte als het centrale punt waar het sociale en familieleven om heen georganiseerd diende te worden.

Seksuele bevrediging was niet acceptabel wanneer mannen deze bij andere mannen zochten. Psychiaters zochten de verklaring voor dit soort gedrag vaak in een combinatie van persoonlijkheidsstoornissen en bijzondere omstandigheden. Bij ‘aangeboren’ of ‘echte’

homoseksualiteit was de oplossing gericht op veranderingen in de verdachten (psychiatrische behandeling, en in bijzondere omstandigheden chirurgisch ingrijpen). Bij gedetailleerde heteroseksuelen moesten de levensomstandigheden worden gewijzigd. Ook die wijzigingen waren op de verdachte gericht (zoals toezicht en speciale beperkingen waaronder het verbod op toetreden tot homosociale organisaties of het uitoefenen van een bepaald beroep).

Tegelijkertijd wijst dit hoofdstuk op een andere ontwikkeling tijdens de periode van onderzoek. Ondanks de mogelijkheden die de Duitse verordening met zich meebracht voor het zwaarder straffen van verdachten van homoseksuele zedenzaken, maakte de Haagse rechtbank nauwelijks gebruik van die nieuw ontstane ruimte. Zwaardere straffen werden pas na de bezettingstijd uitgedeeld.

Hoofdstuk 7. Verhalen over homoseksualiteit

In de vorige hoofdstukken werd duidelijk dat homoseksualiteit door zowel de burgergetuigen als de gezagsdragers werd begrepen als een abnormale en onwenselijke seksuele afwijking. Hoewel er over 'homoseksualiteit' verschillende verklaringen de ronde deden tussen 1911 en 1960, was de verleidingstheorie het meest ingeburgerd als verklaringsmodel voor het ontstaan van homoseksuele contacten tussen volwassenen en minderjarigen. Homoseksualiteit was een onfortuinlijke neiging die men in de adolescentie kon oplopen. Wie eenmaal was verleid, liep bovendien gerede kans zelf verleider te worden, en te blijven wanneer er niet werd ingegrepen door ofwel een juridische straf op te leggen ofwel door psychiatrische of opvoedkundige begeleiding op te starten.

In dit hoofdstuk komen de verdachten van homoseksuele zedendelicten zelf aan bod. Zij werden aangehouden en onder druk gezet om over hun (vermeende) seksuele handelingen te spreken. Zij moesten zich verantwoorden tegenover politieambtenaren, zich laten onderzoeken door getuigen-deskundigen, en terechtstaan in de rechtszaal. De vraag die in dit hoofdstuk wordt beantwoord, is of zij het ingeburgerde verleidingsverhaal over homoseksualiteit onderschreven.³⁶⁶ De bezettingstijd bracht een radicaal nieuwe mogelijkheid met zich mee voor de zelfverdediging van volwassen verdachten die seksuele omgang hadden gezocht met minderjarigen. De betrokken volwassenen konden vanaf 1940 wijzen op de medeschuldigheid van de minderjarigen. Zij konden stellen dat er van verleiding geen sprake was geweest en dat de minderjarigen zelf uit waren geweest op homoseksuele contacten. De vraag is uiteraard of de volwassen verdachten dit ook deden.

Voordat we toekomen aan de verklaringen van de verdachten uit de Haagse rechtspraak wordt in dit hoofdstuk eerst geschetst hoe er in de eerste helft van de twintigste eeuw in *vrijheid*

over homoseksualiteit werd gedacht. Werd homoseksualiteit in de publicaties uit de periode van dit onderzoek louter begrepen als afkeurenswaardig en ziekelijk *gedrag*, of was het mogelijk homoseksualiteit als identiteitsverlenende *eigenschap* te zien?

7.1. De ontknoping van een juridische fabel

In 1939 beschreef de Nederlandse jurist Benno Stokvis (1901-1977) het verleidingsverhaal over homoseksualiteit als een juridische fabel die niet de 'werkelijkheid' over homoseksualiteit representeerde, maar wel van buitengewone invloed was op de wijze waarop er over homoseksualiteit geoordeeld werd.³⁶⁷ De homoseksuelen die hij kende – diegenen die met justitie in aanraking kwamen – hielpen niet echt bij het verspreiden van het idee dat homoseksualiteit een aangeboren afwijking was:

Vele strafrechtelijke vervolgte homoseksuelen, die ik had bij te staan, gaven op, dat zij in hun jeugd zelf waren verleid, en hierdoor op het pad der inversie waren gekomen. Ik heb geleerd, zulke uitlatingen met zekere voorzichtigheid te apprecieeren: somtijds zijn zij bona fide, doch zonder belang aangezien de referent tot oordeelen niet in staat is³⁶⁸; dikwijls wordt zij ingegeven door de zucht tot zelfbehoud: de verdachte wil den rechter overtuigen, dat hij eigenlijk niet 'zoo' is, dat hij zelf een slachtoffer is, dat hij berouw heeft en zijn leven zal verbeteren.³⁶⁹

In de bijbehorende voetnoot voegde hij toe, dat dit begrijpelijk was gezien de strafverzwaring die rechtscollages toepasten wanneer bleek dat de verdachte aangeboren homoseksueel was. In dergelijke gevallen moest de maatschappij nog beter beschermd worden.³⁷⁰

Over homoseksualiteit deden verschillende, elkaar beconcurrerende, ideeën de ronde. Nu weer werd homoseksualiteit als een natuurlijke variant op de menselijke seksualiteit gezien, en dan weer als een besmettelijke – en gevaarlijke³⁷¹ – perversie. De Britse sociaal-wetenschappers Laura Doan en Chris Waters signaleerden een algemene overgang in seksuologische modellen rond de jaren twintig van de twintigste eeuw die het potentieel bevrijdende karakter van de seksuologie voor niet-heteroseksuele vormen van seksualiteit bedreigden. De seksuologische modellen over homoseksualiteit als een aangeboren inversie werden in toenemende mate vervangen door ideeën over specifieke vormen van psychoseksuele ontwikkelingen. Homoseksualiteit werd – in bijvoorbeeld het werk van Freud – gezien als een vorm van seksuele onderontwikkeling. De homoseksuele emancipatiebeweging – uit op de burgerlijke gelijkstelling van hetero- en homoseksuelen – was niet gebaat bij deze wetenschappelijke transitie:

[M]any reformers often felt better served in their work by Ellis than by Freud. For them, the congenital invert could be imagined as incurable, an object of pity against whom penal sanctions should be

removed. But the person whose homosexual condition resulted from 'arrested development' – whose status appeared to be acquired, rather than innate – was often viewed as suitable for treatment.³⁷²

In Nederland is de strijd tegen de opkomst van dit psychoseksuele verklaringsmodel goed terug te zien in de activiteiten van het NWHK. Jonkheer Jacob Anton Schorer propageerde louter 'derde-sekse-theorieën'. Homoseksuele mannen en vrouwen werden 'zo' geboren en waren een soort tussenvariant op heteroseksuele mannen en heteroseksuele vrouwen. Lichamelijk waren homoseksuele mannen 'man', maar geestelijk waren zij 'vrouw'. Dit was geen vrijblijvende theorie, maar diende algemeen te worden omarmd. Uitgaande van de premisse dat homoseksualiteit een aangeboren neiging was, was de juridische dubbele seksuele standaard niet te rechtvaardigen. Niemand mocht worden gestraft voor een aangeboren afwijking. De wetenschap bewees dat het om aangeboren neigingen ging. Een morele veroordeling van homoseksualiteit gaf daarom geen pas. Het recht moest worden geënt op derde-sekse-theorieën. Het adagium van het NWHK luidde niet voor niets: *per scientiam ad justitiam*.

Logischerwijze verzette het NWHK zich met hand en tand tegen een psychoseksuele lezing van homoseksualiteit. In 1939 kreeg Schorer hierin bijval van Stokvis. Hij verzamelde 35 autobiografische verhalen – hét genre van de klassieke seksuologie.³⁷³ De individuele verhalen in deze bundel, getiteld *De Homosexueelen* – die overigens het eerste deel uitmaakte van Stokvis' serie *Menschenleed, een reeks van autobiographieën*, – werden voorgeselecteerd door Jacob Anton Schorer.³⁷⁴ Schorers invloed voorkwam overigens niet dat de dominante verleidingstheorie doorsijpelde in de verzameling levensverhalen.³⁷⁵ Toch stelden verschillende biografen dat homoseksualiteit een natuurlijke variëteit was op het menselijke geslachtsleven.³⁷⁶ De dertiende biograaf – een homoseksuele man – schreef bijvoorbeeld:

Dat mijn homosexualiteit aangeboren is blijkt wel duidelijk uit het feit, dat ik als kind met poppen speelde, bij voorkeur meisjesachtige spelletjes deed, van ruwere jongensspelen en sport niets moest hebben, en al heel jong fantasieën en dagdromen had, waarbij naakte jongens een rol speelden, echter nooit meisjes.³⁷⁷

De 21^e biograaf stelde:

De natuur manifesteert zich nu eenmaal in verschillende vormen en alles maakt deel uit van 'de Schepping'! Daarom wordt het tijd, dat er een einde komt aan de verkeerde beoordeling van de homosexueelen door de massa, daar de homosexueel nu eenmaal een regelmatig verschijnende ($\pm 3\%$) variatievorm in de natuur is, en dus evenveel recht heeft om te leven als de heterosexueel.³⁷⁸

In het voorwoord op deze bundel beklagde de jurist Benno Stokvis (1901-1977) zich over de eenzijdigheid in de verklaringen van verdachten van homoseksuele zedendelicten gedurende de rechtsprocessen.³⁷⁹ Het doel van het publiceren van de bundel was tegenwicht te bieden aan de juridische fictie over homoseksualiteit. Degenen die wegens homoseksuele ontucht met

minderjarigen vervolgd werden, deden – in Stokvis' visie – te weinig om het dominante verleidingsverhaal over de genese van homoseksualiteit te ondergraven. Stokvis achtte de homoseksuelen die hij kende in veel gevallen volkomen schuldeloos in hun afwijken van de seksuele norm. Het kwaad zat niet in de 'echte' homoseksualiteit, maar in de pseudo-homoseksualiteit. Naast heteroseksualiteit, was in zijn beleving alleen ware homoseksualiteit acceptabel:

Natuurlijk, er bestaan roué's, wier geslachtelijke actie zich tot beide sexen richt, en die, indien zij dat wenschten, normaal 'als ieder behoorlijk mensch' zouden kunnen leven: het zijn de pseudo-homosexueelen, zij die door perversiteit, door schroom voor de vrouw³⁸⁰, door angst voor geslachtsziekten of bevruchting, in elk geval buiten wezenlijke noodzaak, zich overgeven aan tegennatuurlijke handelingen. Het is de verworven, 'onechte' ('pseudo') homoseksualiteit, een fundamentele tegenstelling met de aangeboren, 'echte', waarvan uitsluitend hier de rede is.³⁸¹

Hoewel de wetenschap nog niet had vastgesteld hoe de aantallen echte en de pseudo-homoseksuelen zich tot elkaar verhielden, meende Stokvis dat de overgrote meerderheid 'zo' geboren was. Het optimistische vooruitgangsadagium van het NWHK 'door wetenschap tot rechtvaardigheid' werkte volgens Stokvis niet in de rechtspraktijk. Sterker nog, de derde-sekse-theorie leidde in zijn beleving juist tot een grotere onrechtvaardigheid. Verdachten van homoseksuele zedendelicten die bekenden 'zo' te zijn, werden zwaarder gestraft.

Het seksuele taboe als een literaire muilkorf

Zoals Stokvis bepaalde topoi signaleerde in de rechtspraktijk, zo zijn er ook dwingende conventies te herleiden uit de literatuur over homoseksualiteit uit de vroege twintigste eeuw. Hieronder zal duidelijk worden dat ook Stokvis niet aan dit soort conventies wist te ontkomen. Hoewel wetenschappers sinds de opkomst van de menswetenschappen in de negentiende eeuw gewoon waren over deviant en misdadig gedrag te schrijven, bleek het schrijven over een thema als homoseksualiteit gepaard te moeten gaan met uitvoerige inleidingen over de noodzaak een dergelijk 'abject' thema te bespreken. Hoewel Benno Stokvis in 1934 wilde breken met deze opvallende gang van zaken, kwam hij daarop in 1939 terug. In de inleiding op zijn brochure *Homoseksualiteit en strafrecht* uit 1934 pakte hij het thema op een provocatieve wijze op. Hij maakte de omzichtigheid waarmee de meeste auteurs het thema inleidden belachelijk. Hij haalde een Duitse jurist aan die het onderwerp anno 1821 te 'schmutzig' vond om te behandelen. Ook de bekende Franse medicus Tardieu (1818-1879) wenste zich te distantiëren van het thema: 'En zelfs ook latere auteurs achten het noodig aan de bespreking der homoseksualiteit een woord van verontschuldiging te doen voorafgaan.'³⁸² Met een verwijzing

naar de Amsterdamse theoloog en hoogleraar H.Y. Groenewegen die in 1923 over 'het donkere vraagstuk' van homoseksualiteit schreef, stelde Stokvis: 'Nog heden is het enkele wijzen naar het vraagstuk in staat een mensch in opspraak te brengen.'³⁸³

Nauwelijks vijf jaar later distantieerde Stokvis zich uitvoeriger en explicieter van het thema homoseksualiteit dan zijn voorgangers. In 1939 was de tijd eraan om een bundel met homoseksuele levensschetsen te vergezellen van een expliciete legitimering: 'Ik ben niet homosexueel. Mijn geschriften op het gebied der sexuele inversie beoogen mitsdien niet de bevordering van subjectieve belangen.'³⁸⁴ Hij wilde geen propaganda maken voor zedelijke excessen. Geenszins verdedigde hij de praktijken waardoor sommige wereldsteden zich de naam 'nieuw Sodom' verwierven. Net voordat Stokvis met zijn publicatie tot meer begrip voor homoseksuelen wilde oproepen, had zich eind 1938, begin 1939 het grote homoseksuele zedenschandaal in Nederlands-Indië ontvouwd:

En wanneer degenen, die in de koloniale gewesten van een staat den inboorlingen een voorbeeld behoorden te geven van hetgeen wij Europeanen verstaan onder 'goede zeden', 'orde', en 'moraliteit', hun eersten plicht als kolonisten uit het oog verliezen, dan keur ik dat af, en zie ik daarin niet slechts 'een aanranding van het gezag', doch bovendien een groot, een ernstig zedelijk gevaar.³⁸⁵

Zijn uitgave moest bijdragen tot een scheiding van kaf en koren. Een minderheid was 'verdorven sujetten', de meeste homoseksuelen waren 'volkomen schuldelloze, want van nature aldus gearde ongelukkigen'. Door bovendien zijn beoogde lezerspubliek te specificeren – artsen, psychologen, geestelijken, gerechtsambtenaren, advocaten en politiemannen – distantieerde hij zich van het 'populaire prikkelwerk'.³⁸⁶ Daarmee onderstreepte hij dat hij met de uitgave van de bundel 'niet belust [was] op ongezonde sensatie'. Niet alleen omschreef hij zijn lezerspubliek, hij identificeerde zich er ook mee:

In werkelijkheid vormen de homosexueelen voor ons een afgesloten onbekende wereld.– En mogen wij ons het realiseeren: zij staan verder van ons wezen dan onze hond, dan ons paard, waarmede op sommige oogenblikken zich ons ik verbindt in wederzijdsch begrijpend aanvoelen, in wederzijdsche genegenheid.³⁸⁷

Door zich persoonlijk van het thema homoseksualiteit te distantiëren en het belang van het bespreken van dit thema te legitimeren, maakte hij impliciet een onderscheid naar wie wat met welke autoriteit kon zeggen. homoseksuelen zelf waren subjectief betrokken en konden derhalve niet deskundig zijn.

Dit distantiëren was vanaf de vroege twintigste eeuw zo gebruikelijk en het effect dat ervan uitging zo dwingend dat iemand als Albert Jan Luikinga, één van de latere redacteurs van het homoseksuele tijdschrift *Vriendschap*, zijn boek *Homosexualiteit* in 1927 liet inleiden door de Amsterdamse hoogleraar W.A. Bongers, een criminoloog en socioloog.³⁸⁸ Hij bracht het uit onder zijn pseudoniem Commutator. Op de kaft van zijn omvangrijke werk werd bovendien vermeld

dat de arts A. Kropveld Jr de medische gedeelten in het boek had goedgekeurd.³⁸⁹ Luikinga, alias Commutator, legitimeerde niet alleen dat hij over *homoseksualiteit* schreef, maar ook dat *hij*, als leek, over homoseksualiteit publiceerde:

Misschien is men verwonderd, dat aan dit onderwerp een leek, als schrijver dezes, een boek wijdt. Waarschijnlijk zijn niet weinigen van oordeel, dat zoodanig onderwerp alleen kan worden behandeld door een deskundige, bij voorbeeld een medikus, tevens voldoende onderlegd in psychologie, psychiatrie (leer van zenuw- en ziels-ziekten), biologie en andere wetenschappen, en die veel en velerlei homosexeelen grondig heeft leeren kennen.³⁹⁰

Schrijven, èn publiceren, over homoseksualiteit ging er bedachtzaam aan toe. Deskundigen riskeerden het als homoseksuelen te worden weggezet, met alle gevolgen van dien.³⁹¹ ‘Gevoelsgenoten’ liepen het risico te worden beticht van propaganda en activisme.³⁹² Wanneer ‘gevoelsgenoten’ niet konden schrijven over homoseksualiteit zonder hun werk door deskundigen te laten inleiden en goedkeuren, welke waarde had het spreken van verdachten van strafbare homoseksuele contacten in het rechtsproces dan?

7.2. Naar de mond praten

Zoals ‘gevoelsgenoten’ hun werk lieten inleiden door deskundigen, zo respecteerden de verdachten van homoseksuele zedendelicten het eindoordeel van getuigen-deskundigen in de rechtspraktijk. Het grote verschil tussen de literatuur en de rechtszaal was dat er in de publicaties over homoseksualiteit kon worden geschreven als een natuurlijke variatie op het menselijke geslachtsleven, terwijl homoseksualiteit in de rechtspraktijk door de bank genomen werd gezien als een onwenselijke aandoening of abnormaal seksueel gedrag.

De analyses van de forensische psychiaters boezemden ontzag in. Voor het grootste gedeelte van de onderzoeksperiode gold dat de verdachten nauwelijks in verzet kwamen tegen de psychiatrische evaluaties. Zelfs al voelde men zich *niet* homoseksueel, als de psychiater tot het oordeel kwam dat men dat wel was, dan werd die conclusie gelaten aanvaard. Sterker nog, er werden door sommige verdachten stevige conclusies aan verbonden. Illustratief is het relaas van een docent die in november 1950 werd vervolgd voor gelijkgeslachtelijke omgang met een leerling. Hij was bereid zich te laten castreren ‘indien Dr v. Laer [de betrokken getuige-deskundige, AT] tot de conclusie mocht komen dat verdachte inderdaad homo-sexueel is’.³⁹³ In de rechtspraktijk werkte ‘homoseksualiteit’ niet als een identiteit of geaardheid, maar als een aandoening die door een deskundige kon worden vastgesteld. Dat diagnosticeren kon verreikende consequenties hebben in een tijd waarin castratie als medische therapie werd begrepen.³⁹⁴

Of dit begrip van homoseksualiteit – als vaststelbare aandoening – ook *geïnternaliseerd* werd door de verdachten is zeer de vraag. Waar het castratieadvies betrof, moet het vertrouwen in het heilzame advies van een deskundige met een korreltje zout genomen worden. Het verzamelde materiaal uit de Haagse archieven wijst uit dat het niet zozeer om een geloof in genezing, als wel om een geloof in invrijheidsstelling moet zijn gegaan. In meerdere gevallen is tussen de regels door te lezen dat verdachten meenden dat zij op vrije voeten zouden worden gesteld wanneer zij zich aan chirurgisch ingrijpen zouden onderwerpen. Dit idee moeten zij hebben opgedaan in gesprek met de deskundigen.³⁹⁵ Veelzeggend is het voorbeeld van de zaak die tegen de 53-jarige horlogemaker Ronald Kuiper werd gevoerd.³⁹⁶ Hij werd onderzocht door de Leidse hoogleraar Dr Carp. Hoewel Dr Carp in zowel theorie als beleid uiterste voorzichtigheid predikte waar het op castratie aankwam, zijn er aanwijzingen dat hij in zijn psychiatrische praktijk herhaaldelijk tot dit middel overging.³⁹⁷ Relevant is daarbij dat Carp in het Haagse arrondissement als een gezaghebbende figuur werd gezien. In het vorige hoofdstuk kwam naar voren dat hij door het openbaar ministerie werd ingeschakeld als de *first opinion* van een door de onderzoeksrechter aangestelde getuige-deskundige niet beviel. Hier gaat het om Dr Carps besluit dat ‘operatief ingrijpen’ uitkomst zou bieden in Kuipers geval en Kuipers daaropvolgende correspondentie aan de Haagse officier van justitie.³⁹⁸

Op het moment van schrijven verbleef Kuiper in het Huis van Bewaring, omdat hij – in overeenstemming met het advies van Dr Carp – tot een combinatie van gevangenisstraf en TBR veroordeeld was. Op 6 september 1946 schreef hij de officier om opheldering te verkrijgen. Uit een brief van Carp over zijn ‘operatief ingrijpen’ kon hij niet opmaken of er al om toestemming voor deze ingreep was gevraagd. Voor de zekerheid verzocht hij daarom zelf om toestemming. Het liefst wilde hij de operatie zo spoedig mogelijk achter de rug hebben: ‘Mijn besluit staat vast, echter ben ik bang, dat bij uitstel, mijn besluit zou gaan wankelen, wat ik gaarne zou willen vóórkomen, èn voor mezelf èn voor de gemeenschap.’³⁹⁹

Theo van der Meer vermeldde in zijn onderzoek naar de castratie van zedendelinquenten dat het voor het uitvoeren van een castratie van eminent belang was dat de betrokkene ‘overtuigend’ en ‘vrijwillig’ om dergelijk ingrijpen vroeg.⁴⁰⁰ Geplaatst tegenover een langdurige gevangenisstraf of een terbeschikkingstelling voor onbepaalde duur, werd de term ‘vrijwillig’ uiteraard een relatief begrip.

Op zijn twijfelachtige brief van 6 september kreeg Kuiper vermoedelijk geen bevredigend antwoord van de officier. Op 14 oktober 1946 herhaalde hij zijn verzoek namelijk:

In opdracht van de Rechtbank heeft Prof. Carp een rapport over mij opgesteld. Hij vroeg mij daarbij of ik niet zou kunnen overgaan tot een operatief ingrijpen. Ook de Rechter-Commissaris heeft mij zulks gevraagd. Na enige tijd van nadenken ben (sic) ik besloten, dat ik, in het belang van de gemeenschap en van mezelf er toe moet overgaan.⁴⁰¹

Of deze brief een bevredigend resultaat heeft opgeleverd, is uit het dossier niet af te leiden. Wat mogelijk op bezwaren stuitte, is dat de veroordeelde aangaf dat hij verwachtte dat zijn castratie tot ontslag uit TBR zou leiden:

Daar bovenstaand geval [de operatie, AT] de éénnige oorzaak is voor de terbeschikkingstelling, verzoek ik Uwe Excellentie eerbiedig om toestemming, dat de operatie zo spoedig mogelijk kan plaats hebben en dat, na behandeling de ter beschikkingstelling kan komen te vervallen, en ik na het eindigen van de straf tijd op 23 Nov. a.s. in vrijheid mag worden gesteld.⁴⁰²

Het is waarschijnlijk dat Kuiper is voorgehouden dat zijn castratie ook zijn invrijheidstelling zou betekenen. Tot een spoedig ontslag uit TBR heeft zijn correspondentie in elk geval niet geleid. Pas op 22 december 1948 deelde de Minister van Justitie aan zijn officier van de Haagse arrondissementsrechtbank mede dat Kuipers TBR beëindigd was.⁴⁰³

Overigens was een dergelijk lot niet alleen aan verdachten van homoseksuele delicten voorbehouden. Zo nam de 38-jarige timmerman Fred Clarijsse in het begin van 1944 met verwondering kennis van de vordering tot verlenging van zijn TBR van de officier van justitie. Hij was op basis van artikel 247 Sr vervolgd voor ontucht met meisjes beneden de leeftijd van zestien jaar. Tijdens zijn TBR had hij zich op 26 november 1942 in Utrecht laten 'opereren'. Bij zijn weten zou dat het einde van zijn terbeschikkingstelling betekenen:

[E]en man heeft mij in Avereest medegedeeld, zoo ook heeft de chirurg, ik meen genaamd De Wouters, mij vòòr de operatie gezegd, dat na een plaats gehad hebbende operatie de termijn van mijn terbeschikking stelling van de regeering, wel niet verlengd zou worden. Op dit gezegde heb ik mij aan de operatie onderworpen.⁴⁰⁴

Hij kwam bedrogen uit: zijn TBR zou met nog een jaar worden verlengd.

De zucht tot zelfbehoud

Dat de verklaringen van de verdachten van homoseksuele zedendelicten werden gekleurd door hun 'zucht tot zelfbehoud', zoals Stokvis het formuleerde, blijkt ook op andere manieren uit de bronnen. De vervolging van zedendelicten stond of viel in de meeste gevallen met een bekentenis van de verdachte. In het meeste prille stadium van een rechtsproces probeerden de meeste verdachten er zo goed mogelijk af te komen. Allereerst hadden de verdachten louter met politieambtenaren te maken. Uit het archiefmateriaal komt naar voren dat als de verdachten de ten laste gelegde feiten al ontkenden, zij dit veelal tegenover de politie – zeker bij het eerste verhoor – deden.⁴⁰⁵

Mogelijk was de bezettingstijd in dit opzicht een bijzondere tijd. Er werden immers in de strafdossiers over homoseksuele zedenzaken uit de bezettingstijd geen rapportages van

getuigen-deskundigen gevonden. Wellicht was het gemakkelijker om in die jaren het ontkennen vol te houden. Wanneer politieagenten een verdachte aan een nader verhoor onderwierpen, bekenden zij de ten laste gelegde feiten vaak alsnog.

Uiteraard was de ene bekentenis de andere niet. Uit het materiaal is te herleiden welke verhalen er gemiddeld door de verdachten werden afgedraaid. Daarop kom ik hieronder terug. Hier gaat het er om vast te stellen dat de verklaringen van de verdachten enigszins gekunsteld konden zijn. Handig omgaan met de politie bleek een 'sociale praktijk' te zijn. Ofwel leerde men van eigen of andermans fouten, of men keek een handige opstelling af van vrienden. Zo had Johan Leverkens, die in 1948 op 67-jarige leeftijd werd vervolgd voor een homoseksueel delict, nog altijd spijt dat hij zijn daden in 1904 en 1905 had bekend. Er was niet de minste aanwijzing tegen hem geweest, zoals hij openhartig vertelde aan de getuige-deskundige die in 1948 op last van de rechter-commissaris een onderzoek naar hem instelde.⁴⁰⁶

Omgaan met de politie was zelfs voer voor correspondenties tussen 'gevoelsgenoten'. Dat was enigszins onhandig als de politie de hand wist te leggen op een dergelijke briefwisseling, zoals in het geval van Leo Schoemacher in 1938:

Hij deelt mede dat het op het moment van schrijven van dezen brief heel anders was als (sic) toen hij eenige maanden geleden 'in een minder aangename geschiedenis' werd betrokken (alleen mijn naam had mèn (sic) genoemd). Het minder goede voorbeeld van jou in den tijd voor oogen houdend heb ik het er prachtig afgebracht. Zoo prachtig dat de inspecteur mij zijn excuus aanbood voor de veroorzaakte last.⁴⁰⁷

Dat verdedigingsstrategieën tot op zekere hoogte – in overleg met burgergetuigen – georchestreerd konden worden, blijkt ook uit het plan van de 23-jarige docent om zijn minderjarige leerling te laten liegen. De docent was van plan 'gedoseerd' te bekennen. Bepaalde handelingen wilde hij wel toegeven, maar andere absoluut niet. Hij trachtte zijn leerling over te halen om hem daarin te steunen:

Beste [Job],
Alles misgelopen: Mevrouw [Hendriks] vond en las kopie van m'n laatste brief aan jou. Dit besprak ze met [Nelis]; hij met mevr. [Thielens] en dhr. [Jonck].
Toch is alles (voor mij) nog niet verloren, als ik maar op jou rekenen kan. Doe het volgende:
1. Verbrand onmiddellijk alle brieven, die je van mij gehad hebt, ook deze.
[Groot uitroepteken, AT] 2. De laatste brief, waarvan het klad door mevr. H. gevonden is, heb ik nooit in 't net geschreven en jij hebt die nooit gekregen.
[Groot uitroepteken, AT] 3. Het lichamelijke contact dat wij gehad hebben is nooit anders geweest dan: hand om elkaars schouders. Ik gaf jou wel eens een zoen op je voorhoofd en jij mij wel eens op m'n wang.

Dit is óók Donderdag j.l. het geval geweest.
Help me, door dit zó - eventueel! - vol te houden,
dan komt alles goed, zeg je iets anders, dan
ga ik achter slot en grendel.
Het is ernst.
Tot morgen, beste kerel!
[Jaak]
Vernietig deze brief en ook de vorige (als je dat nog niet deed!!)
onmiddellijk!
[Thomas] weet van niets!⁴⁰⁸

In deze drievoudige opdracht maakte docent Wevers een duidelijk onderscheid tussen de zaken waarvoor hij wel en niet terecht wilde staan. Wevers werd op 22 september 1950 om half twee 's middags aangehouden in zijn woning. Rond de klok van drie werd hij door de hoofdinspecteur en chef van de zedenpolitie, C.G. Aafjes, in verzekering gesteld. Tijdens het politieverhoor ontkende hij de seksuele ontucht met zijn leerling niet. Wel droeg hij allerhande omstandigheden aan waaruit zou blijken dat zijn leerling op vrijwillige basis seksuele omgang met hem zocht. De getuigenverklaringen van Job Schrijver, de zeventienjarige leerling in kwestie, ondersteunden de verdedigingsstrategie van zijn docent in geen enkel opzicht. Terwijl de officier een forse celstraf van 30 maanden en ontzetting uit zijn beroep gedurende zes jaar eiste, besliste het Haagse rechtscollege tot een celstraf van anderhalf jaar.⁴⁰⁹

Seksualiteit als stollingsproces

Als de verdachten eenmaal hadden toegegeven de ten laste gelegde feiten te hebben begaan, dan was het zaak zichzelf als zo 'normaal' mogelijk te presenteren. Toegeven homoseksueel *te zijn* was er tot in de late jaren veertig nauwelijks bij. Het presenteren van het zelf als 'normaal' viel daarom samen met het zichzelf zo heteroseksueel mogelijk voor te stellen.

In grote lijnen gebeurde dat op twee manieren. Enerzijds waren er verdachten die toegaven de handelingen te hebben gepleegd, maar die ontkenden dat er een 'homoseksuele intentie' aan ten grondslag had gelegen. De verdachten waren niet uit geweest op de bevrediging van seksuele lusten. De handelingen waren voltrokken uit 'speelschheid' of kwamen neer op een uit de hand gelopen stoeipartij. In november 1936 verklaarde de 36-jarige basketbakker Pim Rieffel: 'Ik heb deze handelingen [het betasten van knechten, AT] niet gepleegd om daarin bevrediging te vinden. Ik had geen behoefte deze handelingen te plegen, ik deed dat louter uit speelschheid.'⁴¹⁰ 'Het is ineens een opwelling zoo bij het stoeien met jongens; ik heb dat graag en ik bedoel daar niets kwaads bij', verklaarde de 60-jarige keukenknecht Ab Cleermaker in 1947.⁴¹¹ 'Ik stoeide wel eens met de jongens in mijn woning. Dat doet haast iedere jongen van die leeftijd', stelde de 23-jarige padvindersleider Dirk Koopman in 1948.⁴¹² 'Ik heb (...) wel eens

met hem gestoeid. (...) Waarom en met welk doel ik dat gedaan heb, weet ik niet. Ik weet wel, dat ik geen opwelling van geslachtsdrift had,' stelde 30-jarige chef technische dienst Joseph Koenen in 1950.⁴¹³ Hoewel er strikt genomen 'gelijkgeslachtelijke ontucht' was gepleegd met minderjarige mannen, was deze – in de optiek van de verdachten – nauwelijks als homoseksueel te kwalificeren. De verdachten vertelden geen verhaal over homoseksualiteit: ze ontkenden simpelweg met enige homoseksuele neiging behept te zijn.

Daarnaast waren er bekentenissen waarbij de verdachten een 'theorie' over homoseksualiteit nodig hadden voor een verklaring van de begane gelijkgeslachtelijke omgang. In die gevallen hadden de verdachten ook de homoseksuele intentie achter hun handelingen bekend. Deze verhalen waren veelal variaties op de 'Draculathese', de ingeburgerde gedachte dat wie verleid was, verleider werd. Door te verwijzen naar eerdere of huidige intieme relaties met vrouwen – die strikt genomen niet ter zake deden – trachtten de verdachten zichzelf zo heteroseksueel mogelijk te presenteren. Zij onderschreven een heteroseksueel 'strevingsleven' als de enige acceptabele norm en vertelden dat zij leden aan onverklaarbare opwellingen van homoseksuele geslachtsdrift die hun 'normale' manier van doen 'infecteerden' of onderbraken. De homoseksuele neigingen werden dan veelal als een vergankelijk stadium gepresenteerd en niet als een vaste identiteit.

Sommige verdachten vertelden dat zij zelf waren verleid in hun vroege jeugd of adolescentie. Daaraan zouden zij homoseksuele neigingen hebben overgehouden. Naarmate de tijd vorderde, stonden zij in toenemende mate open voor homoseksuele contacten en was het homoseksuele gedrag ingesleten, totdat zij uiteindelijk zelf homoseksuele verleiders waren geworden. Zij hadden de gewoonte verworven en waren niet 'zo' geboren. Het lijkt er op dat de verdachten wilden onderstrepen dat hun gedrag niet onomkeerbaar was.

Dit soort bekentenissen moet worden gezien als een soort 'stollingsverhaal'. Hoewel de verdachten volstrekt 'normaal' waren, was hun seksuele gedrag in meerdere of mindere mate beïnvloed door homoseksuele neigingen. Afhankelijk van de mate van 'infectie' met dit soort opwellingen, waren de neigingen met simpele of wat ingewikkelder methoden te verhelpen. In sommige gevallen kon worden volstaan met bidden onder begeleiding van een religieuze voorganger.⁴¹⁴ In andere gevallen besloten verdachten dat ze zichzelf onder toezicht zouden plaatsen van een medicus. Uiteraard beloofden de meeste verdachten zich aan dit soort bijzondere voorwaarden te onderwerpen in ruil voor seponering.

Andere verklaringen voor het plegen van strafbare homoseksuele handelingen werden – niet in de prille jeugd maar – in de gevorderde leeftijd gevonden. De homoseksuele verschijnselen werden dan omschreven als een ouderdomsverschijnsel. 'Ik ben gehuwd en heb tien kinderen. Ik ben niet homo-sexueel. Ik heb echter gemerkt, dat ik reeds zeer geruimen tijd mij aangetrokken voel tot jongens. Ik vecht tegen die neiging en naarmate ik ouder word, is die drang in mij

sterker geworden’, verklaarde het 55-jarige gemeenteraadslid Quantijn Nuyten. Hij werd in oktober 1933 vervolgd voor het plegen van ontucht met een minderjarige man op een Haagse waterplaats. Een dergelijke lezing van het verschijnsel ‘homoseksualiteit’ werd ook in de psychiatrie wel ondersteund, gediagnosticeerd als ‘dementia praecox’ – een term die rond het *fin de siècle* door de Duitse psychiater Emil Kraepelin werd geïntroduceerd. Het omgekeerde kwam overigens ook voor. ‘Homosexuele neigingen heb ik in verband met mijn leeftijd niet meer. Zoo nu en dan krijg ik hier wel bezoek van familieleden van mijn (sic) en ook wel eens een vriend of kennis van mij die nog ouder is dan ik,’ verklaarde een 68-jarige bekende van de Haagse politie.⁴¹⁵ Hij werd verdacht van het ontvangen van minderjarige mannen in zijn huurhuis. In plaats van door ouderdom onbedwingbare gelijkgeslachtelijke neigingen te hebben opgelopen (de dementia praecox) waren ze bij deze verdachte juist verdwenen. Wat bovendien opvalt is dat de verdachte homoseksuele ontucht op één lijn stelde met het verleiden van minderjarige mannen. Hij onderstreepte niet voor niets dat zijn vrienden ouder waren dan hij zelf was. Dat moest bewijzen dat er van onoorbare handelingen geen sprake kon zijn geweest.

Eén verhaallijn was opvallend afwezig in de verklaringen van de verdachten in zowel de vooroorlogse, naoorlogse als de bezettingstijd. Slechts in weinig gevallen wezen de verdachten met een beschuldigende vinger naar de betrokken minderjarigen. Juist de bezettingstijd had met de invoering van de Duitse verordening de mogelijkheid vergroot om de schuld op succesvolle wijze af te schuiven of te delen. De minderjarigen waren tussen 1940 en 1945 immers ook zelf als verdachte van homoseksuele zedendelicten te vervolgen. Zeker gezien de Duitse praktijk waarin *Strichjungen* en chantage werden vervolgd, hadden volwassen verdachten op de actieve rol van de minderjarige betrokkenen kunnen wijzen. Toch kwam het beschuldigen van minderjarigen nauwelijks voor. Soms was het zelfs zo dat de reclasseringsambtenaar van een recidivist een verzachtende omstandigheid zag in het bedenkelijke karakter van de betrokken minderjarige, terwijl de verdachte zelf de schuld volledig op zich nam. Dat gebeurde in de zaak tegen de 53-jarige doopsgezinde boekhouder Wernard Raaijmakers. Zijn reclasseringsambtenaar incrimineerde de minderjarige Leo Jochems, ‘een doortrapt ventje naar het mij voorkomt’, omdat hij de homoseksuele verlangens opnieuw had wakker geroepen in zijn cliënt.⁴¹⁶ Tot op dat moment had zijn cliënt zijn uiterste best gedaan om van zijn neigingen af te komen en was zelfs – kennelijk een aanbeveling – een aantal keren met een prostituee meegegaan.⁴¹⁷ Overigens werd het verhaal van deze reclasseringsambtenaar ondersteund door een andere verdachte die wegens homoseksuele ontucht met dezelfde minderjarige werd vervolgd. De eerder genoemde Quantijn Nuyten verklaarde over Jochems:

[Leo Jochems], gedroeg zich als een vrouw. Hij viel mij om den hals en kuste mij zoodanig, als ik van een vrouw nooit heb meegemaakt. Ik kreeg den indruk, dat die jongen slecht is en op dat gebied geroutineerd is.⁴¹⁸

Het gebrek aan beschuldigende vingers aan het adres van de minderjarigen is geheel in lijn met de wijze waarop Minister Regout homoseksualiteit inkaderde. Het mysterie van de afwezige schandknaap werd in de rechtspraak ook door de verdachten niet ontzenuwd.

7.3. Een naoorlogse omslag in verdedigingsverhalen

‘Ik wil graag met mijn advocaat overleggen of het gewenst is een tegen deskundige te raadplegen,’ verklaarde een 37-jarige verdachte tijdens het gerechtelijk vooronderzoek in oktober 1948.⁴¹⁹ Dr Van Laer had hem gekwalificeerd als ‘een homosexueel en een gevaar voor kinderen’.⁴²⁰ Zelf omschreef de verdachte Paul Hagen zich als biseksueel. Ook tegen de officier van justitie kwam Hagen in het verweer. Deze wilde hem uit vrees voor herhaling van het overtreden van artikel 248bis Sr in voorlopige hechtenis plaatsen. Hagen vocht zijn voorlopige hechtenis succesvol aan. Zijn raadsman wees op het tekort aan bewijzen voor Hagens schuld. Het Haagse Gerechtshof dat over dit hoger beroep tegen de voorlopige hechtenis beschikte, stelde Hagen in het gelijk. De verdachte diende onmiddellijk in vrijheid te worden gesteld.⁴²¹

Vanaf de late jaren veertig ontstond onder verdachten een nieuw soort verklaring voor hun gedrag. De psychiatrie had niet meer per se het laatste woord. Er werd een begin gemaakt met verzet tegen een al te overdonderend proces tegen hen. Behalve verzet tegen de autoriteiten, werd er ook een nieuw geluid vertolkt in de rechtszaal. Waar homoseksualiteit al sinds de vroegmoderne tijd kon worden begrepen als een ‘natuurlijke’ variant, werd homoseksualiteit tot ver in de jaren veertig in de Haagse rechtszaal vooral besproken als aangeleerd onwenselijk gedrag.⁴²² Tegen het einde van de jaren veertig kwam daarin verandering. Een aantal verdachten legde verklaringen af waarmee homoseksualiteit ‘genaturaliseerd’ werd. Daardoor ontstond onder verdachten een kritische houding tegenover de analyses van de getuigen-deskundigen, maar niet altijd een kritische houding op de juridische consequenties van artikel 248bis Sr. Hoewel zij in opstand kwamen tegen de manier waarop deskundigen ‘homoseksualiteit’ begrepen, was er weinig verzet tegen het idee dat zij een straf moesten ondergaan. Gelaten aanvaardden zij de straffen die werden opgelegd wegens het overtreden van 248bis Sr.

De 67-jarige Jan Leverkens vond het in 1948 nogal voorspelbaar dat hij aan een justitieel onderzoek onderworpen werd:

De politie maakt het, aldus onderzochte, sinds de bevrijding de homo-sexueelen erg moeilijk: je kan niet op straat lopen met een zelfde jongen of na enige malen houden ze je in de gaten.⁴²³

Zowel tegenover het *Leger des Heils* als tegenover de getuige-deskundige ‘bekende’ hij homoseksueel te zijn en deed dat met een zekere trots. Tegen dokter Beverkens zette hij uiteen op wat voor type mannen hij viel, dat hij meestal de actieve partij was – ook al was dat van tevoren nooit precies in te schatten, – dat hij een graag geziene gast was op adellijke rendez-vousgelegenheden en dat hij er bovendien trots op was dat hij nog nooit ‘een vrouwelijkheid’ gezien had. Hij vond de beschuldigingen van een meisje dat hij haar onzedelijk zou hebben betast dan ook ronduit belachelijk.⁴²⁴ Hoe ‘out’ hij zich ook uitte naar de autoriteiten toe, ‘thuis’ wisten ze van niets. Hij gaf zijn adres nooit aan zijn vrienden:

In het huis, waar hij woont, weet men niet, dat onderzochte homo-sexueel is, hij heeft nooit jongens mee naar zijn kamer genomen, men meent daar, dat hij gedetineerd is wegens het zwendelen met zijn tabakkaart.⁴²⁵

Leverkens reageerde verontwaardigd op een aantal van Beverkens vragen – of hij wel eens gechanteerd was of gechanteerd had en of hij wel eens geld had gekregen in ruil voor seksuele handelingen. Maar hij vergaf de arts zijn vragen omdat ‘niet-homoseksuelen’ nu eenmaal niet het minste begrip hadden van de vriendschap die onder homoseksuelen bestond. Leverkens claimde met andere woorden dat buitenstaanders geen inzicht konden hebben in de wereld van homoseksuelen.⁴²⁶ De verdachte was zich terdege bewust van de juridische strafbaarheid van zijn homoseksuele handelen, maar hij achtte de strafwet onjuist: ‘en het moreel ten volle verantwoord de strafwet te overtreden’.⁴²⁷ Hoewel Benno Stokvis zo’n opstelling zeker gewaardeerd had, leverde het Leverkens een TBR-advies op. In mei 1948 werd hij tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld, met aftrek van de preventieve hechtenis. Twee maanden later, in juli 1948, werd hij opnieuw aangehouden. De Haagse agent Willem Plas werd op 31 juli 1948 om kwart over negen ‘s avonds door een dertienjarige jongen benaderd. De jongen vertelde dat Leverkens zijn ‘pielemuisje’, zoals de jongen zijn geslachtsdeel noemde, had vastgepakt. Leverkens ontkende de jongen te hebben betast. Hoewel hij ook tijdens het tweede politieverhoor, dat door de waarnemend chef van de zedenpolitie inspectrice Van Deth afgenomen werd, bleef ontkennen, omschreef hij zichzelf wel als een ‘gevaar’ voor jongens rondom hun vijftiende levensjaar.⁴²⁸ Hij was gedoemd zijn leven lang te balanceren tussen vrijheid en gevangenschap:

Ik ben nu eenmaal homoseksueel en daar kan ik niets aan doen. Ik zoek steeds contact met jongens van ± 15 á 16 jaar. Met oudere jongens wil ik niets te maken hebben. Daar walg ik van. Ik weet, dat ik mijn hele leven met mijn ene been in de gevangenis sta, maar daar kan ik niets aan doen. Ze hadden mij kort na mijn geboorte moeten verzuipen, dat was veel beter geweest. Ik pleeg reeds van mijn dertiende jaar ontucht met andere jongens en indien ik op straat tussen verzamelde mensen in sta, kan ik niet nalaten om te trachten in aanraking te komen met jongens van genoemde leeftijd.⁴²⁹

Leverkens was een uitzonderlijk geval. Ondanks herhaalde verhoren door de Haagse zedenpolitie en de ondervraging door de rechter-commissaris tijdens het gerechtelijke vooronderzoek bleef Leverkens ontkennen dat hij de dertienjarige jongen over zijn kleding heen onzedelijk had betast. Toch tekende hij op 16 november 1948 de acte waarin hij afstand deed van zijn recht op een hoger beroep.⁴³⁰ Hoewel hij in zekere zin de wet bekritiseerde, accepteerde hij tegelijkertijd de juridische consequenties van zijn 'aard'.

Er waren gevallen waarbij de aanval ook geopend werd op de juridische en maatschappelijke normen omtrent homoseksuele seksualiteit. Deze verklaringen stonden haaks op het verleidingsdiscours. Het was een zelfbewust soort van praten over de gepleegde 'ontucht', waarbij homoseksualiteit op gelijke voet werd gesteld met heteroseksualiteit. In mei 1947 tartte de 44-jarige kantoorbediende Adriaan van Egeraat het voorstellingsvermogen van de reclasseringsambtenaar. Van Egeraat vertelde hem dat hij vond dat er maar weinig aan hem verbeterd hoefde te worden.⁴³¹ Zoals hij ook tijdens het gerechtelijk vooronderzoek zou toegeven was hij *van plan* geweest een zeventien- of achttienjarige jongen in de bioscoop onzedelijk te betasten. Hij had het uiteindelijk niet gedaan, omdat de jongen had aangegeven dat hij er niet van gediend was.⁴³² Tegen de reclasseringsambtenaar had Van Egeraat verteld dat hij zijn voorgenomen handelingen volstrekt legitiem achtte:

In homosex. contact met jongemannen van 17, 18 jaar ziet hij geen moreel bezwaar, doch eist hiervoor dezelfde rechten op als voor het heterosex. Hij kon zich goed voorstellen, dat er morele bezwaren konden geopperd worden tegen homosexueel verkeer met jongens van 14, 15 jaar.⁴³³

Het ontstaan van zijn homoseksuele gevoelens en handelen waren niet toe te schrijven aan een of andere traumatische ervaring. Hij was het gewoon:

Reeds van zijn kindjaren af, bespeurde hij een grote aantrekkingskracht tot leden van zijn eigen geslacht. Zo herinnert hij zich nog goed, hoe hij op 12 jarige leeftijd verzot was op werklu, die Manchester broeken droegen. Met enige trots spreekt hij over 'wij homoseksuelen'.⁴³⁴

Samenvattend rapporteerde de ambtenaar dat de verdachte niet van zins was zich te laten castreren – hij hing zich nog liever op – en dat de verdachte zeer waarschijnlijk niet genoeg geremd zou worden door wettelijke bepalingen in zijn homoseksuele verlangens:

Resumerend zouden wij dus de persoonlijkheid van de verdachte kunnen beschrijven als een niet-sympathiek⁴³⁵ aandoende figuur, die zonder moreel- of sociaal verantwoordelijkheidsgevoel aan zijn perverse neigingen toegeeft.⁴³⁶

'Niet-sympathiek zijn' kon ernstige consequenties hebben in het rechtsproces. In het vorige hoofdstuk kwam reeds naar voren dat de deskundigen veelal meer sympathie wisten op te brengen voor verdachten van heteroseksuele dan van homoseksuele delicten. In Van Egeraats geval verwachtte de reclasseringsambtenaar niets van de reclassering van deze verdachte. TBR

luidde het advies. De geneesheer moest zich maar uitspreken over een eventuele voorwaardelijke invrijheidsstelling.⁴³⁷

Of Van Egeraat begrip probeerde te kweken voor zijn homoseksualiteit is niet af te leiden uit het dossier. Wel leek zijn verklaring in bepaalde opzichten sterk op de biografische schetsen van de ‘volkomen schuldeloze’ homoseksuelen die Stokvis had verzameld:

Als factoren, die deze recidive hebben bevorderd, kunnen aangemerkt worden: 1e. de veiligheidsklep, die bestond in constante vriendschap, is, daar deze banden na 17 jaar zijn verbroken, niet meer aanwezig, 2e. het kantoorwerk bevredigt hem niet, waardoor een toestand van onbevredigd-zijn ontstaat, die op haar beurt weer een zekere spanningstoestand oproept, 3e. de ongezelligheid en de eenzaamheid van een vrijgezellenbestaan op kamers. Een dergelijke toestand van zich onbevredigd voelen, doet de weerstanden verzwakken en de remmingen op een gegeven moment wegvallen, waarbij een pseudo onverschilligheid voor de gevolgen behulpzaam is. Hij vindt het vervelend, dat hij zich nooit aan een gezellige vriendenkring kan geven, daar hij zich steeds bewust is van het feit een rol te spelen, doordat hij wat verborgen houdt. Hij zou daarom wel anders willen zijn of liever hij zou willen dat de anderen anders waren.⁴³⁸

Wellicht veranderde het TBR-advies de opstelling van Van Egeraat in het strafproces. Daarna gaf hij het plegen van ontucht met de jongen in de bioscoop toe. De officier eiste overigens geen TBR, maar vroeg om anderhalf jaar gevangenisstraf met aftrek van de preventieve hechtenis.⁴³⁹

Ook de 27-jarige Thijs Coenraads werd waarschijnlijk het slachtoffer van de toegenomen oplettendheid in zijn directe omgeving. Hij gaf toe dat hij een homoseksuele liefdesrelatie had met een achttienjarige jongen. Maar, betoogde hij, in zijn geval ging het om een ‘wetsdelict’, niet om een ‘rechtsdelict’. De ‘ontucht’ was niet *als zodanig* laakbaar (rechtsdelict), het was laakbaar omdat de wet een verbod of gebod had ingevoerd (wetsdelict).⁴⁴⁰ ‘Ik zie in, dat ik mij van wettelijk standpunt vergrepen heb, maar moreel acht ik mij niet schuldig,’ verklaarde hij ten overstaan van de rechter-commissaris.⁴⁴¹

Eigenlijk had hij gewoon pech gehad. In augustus 1947 werd de 27-jarige Coenraads in Leiden aangehouden wegens flessentrekkerij in België. Daarbij kwam ter sprake dat iemand gezien had dat Coenraads in zijn woning een inwonende jongen had omhelsd. Willem Vrouwenvelder, een Leidse brigadier-rechercheur, stelde daarop een nader onderzoek in naar deze ‘homoseksuele ontucht’. Daarbij stuitte hij op de achttienjarige Chris van der Graaf. Deze minderjarige jongeman sprak met Vrouwenvelder, en presenteerde zich daarbij als een onschuldige jongeling. Zodoende raakte Coenraads verzeild in een juridische keten aan verhoren die zestien maanden in beslag zou nemen, waarvan hij er vijf in voorlopige hechtenis moest doorbrengen.

Van der Graaf verklaarde tegenover Vrouwenvelder:

[Thijs Coenraads] is mijn eerste liefde. Voor dien heb ik nooit kennis aan een man gehad en heb ik mij nooit eerder met een man afgegeven.⁴⁴²

Van dat onschuldige imago bleef weinig over toen Coenraads over hun verhouding begon te vertellen. Over zichzelf vertelde Thijs Coenraads dat hij op zestienjarige leeftijd 'de ontdekking deed' dat hij homoseksueel was:

Ik heb mij betreffende deze homo-sexualiteit steeds kunnen beheerschen, ik was niet fel positief. Ik heb er ook tegen gevochten en heb al eens verkering gehad met een meisje. Deze verkering wilde niet lukken en ik kon mij niet wennen aan het vrouwelijk geslacht. Ik heb mij steeds weten te beheerschen totdat ik in kennis kwam met [Chris van der Graaf] (...).⁴⁴³

Toen hij de jongen ontmoette verkeerde hij in een fout milieu:

De jongen bevond zich in een onpure omgeving van homo-sexuelen, die hem trachtten te misbruiken. Ik heb hem toen uit die omgeving gehaald, omdat ik het zonde vond, dat die jongen te gronde ging. Ik heb hem bij mij genomen en heb liefde voor hem opgevat en hij voor mij en wel zodanig, dat hij niet meer bij mij weg wil. Alzo heb ik bevorderd, dat hij in zekere zin de goede weg bewandelt op zedelijk gebied en hij de prostitutie laat varen.⁴⁴⁴

Ondanks zijn liefde voor de jongen, wist hij zich nog altijd te beheersen op het seksuele vlak. Het seksuele was een bijkomstigheid. Hij pleegde wel homoseksuele handelingen met Van der Graaf maar beperkte zich daarbij uitsluitend tot het 'aanvatten van elkaars blote mannelijkheid en het masseren van elkaars mannelijkheid totdat een zaadlozing volgde'.⁴⁴⁵ Als Coenraads een minderjarig meisje had 'gered', was zijn verhaal een romantisch en onbaatzuchtig relaas geweest. Omdat het een minderjarige *jongen* betrof, werd het een zedenzaak. De politie deed nader onderzoek en ontdekte dat de achttienjarige had gelogen. Hij had ook volgens de politieadministratie in Oegstgeest al eerder seksueel contact gehad met een man. Zij verbleven toen beiden in het sanatorium Rhijnegeest.⁴⁴⁶

Op 3 februari 1948 werd Coenraads opgeroepen voor een verdachtenverhoor op de Haagse arrondissementsrechtbank. Vermoedelijk zat hij de tijd tussen zijn politieverhoor en dit gerechtelijke onderzoek in preventieve hechtenis. Die dag verzocht hij in elk geval om een schorsing van zijn preventieve detentie zodat hij zijn verdediging tijdens de rechtszitting zo goed mogelijk kon voorbereiden. Tijdens het verhoor dat de rechter-commissaris Meijjes hem afnam, zette hij zijn verhaal over zijn relatie tot de minderjarige jongen kracht bij. Hij had de jongen voor 'erger' willen behoeden: 'Ik geef U toe, dat hetgeen ik deed, nu ik zelf homoseksueel ben, een gevaarlijke onderneming was.'⁴⁴⁷ Voor Coenraads zat 'het gevaar' niet in een potentiële strafrechtelijke vervolging, maar in de potentiële seksuele handelingen die zouden kunnen voortvloeien uit zo'n onderneming. Hij wilde de vriendschap met Van der Graaf niet opgeven, maar beloofde zich voor eens en altijd te beheersen. Als Van der Graaf dat niet kon volhouden, zei Coenraads de rechter-commissaris toe, dan zou hij de jongen laten gaan. Coenraads ondergroef de wettelijke normen gedeeltelijk. Hij had het wel gedaan, maar in zijn oordeel was hij moreel gezien onschuldig.⁴⁴⁸ De reden waarom er moreel gezien niets op hem aan te merken was, had te maken met het gegeven dat de strafbare handelingen in het milieu waarin de jongen

verkeerd had vele malen erger waren dan die binnen de ware vriendschap die zij voor elkaar hadden opgevat.

Zijn verhaal was voor Meijjes overtuigend genoeg om diezelfde dag nog tot een schorsing van de preventieve hechtenis over te gaan. Op 13 februari 1948 verscheen Coenraads opnieuw voor de rechter-commissaris. In de tussentijd had de Leidse gemeentepolitie hem beticht van het verbreken van de voorwaarden voor de schorsing van zijn preventieve detentie. Coenraads bracht daar tegenin dat het hem alleen verboden was strafbare handelingen te plegen met de jongen; het was hem niet verboden contact te onderhouden met de jongen. Samen waren ze naar professor Carp gegaan. Coenraads had ook een gesprek aangevraagd bij Van der Graafs gezinsvoogd: '[O]ok deze gaf blijk te aarzelen omtrent de vraag, wat voor houding ik verder ten opzichte van [Van der Graaf] moest innemen.'⁴⁴⁹

Ten slotte sprak Coenraads met de reclasseringsambtenaar P.E. Hutte. De ambtenaar sprak met allerhande personen met wie Coenraads in zijn verleden te maken had gehad. Een voormalige werkgever zond de ambtenaar zelfs een uitgebreide karakterbeschrijving van Coenraads toe. Hutte stelde in zijn rapport dat hij niet al te uitvoerig wilde stilstaan bij de homoseksuele omgang met Van der Graaf omdat professor Carp zijn rapportage al had uitgebracht. Hij wilde een element toevoegen waar Carp kennelijk geen aandacht aan had besteed. Coenraads was niet de enige met een homoseksuele aanleg in zijn familie. Sterker nog, zijn vader had een homoseksuele aanleg gehad. Retrospectief begreep Coenraads' moeder nu wat 'de narigheid' in haar huwelijk verklaarde. Hoewel het in zijn opvoeding aan duidelijke leiding ontbroken had, kon hem niet worden ontzegd dat hij zichzelf wist te beheersen, met name waar het zijn seksualiteit betrof. Bij terugkeer in het maatschappelijke leven wilde Coenraads werk met meer vaste regels. Het vertegenwoordigerschap gaf hem meer vrijheid dan hij aankon. Hutte adviseerde een combinatie van onvoorwaardelijke en voorwaardelijke gevangenisstraf, waarbij Coenraads dan een leider aangewezen kreeg die hem enerzijds begreep en anderzijds 'met vaste hand in goede baan' kon houden.⁴⁵⁰

Samenvattend presenteerde Coenraads zich zoals het prototype van de gelijkberechtigde homoseksueel diende te zijn. Althans, als we de teneur in de biografieën van Stokvis erop naslaan, de geboden van Schorer in zijn vele brochures nalezen en de wenken van Commutator mogen geloven. Hij ontkende zijn homoseksualiteit niet, aanvaardde zijn 'natuur' en had zich in seksueel opzicht onder controle. Ën, hij had het lef om tijdens zijn gerechtelijke proces de *juridische* seksualiteitsnormen aan te vechten.

In het archief zijn ook andere, wellicht nog zelfbewustere, verklaringen van verdachten van homoseksuele zedendelicten terug te vinden. In bepaalde opzichten was het spreken van de uitbater van het beruchte Haagse rendez-voushuis aan de Spijkermakerstraat nog eigenzinniger dan dat van Coenraads. Het was in elk geval compromislozer. Wellicht sprak Van der Hulst op

zo'n manier omdat hij niet wegens homoseksuele ontucht maar wegens het uitbaten van een rendez-vous-huis (artikel 250 Sr) vervolgd werd. Tegenover de politie stak hij zijn seksuele voorkeur niet onder stoelen of banken: 'Ik ben homo-sexueel, hetgeen ik volmondig toegeef.'⁴⁵¹ Ook gaf hij toe dat hij inderdaad gelegenheid had gegeven aan het plegen van ontucht 'zowel aan mannen onderling als aan mannen en vrouwen'. Hij vertelde niet dat er ook wel vrouwen kwamen die zich met elkaar afzonderden. Wellicht achtte hij het niet relevant; misschien werd hij daar niet over ondervraagd.

Reagerend op de verklaringen van de verhoorde omstanders is het interessant om te zien dat Van der Hulst zijn halfdove buurman beschuldigde van openlijke laster aan zijn adres: 'Die man heeft mij steeds op een meer dan ergerlijke manier beledigd, door in het openbaar te schelden voor 'flikker' en 'ruigpoot' enz. enz.'⁴⁵² Hij deed het beklag van zijn buurman – dat hij al negen jaar gelegenheid tot ontucht zou hebben gegeven en dat er zo'n lawaai werd gemaakt dat deze halfdove buurman tot twee uur wakker lag – af als schromelijk overdreven. Ook de inwonende ex-prostitutuee Trees Houtwerker overdreef in zijn optiek. Enerzijds ondermijnde hij haar verklaring: 'Mogelijk heeft [Trees] dat geweten, of vermoed, maar zij heeft niet gezien, wat er op die kamers plaats vond.'⁴⁵³ Anderzijds tastte hij haar geloofwaardigheid als getuige aan door te vertellen dat zij een 'publieke vrouw' – zoals prostituees in die tijd heetten – geweest was. Ze had per slot van rekening in zijn huis klanten ontvangen. Al met al, problematiseerde hij zijn eigen gaardheid net als 'het gelegenheid geven tot ontucht' aan homoseksuele stellen niet in het minst. Hij vroeg aandacht voor het onrecht dat hem was aangedaan door zijn buurman en het bedenkelijke karakter van één van de getuigen die de politie had gehoord.

De bovenstaande gevalsbeschrijvingen duiden op een nieuw soort praten dat vanaf de late jaren veertig zijn intrede deed. Homoseksualiteit kon ineens worden gepresenteerd als een volkomen natuurlijke aanleg waaraan men niets kon doen en waarin men diende te berusten zolang er maar niet voor een immoreel – dat wil zeggen, losbandig – seksleven werd gekozen (Leverkens, Van Egeraat en Coenraads). In één geval werd zelfs een nog liberalere houding niet geschuwd (Van der Hulst). Sterker nog, homoseksualiteit werd op gelijke voet met heteroseksualiteit geplaatst (Van Egeraat). Getuige-deskundigen hadden niet zonder meer het laatste woord (Hagen).

Zoals Stokvis in 1939 aankaartte, leidde het 'volmondig bekennen' – waarbij homoseksualiteit eerder als *identiteit* dan als neiging werd gerepresenteerd – tot zwaardere straffen in de rechtszaal. Toch kreeg het spreken over homoseksualiteit als een aangeboren eigenschap in de late jaren veertig ineens de wind mee. Dat gebeurde nota bene in een tijd waarin een ware *hausse* aan verdachten van homoseksuele zedendelicten werd vervolgd. Zoals in hoofdstuk 1 werd getoond, zat de hoogste piek in de antihomoseksuele strafvervolging tussen 1911 en 1960 in 1949.

Deze wending in het 'onder ede' spreken over homoseksualiteit behelst één van de meest interessante resultaten van dit onderzoek. Uiteraard is het de vraag hoe deze wending verklaard moet worden. Hoewel een uitvoerig antwoord op deze vraag een uitvoerigere analyse behoeft dan binnen het kader van dit onderzoek kan worden gedaan, moet deze wending wat mij betreft worden begrepen tegen de achtergrond van het hernieuwde zelfvertrouwen dat ook uit de heroprichting van homoseksuele zelforganisaties spreekt. Zo werd het homoseksuele tijdschrift *Levensrecht* opnieuw opgericht in augustus 1946. Bovendien werd er in datzelfde jaar in Amsterdam de *Shakespeare Club* opgericht. Begin 1947 ontstond er in Den Haag een afdeling van deze club: de Louis Couperus-Vereniging.⁴⁵⁴

Naast dit hernieuwde zelfvertrouwen, ontstond er een nieuw soort spreken over homoseksualiteit. Dit nieuwe spreken hield direct verband met de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Getuige de rede van Niek Engelschman op 14 juni 1947, konden homoseksuelen als een *ras* worden begrepen:

Dat er desondanks altijd nog lieden zijn, die zich er over verwonderen, dat er een tijdschrift bestaat, dat uitdrukking geeft aan het gevoelsleven van hen, *die van 'ander ras' zijn* is verwonderlijk. Ze zouden zich eerder kunnen verwonderen dunkt mij, indien het er NIET was.⁴⁵⁵

Het antwoord op de vraag hoezeer deze manier van spreken over homoseksualiteit ingeburgerd raakte in die tijd valt helaas buiten het bestek van dit onderzoek. Vast staat dat Engelschman met zijn redes de clubleden opriep om zich te beroepen op grondwettelijke vrijheden:

Een van de leuzen, waaronder de oorlog tegen het nazimonster gevoerd werd was o.m. 't leven in een wereld zonder vrees'. Welnu van die wereld zonder vrees kunnen in een land van nauwelijks 10 miljoen inwoners toch zeker geen 300.000 burgers worden uitgesloten.⁴⁵⁶

Die 300.000 burgers – zoals Warmerdam en Koenders al in 1987 beschreven – waren uiteraard de homoseksuelen die drie procent van de bevolking zouden uitmaken. Het lijkt waarschijnlijk dat de gesignaleerde wending in het spreken over homoseksualiteit *in de rechtszaal* samenhangt met de opkomst van een naoorlogs mensenrechtendiscours.⁴⁵⁷

7.4. Conclusie

Publiceren en spreken over homoseksualiteit was in de vroege twintigste eeuw een heikele onderneming. Dwingende conventies maakten dat publicisten en sprekers hun publicaties en verklaringen inleidden met hun afkeer van homoseksuele verlangens, gevoelens en gedrag. Zelfs

degenen die aanvankelijk wilden breken met deze curieuze gang van zaken, kwamen daar uiteindelijk op terug, zoals de advocaat Benno Stokvis met zijn publicaties liet zien.

Tegen deze achtergrond hebben de uitspraken van enkele verdachten in de vroege naoorlogse tijd een opmerkelijk karakter. 'Ik ben nu eenmaal homosexueel en daar kan ik niets aan doen,' luidde zo'n verklaring in 1948.⁴⁵⁸ Gedurende het grootste gedeelte van de onderzoeksperiode hadden de verdachten van homoseksuele zedendelicten niet in termen van een seksuele *identiteit* gesproken. Homoseksualiteit was een aan-doening. Vele verdachten wezen op momenten in hun verleden, waarin hen een homoseksueel contact was aangedaan. Juist vanwege deze 'traditie' in de manier van spreken over homoseksuele contacten, is het aannemelijk dat de verdachten die verklaarden homoseksueel te *zijn*, wisten welke strafrechtelijke consequenties een dergelijk spreken kon hebben. Het zou niet in hun voordeel hebben gewerkt om zichzelf op deze manier te verdedigen.

Hoewel de idee dat homoseksualiteit een natuurlijke variant op de menselijke seksualiteit was al sinds de vroegmoderne tijd bestond, werd deze gedachte pas vanaf de late jaren veertig in de Haagse rechtszaal vertolkt. Tot die tijd liep het gros van de verdachten in de pas van het verleidingsdiscours.

Hoofdstuk 8. Samenvatting en conclusie

Schuldige seks vult de bestaande literatuur over de invloed van de Duitse bezetting op de strafvervolgning van homoseksuelen aan door de focus op de rechtspraktijk. Naast vragen over 'institutionele intenties', gaat het in dit onderzoek vooral om de vraag in hoeverre het antihomoseksuele beleid van de Duitse machthebbers voet aan de grond kreeg in de dagelijkse werkpraktijk. Door het politieke en justitiële materiaal bovendien op een kwalitatieve wijze te analyseren, ontstaat een dynamischer beeld over de historische politie- en rechtspraktijk rondom de handhaving van de antihomoseksuele strafbepalingen.

Daartoe werd een beperkt geografisch gebied geanalyseerd. Het Haagse arrondissement kenmerkte zich door de fysieke aanwezigheid van de Duitse bezettingsmacht, de levendige homoseksuele subcultuur, de actieve houding van de gemeentepolitie bij het handhaven van de zedenwetgeving (en de vooruitstrevendheid in het politiekorps waar het de opzet van een zelfstandige afdeling van de zedenpolitie betrof) en het proportioneel omvangrijke aandeel 'Duitse' antihomoseksuele veroordelingen (op basis van Verordening 81/1940).

Door net zo veel belang te hechten aan wat het bronmateriaal *niet* als wel oplevert en aan wat er wel en niet is gebeurd, werd in *Schuldige seks* de stagnatie in het aantal veroordelingen van homoseksuele zedendelicten – ondanks de toename van de potentiële daderpopulatie met de Duitse verordening – het vertrekpunt van analyse. Dat wat onderbelicht was gebleven in de literatuur werd nu in het centrum van de aandacht geplaatst. 'Homoseksualiteit' werd benaderd als een variabele en de vraag werd gesteld welke betekenis er per onderzoeksperiode, per schakel in de juridische keten en per actor werd verleend aan dit begrip.

Voorafgaand aan de analyse van de keten in de Haagse rechtspraktijk werd – in hoofdstuk twee – de parlementaire en juridische begripsvorming over (on-)geoorloofde homoseksuele

contacten geanalyseerd. Uit een vergelijking van Nederlandse en Duitse parlementaire discussies en het Nederlandse en Duitse strafrecht kwam naar voren dat er in Nederland – door de bank genomen – een veel beperktere definitie van ‘homoseksualiteit’ bestond dan in Duitsland. In Nederland vigeerde de zogenaamde ‘Draculathese’ waarbij volwassenen jongelingen verleidden tot homoseksuele seks en zodoende een verlangen in deze jongeren ontstaken dat slechts door bestraffing en psychische begeleiding te corrigeren was. Wie verleid was, werd – indien niet werd ingegrepen – zelf verleider. In Duitsland daarentegen werden jongeren die homoseksuele contacten aangingen niet per se als onschuldige slachtoffers begrepen. Sterker nog, vóór, tijdens en na de machtsovername door de nationaal-socialisten werden *Strichjungen* of *Bahnhofboys*, dat wil zeggen: jongensprostitués, actief vervolgd door de Duitse autoriteiten. De figuur van de schandknaap of jongensprostitué was opvallend afwezig in het politieke en justitiële materiaal over de Nederlandse homoseksuele zedenzaken tussen 1911 en 1960. De Duitse antihomoseksuele verordening – met de specifieke bepaling tegen prostitutie – bracht daarin geen verandering. In Nederland bleek het, vanaf de parlementaire bespreking over de invoering van artikel 248bis Sr in 1911, welhaast taboe om enige seksuele *agency* toe te kennen aan minderjarigen in homoseksuele contacten.

In hoofdstuk drie werd de vraag gesteld in hoeverre de stagnatie in het aantal veroordelingen in homoseksuele zedenzaken tijdens de jaren van bezetting uniek was voor *homoseksuele* zedenzaken. Door de aantallen veroordelingen in strafzaken op basis van specifieke antihomoseksuele bepalingen (248bis Sr en VO 81/1940, of combinaties hiervan met andere wetsartikelen) af te zetten tegen strafzaken op basis van algemene zedelijkheidsbepalingen (239 Sr – schennis van de openbare eerbaarheid, – 247 Sr – ontucht met een persoon beneden de leeftijd van zestien jaar, – en 249 Sr – ontucht met een persoon die in een afhankelijke positie verkeert) werd duidelijk dat de stagnatie niet eigen was aan de specifieke homoseksuele zedenzaken. Sterker nog, zowel voor de periode 1914-1918 als 1940-1945 werd een stagnatie in aantallen veroordelingen van zedendelinquenten gesignaleerd en bovendien werd in beide naoorlogse perioden – perioden van morele herbewapening – een toename in aantallen veroordelingen voor zedendelicten geconstateerd. Zeer waarschijnlijk werd het niveau van de strafvervolging van homoseksuele zedendelicten tussen 1911 en 1960, met andere woorden, niet bepaald door veranderende inzichten over ‘homoseksualiteit’, maar deinde dit niveau mee op bredere Nederlandse zedelijkheidsoffensieven gedurende de vroege twintigste eeuw. De mobilisatiefases – 1914-1918 en 1940-1945 – gingen samen met perioden van relatieve ontspanning waar het de vervolging van zedendelicten betrof.

Vanaf het vierde hoofdstuk startte het eigenlijke ‘ketenonderzoek’ naar de verschillende schakels in de politieke en justitiële vervolging voor (vermeende) strafbare homoseksuele contacten. De kwalitatieve analyse van het archiefmateriaal creëerde zicht op de dagelijkse

politiële en justitiële praktijk. Hierdoor ontstond een dynamischer beeld waar het de aangiften, het opsporingswerk en de behandeling van homoseksuele zedenzaken door het gerecht betrof. Zo liet een *closereading* van het materiaal zien hoe omzichtig omstanders of burgergetuigen konden omgaan met informatie over (vermeende) strafbare homoseksuele contacten. De tijd die tussen het contact en de aangifte verstreek leidde dikwijls tot een nadere ondervraging van de aangever door de politie. Daarnaast werd duidelijk dat het aangeven van (vermeende) strafbare seksuele contacten ook wel uit zelfbescherming gebeurde. Wie ontucht tussen derden bevorderde kon immers zelf strafrechtelijk worden vervolgd. Tenslotte lieten de verklaringen van deze burgergetuigen ook zien hoezeer persoonlijke normen konden afwijken van wat wettelijk gezien geoorloofd was op het terrein van de seksualiteit. Soms kon een buurt aanhoudend klagen over homoseksueel gedrag, terwijl de politie niet geneigd was in te grijpen, tenzij een aanvullende klacht ontstond waarbij de openbare orde werd bedreigd. Door de bezettingstijd, met de verscherpte antihomoseksuele bepaling en de antihomoseksuele ideologie, hadden burgergetuigen de autoriteiten met klachten en meldingen kunnen overstelpen. Er zijn geen aanwijzingen dat dit is gebeurd.

In het vijfde hoofdstuk over de dagelijkse praktijk van de Haagse gemeente- en zedenpolitie werd duidelijk dat de intensivering van de politiële controle op homoseksuele ontmoetingsplaatsen gedurende de eerste jaren van de bezettingstijd niet gepaard ging met een diepgaande mentaliteitsverandering ten aanzien van 'homoseksualiteit'. De intensivering betrof voornamelijk processen-verbaal en rapportages over overtredingen van de twee nieuwe antihomoseksuele bepalingen die in 1939 en 1940 werden ingevoerd: de Haagse waterplaatsverordening APV 18b en de Duitse verordening 81/1940. Uit de verschillende verbaalen en rapportages kwam naar voren hoe zeer de figuur van de oudere verleider van onschuldige jongeren was ingesleten in het politiële denken en onderzoek naar homoseksuele contacten. Daarin bracht de Duitse verordening, waarin gelijkgeslachtelijke contacten tussen zowel jongeren en volwassenen, als tussen jongeren onderling en volwassenen onderling strafbaar waren, geen verandering.

Ondanks de intensivering van controles tijdens de eerste jaren van de bezettingstijd, zijn er aanwijzingen dat de Haagse homoseksuele subcultuur floreerde tijdens de bezettingstijd – het openen van een homobar kon werken als een overlevingsstrategie in barre tijden. Bovendien gaven de gerechtelijke instanties geen prioriteit aan de vervolging van homoseksuele zedendelicten. Dat laatste kwam in hoofdstuk zes naar voren, waarin de dagelijkse praktijk van het OM, de rechtbank en de getuigen-deskundigen centraal stond. Overigens werd er – zoals in hoofdstuk twee naar voren kwam – tijdens de jaren van bezetting in het algemeen geen prioriteit gegeven aan de vervolging van zedendelicten. Economische delicten en politieke beledigingen kregen tussen 1940 en 1945 voorrang op andersoortige zaken op de Nederlandse rechtbank.

Uitvoerige politiële inspanningen in het aanpakken van 'homoseksualiteit' werden lang niet altijd beloond met een veroordeling, en als het al tot een veroordeling kwam, kon het zelfs in geval van recidivisten uitlopen op het niet ten uitvoer leggen van een straf omdat er fysiek geen ruimte was voor een veroordeelde van een zedendelict. Opvallend aan de beoordeling van de getuigen-deskundigen, veelal forensische psychiaters, was het verschil in de benadering van homoseksuele en heteroseksuele zedenzaken. Waar de psychiaters in homoseksuele zedenzaken – waarin de betrokken minderjarigen voor het overgrote deel mannelijk waren – de fictie van de oudere verleider onderschreven en verstevigden, werd in heteroseksuele zedenzaken – waarin de betrokken minderjarigen voor het grootste gedeelte vrouwelijk waren – aan de minderjarigen wèl seksuele *agency* toegedicht. In heteroseksuele zedenzaken deed het adagium 'volenti non fit injuria' (de gewillige geschiedt geen onrecht) opgeld. Zowel in de Nederlandse parlementaire bespreking van de vernieuwing van de zedenwetgeving, als in de alledaagse rechtspraktijk werden minderjarige vrouwen – zelfs in gevallen van incest – over het algemeen begrepen als verleidsters. Kortom, seksuele praktijken werden via voorgevormde ideeën – beladen met associaties over acceptabel gedrag voor mannen en vrouwen – geanalyseerd en beoordeeld. Dit soort ideeënvorming en ingesleten aannames had verstrekkende juridische gevolgen voor de hoogte en soort van straftoemeting.

Vooraf in het laatste 'keten-hoofdstuk' waarin de verdachten aan het woord komen, kwam naar voren dat 'homoseksualiteit' gedurende de onderzoeksperiode op variabele wijze werd ingevuld. Er werd niet aangetoond dat de verdachten – onder invloed van de invoering van de Duitse verordening – in meerdere mate schuld toeschreven aan de betrokken minderjarigen tijdens de jaren van bezetting. Hoewel ook minderjarigen konden worden vervolgd, is er van schuldafschuiving naar hen toe niet meer sprake geweest dan in de vooroorlogse of naoorlogse jaren. Verdachten eigenden zich de 'Draculathese' toe – zelfs zo sterk dat zij de minderjarigen niet de schuld gaven als ze er de kans voor kregen. Pas in de naoorlogse periode voltrok zich een kentering in het spreken over 'homoseksualiteit' en het handelen rondom homoseksuele zedendelicten. Verdachten spraken in termen van gelijkberechtiging tussen homo- en heteroseksuelen. Bepleit werd dat niet het homoseksuele gedrag onoorbaar was, maar dat het juridische bestel en het maatschappelijke klimaat homoseksuelen onterecht discrimineerden. In de late jaren veertig en de jaren vijftig kwam een discours naar voren waarbij verdachten niet langer genoeg namen met het laatste woord van psychiaters over 'homoseksualiteit'. Gevoelsgenoten waren de deskundigen en de maatschappij diende zich aan te passen aan het bestaan van homoseksuele medemensen.

Een nadere analyse van deze naoorlogse kentering in het spreken over homoseksualiteit door 'gevoelsgenoten' valt buiten het bestek van dit onderzoek naar de invloed van de Duitse bezetting op de strafrechtsvervolgung van verdachten van homoseksuele zedendelicten. Dat wil

uiteraard niet zeggen dat deze kentering geen nader onderzoek verdient. In tegendeel, deze omwenteling zou moeten worden onderzocht in het licht van de oorlogservaring die vele tot dan toe als natuurlijk ervaren sociale en religieuze grenzen had geslecht. Een dergelijk project zou kunnen bijdragen aan de recente herwaardering van de jaren vijftig als een tijd waarin allerhande aanzetten zijn gedaan voor de seksuele revolutie die totnogtoe vooral aan de *sixties* is toegedicht.

In het kader van dit onderzoek moet de conclusie volstaan dat de verdachten van homoseksuele zedendelicten tijdens de jaren van bezetting *geen* wezenlijk andere verhalen vertelden dan vóór de bezettingstijd. Kortom, de Duitse antihomoseksuele bepaling leidde niet tot een intensivering in strafvervolgingen van verdachten van homoseksuele zedenzaken en bracht geen andersoortige politieke of justitiële benadering van 'homoseksualiteit' teweeg. De twintigste-eeuwse omwentelingen in de homoseksualiteitsgeschiedenis moeten in de naoorlogse jaren worden gezocht. Dat blijkt de periode te zijn van enerzijds een enorme intensivering in de strafvervolging van verdachten van homoseksuele zedendelicten en anderzijds van een nieuw, zelfverzekerd!, soort van spreken onder de verdachten.

Dit onderzoek sluit dan ook af met de vaststelling dat met name de *naoorlogse* periode in de strafvervolging van zedendelicten nadere aandacht behoeft. Die studie zou dan kunnen bijdragen aan de recente herwaardering van de jaren vijftig als een tijdvak van politieke, sociale en culturele omwentelingen.

Summary

From the 1970s onwards, public debates on the history of the prosecution of defendants of homosexual sex crimes during the Second World War gained in intensity in the Netherlands. Representatives of homosexual organisations challenged the national government to recognize the Dutch victims of anti-homosexual Nazi-persecution. The Dutch government opposed such recognition without proof of anti-homosexual persecutions during the occupational years. Dutch historians were greatly influenced by these debates. Against the background of the literature on the horrendous fate of homosexuals in the Third Reich, Dutch publications were primarily concerned with *similarities* between the Dutch and German histories in the Nazi-era. The statistics, which showed a stagnation – and not an intensification – in the numbers of anti-homosexual prosecutions during the occupational years, sat uneasily with this tendency in historiography.

Guilty sex rewrites the history of homosexual prosecution in 1940s Netherlands in two respects. First, *Guilty sex* focuses on the *differences* between the German and Dutch stories, placing the stagnation in anti-homosexual court cases firmly within the Dutch history of homosexuality. Secondly, contrary to the existing body of Dutch war-literature, *Guilty sex* approaches 'homosexuality' as a variable rather than a given – in the tradition of Michel Foucault and David Halperin.

This research analyses the daily practices of police officers, legal officials and forensic experts in the court district of The Hague during the pre-war years, the occupational period and the post-war years. Within these daily practices the main focus lies with the ways in which 'homosexuality' was conceptualised by the different agents involved in the legal proceedings against the defendants of homosexual sex crimes.

Guilty sex shows that the German concept of 'homosexuality' – inscribed in the German anti-homosexual verdict VO 81/1940 criminalising sex between *all* men – never governed the daily routines in the court district of The Hague. In The Hague the Dutch concept of 'homosexuality' – criminalising same-sex sexual relations between adults and persons under the age of 21 years (article 248 bis of the Dutch Criminal Code) – guided legal investigations into homosexual sex crimes, even during the years of the German occupation. Whereas the German verdict enabled the police to bring a case against the youth, the officers within the court district of The Hague were accustomed to envisioning homosexual sex offenders as older men, who seduced and corrupted younger men. They were blind to, even resistant to, the image of younger men actively seeking homosexual relations with other men.

Although the literature on homosexuality in the twentieth century in the Netherlands has marked off the years of the occupation as an era of discontinuities, *Guilty sex* aims to revise this reading. Here, the post-war years are indicated as the era of symbolic changes, not in the least because of the emergence of a self-assured and confident mode of speaking on the part of the defendants. From the late 1940s onward, defendants began claiming human rights in the legal proceedings against them.

In conclusion, *Guilty sex* offers two important and interdependent contributions to the cultural history of the twentieth century. In focussing upon everyday practices in prosecuting defendants of homosexual sex crimes, the extent of the influence of anti-homosexual Nazi laws and policies is re-evaluated and presented as less influential than was assumed in the existing body of literature. By reinterpreting the long first half of the twentieth century, *Guilty sex* contributes to the recent rethinking of the 1950s as an era of social, cultural and political turmoil.

Noten

¹ Zie: p. [14].

² Voor meer informatie over het driedelige project 'Homoseksualiteit in Nederland in de twintigste eeuw' zie: <http://www.iisg.nl/research/homosexuality.php>.

³ Heinz Heger (1972) *Die Männer mit dem rosa Winkel. Der Bericht eines Homosexuellen über seine KZ-Haft von 1939-1945* (Merlin Verlag Hamburg).

⁴ Judith Schuyf (2003) *Tiemon Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier* (Schorer Boeken Amsterdam) 123.

⁵ Bent werd in oktober 2007 opnieuw opgevoerd in het kader van de reizende tentoonstelling *Wie kan ik nog vertrouwen?* over de vervolging van homoseksualiteit in Nederland en Duitsland. Mieske van Eck (2 oktober 2007) 'Je kunt beter jood dan flikker zijn', in: *Brabants Dagblad*. Zie: <http://www.stichtingdroomproducties.nl/library/recensieBentbd.doc> zoals geraadpleegd op 2 juli 2008.

⁶ The Internet Movie Database: <http://www.imdb.com/title/tt0118698/awards>.

⁷ Ter illustratie: 'Antihomosexual policy, which in broad terms was embraced by the majority of the population, was a less rigid ideological tenet than the regime's unyielding opposition toward the Jews. While no Jews were officially tolerated in the army or even in German society, for practical and sometimes necessary reasons men under suspicion of being homosexuals were accepted and retained in the ranks of the armed forces. In my research, I have found no evidence of a programmatic decision to institute a "gay Holocaust"', in: Geoffrey Giles, 'The denial of homosexuality. Same-sex incidents in Himmler's SS and Police', in: *Journal of the History of Sexuality* 11 (2002) 1-2, 256-290, 259.

⁸ *Ibidem*, 65.

⁹ Dat was het getal dat de Amerikaanse historicus James Steakley in 1975 overnam uit het Amerikaanse homoseksuele tijdschrift *Gay Liberator*, dat een jaar eerder was verschenen, zie: James D. Steakley, 'Selbstkritische Gedanken zur Mythologisierung der Homosexuellenverfolgung im Dritten Reich', in: Burkhard Jellonnek en Rüdiger Lautmann (red.) (2002) *Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle. Verdrängt und Ungesühnt* (Schöningh Paderborn) 55-68, 55 vn 1.

¹⁰ De Amerikaanse directeur van de *New York Civil Liberties Union*, Ira Glasser, noemde dit aantal omgebrachte homoseksuelen in zijn essay 'The Yellow Star and the Pink Triangle', in de *New York Times*, 10 september 1975, 45, zoals geciteerd in: Steakley (2002) 56.

¹¹ Harvey Milk, een homoseksueel-joods politicus uit San Francisco, noemde dit getal op *Gay Freedom Day* 1978, zoals geciteerd in: Steakley (2002) 57.

¹² Steakley (2002) 57 vn 8.

¹³ Rüdiger Lautmann (1977) *Seminar: Gesellschaft und Homosexualität* (Suhrkamp Taschenverlag Frankfurt).

¹⁴ In hun recensieartikel van recente Nederlandse publicaties over homoseksualiteit en het nationaal-socialisme somden Marian van der Klein en Theo van der Meer deze gegevens op en verbonden daaraan de vraag waarom de recente publicaties geen vragen stellen over – laat staan een verklaring aandragen voor – het grote aantal ontkomen vervolgingsslachtoffers. Marian van der Klein en Theo van der Meer, 'Gevangen in slachtofferschap. Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog', in: *De Gids* (januari 2007) 74-83, 79.

¹⁵ Rüdiger Lautmann, 'The pink triangle. The persecution of homosexual males in concentration camps in Nazi Germany', in: *The Journal of Homosexuality* 6 (1980) 1, 141-160.

¹⁶ Steakley (2002) 55. Zie over de roze driehoek als symbool voor de homobeweging: Erik N. Jensen, 'The pink triangle and political consciousness. Gays, lesbians and the memory of Nazi persecution', in: *Journal of the History of Sexuality* 11 (2002) 1-2, 319-343.

¹⁷ Dorthe Seifert analyseerde de wijzen waarop de nationaal-socialistische vervolging van homoseksuelen is verbeeld in Anglo-Amerikaanse film en fictie. Ook zij liet zien welke problematische situatie ontstaat, wanneer de Holocaust het uitgangspunt vormt voor het thematiseren van de homovervolging: Dorthe Seifert, 'Between silence and license. The representation of the National Socialist persecution of homosexuality in Anglo-American fiction and film', in: *History and Memory* 15 (2003) 2, 94-129.

¹⁸ Günter Grau (1995) *The hidden Holocaust? Gay and lesbian persecution in Germany, 1933-1945* (Fitzroy Dearborn Publishers Chicago) 85-131.

¹⁹ Ik baseer me hier op: Hans-Georg Stümke (1989) *Homosexuelle in Deutschland. Eine politische Geschichte* (Verlag C.H. Beck München) 119; en Prosper Schücking en Martin Sölle, 'Paragraph 175 StGB – Strafrechtliche Verfolgung homosexueller Männer in Köln', in: Cornelia Limpricht, Jürgen Müller en Nina

Oxenius (red.) (1991) *Verführte Männer. Das Leben der Kölner Homosexuellen im Dritten Reich* (Volksblatt Verlag Köln) 104-119, 106. Pieter Koenders bracht de data over het aantal geregistreerde homoseksuelen, het aantal onderzoeken naar homoseksuele delicten en het aantal veroordelingen op basis van paragraaf 175 samen op basis van het werk van Franz Seidler (1977), Hans-Georg Stümke en Rudi Finkler (1981) en Günter Grau (1995). Hoewel Koenders in de bijbehorende voetnoot van tabel 5.1 gedetailleerd omschreef hoe hij tot zijn cijfers kwam, is onduidelijk waarom Koenders daarbij de veroordelingen van minderjarigen – die wel in het werk van bijvoorbeeld Stümke en Schücking en Sölle voorkomen – weglief. Vergelijk: Koenders (1996) 353; Hans-Georg Stümke (1989) 119.

²⁰ Stümke (1989) 119.

²¹ Judith Schuyf (2003) *Levenslang. Tiemon Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier* (Schorer Boeken Amsterdam) 121-161.

²² De WUV verving de eerdere Rijksregeling Oorlogsgetroffenen (RO). Daarop was kritiek ontstaan omdat de RO onder de sociale dienst viel: *Ibidem*, 123.

²³ *Ibidem*, 124.

²⁴ De motie-Worrell van het Tweede Kamerlid Joop Worrell (PvdA) werd met algemene stemmen aangenomen: *Ibidem*, 139-140.

²⁵ Voor een gedetailleerde fasering in het publieke debat over de homovervolgving in bezet Nederland, zie: Schuyf (2003) 121-161.

²⁶ Deze 'opsporingsdienst' werd op 1 januari 1948 opgericht en verving de eerdere opsporingsdiensten die vanaf 1943 door de geallieerden waren opgericht om vermiste personen te registreren en terug te vinden. Zie: <http://www.its-arolsen.org>.

²⁷ Schuyf (2003) 126, 179 *vn* 15.

²⁸ Dagmar Herzog (2005) *Sex after Fascism. Memory and Morality in Twentieth-Century Germany* (Princeton University Press Princeton).

²⁹ Rob Tielman, 'Het hoofdstuk dat De Jong vergat. De vervolging van homoseksuelen in de Tweede Wereldoorlog in Nederland', in: *De Groene Amsterdammer* (22.3.1978); Jan Rogier, 'De Jong is de mannen met de roze driehoek vergeten,' in: *Vrij Nederland* (3.6.1978); Henk van den Boogaard, 'De verzwegen Holocaust van de homoseksuelen', in: *De Groene Amsterdammer* (2.5.1979).

³⁰ Schuyf (2003) 128-129; Koenders (1996) 21.

³¹ Schuyf (2003) 137.

³² De vraag werd gesteld waarom de geïnterneerden in Japanse kampen in het voormalige Nederlands-Indië wel als vervolgingsslachtoffers waren erkend. De Japanners hadden nooit gepoogd de geïnterneerden voorgoed te elimineren.

³³ *Ibidem*, 135-140.

³⁴ Artikel 248bis Sr: 'De meerderjarige, die met een minderjarige van hetzelfde geslacht, wiens minderjarigheid hij kent of redelijkerwijs moet vermoeden, ontucht pleegt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaar'.

³⁵ Verordening 81/1940: '1.1 Een man, die met een anderen man ontucht pleegt of van hem ontuchtige handelingen duldt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren, 1.2. In bijzonder lichte gevallen kan van een strafvervolgving worden afgezien ten aanzien van een persoon, die tijdens het begaan van het feit nog minderjarig was; 2. Een man, die een anderen man door misbruik van afhankelijkheid, voortvloeiend uit een dienst- of arbeidsverhouding of een verhouding van ondergeschiktheid, beweegt om met hem ontucht te plegen of van hem ontuchtige handelingen te dulden, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren; 3.1. Met gevangenisstraf van ten hoogste tien jaren wordt gestraft: I) een man, die een minderjarigen man verleidt om met hem ontucht te plegen of van hem ontuchtige handelingen te dulden; II) een man, die als beroep met mannen ontucht pleegt of van hen ontuchtige handelingen duldt of zich daartoe aanbiedt; 3.2. In het geval, bedoeld in het eerste lid onder 2, kan de schuldige, zoo hij tot werken in staat is, bovendien tot plaatsing in een Rijkswerkinrichting worden veroordeeld voor ten hoogste drie jaren; 4. De in de artikelen 1-3 bedoelde handelingen worden beschouwd als misdrijven; 5. Op Deutsche staatsburgers blijven uitsluitend de telkens in het Deutsche Rijk (in de gedaante, die het had vóór de aansluiting van Oostenrijk – *Altreich* – geldende strafbepalingen van toepassing; 6. Deze verordening treedt in werking op den dag harer afkondiging. 's-Gravenhage, 31 Juli 1940', in: *Verordeningsblad voor het bezette Nederlandsche gebied*, stuk 16 (03.08.1940).

³⁶ Pieter Koenders beschreef dat de antihomoseksuele verordening VO 81/1940 tegen het einde van de bezettingstijd op 'lijst B' van het *Besluit bezettingsmaatregelen* belandde. Dit besluit werd opgesteld door de Nederlandse regering in Londen op 17 september 1944. 'Lijst B' kwam buiten werking te staan zodra het bezette gebied door de vijand was ontruimd. 'Lijst A' bestond uit verordeningen die geacht werden nooit van kracht te zijn geweest. Op deze lijst stonden alle anti-joodse maatregelen. Tenslotte was er 'Lijst

C' met economische maatregelen en belastingvoorschriften. 'Lijst C' zou voorlopig van kracht blijven. Zie: Koenders (1996) 451.

³⁷ Vervolging van homoseksualiteit vond overigens niet alleen op basis van 248bis Sr of, tijdens de bezettingstijd, op basis van het Nederlandse artikel en de Duitse verordening plaats. Zowel voor, tijdens als na de bezettingstijd werden strafrechtelijke procedures tegen homoseksuele contacten ook wel op grond van andere artikelen uit de Nederlandse zedenwetgeving ingezet. Ook die zaken worden onderzocht.

³⁸ Koenders (1983) over 248bis Sr: 24 (tabel 3.1.); over VO 81/1940: 66.

³⁹ Hoewel Koenders een uitgebreid onderzoek deed naar de vroeg twintigste-eeuwse maatschappelijke context waarin 'homoseksualiteit' werd onderdrukt en vervolgd, stelde hij zelf dat de repressie van homoseksualiteit tijdens de Nederlandse bezettingstijd zijn hoofdonderwerp was: Koenders (1996) 325.

⁴⁰ Yvonne Scherf (1987) *De vervolging van homosexualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (NIOD: 7.42 Sch).

⁴¹ De door Duitse instanties behandelde zaken werden door Scherf vooral gebaseerd op de persoonsdossiers van Nederlandse gevangenen die in Duitse tuchthuizen belandden. Die Nederlanders die door het Marinegericht in Nederland werden veroordeeld kwamen in Duitse tuchthuizen en gevangnissen terecht. De processtukken werden dan verstuurd naar die Duitse instanties, tenzij die instantie een concentratiekamp was. Deze persoonsdossiers liggen op het NIOD. Zie: NIOD, 214, Personalakten uit tuchthuizen en gevangnissen.

⁴² Schuyf (2003) 144.

⁴³ Recensie van het rapport van Scherf door Frits Groeneveld (22.07.1988) *NRC*. Scherf schreef overigens wel degelijk over de groepen die vergeten zouden zijn. Ze behandelde drie dossiers van mannen die in de Duitse afdelingen van de Nederlandse gevangnissen zaten (cases 41, 60 en 102). Haar rapport bevatten in totaal vijf zaken van Nederlandse SS'ers (cases 17, 18, 26, 42 en 88), één van een vermoedelijke Nederlandse SS'er (casus 102) en één over een man die als 'Kammerarbeiter' voor de SS werkte. (casus 16). In 29 van de 116 cases ging het om seksuele contacten tussen Nederlandse mannen en Duitsers, waarbij het in zeven zaken om niet-militaire Duitsers ging: cases: 1, 5, 6, 8, 16, 20, 26, 28-29, 33, 35, 37-39, 45, 48, 50, 53-54, 62, 67-68, 74-75, 80, 86, 88, 101, 104. In haar materiaal bevonden zich wel degelijk zaken tegen Nederlanders die in Duitsland waren opgepakt (cases 10, 20, 23, 30, 32, 42, 44, 46, 88-89, 101). Hoewel dwangarbeid geen thema is in Scherfs rapport, vermeldde ze wel vier personen die op basis van VO 81/1940 in Kamp Ommen terecht waren gekomen en via dat kamp in de Duitse industrie tewerkgesteld werden (Scherf, 1987: 27).

⁴³ *Ibidem*, 142: zoekraken rapport, 143: vijftien zaken. Mogelijk kende Schuyf alleen de gegevens van de zaken die door de Generalstaatsanwaltschaft waren behandeld. Deze Anwalt behandelde de vraag waar bij welke burgerlijke rechtbanken een zaak moest dienen. Bovendien besliste de Anwalt over de executie van de vonnissen die door de burgerlijke rechtbanken werden opgelegd. Nadat de Anwalt daartoe opdracht had verstrekt, werden veroordeelden naar de gevangnissen of tuchthuizen in Duitsland overgebracht. Uit de registers van de Anwalt zijn vijftien zaken bekend waarbij Nederlanders wegens homoseksuele contacten werden vervolgd (zie: Scherf (1987) 31). Als dit zo is, dan bleven bij Schuyf de zaken die voor de militaire rechtbanken hebben gediend buiten beschouwing.

⁴⁴ Schuyf (2003) 142-143.

⁴⁵ Voor uitgebreide informatie over de organisatie van de rechtspraak in Nederland tijdens de bezettingstijd, zie: Geraldien van Frijtag Drabbe Künzel (1999) *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtpleging in bezet Nederland* (Universiteit van Amsterdam Amsterdam); Derk Venema (2007) *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting* (Den Haag Boom Juridische Uitgevers).

⁴⁶ Zie ook: Annet Mooij (2006); Marian van der Klein, 'De Homo Commemorans en de bezetting: kanttekeningen bij een dominant discours', Presentatie voor Studiedag Homoseksualiteit in bezet Nederland - Westerbork, 19 mei 2006 (http://www.vertrouwen.nu/reactie_MarianvdKl.htm, zoals geraadpleegd op 28 maart 2009); Marian van der Klein en Theo van der Meer, 'Gevangen in slachtofferschap. Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog', in: *De Gids* (januari 2007) 74-83.

⁴⁷ Het meest bekend is uiteraard de homoseksuele SA-leider Ernst Röhm, die samen met zijn top tijdens de Nacht van de Lange Messen op 30 juni 1934 werd vermoord. Zie voor een interessante analyse over de relatie tussen homoseksualiteit en het nationaal-socialisme in Duitsland: Geoffrey J. Giles, 'The Institutionalization of Homosexual Panic in the Third Reich', in: Robert Gellately en Nathan Stoltzfus (red.) (2001) *Social Outsiders in the Third Reich* (Princeton Princeton University Press) 233-255.

⁴⁸ Overigens problematiseerde Koenders het goed-fout-schema in zijn proefschrift (paragraaf 8.4.3) expliciet. Toch is de wijze waarop hij dat deed eenzijdig, om niet te zeggen curieus. In de paragraaf getiteld

'Vervolgers en vervolgd, goed of fout' stipte hij *niet* aan dat homoseksuelen ook daders konden zijn. Hij stelde, verwijzend naar de vermoorde homoseksuele SA-leider Ernst Röhm, dat de slachtoffers niet in alle gevallen even gemakkelijk als slachtoffer begrepen konden worden. Bovendien vroeg hij zich in diezelfde paragraaf af in hoeverre de vrijwillige homoseksuele contacten met Duitse militairen als fout moesten worden begrepen. Koenders stelde in verschillende interviews vast dat de betrokken Nederlandse mannen hun contacten met Duitse militairen zelf niet als 'goed' of 'fout' begrepen. Er zou een sfeer van homoseksuele solidariteit tegen de heteroseksuele buitenwereld hebben geheerst. Dat is – zeker aangezien Koenders zelf de analogie met het naoorlogse lot van de vrouwelijke 'moffenhoeren' schetste – enigszins curieus. Ook de conclusie 'Homoseksuele mannen waren niet per se, maar potentiële vervolgingslachtoffers' schetst de eenzijdige blik waarmee homoseksualiteit in relatie tot de Tweede Wereldoorlog is gethematiseerd: Koenders (1996) 841-842.

⁴⁹ *Ibidem*, 842.

⁵⁰ Koenders (1983) 129.

⁵¹ Zie voor homofobie als verklaring voor de opstelling van het RIOD en de regering in het debat: Schuyf (2003) 127.

⁵² Zijn omvangrijke proefschrift valt thematisch in twee delen uiteen. In het eerste deel plaatste hij de repressie van homoseksualiteit in Nederland tegen de achtergrond van de opkomst en ontwikkeling van Nederlandse zedelijkheidsverenigingen en maatschappelijke debatten over de openbare zedelijkheid in ruimere zin. Het tweede deel besloeg de praktische uitvoering van het zedelijkheidsbeleid aan de hand van de lokale repressie van homoseksualiteit. Koenders onderzocht daarvoor de activiteiten van de gemeentepolitiekorpsen in vijftien gemeenten, beschreef de homoseksuele ontmoetingsplaatsen in die gemeenten en creëerde zicht op de politieke houding ten aanzien van homoseksualiteit op lokaal niveau.

⁵³ Koenders (1996) 838.

⁵⁴ *Ibidem*, 839.

⁵⁵ Hoewel het model van de vijf fasen de compositie van hoofdstuk 5 over de zedeloosheidsbestrijding tijdens de bezettingstijd bepaalde, komt een beschrijving van deze 'analoge ontwikkeling' in Duitsland en Nederland het meest bondig naar voren in de nabeschouwing: *Ibidem*, 838-841.

⁵⁶ *Ibidem*, paragraaf 5.8.3 tot en met 5.8.13: 405-423.

⁵⁷ *Ibidem*, paragraaf 5.8.14: 423-425.

⁵⁸ *Ibidem*, paragraaf 5.8.16: 427-429.

⁵⁹ Overigens verwees hij wel naar Scherfs behandeling van deze zaken: *Ibidem*, 414.

⁶⁰ Scherf (1987) 4 zaken Landesgericht in Duitsland: cases 23, 32, 43 en 85.

⁶¹ Schuyf (2003) 145; Koenders (1996) 403, 423.

⁶² Rob Tielman (1982) *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging* (Boom Meppel/Amsterdam) 136-137.

⁶³ Koenders (1996) 365.

⁶⁴ *Ibidem*, 366, 388.

⁶⁵ *Ibidem*, 393. Overigens ontving Klemm op 20 januari 1940 op zijn verzoek om data een antwoord van secretaris-generaal van Justitie, Tenkink. Tenkink vermeldde zestig VO 81/1940-zaken. Zijn inventarisatie uit januari week sterk af van een inventarisatie van 125 VO 81/1940-zaken in maart 1941. Terwijl in januari over het aantal zaken dat in Den Haag op basis van VO 81/1940 was gevoerd 21 was, was dat in maart 12; in Amsterdam ging het in januari om acht VO-zaken, terwijl er in maart sprake was van 2 vonnissen. Juist omdat in de literatuur wordt uitgegaan van een totaal aantal VO-zaken van 138 stuks, roept de relatie tussen de cijferingen in januari en maart vragen op.

⁶⁶ *Ibidem*, 388.

⁶⁷ *Ibidem*, 393, 433.

⁶⁸ *Ibidem*, 719.

⁶⁹ *Ibidem*, 446.

⁷⁰ Klaus Müller, 'Het gezicht van de vervolging. Inleiding', in: Klaus Müller (red.) (2005) *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolging van homoseksuelen door het Nazi-regime 1933-1945* (Amsterdam Schorer Boeken) 28.

⁷¹ Hans-Georg Stümke (1989) 119.

⁷² Overigens stelde John C. Fout met zijn bijdrage 'Neue Forschungsansätze über Alltagsleben und Verfolgung' aan de bundel *Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle* uit 2002 onder redactie van Burkhard Jellonnek en Rüdiger Lautmann vast dat de Duitse homoseksuele 'scene' in Hamburg, Frankfurt en München tot het eind van de oorlog heeft bestaan. Fout haalt de onverwoestbaarheid van die 'scene' aan om het onderscheid tussen de vervolging van joden en homoseksuelen te onderstrepen: '[Es hat] trotz der Verfolgung, trotz der Konzentrationslager, trotz der Ermordung von Schwulen in der NS-Zeit nie eine

totale Ausmerzung der Homosexualität und keine systematische Verfolgung der Schwulen gegeben (...)’ (169). Hoewel de vervolging van homoseksuelen in nazi-Duitsland gestaag groeide – in tegenstelling tot in Nederland – bleef de omvang van de vervolging van homoseksuelen achter bij die van de jodenvervolging.

⁷³ Michel Foucault (1990) *The History of sexuality* (Londen Vintage Books); Jeffrey Weeks (2003) *Sexuality* (Londen Routledge); David Halperin (2002) *How to do the history of homosexuality* (Chicago University of Chicago Press).

⁷⁴ Gary Gutting (red.) (2005) *The Cambridge companion to Foucault* (Cambridge Cambridge University Press) 10.

⁷⁵ Richard Rorty (red.) (1967) *The Linguistic turn. Recent essays in philosophical method* (Chicago University Press Chicago).

⁷⁶ Zie voor een interessante beschouwing over de epistemologie van onwetendheid, over ‘kennis’ en ‘onwetendheid’ als sociale praktijken: Nancy Tuana, ‘Coming to understand. Orgasm and the epistemology of ignorance’, in: 19 *Hypatia* 1 (Winter 2004) 194-232. Zie ook: Ann Laura Stoler (2009) *Along the archival grain: epistemic anxieties and colonial common sense* (Princeton University Press, Princeton).

⁷⁷ Guus Meershoek (2007) *De Gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Boom Amsterdam) 184.

⁷⁸ Mieke Bal, ‘Ethnography as voyeurism’, in: Mieke Bal (2006) *A Mieke Bal reader* (Chicago University Press Chicago).

⁷⁹ Theo van der Meer en Paul Snijders, ‘Ernstige moraliteits-toestanden in de residentie.’ Een ‘whodunnit’ over het Haagse zedenschandaal in 1920’, in: 4 *Pro Memoria* (2002) 2, 373-407; Van der Meer (2007) *Jonkheer* 148, 236-239, 241-242; en E.W.A. Hensen (1997) *Een welmenend cynicus. Opkomst, val en eerherstel van Mr L.A. Ries* (Uitgeverij Bas Lubberhuizen Amsterdam).

⁸⁰ Pieter Koenders, ‘Vervolgingsijver in een “stamverwant” buurland. Bestrijding van homoseksualiteit in bezet Nederland’, in: Klaus Müller (red.) (2005) *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolging van homoseksuelen door het Nazi-regime 1933-1945* (Amsterdam, Schorer Boeken) 178.

⁸¹ Mijn aandacht voor deze ketting aan momenten is geïnspireerd door het werk van Annemarie Mol waarin zij liet zien hoe de verschillende betekenissen die aan het medische verschijnsel arteriosclerose worden toegekend in relatie staan tot de verschillende contexten waarin die betekenissen worden verleend. Ook de wijze waarop Geertje Mak deze ‘praxiografische’ benadering – zoals Mol haar analyse van de invloed van praktische contexten op betekenisverlening noemt – toepaste in haar onderzoek naar hermafrodieten, gaf richting aan de manier waarop ik mijn bronmateriaal las. Mol (2004); Geertje Mak, ‘So We must go Behind even What the Microscope can reveal.’ The Hermaphrodite’s “Self” in Medical Discourse at the Start of the Twentieth Century’, in: 11 *GLQ* (2005) 1, 65-94; *Ibidem*, ‘Doubting Sex from Within: A Praxiographic Approach to a Late Nineteenth-Century Case of Hermaphroditism’, in: 18 *Gender & History* (augustus 2006) 2, 332-356.

⁸² De gekozen peiljaren starten in 1911 en eindigen in 1957. Telkens werden er per decennium vier jaargangen bekeken, behoudens de bezettingsperiode die integraal werd bekeken. Dat levert resultaten op uit de jaren 1911-1912, 1916-1917, 1921-1922, 1926-1927, 1931-1932 en 1936-1937, 1940-1945, 1946-1947, 1951-1952 en 1956-1957.

⁸³ Op het Haagse Gemeentearchief bevindt zich bovendien een dossier over de Ries-affaire: GADH, Archief gemeentepolitie, 432, 6512 ‘Stukken onderzoeken van zedenmisdrijven, 1927-1944’. Ook over het Nederlandse politieonderzoek naar het Indische zedenschandaal is een dossier gevormd: GADH, Archief gemeentepolitie, 432, 6515 ‘Stukken betreffende Zedenschandaal in Ned. Oost Indië.’ Zie voor het dossier over de (verwijdering van) Haagse waterplaatsen: GADH, 432, 6584, 59-92. Over zowel de Ries-affaire als het Indische zedenschandaal is literatuur beschikbaar. Voor de Ries-affaire, zie: Emile Henssen (1994) *Een welmenend cynicus. Opkomst, val en eerherstel van Mr L.A. Ries* (Amsterdam Lubberhuizen) en Van der Meer (2007) 148. Voor het Indische zedenschandaal, zie: Gosse Kerkhof, ‘Het Indisch zedenschandaal: een koloniaal incident’, in: Raymond Feddema en Jan Pluvier (red.) (1992) *Wat beweegt de bamboe? Geschiedenissen in Zuidoost Azië* (Amsterdam Het Spinhuis).

⁸⁴ GADH, 432, 6560: Netexemplaren processen-verbaal (januari-maart 1940); *Ibidem*, 6518: Netexemplaren processen-verbaal (14 september 1940-20 december 1940).

⁸⁵ *Ibidem*, 6562: Netexemplaren processen-verbaal (januari 1941-maart 1941).

⁸⁶ *Ibidem*, 6569: Netexemplaren processen-verbaal (juni-december 1943); *Ibidem*, 6570: Netexemplaren processen-verbaal (september-december 1943).

⁸⁷ 249 Sr: ‘1. Hij die ontucht pleegt met zijn minderjarig kind, stiefkind of pleegkind, pupil, een aan zijn zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwde minderjarige of zijn minderjarige bediende of ondergeschikte, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie. 2. Met dezelfde straf wordt gestraft: 1. de ambtenaar die ontucht pleegt met een persoon aan zijn gezag onderworpen of aan zijn waakzaamheid toevertrouwd of aanbevolen; 2. de bestuurder, arts,

onderwijzer, beampte, opzichter of bediende in een gevangenis, rijksinrichting voor kindbescherming, weeshuis, ziekenhuis, of instelling van weldadigheid, die ontucht pleegt met een persoon daarin opgenomen; 3. degene die, werkzaam in de gezondheidszorg of maatschappelijke zorg, ontucht pleegt met iemand die zich als patiënt of cliënt aan zijn hulp of zorg heeft toevertrouwd.'

⁸⁸ Voor de vooroorlogse periode bevinden de dossiers uit de peiljaren zich onder toegang 3.03.15.01 op het Nationaal Archief. Voor de bezettingstijd gaat het om toegang 3.03.15.03. En voor de naoorlogse perioden gaat het om zowel toegang 3.03.15.03 als 3.03.15.06.

⁸⁹ Koenders (1996) 386-387; Schuyf (2003) 43; Koenders (2005) 174.

⁹⁰ In zijn proefschrift vergeleek Koenders de Nederlandse zedenwetgeving met de Duitse verordening om te kunnen bepalen in welk opzicht de Duitse bepaling nieuwe wetgeving introduceerde. Ten onrechte stelde hij dat de maximale strafmaat voor ontucht binnen afhankelijkheidsrelaties lager was dan die in de Duitse verordening. Beiden, 249 Sr en VO 81/1940, artikel 2, stelden de maximale gevangenisstraf op zes jaar. Bovendien suggereerde Koenders dat de betrokken minderjarige in het Nederlandse strafrecht van onbesproken gedrag moest zijn, terwijl die beperking door de Duitse verordening niet werd gesteld. Noch de Nederlandse, noch de Duitse strafbepaling kenden een beperking voor wat betreft de onbesprokenheid van het gedrag van de betrokken minderjarigen. Zie: Koenders (1996) 387.

⁹¹ Petra de Vries (1997) *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen. De reglementering en bestrijding van prostitutie in Nederland, 1850-1911* (Verloren Hilversum).

⁹² Zie voetnoot: [x. VERWIJZINGEN BINNEN HET PROEFSCHRIFT WORDEN PAS TOEGEVOEGD BIJ DE LAATSTE DRUKPROEF.](#)

⁹³ Theo van der Meer (1995) *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd* (SUN Nijmegen) 74.

⁹⁴ Voor een gedetailleerd overzicht van de sodomiebepalingen in het Nederlandse strafrecht tot 1811, zie: *Ibidem*, 27-34, 414-416.

⁹⁵ *Ibidem*, 34.

⁹⁶ Horst Lademacher (1993 [1983]) *Geschiedenis van Nederland. Een analyserende samenvatting van de politieke, institutionele en sociaal-economische geschiedenis van de Lage Landen vanaf de Bourgondische tijd* (Utrecht Spectrum, vertaling uit het Duits door Pim Lukkenauer) 249-260.

⁹⁷ Artikel 330 *Code Pénal*: HJ Smidt (1881)..

⁹⁸ Artikel 331 *Code Pénal*: HJ Smidt (1881): Artikel 334 *Code Pénal*: Al wie zich feitelijk tegen de zeden vergrepen hebben, met zijn werk te maken om de ongebondenheid of onzedelijkheid (débauche) of de verleiding van jonge lieden beneden den ouderdom van een en twintig jaren, van de eene of de andere kunnen op te wekken, te bevorderen of behulpzaam te zijn, zal gestraft worden met eene gevangenzetting van zes maanden tot twee jaren, en een geldboete van vijftig tot vijf honderd franken', zoals geciteerd in: Gert Hekma, "Bewaar mij voor den waanzin van het recht." De jurisprudentie met betrekking tot homoseksueel gedrag in Nederland (1811-1911)', in: Sjoerd Faber (red.) et al. (1989) *Criminaliteit in de negentiende eeuw. Hollandse Studiën 22* (Hilversum Verloren) 115-124, 118. Hekma citeert hier uit H.J. Smidt (1881) *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht* (Haarlem) deel 11, 302-303.

⁹⁹ Van der Meer (1995) 421.

¹⁰⁰ Zie: Koenders (1996) 149, 158ff voor de parlementaire behandeling van de zedelijkheidswetgeving van 1911; Theo van der Meer (2004) 'De "verkeerde" nering van de Kaak', in: *Ons Amsterdam*, 150-154 voor een spraakmakende achtergrond waarin de invoering van de zedelijkheidswetgeving tot stand kwam; Van der Meer (2007); Maarten Salden, 'Artikel 248bis Wetboek van Strafrecht. De geschiedenis van een strafbaarstelling', in: *12 Groniek. Gronings historisch tijdschrift* (1979) 68, 38-48; Judith Schuyf (1995) *Een stilzwijgende samenzwering lesbische vrouwen in Nederland, 1920-1970* (Amsterdam) 102-110; Schuyf (2003) 43.

¹⁰¹ Zo bestudeerde Jennifer V. Evans bijvoorbeeld (het aanpakken van) de naoorlogse jongensprostitutie in Berlijn. Zij vestigde de aandacht op de lange historie in het Duitse strafrecht en in de Duitse strafrechtspraktijk waar het de bestrijding van jongensprostitutie betrof: 'Of course, concern about male prostitution was not solely a postwar phenomenon; it had an elaborate history that predated Hitler and the Nazis. The lineage of Paragraph 175 of the German penal code, which penalized consensual liaisons among adult men as well as purchased sex with adolescent youths, can be traced to Paragraph 143 of the Prussian penal code, which criminalized all forms of bestiality.' Jennifer V. Evans, 'Bahnhof Boys: Policing Male Prostitution in Post-Nazi Berlin', in: *12 Journal of the History of Sexuality* 4 (oktober 2003) 605-636, 610.

¹⁰² Van der Meer (2007) 166.

¹⁰³ Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1910-1911, 52ste vergadering, 24.02.1911, 1523.

- ¹⁰⁴ Ondanks protest vanuit de Kamer liet de Kamervoorzitter tijdens het debat nog een vierde amendement toe. Johan Reinhardt Snoeck Henkemans (CHU) stelde voor onder de noemer '248ter' een aanvullend verleidingsartikel op te nemen. Zijn voorstel werd overgenomen door een meerderheid van de Tweede Kamer. Zie: Koenders (1996) 161. Overigens merkte Theo van der Meer ten onrechte op dat op basis van het verleidingsartikel 248ter geen vonnissen bekend zijn. Van der Meer (2007) 165. Dat is niet juist. Het gaat hier weliswaar om een 'comateuze' strafparagraaf, maar toch is op basis van dit artikel een enkele keer een vonnis uitgesproken. Zie: CBS, *Criminele Statistieken*.
- ¹⁰⁵ Koenders (1996) 160.
- ¹⁰⁶ Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1910-1911, 54ste vergadering, 01.03.1911, 1554.
- ¹⁰⁷ Van der Meer (2004).
- ¹⁰⁸ Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1910-1911, 53ste vergadering, 28.02.1911, 1541.
- ¹⁰⁹ *Ibidem*, 52ste vergadering, 24.02.1911, 1526: Troelstra over 248bis: 'de daarin aangenomen fictie, dat elk misbruik van minderjarigen op homo-sexueel gebied door een meerderjarige, buiten of tegen den wil van dien minderjarige plaats vindt, die fictie is onjuist.'
- ¹¹⁰ *Ibidem*, 53ste vergadering, 28.02.1911, 1543: Tweede termijn Troelstra (1543): reactie op Regouts reactie op zijn amendement.
- ¹¹¹ *Ibidem*, 1533 (28.02.1911): Jannink over 248bis: 'dat het mij veel te ver gaat om, zooals het artikel [248bis] doet, in de wet te schrijven, dat de meerderjarige onder alle omstandigheden de schuld heeft; ja, zelfs dat hij, als hij bijv. het slachtoffer is van bedrog van den minderjarige die hem ten aanzien van zijn leeftijd misleidt, toch zal moeten worden veroordeeld wegens dit delict.' Jannink wees er op dat de jongere kon liegen over zijn leeftijd. Kennelijk reikte het voorstellingsvermogen van Jannink niet veel verder. Impliciet stelde hij daarmee dat minderjarigen zonder winstbejag toch uit konden zijn op homoseksuele seks. Als niet geld of goed belonend was, dan moest het lust zijn. Maar die conclusie trok Jannink niet in zijn spreekwoord.
- ¹¹² *Ibidem*.
- ¹¹³ *Ibidem*, 1536.
- ¹¹⁴ *Ibidem*, 1536.
- ¹¹⁵ Theo van der Meer onderzocht de niet-openbare stukken die Regout aan de Kamer had voorgelegd en ontdekte dat het ging om de zaak tegen Kakebeen. Zie: Van der Meer (2004).
- ¹¹⁶ *Ibidem*, 54ste vergadering, 01.03.1911, 1599-1560.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, 1565.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, 1567-1568. Overigens merkte Theo van der Meer ten onrechte op dat op basis van het verleidingsartikel 248ter geen vonnissen bekend zijn. Van der Meer (2007) 165. Dat is niet juist. Het gaat hier weliswaar om een 'comateuze' strafparagraaf, maar toch is op basis van dit artikel een enkele keer een vonnis uitgesproken. Zie: CBS, *Criminele Statistieken*.
- ¹¹⁹ Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1970-1971, 45ste vergadering, 27.01.1971, 2457.
- ¹²⁰ Over 250 Sr, zie: T.J. Noyon (1912) *De strafbepalingen der wet van 20 mei 1911, Staatsblad no 130, tot bestrijding van zedeloosheid* (Arnhem Gouda Quint) 28.
- ¹²¹ Koenders (1996) 74-75.
- ¹²² *Ibidem*, 198-199.
- ¹²³ 'Het "Rijksbureau betreffende de bestrijding van den handel in vrouwen en kinderen en van den handel in ontuchtige uitgaven" is ingesteld bij K.B. van 1 mei 1914 (St.bl. 191), houdende aanwijzing van de autoriteit, bedoeld in art. 1 van de bij de wetten van 31 december 1906 (St.bl. 369) en 30 maart 1912 (St. bl. 132) goedgekeurde internationale regelingen. Het bureau was gevestigd te Amsterdam, directeur was de hoofdcommissaris van politie te Amsterdam, bijgestaan door een ambtenaar met de titel van commissaris van de rijkspolitie en één of meer klerken, onderscheidenlijk benoemd door de Koningin en door de Minister van Justitie': <http://www.nationaalarchief.nl/webviews/page.webview?eadid=NL-HaNA.2.09.41.20&pageid=N1007F>. Vanaf 1914 werkt het Rijksbureau ter bestrijding van de handel in pornografie, vrouwen en kinderen zich door stapels lectuur om vast te stellen of het nu wel of niet om pornografisch materiaal gaat, schrijft rapportjes en houdt contact met soortgelijke organisaties in het buitenland om van elkaar te vernemen wat er op 'de lijst' zou moeten worden geplaatst. In 1930 krijgt dit bureau zelfs de vorm van een officieel overheidsorgaan. Zie: Koenders (1996) 241.
- ¹²⁴ Koenders (1996) 303-306.
- ¹²⁵ Gisela Bleibtreu-Ehrenberg (1981) *Homosexualität. Die Geschichte eines Vorurteils* (Frankfurt am Main Fischer Taschen Verlag) 312.

¹²⁶ De Amerikaanse historicus Tracy Matysik beschreef de verklaringen die voor het wegvallen van de strafbaarstelling van seks tussen vrouwen in 1851 zijn gegeven door Gisela Bleibtreu-Ehrenberg in 1978 en door Claudia Schoppmann in 1999. Bleibtreu-Ehrenberg stelde dat het verzuim seks tussen vrouwen met het strafrecht van 1851 strafbaar te stellen van doen had met een terminologische wisseling waarbij sodomie vervangen werd door de figuur van de *Knabenschänder*. De knapenschender riep associaties op met de penetratie van jongens door mannen. Associaties met seks tussen vrouwen verdwenen zodoende op de achtergrond, aldus Bleibtreu-Ehrenberg. Schoppmann verklaarde de verandering in 1851 vanuit de strafrechtpraktijk. Al vanaf de zeventiende eeuw werd mannelijke seksualiteit (penetratie) als de seksuele norm gehanteerd. Omdat de redenering luidde dat vrouwen elkaar niet penetreerden, zou de paragraaf niet langer op vrouwen van toepassing zijn. De paragraaf zou dus aan de praktijk zijn aangepast. Zelf nam Matysik overigens geen stelling in met betrekking tot de concurrerende interpretaties van Bleibtreu-Ehrenberg en Schoppmann over het verdwijnen van de strafbaarheid van seks tussen vrouwen uit het Pruisische recht. Ook ik onthoud me van een keuze voor één van beide verklaringen omdat ik geen onderzoek heb gedaan naar de Duitse rechtspraktijk. Tracy Matysik, 'In the name of the law. The 'female' homosexual and the criminal code in fin-de-siècle Germany,' in: 13 *Journal of the History of Sexuality* 1 (januari 2004) 26-48, 30-31, 30 fn 14.

¹²⁷ In 1909, 1919, 1925 en 1934.

¹²⁸ Matysik (2004), 28 fn 7.

¹²⁹ *Ibidem*, 33-34.

¹³⁰ *Ibidem*, 34-35.

¹³¹ Hans-Georg Stümke, 'Wiedergutmachung an homosexuellen NS-Opfern von 1945 bis heute', in: Jellonnek en Lautmann (red.) (2002) 329-338, 333.

¹³² Stümke (1989) 66, 71.

¹³³ Volgens Pieter Koenders was het dankzij de doorslaggevende stem van de rechts-liberaal Wilhelm Kahl dat de strafrechtscommissie van de Rijksdag instemde met de intrekking van paragraaf 175 voor zover het vrijwillige homoseksuele contacten tussen volwassenen ging (1996: 332-333).

¹³⁴ *Ibidem*, 342-343. Koenders baseerde zich hier op: Burkhard Jellonnek (1990) *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz. Die Verfolgung von Homosexuellen im Dritten Reich* (Schöningh Paderborn) 47, 102-104.

¹³⁵ Manfred Herzer analyseerde op gedetailleerde wijze de positie van de linkse partijen ten aanzien van paragraaf 175. Zijn onderzoek biedt een belangrijke nuance die in de beschrijving van Koenders over de herziening van het Duitse strafrecht in 1928-1929 ontbreekt. Manfred Herzer, 'Communists, social democrats, and the homosexual movement in the Weimar Republic', in: Gert Hekma, Harry Oosterhuis, James Steakley (red.) (1995) *Gay men and the sexual history of the political left* (Hayworth Press New York/Londen) 197-227. Vergelijk: Koenders (1995) 328-333.

¹³⁶ James D. Steakley (1982 [1975]) *The homosexual emancipation movement in Germany* (Salem, New Hampshire The Ayer Company) 85.

¹³⁷ Manfred Herzer (1995) 210. Over Ernst Röhm: hij was één van Hitlers trouwste bondgenoten geweest vanaf de 'Bierkellerputsch' of 'Hitlerputsch' zoals de poging om de Weimarrepubliek omver te gooien wordt genoemd. In de nacht van 8 op 9 november 1923 had Hitler, samen met de SA en met generaal Erich von Ludendorff geprobeerd een nationale revolutie te ontketenen. Op 30 juni 1934 gaf Hitler opdracht om de hele SA-top, inclusief Ernst Röhm die de SA leidde, om te brengen. De nacht van 30 juni 1934 is bekend geworden onder de naam 'de nacht van de lange messen'. Grofweg worden er over deze nacht twee verhalen verteld in de geschiedschrijving. In de eerste versie zou de nacht draaien om de antihomoseksuele ideologie van het nationaal-socialisme die wilde afrekenen met hooggeplaatste homoseksuelen binnen de eigen gelederen. In de tweede versie zou de homoseksuele geaardheid eerder een gelegenheidsargument zijn geweest om de top van de SA om te brengen. De 'ware' reden zou zijn dat Hitler de SS tevreden moest stellen en zich moest ontdoen van een steeds machtiger wordende SA. Zie: Geoffrey J. Giles (2001) 'The institutionalization of homosexual panic in the Third Reich', in: Robert Gellately en Nathan Stoltzfus (red.) *Social outsiders in the Third Reich* (Princeton Princeton University Press) 233-255.

¹³⁸ Terwijl de meeste auteurs 1930 als het cruciale jaar aanvoeren waarin paragraaf 175 ingetrokken had kunnen worden, spreekt Herzog van 1933 als het cruciale jaar – tenminste, stelde ze, als de nationaal-socialisten niet aan de macht waren gekomen. Zie: Herzog (2005) 89.

¹³⁹ Müller (2005) 16; Van der Meer (2007) 117.

¹⁴⁰ Koenders (1996) 343.

¹⁴¹ *Ibidem*, 343.

¹⁴² Dit type redenering roept een associatie met het werk van Lillian Faderman en Brigitte Eriksson op. In *Lesbians in Germany, 1890s-1920s* stelden zij dat de bemoeienis van de vrouwenbeweging met

onderwijshervorming en de uitbreiding van mogelijkheden tot arbeidsparticipatie en haar strijd voor de invoering van het vrouwenkiesrecht voor vele Duitse vrouwen 'van belang', en voor lesbiennes 'essentieel' waren: 'They were the sine qua non of their ability to live as lesbians without submitting to heterosexual marriage (...)' Lillian Faderman en Brigitte Eriksson (red.) (1990) *Lesbians in Germany, 1890s-1920s* (Naiad Press Tallahassee) xii-xiii, zoals geciteerd door Matysik (2004) 32-33.

¹⁴³ Koenders (1996) 343.

¹⁴⁴ *Entscheidungen des Reichsgerichts in Strafsachen* (RGSt) 73, 78, 80: zoals geciteerd door: Gregorz Wysocki, 'Paragraph 175', in: <http://de.wikipedia.org> zoals geraadpleegd op 30 augustus 2007.

¹⁴⁵ Koenders (1996) 343.

¹⁴⁶ *Ibidem*, 354.

¹⁴⁷ *Ibidem*, 354.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 345-346; Geoffrey Giles (2002) *Why Bother About Homosexuals? Homophobia and Sexual Politics in Nazi Germany* (J.B. and Maurice C. Shapiro Annual Lecture, United States Holocaust Memorial Museum) 1-25, 13: <http://www.ushmm.org/research/center/publications/occasional/2002-04/paper.pdf> zoals geraadpleegd op 18 augustus 2008. Giles zette uiteen hoezeer Hitler het decreet van de doodstraf op homoseksuele contacten door SS'ers geheim wilde houden. Dit leidde ertoe dat vele SS'ers niet wisten dat op homoseksuele delicten voor hen de doodstraf stond. Uit deze lezing door Giles blijkt eveneens dat de strafvervolgning van homoseksualiteit niet altijd even efficiënt en snel gebeurde. In praktijk leidde de hervorming van paragraaf 175 tot verwarring. Bij de strafrechtelijke vervolging werd lang niet altijd gehoor gegeven aan de extreme verruiming van de strafbaarheid van 'homoseksuele' contacten.

¹⁴⁹ Andreas Pretzel en Gabrielle Rossbach (red.) (2000) *Wegen der zu erwartenden hohen Strafe. Homosexuellenverfolgung in Berlin, 1933-1945* (Rosa Winkel Berlijn). De vervolging van jongensprostitués is in de literatuur over Nazi-Duitsland overigens niet uitvoerig gethematiseerd. Toch is uit de bestudering van de literatuur te herleiden dat Bahnhofboys, Strichjungen of sigarettenjongens wel degelijk werden vervolgd. Zie bijvoorbeeld de lezing van Geoffrey Giles uit 2002 waar hij de vervolging van het homoseksuele contact tussen een politieambtenaar en een minderjarige bespreekt (Giles (2002) 13-14): Tegen de tijd dat de politieambtenaar werd veroordeeld wegens homoseksuele ontucht – en voor een termijn van vijf jaar naar het concentratiekamp Danzig-Matzkau werd gestuurd – was de betrokken sigarettenjongen Helmut Leske al twee jaar eerder naar Sachsenhausen gestuurd wegens homoseksuele ontucht, waar hij was overleden.

¹⁵⁰ De Duitse tegenhanger van deze 'mannelijke' bond was het *Wissenschaftlich-Humanitäres Komitee* van Magnus Hirschfeld, het grote voorbeeld voor Jacob Anton Schorer en zijn Nederlands Wetenschappelijk Humanitair Komitee. Hirschfeld propageerde de theorie dat homoseksuelen een intermediaire categorie van mensen was die tussen mannen en vrouwen in stond. Zie: Jörg Hutter, 'The Social Construction of Homosexuals in the Nineteenth Century: The Shift from the Sin to the Influence of Medicine on Criminalizing Sodomy in Germany', in: *Journal of Homosexuality* 24 (1993) 73-93.

¹⁵¹ Geoffrey J. Giles (2001) 'The Institutionalization of Homosexual Panic in the Third Reich', in: Robert Gellately en Nathan Stoltzfus (red.), *Social Outsiders in the Third Reich* (Princeton University Press Princeton) 233-255.

¹⁵² Pas in het laatste kwart van de twintigste eeuw werd roze de kleur voor homoseksualiteit. Daarvoor was lila (*lavender*) geassocieerd met homoseksualiteit.

¹⁵³ George L. Mosse (1996) *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (Oxford University Press Oxford/New York) 90-91. Zie voor het Cleveland Street schandaal – ook wel bekend als de 'West End scandals' – waarbij verschillende leden uit de Britse aristocratie in september 1889 werden ontmaskerd als de clientèle van een jongensbordeel: Morris B. Kaplan (2005) *Sodom on the Thames. Sex, Love and Scandal in Wilde Times* (Cornell University Press New York) 166-223. Zie voor de Eulenburg affaire: James D. Steakley 'Iconography of a Scandal: Political Cartoons and the Eulenburg Affair in Wilhelmin Germany', in: Martin Duberman et al. (red.) (1989) *Hidden from History. Reclaiming the Gay and Lesbian Past* (New York New American Library) 233-257. Zie voor een bespreking van beide schandalen: Florence Tamagne, 'Van sodomiet tot homoseksueel, 1870-1940', in: Robert Aldrich (red.) (2006) *Van alle tijden en culturen. Wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit* (Amsterdam Nieuw Amsterdam Uitgevers) 167-196, 171-174.

¹⁵⁴ Geoffrey J. Giles, 'The Institutionalisation of Homosexual Panic in the Third Reich', in: Robert Gellately en Nathan Stoltzfus (red.) *Social Outsiders in Nazi Germany* (Princeton University Press Princeton). David K. Johnson (2004) *The Lavender Scare. The Cold War Persecution of Gays and Lesbians in the Federal Government* (Chicago University Press Chicago/Londen). Bovendien schetste de Duitse historicus Dagmar Herzog welke vijf stromingen er na de bevrijding in 1945 waren in het denken over seksualiteit en het

fascisme. Eén van de stromingen kenschetste het fascisme als essentieel homo-erotisch. Zij verwees voor een verkenning van deze stroming naar literatuurverwijzingen die hier worden overgenomen: Gert Hekma, Harry Oosterhuis en James D. Steakley (red.) (1995) *Gay Men and the Sexual History of the Political Left* (Haworth New York); Andrew Hewitt (1996) *Political Inversions. Homosexuality, Fascism and the Modernist Imaginary* (Stanford University Press Stanford); Anson Rabinbach, 'Van der Lubbe – ein Lustknabe Röhms? Die politische Dramaturgie der Exilkampagne zum Reichstagsbrand,' in: Susanne zur Nieden (red.) (2004) *Homophobie und Staatsräson. Zur Entstehung der Idee des Homosexuellen Staatsfeindes in Deutschland 1900 bis 1945* (Campus Frankfurt am Main/New York).

¹⁵⁵ Zie bijvoorbeeld: Gert Hekma, Harry Oosterhuis en James Steakley, 'Leftist Sexual Politics and Homosexuality: A Historical Overview', in: *Ibidem* (red.) (1995) 1-40, 30, 39 vn 87.

¹⁵⁶ Talloze studies verschenen er over de strafvervolgning van homoseksualiteit tijdens het Derde Rijk. In 2008 verscheen, van de hand van de Duitse historicus Jens Dobler, een studie over de strafrechtsvervolgning van homoseksualiteit vóór de machtsovername door de nationaal-socialisten met de veelzeggende titel: *Zwischen Duldungspolitik und Verbrechensbekämpfung. Homosexuellenverfolgung durch die Berliner Polizei von 1848 bis 1933* (Verlag für Polizeiwissenschaft Frankfurt am Main).

¹⁵⁷ Andreas Pretzel en Gabrielle Rossbach (red.) (2000) *Wegen der zu erwartenden hohen Strafe. Homosexuellenverfolgung in Berlin, 1933-1945* (Berlijn Rosa Winkel). De vervolging van jongensprostitués is in de literatuur over Nazi-Duitsland overigens niet uitvoerig gethematiseerd. Toch is uit de bestudering van de literatuur te herleiden dat Bahnhofboys, Strichjungen of sigarettenjongens wel degelijk werden vervolgd. Zie bijvoorbeeld de lezing van Geoffrey Giles uit 2002 waar hij de vervolging van het homoseksuele contact tussen een politieambtenaar en een minderjarige bespreekt (Giles (2002) 13-14): Tegen de tijd dat de politieambtenaar werd veroordeeld wegens homoseksuele ontucht – en voor een termijn van vijf jaar naar het concentratiekamp Danzig-Matzkau werd gestuurd – was de betrokken sigarettenjongen Helmut Leske al twee jaar eerder naar Sachsenhausen gestuurd wegens homoseksuele ontucht, waar hij was overleden. Daarnaast bestudeerde Jennifer V. Evans bijvoorbeeld (het aanpakken van) de naoorlogse jongensprostitutie in Berlijn. Zij vestigde de aandacht op de lange historie in het Duitse strafrecht en in de Duitse strafrechtspraktijk waar het de bestrijding van jongensprostitutie betrof: 'Of course, concern about male prostitution was not solely a postwar phenomenon; it had an elaborate history that predated Hitler and the Nazis. The lineage of Paragraph 175 of the German penal code, which penalized consensual liaisons among adult men as well as purchased sex with adolescent youths, can be traced to Paragraph 143 of the Prussian penal code, which criminalized all forms of bestiality.' Jennifer V. Evans, 'Bahnhof Boys: Policing Male Prostitution in Post-Nazi Berlin', in: *12 Journal of the History of Sexuality* 4 (oktober 2003) 605-636, 610.

¹⁵⁸ Jacob Schorer (1911) *Tweeërlei maat. Kritische beschouwingen naar aanleiding van het nieuw voorgestelde artikel 248bis Wetboek van Strafrecht in het den 16 sept. 1910 gewijzigde wetsontwerp tot bestrijding van zedeloosheid* (Den Haag); *Ibidem* (1912) *Wat iedereen behoort te weten omtrent uranisme (homosexualiteit: liefde voor personen van het eigen geslacht). Hoe uraniërs beoordeeld moeten worden* (Den Haag).

¹⁵⁹ Zie bijvoorbeeld: Geoffrey Giles, 'The most unkindest cut of all': Castration, homosexuality and Nazi justice,' in: *27 Journal of Contemporary History* (1992) 41-61.

¹⁶⁰ Van der Meer (12 oktober 2005) *Castratie maakt een echte man van je* (Lezing voor het European Sexuality Resource Center) 4; Van der Meer (3 augustus 2007) *Modernizing categories. Separating homosexuality and paedophilia in the 1950s in Holland* (Paper Post-War Homosexual Politics Conference, Amsterdam 2-3 augustus 2007) 4; Van der Meer (2007) *Eugenic and sexual folklores and the castration of sex offenders in Holland, 1938-1968*, 3.

¹⁶¹ Van der Meer (2007) *Eugenic and sexual folklores* 3.

¹⁶² Koenders (1996) 446-447; Koenders (2006) 182-184.

¹⁶³ N. Jörg en C. Kelk (2001) *Strafrecht met mate* (Deventer Gouda Quint, 11^e druk) 27-33.

¹⁶⁴ Peter Becker en Richard Wetzell (red.) (2006) *Criminals and their Scientists. The History of Criminology in International Perspective* (Cambridge University Press Cambridge/New York).

¹⁶⁵ Martin J. Wiener (1990) *Reconstructing the criminal. Culture, law and policy in England, 1830-1914* (Cambridge University Press Cambridge).

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ C. Kelk (2001) *Studieboek materieel strafrecht* (Deventer Gouda Quint) 21-23.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 168-170.

¹⁶⁹ Helaas heb ik het jaar van publicatie niet kunnen achterhalen. Het is in elk geval na 1936 geschreven: Willem Bongers, 'De criminologie in het 'Tijdschrift voor Strafrecht' 1886-1936', 15.

http://www.boomuitgeversdenhaag.nl/cache/2c/2cdae7971916f9b1d6cf0b93cf6974c7/9054546093_hoofdstuk.pdf (zoals geraadpleegd op 8 november 2006).

¹⁷⁰ Ger Harmsen, 'Willem Adriaan Bongers', <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/bonger.html> (zoals geraadpleegd op 8 november 2006). Ik kon de exacte publicatiedatum van het artikel niet achterhalen. Het moet tussen 1936 en 1940 – het jaar waarin hij zelfmoord pleegde – gepubliceerd zijn.

¹⁷¹ Bongers (s.d.).

¹⁷² Ruud Abma en Ido Weijers (2005) 24.

¹⁷³ Kelk (2001) 24.

¹⁷⁴ Bongers (s.d.) 17.

¹⁷⁵ Bouwdijk Bastiaanse (1925) 6.

¹⁷⁶ Meershoek (2007) 184.

¹⁷⁷ Hendrina Praamsma (13 januari 2004) 'Ter Beschikkinggesteld van de Regering. Overgeleverd aan een goedbedoeld experiment', in: *Andere Tijden* (VPRO).

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ Albert Eggens (2005) *Van daad tot vonnis. Door Drenten gepleegde criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Koninklijke Van Gorcum Assen) 55-56

¹⁸⁰ Jean-Paul Heinrich (1995) *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823* (Gouda Quint Arnhem) 16.

¹⁸¹ P. van Heijnsbergen (1923) *De politierechter. Lezing gehouden voor de Vereeniging van Recherchers te Amsterdam, 6 februari 1923* (Alphen aan de Rijn) 16 (cursief AT)

¹⁸² Op het Haagse Gemeentearchief bevindt zich bovendien een dossier over de Ries-affaire: GADH, Archief gemeentepolitie, 432, 6512 'Stukken onderzoeken van zedenmisdrijven, 1927-1944'. Ook over het Nederlandse politieonderzoek naar het Indische zedenschandaal is een dossier gevormd: GADH, Archief gemeentepolitie, 432, 6515 'Stukken betreffende Zedenschandaal in Ned. Oost Indië.' Zie voor het dossier over de (verwijdering van) Haagse waterplaatsen: GADH, 432, 6584, 59-92. Over zowel de Ries-affaire als het Indische zedenschandaal is literatuur beschikbaar. Voor de Ries-affaire, zie: Emile Henssen (1994) *Een welmenend cynicus. Opkomst, val en eerherstel van Mr L.A. Ries* (Amsterdam Lubberhuizen) en Van der Meer (2007) 148. Voor het Indische zedenschandaal, zie: Gosse Kerkhof, 'Het Indisch zedenschandaal: een koloniaal incident', in: Raymond Feddema en Jan Pluvier (red.) (1992) *Wat beweegt de bamboe? Geschiedenissen in Zuidoost Azië* (Amsterdam Het Spinhuis). Zie ook: Theo van der Meer en Paul Snijders, 'Ernstige moraliteits-toestanden in de residentie.' Een 'whodunnit' over het Haagse zedenschandaal in 1920', in: 4 *Pro Memoria* (2002) 2, 373-407.

¹⁸³ Voor de wetsteksten van artikel 248bis Sr en VO 81/1940, zie: x. [eindredactie: verwijzing naar hoofdstuk 1, aparte paragraaf met voetnoten]

¹⁸⁴ De Criminele Statistieken van het CBS kennen alleen gegevens over strafzaken op basis van één wetsartikel. Hoe het CBS omging met dit soort zaken op basis van een combinatie van wetsartikelen is mij niet duidelijk geworden. Wellicht telde het CBS een 247/248bis-zaak wel en als 247 en als 248bis-zaak. Ook is het mogelijk dat het CBS op basis van het eerstgenoemde artikel categoriseerde. Tenslotte zou het zo kunnen zijn dat het CBS koos voor het wetsartikel met de hoogste maximale strafmaat.

¹⁸⁵ Daar waar in dit hoofdstuk sprake is van 'sepots' uit de periode 1940-1945 gaat het om zedenzaken waarbij de Haagse arrondissementsrechtbank de strafvervolgning staakte.

¹⁸⁶ De Nederlandse situatie verschilde hierin van de Duitse. Op basis van het zogeheten opportuniteitsbeginsel (167, 242 Wetboek van Strafvordering) besliste het Openbaar Ministerie over het al dan niet afzien van vervolging. Duitsland kende een geheel ander systeem. Daar diende het OM het voorstel tot seponeren voor te leggen aan een rechtbank, die dit voorstel af- of goedkeurde. Overigens konden in Nederland belanghebbenden tegen het afzien van vervolging in beroep gaan bij het Gerechtshof. Dat veranderde met de bezettingstijd. Met de invoering VO 187/1940 werd voor burgers de mogelijkheid om in beroep te gaan tegen een beslissing van het OM afgeschaft. Zie hiervoor: Derk Venema (2007) *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting* (Boom Juridische Uitgevers Den Haag) 226.

¹⁸⁷ Uit de verhouding tussen de schalen van de Haagse en de landelijke vervolging komt naar voren dat de Haagse vervolging 14% is van de landelijke vervolging. De bevolkingsomvang van het Haagse arrondissement was slechts 11% van de landelijke bevolking. Dit betekent dat de antihomoseksuele strafvervolgning in het Haagse arrondissement gemiddeld net iets actiever was ten opzichte van het landelijke beeld.

¹⁸⁸ Koenders (2005) 178.

¹⁸⁹ Artikel 247 Sr: '1. Hij die met iemand van wie hij weet dat hij in staat van bewusteloosheid of lichamelijke onmacht verkeert, dan wel aan een zodanige gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis

van zijn geestvermogens lijdt dat hij niet of onvolkomen in staat is zijn wil daaromtrent te bepalen of kenbaar te maken of daartegen weerstand te bieden of met iemand beneden de leeftijd van zestien jaren buiten echt ontuchtige handelingen pleegt of laatstgemelde tot het plegen of dulden van zodanige handelingen buiten echt met een derde verleidt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie. 2. Indien de in het eerste lid bedoelde persoon beneden de leeftijd van zestien jaren, twaalf jaren of ouder is, heeft vervolging, buiten de gevallen van de artikelen 248 en 249, niet plaats dan op klacht. 3. Het derde en vierde lid van artikel 245 zijn van overeenkomstige toepassing.' Artikel 245.3-4: '3. Tot de klacht bedoeld in het tweede lid is naast de wettelijke vertegenwoordiger in burgerlijke zaken, bedoeld in artikel 65, eerste lid, tevens bevoegd de raad voor de kindbescherming. 4. In afwijking van het bepaalde in de artikelen 64 tot en met 66 is degene ten aanzien van wie het feit is gepleegd te allen tijde tot de klacht gerechtigd, in die voege dat de termijn gedurende welke de klacht kan worden ingediend eindigt op de dag waarop de verjaringstermijn, bedoeld in artikel 70, eindigt.'

Artikel 249 Sr: '1. Hij die ontucht pleegt met zijn minderjarig kind, stiefkind of pleegkind, pupil, een aan zijn zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwde minderjarige of zijn minderjarige bediende of ondergeschikte, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie. 2. Met dezelfde straf wordt gestraft: 1. de ambtenaar die ontucht pleegt met een persoon aan zijn gezag onderworpen of aan zijn waakzaamheid toevertrouwd of aanbevolen; 2. de bestuurder, arts, onderwijzer, beambte, opzichter of bediende in een gevangenis, rijksinrichting voor kindbescherming, weeshuis, ziekenhuis, of instelling van weldadigheid, die ontucht pleegt met een persoon daarin opgenomen; 3. degene die, werkzaam in de gezondheidszorg of maatschappelijke zorg, ontucht pleegt met iemand die zich als patiënt of cliënt aan zijn hulp of zorg heeft toevertrouwd.'

Artikel 239 Sr: 'Met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van de tweede categorie wordt gestraft schennis van de eerbaarheid: 1. op of aan een plaats, voor het openbaar verkeer bestemd; 2. op een andere dan 1. bedoelde openbare plaats, toegankelijk voor personen beneden de leeftijd van zestien jaar. 2. op een niet openbare plaats, indien een ander daarbij zijns ondanks tegenwoordig is.'

¹⁹⁰ Met dank aan Theo van der Meer die data over het arrondissement Dordrecht verzamelde en aan mij ter beschikking stelde. Bron: Nationaal Archief, Arrondissementsrechtbank te Dordrecht, 3.03.12.01. De Dordtse arrondissementsrechtbank was een streekrechtbank, waarbij veel strafzaken uit omliggende dorpen werden voorgelegd. Eén opvallend verschijnsel in zijn materiaal waren de genoemde knaapjes die de billen probeerden te tikken van meisjes in het dorp. Van der Meer kreeg de indruk dat geografische grenzen daarbij een rol speelden, waarbij de knaapjes uit, bijvoorbeeld, het Noorden van een dorp de billen van de meisjes uit, bijvoorbeeld, het Zuiden van een dorp probeerden aan te raken. Het zou interessant zijn te onderzoeken in hoeverre 'districts-eer' te maken kon hebben met het 'onteren' van meisjes uit een ander district.

¹⁹¹ Het bleek in het kader van dit onderzoek ondoenlijk om deze statistiek te corrigeren voor ontwikkelingen in de bevolkingsomvang in het Haagse arrondissement. Dit arrondissement bestaat uit 44 gemeenten: Alkemade; Alphen aan den Rijn; Bergambacht; Bodegraven; Boskoop; Delft; 's-Gravenhage; Gouda; Hillegom; Katwijk; Jacobswoude; Leiden; Leiderdorp; Leidschendam-Voorburg; Liemeer; Lisse; Midden-Delfland; Moordrecht; Nederlek; Nieuwerkerk aan de IJssel; Nieuwkoop; Noordwijk; Noordwijkerhout; Oegstgeest; Ouderkerk; Pijnacker-Nootdorp; Reeuwijk; Rijnsburg; Rijnwoude; Rijswijk; Sassenheim; Schoonhoven; Ter Aar; Valkenburg; Vlist; Voorhout; Voorschoten; Waddinxveen; Warmond; Wassenaar; Westland; Zevenhuizen-Moerkapelle; Zoetermeer; en Zoeterwoude.

¹⁹² Zie: Marian van der Klein (2007) *The Gay movement, the occupation and WW II in the Dutch magazine 'Vriendschap'* (paper gepresenteerd op het congres 'Post-war homosexual politics', 2-3 augustus 2008, Universiteit van Amsterdam) 4.

¹⁹³ Arent van Santhorst (pseudoniem voor Jaap van Leeuwen), 'Een halve eeuw van strijd 1896-1946. De strijd in Nederland', in: 7 *Vriendschap* (augustus 1952) 10.

¹⁹⁴ Pieter Koenders (2005).

¹⁹⁵ Het gemiddelde is de uitkomst van het delen van de som van de leeftijden door het aantal verdachten. De mediaan is de leeftijd die in het midden ligt van de leeftijden wanneer deze van laag tot hoog worden gerangschikt.

¹⁹⁶ Het gemiddelde verschil in leeftijd van de oudste en jongste betrokkenen in homoseksuele zedenzaken:

	Aantal contacten	Gemiddeld leeftijdsverschil
1911-1940	27	24,4
1940-1945	202	21,8
1945-1960	66	24,0

Bron: GADH, 432, 6560-6570 (processen-verbaal en politierapporten); NA, 3.03.15.01-3.03.15.06 (strafdossiers en vonnisboeken).

¹⁹⁷ Zo baseerde Koenders deze stelling grotendeels op Haags materiaal. Dat het Haagse materiaal zo belangrijk was voor Koenders' analyse is op zich niet verwonderlijk, gezien het omvangrijke deel van het nationaal aantal VO-zaken dat in het Haagse arrondissement werd gevoerd (Koenders (1996)).

¹⁹⁸ Uit tabel 1 werd duidelijk dat er in totaal niet 21 minderjarigen, maar 22 minderjarigen wegens homoseksuele contacten werden vervolgd tijdens de bezettingstijd. Eén van de 22 minderjarigen werd op basis van 248bis Sr vervolgd, ook al was dit strikt juridisch gezien uiteraard niet mogelijk. De leeftijdsgrens voor meerderjarigheid bleef ook tussen 1940 en 1945 op 21 jaar liggen.

¹⁹⁹ De gemiddelde leeftijd van verdachten van homoseksuele zedenzaken:

	248bis	VO 81/1940
Vóór de oorlog	36,9	
Tijdens de oorlog	36,5	27,3
Na de oorlog	40,0	

²⁰⁰ Tiemon Hofman werd op 2 oktober 1941 in een Gronings hotel gearresteerd wegens een homoseksueel contact met de 32-jarige ambtenaar van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Frans Helmer. Helmer werd op 13 november 1941 veroordeeld tot twee maanden celstraf met aftrek van de preventieve hechtenis veroordeeld op basis van artikel 248bis Sr. Hofman werd op 28 januari 1942 door een kinderrechtter, op grond van de Duitse verordening, ter beschikking gesteld aan de regering. Uiteindelijk zou hij zeven maanden in het Groningse Huis van Bewaring verblijven en twee jaar op het rijksopvoedingsgesticht De Kruisberg in Doetinchem. Zie: Judith Schuyf (2003) 11-12 (arrestatie; veroordeling Hofman); 50 (veroordeling Helmer).

²⁰¹ Zie: hoofdstuk 1, *vn* 36 en 37.

²⁰² Voor een uitgebreide beschrijving van veranderingen door de bezetter doorgevoerd, zie: Venema (2007) 224-225.

²⁰³ *Ibidem*, 225.

²⁰⁴ NA, 3.03.15.03, 113 (film 5) rolnummers 3138, 3251, 3997 en 3998; 115 (film 7), rolnummers 585 en 588; 115 (film 7), rolnummer 1062; en 121 (film 13), rolnummer 2448.

²⁰⁵ *Ibidem*, 113 (film 5), rolnummer 3138; *Ibidem*, 115 (film 7), rolnummer 588.

²⁰⁶ *Ibidem*, 113 (film 5), rolnummers 3251, 3997 en 3998; *Ibidem*, 115 (film 7), rolnummers 585 en 588.

²⁰⁷ *Ibidem*, 113 (film 5), rolnummers 3997 en 3998. NB: De rechtbank zag bij deze verdachten dus een combinatie van gronden op basis waarvan gratie kon worden verleend, zie vorige voetnoot.

²⁰⁸ *Ibidem*, 115 (film 7), rolnummers 585 en 588. NB: De rechtbank zag bij deze verdachten dus een combinatie van gronden op basis waarvan gratie kon worden verleend, zie voetnoot 19 en 20.

²⁰⁹ *Ibidem*, 121 (film 13), rolnummer 2448.

²¹⁰ *Ibidem*, 115 (film 7), rolnummer 1062.

²¹¹ Tussen 1930 en 1953 was de gemiddelde hoogte van de opgelegde geldboetes bij homoseksuele zedenzaken (op basis van 248bis Sr, VO 81/1940 en combinaties van antihomoseksuele bepalingen): 65 gulden. Voor de peiljaren 1956 en 1957 lag die gemiddelde hoogte bij homoseksuele zedenzaken (op basis van 248bis Sr en combinaties van antihomoseksuele bepalingen) op 267gulden. (Deze bedragen zijn gecorrigeerd voor inflatie.)

²¹² Andreas Pretzel, 'Verklikt door buur of collega. De rol van aangiften in de homoseksuelenvervolgung', in: Klaus Müller (2005) *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolgung van homoseksuelen door het Nazi-Regime, 1933-1945* (Boeken Amsterdam Schorer) 63-90,63.

²¹³ Net als in dit onderzoek beperkten verschillende historici zich tot een lokale setting bij het bestuderen van de strafvervolgung van homoseksualiteit in Nazi-Duitsland. Andreas Pretzel onderzocht Berlijn: Pretzel (2005) 63-90. Jürgen Müller beperkte zich tot Keulen: Jürgen Müller, 'Die alltägliche Angst. Denunziation als Instrument zur Ausschaltung Missliebiger', in: Cornelia Limpricht, Jürgen Müller en Nina Oxenius (red.) (1991) 'Verführte Männer' Das Leben der Kölner Homosexuellen im Dritten Reich (Köln Volksblatt Verlag) 96-103. John C. Fout onderzocht zowel Darmstadt, Dresden, München, Hamburg als Aken: John C. Fout, 'Homosexuelle in der NS-Zeit: Neue Forschungsansätze über Alltagsleben und Verfolgung', in: Jellonnek en Lautmann (2002) Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle. Verdrängt und Ungesühnt (Schöningh Paderborn), 163-172. Tenslotte bestudeerde Burkhard Jellonnek Düsseldorf en Würzburg: Burkhard Jellonnek, 'Staatspolizeiliche Fahndungs- und Ermittlungsmethoden gegen Homosexuelle', in: Jellonnek en Lautmann (red.) (2002) Nationalsozialistischer Terror, 149-162.

²¹⁴ Het profiel dat in de literatuur van aangevers werd geschetst, liep overigens per auteur sterk uiteen. Bij Pretzel kwamen de anonieme aangiften, familieleden, verhuurders en burens, passanten, werkgevers,

collega's en overheidsfunctionarissen, politie en nationaal-socialistische organisaties uitvoerig aan bod. Zie: Pretzel (2005) 63. Volgens de Duitse historicus Burkhard Jellonnek waren de denuncianten vooral echtgenotes en hoge partijfunctionarissen die homoseksuelen (Burkhard Jellonnek (2002) 158.) De Amerikaanse historicus John C. Fout meende daarentegen dat het primair de homoseksuelen en homoseksuele prostitué's – Strichjongen – zelf waren die aangifte deden (Fout (2002) 163-172.) Bij Jürgen Müller kwam naar voren hoe aangiftes van homoseksualiteit vooral een middel van echtgenoten waren om hun wederhelften een hak te zetten en van werkgevers of collega's om van een collega af te komen. Müller baseerde zich op archiefmateriaal over Keulen (Müller (1991)).

²¹⁵ Fout (2002) 163-172.

²¹⁶ In het politiejournaal werden de dagelijkse bezigheden van de medewerkers bijgehouden met 'mutaties'. Dit waren korte omschrijvingen van de opgespoorde of gemelde delicten. Tevens werd vermeld welke acties de politieambtenaren ten aanzien van de zaken hadden ondernomen. Het ging om korte, summier beschrijvingen.

²¹⁷ Koenders (1984) 105.

²¹⁸ Müller (2005); IHLIA, Tentoonstellingskrant Wie kan ik nog vertrouwen? (s.d. s.l.) 8.

²¹⁹ Om de hoofdtekst leesbaar te houden, maar met het oog op transparantie, wordt hier gedetailleerd beschreven welk bronmateriaal op welke wijze is gebruikt. Voor de analyse van het spreken en handelen door omstanders in de politieke en justitiële procedure rondom de homoseksuele zedenzaken werd van zowel het politiearchief als het archief van de arrondissementsrechtbank gebruik gemaakt. Zowel het politiearchief als het rechtbankarchief kenden hiaten. Terwijl het beschikbare materiaal in het politiearchief vooral na 1945 summier was, was dit in het rechtbankarchief het geval voor wat betreft de vooroorlogse periode. (Zie voor gegevens over de organisatie van de Haagse zedenpolitie: Pieter Koenders (1996) 716; Guus Meershoek (2007) 186-188.)

Voor de analyse in dit hoofdstuk waren uit het rechtbankarchief vooral de strafdossiers van belang. Deze werden, voor wat betreft de vooroorlogse periode, uitsluitend voor de peiljaren 1936 en 1937 gevonden. Waarom de strafdossiers over de homoseksuele zedenzaken uit de eerdere peiljaren ontbraken is mij niet duidelijk. Mogelijk werd er in de jaren dertig een nieuw beleid afgekondigd ten aanzien van het bewaren van strafdossiers. In ogeschouw moet worden genomen, dat enerzijds het gerechtelijke materiaal over de omstanders pas vanaf de jaren late jaren dertig kon worden bestudeerd, en anderzijds dat het uitsluitend gaat om het relaas van omstanders in zaken die door justitie als zeer ernstig werden gekwalificeerd – ofwel de strafeis ofwel het vonnis lag namelijk op een jaar of meer aan gevangenisstraf. Over de vooroorlogse periode raadpleegde ik het politiearchief voor een volledig journaal uit 1923 – het jaar waarin de Haagse zedenpolitie een zelfstandige afdeling werd. Dit journaal leverde 61 mutaties op over homoseksuele zedenzaken. Ook was er een map met politieonderzoeken naar zedenmisdriven voor de jaren 1927-1944: GADH, Archief Gemeentepolitie, 432, 6475, 6476 (ZP journaal 1923, deel 1 en 2); 6512 (Stukken onderzoeken van zedenmisdriven, 1927-1944).

Het rechtbankarchief leverde zes strafdossiers van homoseksuele zedenzaken op: NA, 3.03.15.01, 105: straf dossier Wernard Raaijmakers (247, 248bis Sr); *Ibidem*, 106: straf dossier Jan Daalder (247 Sr); *Ibidem*, 110: straf dossier Jannes Thijssen (247 Sr); *Ibidem*, 111: straf dossier Ab Cleermaker (247 Sr); *Ibidem*, 115: straf dossier Pim Rieffel (247, 248bis Sr); *Ibidem*, 115: straf dossier Wilmar Geelhof (248bis Sr). Wernard Raaijmakers werd zowel in 1933 als in 1935 voor ontucht met telkens één jongen vervolgd. Jan Daalder werd in 1935-1936 vervolgd voor ontucht met één jongen. Jannes Thijssen werd in 1936 vervolgd voor ontucht met drie broers. Ijsoventer Ab Cleermaker werd in 1936 vervolgd voor ontucht met één jongen. Pim Rieffel werd vervolgd voor ontucht met vier medewerkers op de Leidse bakkerij waar hij werkte. Wilmar Geelhof werd in 1937 vervolgd voor ontucht met één jongen.

Voor de periode van de bezettingstijd waren er in het politiearchief elf boeken met de processen-verbaal van de Haagse zedenpolitie. Hieruit bestudeerde ik het eerste en laatste kwartaal van 1940, het eerste kwartaal van 1941 en de twee laatste kwartalen uit 1943: GADH, 432, 6560-6570: Netexemplaren processen-verbaal van de Zedenpolitie, 1940-1943 (11 delen). *Ibidem*, 6518: Copieboek ZP 75 (processen-verbaal) (14.09.1940-27.03.1941). Deze steekproef leverde 90 mutaties op over homoseksuele zedenzaken.

Het rechtbankarchief leverde vier strafdossiers van homoseksuele zedenzaken op: NA, 3.03.15.03, 8: straf dossier Jelle Staaf (248bis Sr); *Ibidem*, 12: Thijs van Maren (248bis Sr, VO 81/1940, artikel 2 en 3); *Ibidem*, 13: Akke de Jouren (248bis); *Ibidem*, 23: Lodewijk Vlierbes (248bis). De 'artist' Jelle Staaf werd in 1940 veroordeeld voor het slapen met een zeventienjarige jongen in zijn woning gedurende de laatste week van mei en eerste week van juni 1940. In het vonnis werd behalve de zeventienjarige geen andere 'getuige' vermeld. De zaak speelde zich een maand voor de invoering van de Duitse verordening af. Daarom was de zeventienjarige op het moment van het rechtsproces niet strafbaar en geen verdachte.

Wijnhandelaar Thijs van Maren werd vervolgd voor het plegen van onzedelijke handelingen met drie van zijn – zestien- tot negentienjarige – loopjongens tussen 1935 en 1941 in de wijnkelder onder zijn wijnhandel. Akke de Joure, een werkloze fabrieksarbeider, werd in 1941 vervolgd omdat hij zich veel ophield op pleinen waar tien- à vijftienjarige jongens speelden en onzedelijke handelingen met hen pleegde in ruil voor ijs en sigaretten. IJscoverter Lodewijk Vlierbes werd in 1942 veroordeeld voor het plegen van onzedelijke handelingen met zes- tot achtjarige buurjongens in zijn schuurtje. Deze zaken waarin een straf van één jaar of meer werd opgelegd gingen om seksuele handelingen die ook in de vooroorlogse periode zouden zijn vervolgd.

Over de periode 1945-1960 bleek het materiaal over homoseksuele zedenzaken in het Haagse politiearchief zeer schaars. Het rechtbankarchief leverde daarentegen 33 strafdossiers over zedenzaken met een homoseksueel karakter op. In de dossiers van de 33 van de homoseksuele delicten figureerden 37 verdachten en 66 minderjarigen die seksueel betrokken waren. Overigens zou het grootste aantal naoorlogse gevallen ook anno 2008 vervolgd zijn, maar dit terzijde. Van de 66 betrokken minderjarigen was het gros (50) jonger dan zestien jaar. Dat wil zeggen dat dit soort seksuele contacten ook anno 2008 vervolgd zou zijn wegens artikel 247 Sr (ontucht met jongeren beneden de leeftijd van zestien jaar). De zestien overige minderjarigen waren ouder dan zestien jaar.

²²⁰ Vóór de bezettingstijd stapten, in twee zaken, de vaders van de betrokken minderjarige jongens naar de politie. Niet om aangifte tegen de volwassen verdachten te doen, maar omdat zij een politieonderzoek naar het seksuele leven van hun onhandelbare zoons verlangden, zie: NA, 3.03.15.03, 105: strafdossier Wernard Raaijmakers; *ibidem*, 115: strafdossier Wilmar Geelhof.

²²¹ Zo benaderde een wijnhandelaar de Haagse zedenpolitie in 1923 omdat hij wilde weten hoe hij met zijn negentienjarige neef moest omgaan. De jongen woonde in Zwijndrecht bij zijn ouders, maar bezocht hem tweewekelijks in verband met zijn studie in Den Haag. Naar zijn ooms smaak werd de jongen wat al te vriendelijk gegroet door een kelner van Tie de Jager, die een restaurant of café uitbaatte. Deze oom wist dat de kelner homoseksueel was, en dat Tie de Jager bovendien nog een andere homoseksueel in dienst had. In antwoord op zijn vraag hoe met deze situatie om te gaan, adviseerde de Haagse zedenpolitie de wijnhandelaar 'zijn neef op het gevaar van homosexualiteit te wijzen en hem voor den kelner te waarschuwen', zie: GADH, 432, 6475: Journaal: mutatie 24-2-1923.

²²² Vader Wannes Merode vond het ongemakkelijk om zijn dochter aan de tand te voelen. Op 17 december 1940 stapte Merode daarom naar de Haagse zedenpolitie. Zijn achttienjarige dochter Wantje Merode was vier dagen van huis geweest en zou bij een man hebben geslapen. Daarbij vertelde zijn dochter dat zij bovendien een half jaar geleden met een vrouw had geslapen: 'Voorts vernam ik van haar, dat ongeveer een half jaar geleden met haar, door een vrouw onzedelijke handelingen zijn gepleegd. Waar die vrouw woont weet ik niet. Mijn dochter [Wantje] zal U dat wel kunnen zeggen. Ik heb haar niet gevraagd hoe zich alles heeft voorgedaan omdat ik het beter vind, dat de Politie hiernaar een onderzoek instelt. Ik vind het als vader niet aangenaam om met mijn dochter hierover te spreken. Mocht echter blijken dat mijn dochter ontuchtige handelingen zijn gepleegd door een vrouw, dan verzoek ik een strafrechtelijke vervolging tegen deze vrouw.' Dat ze bij een man had geslapen behoefde geen onderzoek; de 'onzedelijke handelingen' met de vrouw wel. GADH, 432, 6562: Processen-verbaal Zedenpolitie (net exemplaren 1941): Proces-verbaal 31/1941 (08.02.1941) Aangifte door Wannes Merode (17.12.1940).

²²³ Zo was er een vader – werkzaam als bode bij de Eerste Kamer – die op 20 januari 1923 aangifte bij de politie deed omdat zijn 19-jarige zoon – schrijver bij de Postcheque en Girodienst – in het bezit was gekomen van 'een aantal boeken en geschriften van homo-sexueele strekking, welke aan zijn zoon ter lezing zijn afgestaan door den adjudant-onderofficier A. van Helden, schrijver bij den veldprediker en ouderling bij de Gereformeerde Kerk.' Hierop werd overigens niet de zoon van de bode verhoord, maar de gereformeerde ouderling 'opgehaald en door den Insp v Doorn onderhouden', zie: GADH, 432, 6475: Journaal van de zedenpolitie 1923, deel 1: mutatie 20-1-1923.

²²⁴ Zie bijvoorbeeld: GADH, 432, 6570 (net-exemplaren processen-verbaal) PV ZP 245/1943 (14.01.1944) 245, 246.

²²⁵ GADH, 432, 6518 Copieboek ZP 75 (processen-verbaal): Rapport 16.02.1941, 901.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ GADH, 432, 6475 (politiejournaal) 20.04.1923.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ Marian van der Klein (2007) *The Gay movement, the occupation and WW II in the Dutch magazine 'Vriendschap'* (paper gepresenteerd op het congres 'Post-war homosexual politics', 2-3 augustus 2008, Universiteit van Amsterdam) 4.

²³⁰ Zie bijvoorbeeld de rechtszaak tegen de 63-jarige Jan Daalder uit 1936. Hij werd vervolgd wegens homoseksuele contacten met een jongen jonger dan zestien jaar (artikel 247 Sr). Niet toevallig ging de

zitting die op 20 februari 1936 met gesloten deuren werd gevoerd niet alleen over wat er tussen de verdachte en de dertienjarige jongen was voorgevallen. De getuigen – de kamerverhuurders – werd gevraagd of zij wisten dat de jongen bij Daalder overnachtte, maar ook of zij wisten hoeveel bedden Daalder op zijn kamer tot zijn beschikking had. Zowel de kamerverhuurder, de 69-jarige Jaap Craefels, als zijn vrouw, de 63-jarige Gerdi Craefels, getuigden dat zij hun huurder weliswaar in gezelschap van de jongen hadden gezien, maar niet wisten dat de jongen bij hem bleef slapen. Via het raam had het echtpaar de verdachte met de jongen in een vreemde lichaamshouding gezien. Ze zaten met de benen ‘tussen elkaar’ en hielden elkaars handen vast. Jaap Craefels had bovendien de verdachte op straat gearmd zien lopen met de jongen. De zaak spitste zich toe op het al dan niet aanwezig zijn van een extra bed in de kamer van Daalder. De moeder van de dertienjarige jongen, de 34-jarige Josephine Jegers, onderstreepte dat zij had ingestemd met Daalders verzoek om de jongen in huis te nemen omdat hij een extra bed op zijn kamer had. Waarom zij de jongen uit huis wilde doen, vermelden de aantekeningen overigens niet. Jaap Craefels getuigde dat Daalder geen extra slaapplegenheid op zijn kamer had. Maar Gerdi Craefels’ verklaring schetste een ander beeld: ‘In dat perceel was nog wel een bed, dat niet in gebruik was, doch verdachte had daarover niet de beschikking en heeft mij ook nimmer gevraagd om het te mogen gebruiken of doen gebruiken. Ik wist niet dat gedurende genoemd tijdvak de getuige [Jegers] in mijn woning sliep.’ NA, 3.03.15.01, 106: strafdossier Jan Daalder (247 Sr), handgeschreven aantekeningen van de griffier van de arrondissementsrechtbank tijdens de rechtszitting (20.02.1936).

²³¹ Andere dan de hieronder behandelde zaken waarbij getuigen lang aarzelden of er wel strafbare homoseksuele handelingen waren gepleegd, zijn te vinden in: NA, 3.03.15.03, 23, strafdossier Lodewijk Vlierbes; *Ibidem*, 64, strafdossier Hans Kriezels; *Ibidem*, 89, strafdossier Wouter Baalbergen (zijn kamerverhuurders zeggen hem de huur op i.v.m. het ontvangen van minderjarige mannen op zijn kamer); NA, 3.03.15.06, 21, strafdossier Joseph Koenen (moeder gaat pas naar de politie, nadat zij hierheen is gestuurd door de psycholoog die ze heeft ingeschakeld voor haar misbruikte zoontje; één van de vaders van de betrokken minderjarigen betreurt het zelfs dat er een politiezaak van is gemaakt, omdat Koenen al genoeg zou zijn gestraft door zijn royerling uit de padvinderij).

²³² NA, 3.03.15.01, 110: strafdossier Jannes Thijssen, Politieverbaal Haagse Justitiële Dienst A ZP 176/1936 (08.06.1936) Verhoor vader Jacco Hansen, 6.

²³³ GADH, 432, 6569: PV ZP 112/1943 (juli 1943).

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ Andere zaken waarbij getuigen eerst zelf stappen ondernamen, zijn te vinden in: NA, 3.03.15.03, 37, strafdossier Jitze Zandt (vader van drie minderjarige zoons ging eerst zelf de confrontatie met Zandt aan, pas een maand later deed de vader een melding bij de politie); *Ibidem*, 78, strafdossier Werner Snoekbaars (moeder van minderjarige zoon gaat eerst zelf verhaal halen bij buurman); *Ibidem*, 95, strafdossier Jaap Reinakker (één van de vaders van de kinderen met wie koster Reinakker ontucht pleegde, had liever een medisch traject opgestart, maar zijn vrouw was al richting de politie gestapt).

²³⁶ Gedurende het onderzoek wordt er ‘gespeeld’ met de conventies rondom correspondentie. De verdachte beweert dat de kladjes die de hospita in de prullenmand gevonden heeft, afwijken van de brieven die hij daadwerkelijk verzonden heeft. Die brieven zijn niet bewaard gebleven omdat de ontvanger van de brieven, de leerling Schrijver, deze – vermoedelijk op aanwijzing van zijn docent – vercheurde en weggooide. Dat het briefschrijven als zodanig een interessante sociale geschiedenis is, blijkt uit het onlangs verschenen proefschrift van Willemijn Ruberg. Haar inleiding en theoretische hoofdstuk bieden inspirerende aanknopingspunten voor het werken met correspondenties als bron voor historisch onderzoek. Willemijn Ruberg (2005) *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850*, 7-52.

²³⁷ *Ibidem*, Proces-verbaal 472/1950 ZP (23.09.1950): verklaring hospita Thielens.

²³⁸ *Ibidem*, verhoor hospita Hendriks.

²³⁹ NA, 3.03.15.03, 79: strafdossier Cees van der Hulst: Bijlage (eerste briefje aan de hoofdcommissaris) 1.

²⁴⁰ Het algemeen bordeelverbod werd in 2000 opgeheven.

²⁴¹ NA, 3.03.15.03, 79: strafdossier Cees van der Hulst: Bijlage (brief aan de officier van justitie) 1.

²⁴² *Ibidem*: Bijlage (brief aan de officier van justitie, 12.01.1947) 1.

²⁴³ *Ibidem*: Bijlage (brief aan de chef van de zedenpolitie, 06.04.1947) 2.

²⁴⁴ *Ibidem*, Bijlage (brief aan de chef van de zedenpolitie, 24.04.1947) 2.

²⁴⁵ Maarten van Doorn en Thimo de Nijs, ‘In de schaduw van Den Haag. Politiek en bestuur in de 19de en 20ste eeuw’, in: T. de Nijs en J. Sillevius, Den Haag. Geschiedenis van de stad. Deel 3, 88.

²⁴⁶ NA, 3.03.15.03, 79: strafdossier Cees van der Hulst: verhoren rechercheur Viergever begin september 1947.

²⁴⁷ NA, 3.03.15.03, 79: strafdossier Cees van der Hulst: Bijlage (brief aan de burgemeester, 09.08.1947) 2.

- ²⁴⁸ Koenders (1996) 734.
- ²⁴⁹ GADH, 432, 6518: Copieboek Zedenpolitie 75 (processen-verbaal), 263-268: Afschrift brief Mej. [J. Pierrot] ~ Wel Edle Gestrenge Heer Dr Hitler (29.08.1940).
- ²⁵⁰ *Ibidem*.
- ²⁵¹ *Ibidem*, rapport (10.10.1940).
- ²⁵² *Ibidem*, 210-218: Afschrift brief 'Joh de Haas' ~ Commissaris van Politie (21.09.1940).
- ²⁵³ *Ibidem*, 6570: Netexemplaren processen-verbaal, 179: Proces-verbaal ZP 179/1940 (06.10.1943), Verhoor Arend van Loden.
- ²⁵⁴ *Ibidem*.
- ²⁵⁵ Zie: Tabel 6, [x](#).
- ²⁵⁶ Commentaar op statistische bewerking van politiemateriaal: Cijfers en tabellen brengen een schijn van neutraliteit met zich mee, maar zijn net zo zeer het resultaat van actief ingrijpen in het materiaal dat een onderzoeker voor handen heeft als elke andere methode die een onderzoeker er op los kan laten. Kijk bijvoorbeeld naar mijn tabellen over de verhouding tussen aangiften en eigen opsporingsonderzoek. Achter die tabel gaat de keuze schuil ook de extra politieonderzoeken die uit één melding voortvloeiden als 'aangifte' te tellen, of het politieonderzoek dat leidde tot de aanhouding van meerdere verdachten en daarmee meerdere processen-verbaal te tellen als 'eigen onderzoek'. Ik had ook een categorie kunnen maken 'vervolgonderzoek', maar dat heb ik niet gedaan. Die keuze kan ik verantwoorden, omdat ik uitsluitend de 'herkomst' van politieonderzoek wilde representeren. Uiteindelijk zijn dan de meerdere processen-verbaal die uit één melding voortvloeiden allemaal begonnen bij die melding. Het punt is niet dat tabellen en grafieken 'onverantwoord' zijn, maar dat ze door de bank genomen niet verantwoord worden. Alle tabellen en grafieken in historisch onderzoek 'verbergen' categorie- en andersoortige keuzen, die zinnig en te verantwoorden kunnen zijn, maar die veelal impliciet blijven. Bovendien heeft een tabel of grafiek geen ruimte voor de informatie die tussen de regels door te lezen is, die uit een vergelijking van die 'witte plekken' in meerdere dossiers, naar voren kan worden gehaald. En juist om die informatie is het mij hier te doen.
- ²⁵⁷ Annemarie Mol (2005) 5.
- ²⁵⁸ Guus Meershoek (2007) 120-125, 144.
- ²⁵⁹ Meershoek beschreef dat Versteeg niet alleen van Van Schermbeek verschilde in de taken die hij de gemeentepolitie toebedacht, maar ook qua inrichting en salariëring zette Versteeg vanaf 1900 veranderingen in. Tussen 1878 en 1900 – onder leiding van hoofdcommissaris Van Schermbeek – werden noch de inrichting van het Haagse korps, de dienstinstructie, noch de hoogte van de salarissen wezenlijk gewijzigd. Hoewel Van Schermbeek bij zijn aantreden in 1870 meer personeel in dienst nam en een loonsverhoging doorvoerde, vertrok het ervaren personeel naar gemeenten als Amsterdam waar het beloningsniveau hoger lag. Vanaf 1900 keerde het tij. Hendrik Versteeg nam de taken van Van Schermbeek over. Hij verhoogde de salariëring tot boven het Amsterdamse niveau en breidde bovendien zijn korps uit. Ten opzichte van Amsterdam en Rotterdam, groeide het Haagse korps relatief het sterkst in de periode onder zijn leiding. Den Haag beschikte in 1900 over 500 manschappen. In 1918 waren dat er bijna 1100 geworden. Dit betekende een groei van 120 procent. Amsterdam groeide van 1100 naar 1600 (45 procent). Rotterdam breidde uit van 750 tot 1100 (47 procent) (Meershoek (2007) 120-125).
- ²⁶⁰ Althans, dat verzekerde hoofdcommissaris van politie N.G. van de Meij de Tweede Kamer toen zij de politie het vuur aan de schenen legde over de politionele werkwijzen vanwege de flaters in de zaak tegen Leopold Ries. De politie zou over deze zaak naar de media hebben gelekt en hun processen-verbaal tegen Leopold Ries hebben gebaseerd op een volstrekt onbetrouwbare getuige (GADH, 432, 6512: stukken behorende bij de zaak tegen Leopold Ries).
- ²⁶¹ GADH, 432, 1, Jaarverslagen Gemeentepolitie: tussen 1922 en 1933 werd het onderdeel van het jaarverslag over de activiteiten van de zedenpolitie 'Toezicht op de prostitutie' genoemd.
- ²⁶² Over D. Sanson, zie: Meershoek (2007) 131, 186-187.
- ²⁶³ Koenders (1996) 716.
- ²⁶⁴ De afdeling zedenpolitie in 1923: F. van Doorn: Inspecteur 1e klasse; B.A. vd Crab: Inspecteur 2e klasse; M van Eijk: Rechercheur; C. Heemskerk Rechercheur; H.C. F. Nöhr: Rechercheur; W. Hollebrandse Rechercheur; S. Blaauw: Agent Wap No 300; K Wanningen: Agent Wap No 448; J.B. Ketting: Agent Wap No 224, H.J. Hazelaar: Agent.
- ²⁶⁵ Zie bijvoorbeeld: GADH, 432, 6475, Journaal Zedenpolitie: mutaties 03.02.1923, 23.05.1923.
- ²⁶⁶ *Ibidem*.
- ²⁶⁷ NA, 3.03.15.03, 78: strafdossier Werner Snoekbaars op basis van 247 Sr, betrokken minderjarige was tien jaar; NA, 3.03.15.06, 44: strafdossier Menno van Ulevelt op basis van 249 Sr (heteroseksuele incestzaak); *Ibidem*, 47, strafdossier Charles Caers op basis van 247 Sr (heteroseksuele zedenzaak);

Ibidem, 49, straf dossier Joop Oolgaard op basis van 249 Sr (heteroseksuele incestzaak); *Ibidem*, 50, straf dossier Jacques ten Haaf op basis van 244 en 249 Sr (heteroseksuele incestzaak); *Ibidem*, 52, straf dossier Johan de Raaf op basis van 249 Sr (heteroseksuele incestzaak).

²⁶⁸ De dag- en nachtrappen zijn een overzicht dat de politie (per afdeling) bijhield met alles wat er tijdens een dag- of nachtdienst was voorgevallen. Het bestaat uit korte aantekeningen van verdachten, getuigen en delicten. De processen-verbaal zijn de stukken waarin het verhoren van verdachten en getuigen zijn vastgelegd. De politierapporten zijn verslagen van het politieke werk dat werd verzet in het onderzoek naar delicten.

²⁶⁹ Zie bijvoorbeeld: Theo van der Meer en Paul Sniijders, "Ernstige moraliteits-toestanden in de Residentie". Een 'whodunnit' over het Haagse zedenschandaal van 1920', in: *Pro Memoria* 4 (2002) 2, 373-407.

²⁷⁰ Op het Haagse gemeentearchief ligt een dossier over de Ries-affaire: GADH, Archief gemeentepolitie, 432, 6512 'Stukken onderzoeken van zedenmisdriven, 1927-1944'.

²⁷¹ Henssen (1994) 44, 57 (brief Ries aan E.B. de Bruyn, 27.06.1936); Koenders (1996) 298.

²⁷² Leopold Ries werd zowel in de jaren vijftig als in 1997 – en toen namens het gehele kabinet door Minister Borst van Volksgezondheid, Welzijn en Sport – officieel gerehabiliteerd. Demian Stokebrand, 'Stichting LA Ries', in: 3 *COC Update* 4 (december 2004) 4.

²⁷³ Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1910-1911, 52ste vergadering, 24.02.1911, 1526.

²⁷⁴ Henssen (1994) 80.

²⁷⁵ *Ibidem*, 105-109: Het proces-verbaal van 24 mei 1936 bevatte behalve Vermeulens verklaring ook de verklaring van een twintigjarige getuige die op 1 september 1935 een feest had bezocht waar hij Mr Ries had leren kennen. Die bijeenkomst werd door homoseksuele mannen bezocht. Een bekende van Ries pleegde op dat feest ontucht met de getuige. Alle gasten, onder wie Mr Ries, waren daarvan getuigen geweest. Ten tweede waren er verschillende meerderjarige getuigen die verklaarden dat Ries minderjarige mannen in zijn huis ontving. Dat op zich was ook in de dertiger jaren niet strafbaar. Ten derde was Ries op oudejaarsavond 1932 aanwezig geweest op een feestje waar een politie-inval werd gedaan omdat de politie had vernomen dat op dit feest homoseksuele volwassenen met minderjarige mannen samenkwamen. Er werd evenwel niets strafbbaars vastgesteld, en de jongste aanwezige was juist meerderjarig geworden. Tenslotte, las Minister Van Schaik een nachtrapport van 21 maart 1923 voor. Mr Ries zou samen met een korporaal zijn aangehouden door agenten van politie. Terwijl de korporaal beweerde dat hij Ries niet had gezegd 21 jaar te zijn, èn niet had geweten wat Ries met hem voor had, zou Ries hebben verklaard dat hij de korporaal had benaderd met ontuchtige bedoelingen. Ook zou Ries hebben gesteld dat het wellicht tot onzedelijke handelingen zou zijn gekomen, gezien zijn homoseksuele geaardheid, wanneer de politie niet had ingegrepen.

²⁷⁶ Henssen (1994) 51.

²⁷⁷ *Ibidem*.

²⁷⁸ GADH, 6512, Stukken betreffende het onderzoeken van zedenmisdriven: Zaak Ries, XIII: Correspondentie Tweede Kamer der Staten Generaal en Haagse Gemeentepolitie (27.11.1936).

²⁷⁹ *Ibidem*, IIX: IIX Brief van Hoofdcommissaris (17.11.1936).

²⁸⁰ *Ibidem*, 6476 (deel 2), Journaal 1923: Mutatie (13.07.1923).

²⁸¹ GADH, 432, 6475-6476, Journaal 1923: mutatie 21-4-1923.

²⁸² *Ibidem*.

²⁸³ Koen Hilberdink (2007) *Hans Lodeizen. Biografie* (G.A. van Oorschoot Amsterdam) 182-185.

²⁸⁴ *Ibidem*, 184.

²⁸⁵ GADH, 432, 5087, Kabinet Bureau Zedenpolitie (07.01.1936).

²⁸⁶ NA, 3.03.15.03, 79, straf dossier Cees van der Hulst en *Ibidem*, 99, straf dossier Paul Hagen.

²⁸⁷ Koenders (1996) 718-721.

²⁸⁸ *Ibidem*, 347, 377, 388-391, 721.

²⁸⁹ *Ibidem*, 580.

²⁹⁰ GADH, 432, 6569: PV 144/1943 (20.08.1943), verhoor Jacques van Gaal (28.06.1943).

²⁹¹ NA, 3.03.15.03, 54, Strafdossier tegen Chris Jenken et. al.: PV ZP 2912/1946 (24.04.1946): Ook het grootschalige onderzoek van rechercheur Auke Anema uit 1946 naar de ontuchtige relaties binnen een Haagse padvindergroep verraadde de betekenis die Anema aan strafbare homoseksuele handelingen toekende. Hij verhoorde drie volwassen verdachten en zeventien getuigen. Structureel vroeg de agent de jongste van de sekspartners en de oudste van de sekspartners wel naar hun geaardheid. Aan alle getuigen werd hetzelfde *format* aan vragen voorgelegd. Hoe lang zaten ze al bij de padvinderij? Waren ze wel eens alleen geweest bij de hopman? Hadden ze bij de hopman thuis gelogeed? Vroeg de hopman of ze bij hem

in bed kwamen liggen tijdens die logeerpartijtjes? Waren ze thuis geweest bij de schipper? Werden er onzedelijke handelingen met hen gepleegd? Hebben ze zich verzet tegen die ontucht? Hebben zij zelf seksuele handelingen verricht bij de hopman of de schipper? Zo ja, deden ze dat uit 'eigener beweging'? Raakten ze bevredigd door die homoseksuele handelingen? Raakten de hopman en schipper bevredigd door hun handelingen? Wisten ze van andere jongens of ze ontucht pleegden? Hadden ze gezien dat anderen ontucht pleegden? Hadden de groepsleiders lievelingetjes? Naast wie sliep je op kampeeruitjes? Zodoende speelde het verleidingsverhaal een rol in de getuigenverklaringen. De verhoren volgden het stramien van onschuldige jonge jongens die waren aangezet tot het plegen en ondergaan van homoseksuele ontucht. Opvallend was dat de twaalfjarige Gerard Wetering een uitgebreid homoseksueel *curriculum vitae* opgaf maar nauwelijks werd ondervraagd over zijn talrijke homoseksuele ervaringen. Zelfs niet nadat de penningmeester Johan Tierens had verklaard dat deze twaalfjarige schipper Sevenaer enthousiast begroette bij een bezoek aan zijn huisadres en in zich in diens woning overgaf aan homoseksuele ontucht met de schipper: 'Ik zag, dat [Sevenaer] over de broek van [Gerard] diens mannelijkheid betastte. Ik zeide tot [Sevenaer] "vuile rot-idioot", "wat ben je nou aan het doen." Hij zeide toen: "ik kan niet anders" (...) Wat hij daar met [Gerard] deed, weet ik niet; ik wilde er niet naar kijken. (...) Terwijl [Sevenaer] met [Gerard] op de divan lag, moet [Sevenaer] aan [Gerard] gevraagd hebben, bij wie hij het lekkerder vond, bij hem of bij de hopman.' (*Ibidem*, Verhoor Johan Tierens, 20.) Volgens het proces-verbaal leidde dit alles niet tot 'een streng onderhoud' of een extra verhoor van Gerard. Verbaliserende agenten konden zo de tegenstelling tussen schuldige verleiders en onschuldige minderjarige slachtoffers forceren. Hier komt dit naar voren in het *niet* nader onderzoeken van het wel-en-wee van de twaalfjarige Gerard. Moeder deed geen aangifte tegen de schipper en de politie vroeg – ondanks de verklaring van penningmeester Tierens – niet door op Gerards ervaringen met de schipper toen deze twaalfjarige op het bureau verhoord werd. De minderjarige jongens werden veelal zo onschuldig mogelijk neergezet. Masturbatie heet 'vies doen' en er werd benadrukt dat ze op verzoek van de verdachten handelden en niet uit 'eigener beweging'.

²⁹² *Ibidem*,: PV 112/1943 (juli 1943), verhoor Jaap Kaarsgaarn (04.07.1943).

²⁹³ *Ibidem*,: PV 112/1943 (juli 1943), verhoor Jaap Kaarsgaarn (04.07.1943).

²⁹⁴ GADH, 432, 6562: Netexemplaren processen-verbaal, 22/1941 (05.02.1941).

²⁹⁵ In het proefschrift van Pieter Koenders staat per abuis dat deze 22 verdachten op basis van de Duitse antihomoseksuele verordening VO 81/1940 werden verhoord (Koenders (1996) 721). Dit is niet zo. Het ging slechts in één geval – Jannes Kreek zelf – om een VO 81-verhoor. Alle andere werden op basis van Sperrzeitbepalingen gehoord. Overigens ging een deel van degenen die op basis van VO 188/1940 – de Sperrzeitbepaling – waren veroordeeld met succes in beroep tegen hun vonnis. Het hoger beroep tegen dit soort uitspraken van het kantongerecht werd namelijk behandeld door de Haagse arrondissementsrechtbank.

²⁹⁶ GADH, 432, 6562: Netexemplaren processen-verbaal: 50/1941 verhoor Jannes Kreek (03.03.1941).

²⁹⁷ *Ibidem*, PV 50/1941 (08.03.1941).

²⁹⁸ Koenders (1996) 840.

²⁹⁹ *Ibidem*, 738. Met name deze politie-inval uit 1943 is in de literatuur op zeer verschillende wijzen geïnterpreteerd. Hoewel het in de hoofdtekst te ver zou voeren om lang stil te staan bij de variatie in interpretaties, besteedt deze noot aandacht aan de wijze waarop die inval gelezen is. In 1978 haalde de journalist Jan Rogier deze 'razzia' aan om tegenwicht te bieden aan het achtste deel van *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog* dat in hetzelfde jaar van de hand van de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) Lou de Jong verscheen. In dat deel had De Jong geconcludeerd dat in Duitsland wel een systematische vervolging van homoseksuelen had plaatsgevonden, maar in het bezette Nederland niet. Hier is het van belang dat Rogier in 1978, als reactie op De Jongs meest recente publicatie waarin ontkend werd dat homoseksualiteit in Nederland systematisch vervolgd was, de politie-inval van 6 november 1943 op het verjaarsfeest van Johnny de Groot een 'razzia' noemde. Op basis van publicaties in *Het Vaderland* en de twee hoofdartikelen die het blad van de Germaanse SS *Storm-SS* aan de berichten in *Het Vaderland* wijdde, schreef Rogier dat de 48 gearresteerde homoseksuele mannen en vrouwen in Duitsland te werk waren gesteld: Jan Rogier, 'De Jong is de mannen met de roze driehoek vergeten,' in: *Vrij Nederland* (3.6.1978).

In Koenders' publicatie uit 1984 – met de polemische titel *Homoseksualiteit in bezet Nederland. Verzwegen hoofdstuk* – werd aandacht besteed aan de politie-inval op het feest dat op de Haagse Obrechtstraat nummer 207 ter ere van de 21^e verjaardag van Johnny de Groot, alias Anna Mae Wong, was gehouden. 'De bijeenkomst was door iemand bij de politie aangegeven. Iedereen werd weer vrijgelaten': Koenders (1984) 100. Hier lag de nadruk op de NSB'er die het feest bij de politie zou hebben aangegeven.

Met zijn proefschrift ondergroef Koenders de ontstane mythen over de Haagse ‘razzia’ van 6 november 1943 uitvoeriger. Nu beschreef hij dat alle meerderjarigen onder de 48 gearresteerde personen om vier uur ’s nachts in vrijheid werden gesteld. Degenen die het dansverbod hadden overtreden, kregen een proces-verbaal. De minderjarigen werden thuis of op het bureau aan hun ouders overgegeven, tenzij ze van buiten de stad kwamen. In het laatste geval werden ze overgedragen aan de kinderpolitie, die de minderjarigen vervolgens thuis bracht. Hier ging Koenders’ aandacht vooral uit naar de korte tijd dat de verdachten in hechtenis werden gehouden. In vergelijking tot vergelijkbare politie-invalen, waarbij de verdachten vijf dagen werden vastgehouden, was dat opvallend kort.

In 2005 figureerde de Haagse politie-inval in één van de beeldverhalen in de artikelenbundel *Doodgeslagen, doodgezwegen* onder redactie van Klaus Müller: ‘Beeldverhaal. Het verstoorde bal masqué – politie-inval in Den Haag in 1943’, in: Klaus Müller (red.) (2005) *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolging van homoseksuelen door het Nazi-regime, 1933-1945* (Amsterdam Schorer Boeken) 249-251. Hoewel Pieter Koenders de informatie die Rogier uit *Het Vaderland* en de *SS-Storm* overgenomen had, had bijgesteld, voerde opnieuw het verhaal dat de meeste onder de gearresteerden het feest met een tuchthuis- of werkstraf moesten bekopen de boventoon. De geschiedenis van de inval op de Obrechtstraat werd nu verteld op basis van een brief die Frits van Eeghen aan Jan van Male had gestuurd op 20 november 1943. Hij beschreef hoe één van de betrokkenen, na een paar dagen van onderduiken, in een concentratiekamp zou zijn beland. Vier minderjarigen zouden naar een tuchthuis zijn overgebracht. Twaalf dames en veertien heren zouden naar een Duits strafwerkkamp zijn afgevoerd. Het fragment ‘Het zal je gebeuren dat je erbij zou zijn, in deze tijd is het maar beter zo onopvallend mogelijk te leven...’ werd bovendien uitgelicht op de bijbehorende tentoonstelling die Klaus Müller in opdracht van het IHLIA maakte.

In het *reviewessay* ‘Gevangen in slachtofferschap. Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog’ bespraken de historici Marian van der Klein en Theo van der Meer in 2007 drie recente publicaties in dit werkveld. Naast *Doodgeslagen, doodgezwegen*, werden *Het begint met nee-zeggen* – de artikelenbundel over homoseksuele verzetsstrijders onder redactie van Klaus Müller en Judith Schuyf uit 2006 – en de reizende IHLIA-tentoonstelling *Wie kan ik nog vertrouwen?* van 2007 gerecenseerd. Dit essay opende met een beschrijving van de politie-inval op het verjaarsfeest van Anna Mae Wong: ‘Zeven minderjarigen werden diezelfde nacht overgegeven aan de kinderpolitie of opgehaald door hun ouders. De overige feestgangers werden blijkens het journaal van de politie om vier uur ’s nachts naar huis gestuurd nadat proces-verbaal was opgemaakt wegens overtreding van de dansvergunning’: Van de Klein en Van der Meer (2007) 74.

Van der Klein en Van der Meer benadrukten de continuïteit tussen de vooroorlogse en bezettingsperiode. Ook vóór de bezetting viel de politie in op homofeesten, zeker wanneer er vermoedens waren dat er minderjarigen betrokken waren. Halverwege hun betoog werd de vraag gesteld waarom de tentoonstellingsmaker van *Wie kan ik nog vertrouwen?* geen ruimte had gelaten voor een andere dan extreem repressieve interpretatie. ‘Met hetzelfde recht kan [de inval op het bal masqué, AT] wijzen op een bloeiende Haagse subcultuur waaraan zowel homo’s als lesbiennes deelnamen, en die de politie in de bezettingstijd niet strenger aanpakte dan daarvoor’: *Ibidem* 75-76. Sterker, gegeven het feit dat vele gasten van buiten Den Haag kwamen, zou het bal masqué zelfs kunnen wijzen op een bloeiende *landelijke* subcultuur.

³⁰⁰ GADH, 432, 6569: Netexemplaren processen-verbaal, 110: Proces-verbaal ZP 101/1943 (19.06.1943).

³⁰¹ Koenders (1996) 726. Het materiaal waar Koenders zich hier op baseert – ‘J/ZP 1203 (4-2-42)’ en ‘PV ZP 172/1942 (17-8-42)’ – heb ik niet geraadpleegd. Opmerkelijk is overigens dat de mutatie in het journaal op 4 februari 1942 is gemaakt en het proces-verbaal op 17 augustus 1942. Logischerwijze werd de beslissing van de politierechter pas na het opgemaakte proces-verbaal genomen. Het is onwaarschijnlijk dat een proces-verbaal van de zedenpolitie een bron is voor informatie over beslissingen van de politierechter.

³⁰² Aanhakend bij de analyse van Theo van der Meer over de invoering van de zedelijkheidswetgeving van de *Code Pénal* in 1811, lijkt de Nederlandse strafrechtspraktijk over een lange periode resistent te zijn geweest tegen buitenlandse ideeën over homoseksualiteit – of dit nu Franse ideeën waren in de negentiende eeuw of Duitse in de vroege twintigste eeuw. Zie: hoofdstuk 3, x.

³⁰³ GADH, 432, 6518, Copieboek75 (processen-verbaal), rapport 26.09.1940, 82-83.

³⁰⁴ NA, 3.03.15.03, 94: Rapport over Johan Leverkens door dokter Beverkens (24.03.1948). Zie: hoofdstuk 7, x.

³⁰⁵ Zie: hoofdstuk 2, x.

³⁰⁶ *Roze driehoek, vergeten symbool* (31.05.1995) in: ‘Dames en Heren,’ Lokale Amsterdamse omroep ‘Salto’.

³⁰⁷ Voor een eerdere versie van dit hoofdstuk, zie: Anna Tijsseling, 'Innocent Boys and Unruly Women: Professional 'Oversights' in Sex Crimes', in: Natalia Gerodetti et al. (red.) (2008) *Bound and Unbound: Interdisciplinary approaches to genders and sexualities* (Newcastle Cambridge Scholars Press) 25-39.

³⁰⁸ Gedurende de laatste twee jaar van mijn promotieproject raakte ik nauw betrokken bij het werk van Geertje Mak aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Aangesteld als assistent, werkte ik mee met onderwijs- en onderzoeksvoorbereiding op het gebied van gendergeschiedenis en een onderzoeksopzet over de wijzen waarop incest in het verleden is begrepen door het gerecht, artsen, reclasseringsambtenaren en leken. Ter voorbereiding op dit onderzoeksproject gaf Mak aan masterstudenten een werkcollege over dit thema. Het overleg en de bijeenkomsten met Mak en haar studenten hebben mijn analyse van het bronmateriaal dat mij voor mijn eigen onderzoek ter beschikking stond sterk aangescherpt.

³⁰⁹ Venema (2007) 225-226.

³¹⁰ *Ibidem*, 336.

³¹¹ *Ibidem*, 304.

³¹² *Ibidem*, 300, 318-320, 387.

³¹³ *Ibidem*, 312.

³¹⁴ *Ibidem*, 317.

³¹⁵ Daarom herleidde Koenders – van *Reichsführer* tot de politieke straatdienst – wie welke functie bekleedde tijdens de Nederlandse bezettingstijd. Zie: 'Schema 5.1. Gezagsverhoudingen tussen de Duitse bezetter, Departement van Justitie en politie: mei 1940-medio 1941' en 'Schema 5.2. Reorganisatie Nederlandse politie: medio 1941-mei 1945', in: Koenders (1996) respectievelijk 374, 379.

³¹⁶ *Ibidem*, 382.

³¹⁷ Venema (2007) 230-234, 244-250, 270-272.

³¹⁸ *Ibidem*.

³¹⁹ Indeling van de ontslagen van rechtsvervolging naar ontoerekeningsvatbare verdachten en 'onduidelijke' redenen om tot ontslag van rechtsvervolging over te gaan:

	Ontoerekeningsvatbaar	Onduidelijk
1911-1939	2	2
1940-1945	1	3
1946-1960	3	3

³²⁰ Het gaat hier om een algemene formulering in het inleidende gedeelte van de forensische rapporten van psychiaters die steevast startten met de mededeling dat de psychiater de eed had afgelegd ten overstaan van de rechter-commissaris. NA, 3.03.15.03, 74: Forensisch rapport van dr Van der Weijden over Jasper Grondhuis (19.06.1947).

³²¹ Voor een uitvoerig en gedetailleerd proefschrift over de reclasseringsambtenarij in Nederland, zie: Jean-Paul Heinrich (1996) *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823*. Bron: <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/1995/j.p.heinrich/> zoals geraadpleegd op 16 juli 2008. Over de verzuiling in het reclasseringswerk vanaf 1917, zie: aldaar, 97-148.

³²² De aanstelling van reclasseringsambtenaren in gerechtelijke procedures vond plaats in overeenstemming met de signatuur van de verdachten – of zij nu praktiserend gelovig waren of niet. Vanaf de vroege jaren vijftig werd het reclasseringswerk aan 'homophiele' zedendelinquenten in de homoseksuele tijdschriften als *Vriendschap* bekritiseerd wegens het gebrek aan begrip onder reclasseringsambtenaren en wegens castratie- en huwelijksadviezen. Uitwassen werden aan de kaak gesteld en zowel binnen als buiten eigen kring werd de mogelijkheid besproken om het COC als reclasseringsvereniging te laten optreden. Juist omdat het voorkwam dat ambtenaren van de PCRV en de RKRV voorwaarden verbonden aan hun hulpverlening aan homoseksuelen. Zonder castratie wilden zij dan geen hulp verlenen. De cliënten werd tevens geadviseerd te trouwen. Zie: Cor H., 'Wat doet de reclassering voor homophielen?', in: 7 *Vriendschap* (maart 1952) 8; De redactie, 'R.K. Reclasseringsambtenaar stelt zekere „voorwaarden” alvorens hulp te verlenen aan homophielen', in: 7 *Vriendschap* (april 1952) 2; 'Wij verlangen verbod van castratie-adviezen. Nog meer zonderling gedrag van Reclasseringsambtenaren', in: 7 *Vriendschap* (mei 1952) 2-4.

³²³ Ter illustratie, op 8 mei 1947 leverde Dr Van der Weijden een rapport in met een advies over de mate van toerekeningsvatbaarheid van Ab Cleermaker die werd verdacht van het plegen van een homoseksueel zedendelict. Op 1 november 1947 bracht Carp zijn advies uit in dezelfde zaak. Van der Weijden vond Cleermaker een toerekeningsvatbare seksuele psychopaat die een langdurige straf diende uit te zitten in een bijzondere gevangenis. Te zijner tijd zou hij onder – niet nader ingevulde – bijzondere voorwaarden voorwaardelijk in vrijheid moeten worden gesteld. Carp zag de verdachte als een verminderd

toerekeningsvatbare 'gepsychopatiseerde persoonlijkheid met een neiging tot paedophilie in homo-erotische richting' die ter beschikking der regering moest worden gesteld. Carp kwam tot een veel ingrijpend advies dan Van der Weijden: castratie moest uitkomst bieden. Zie: NA 3.03.15.03, 83: Forensisch psychiatrische rapporten over Ab Cleermaker.

³²⁴ Juist omdat professor Carp behalve als academicus en forensisch psychiater ook werd ingeschakeld bij de regeringscommissies die in de naoorlogse periode advies moesten uitbrengen over de reorganisatie van de Nederlandse geestelijke gezondheidszorg, is hij een interessante casus. Zijn standpunten over de heilzame werking van castraties bij (homoseksuele) zedendelinquenten lijken te hebben verschild naar gelang de *setting* waarin hij over castraties sprak. Hoewel hij zowel in zijn academische werk als op de vergadering van de regeringscommissies uiterst behoedzaam was waar het een dergelijke vergaande ingreep betrof, heeft het er alle schijn van dat hij in de forensische praktijk minder moeite had met het instemmen met castraties. Overigens had professor E.A.D.E. Carp een broer die eveneens een prominente rol speelde in het Nederlandse maatschappelijke bestel. Deze J.H. Carp was niet alleen beroemd spinozist, maar ook president van het Vrederegerechtshof en nationaal-socialistisch ideoloog. Zie: Venema (2007) 43, vn 179. Bronnen over professor Carp zijn onder andere: NA, Archief van de Inspecteurs van het Staatstoezicht op Krankzinnigen en Krankzinnigengestichten, 1842-1961 (Reorganisatie Geestelijke Volksgezondheid) 2.15.40-1290, Subcommissie VI Eugenese: Notulen 01-02-1950, 26-4-1950 en 28-6-1950 (Met dank aan Theo van der Meer voor het ter beschikking stellen van zijn aantekeningen); E. A. D. E. Carp et al. (1934) *De psychopathieën: inclusief de psychotische ontwikkelingsvormen op psychopathischen grondslag* (Scheltema en Holkema Amsterdam); E. A. D. E. Carp et al. (1948) *Sexuele misdadigheid* (Strengholts Uitgeversmaatschappij Amsterdam).

³²⁵ Vervolgonderzoek zou een analyse van de archieven van de reclasseringsverenigingen kunnen inhouden, om te zien hoe er in de praktijk met homoseksuele zedendelinquenten werd omgegaan. Het is waarschijnlijk dat er op die manier zicht ontstaat op enerzijds die veroordeelden tegen wie minder dan één jaar gevangenisstraf werd geëist of uitgesproken en anderzijds ontstaat een nog beter beeld over het traject na het gerechtelijke vonnis.

³²⁶ Historisch gezien is het interessant om te analyseren welke *professionals* in welke historische perioden toegang hadden tot het lichaam van cliënten. Geertje Mak bracht in 2008 met haar programmatische bijdrage aan het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* over lichaamsgeschiedenis naar voren hoe geschiedenissen van lichaamspraktijken geschreven kunnen worden. Zij stelde onder meer vast dat kennis over het lichaam en toegang tot het lichaam (door *professionals*) historisch variabel is. Zie: Geertje Mak, 'Lichaamsgeschiedenis, sekse en zelf', in: Zina Dubbe et al. (red.) (2008) *Gender en het historische lichaam. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 28* (Aksant Amsterdam) 34-60.

³²⁷ Jung maakte vooral een onderscheid naar intro- en extraverte typen. Extraverte mensen waren naar buiten gericht, voornamelijk geïnteresseerd in sociale activiteiten en praktische zaken, wilskrachtig en realistisch. Introverte mensen waren naar binnen gericht, in ideeën en verbeelding geïnteresseerd, gevoelig en idealistisch. Behalve met deze indeling, werkte Jung met het onderscheid tussen denken, voelen, gewaarworden en aanvoelen. De Duitse psychiater Ernst Kretschmer en de Amerikaanse psychiater William Sheldon relateerden beiden verschillende lichaamstypen aan typen temperament en gevoeligheid voor bepaalde psychologische problemen. Zie: William Sheldon (1940) *The Varieties of human physique. An Introduction to constitutional psychology* (Harper New York); Martin Priwitzer (2004) *Ernst Kretschmer und das Wahnproblem* (proefschrift: <http://w210.ub.uni-tuebingen.de/dbt/volltexte/2004/1479/>); <http://home.tiscali.nl/knmg0234/opzet.htm> (prospectus van *De concentrische mens* door Dr P.H.Damsté); <http://www.peusek.nl>.

³²⁸ NA, 3.03.15.03, 115: strafdossier Pim Rieffel.

³²⁹ *Ibidem*.

³³⁰ *Ibidem*.

³³¹ *Ibidem*.

³³² *Ibidem*, Politierapport (24.03.1931) (cursief, AT).

³³³ *Ibidem*, Rapport getuige-deskundige (28.04.1931): Bronkaars zwoer dat hij zijn eerste seksuele ervaring met zijn echtgenote had beleefd. Voordat hij trouwde had hij nooit seksueel contact met vrouwen gehad. Nadat zijn vrouw overleed had hij eveneens geen seksueel leven, zelfs niet met zichzelf. Hij vreesde voor ziekten en was huiverig voor het penetreren van vrouwen. Vanaf 1921 veranderde zijn seksleven. In de eerste vijf jaren van zijn tweede huwelijk hadden zijn vrouw en hij wekelijks driemaal seksuele omgang. Soms zelf vaker. Gedurende de laatste vijf jaren daalde de frequentie in de seksuele contacten met zijn vrouw. Zijn vrouw leed aan een uitgezakte baarmoeder, waardoor seksuele omgang voor haar pijnlijk was geworden. Om zijn vrouw te sparen, was hij begonnen zichzelf te masturberen. Tussen zijn twee huwelijken in had hij dat nooit gedaan. Ook tijdens zijn verblijf in een correctioneel instituut voor

jongens had hij zichzelf nooit gemasturbeerd. Afgeleid uit het vraagteken in de kantlijn bij de beschrijving van de verklaring van de verdachte was dit in de ogen van de getuige-deskundige enigszins onwaarschijnlijk.

³³⁴ *Ibidem*.

³³⁵ *Ibidem*.

³³⁶ *Ibidem*.

³³⁷ *Ibidem*.

³³⁸ Voor het analyseren van psychiatrische rapportages ben ik veel dank verschuldigd aan het werk van Annemarie Mol. Zij schreef op inspirerende wijze over medische praktijken en liet zien op welke wijzen artsen onderscheid kunnen maken tussen normale en pathologische verschijnselen in zowel kwantitatieve als kwalitatieve termen, als mate of soort. Zie: Annemarie Mol, *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice* (Durham/Londen Duke University Press, 2005), 121-123.

³³⁹ NA, 3.03.15.03, 88, straf dossier Bennard Bronkaars: Getuige-deskundige rapport (28.04.1931).

³⁴⁰ NA, 3.03.15.06, 127: straf dossier Cobus Hijmans: Getuige-deskundige rapport (31.07.1955).

³⁴¹ *Ibidem*.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ *Ibidem*, gesprek met zuster.

³⁴⁴ *Ibidem*.

³⁴⁵ *Ibidem*.

³⁴⁶ *Ibidem*, Brief raadsman L. Heijningen ~ onderzoeksrechter (01.07.1955).

³⁴⁷ Andere straf dossiers waarin naar omgevingsfactoren werd gekeken om het heteroseksuele delict te verklaren, zijn onder andere: NA, 3.03.15.01, 87, straf dossier Joseph Stelen; *Ibidem*, straf dossier Jan Noorderveld; *Ibidem*, Jacques Braakmans; *Ibidem*, 92, straf dossier Leo de Brabander; en NA, 3.03.15.06, 21, straf dossier Frank Stoms.

³⁴⁸ Andere straf dossiers waarin naar de aard, psyche of persoonlijkheid van de verdachte werd gekeken werd gekeken om het homoseksuele delict te verklaren, zijn onder andere: NA, 3.03.15.03, 51, straf dossier Ronald Kuiper; *Ibidem*, 89, straf dossier Wouter Baalbergen; en NA, 3.03.15.06, 42: straf dossier Mees van der Brink.

³⁴⁹ 'Opge sloten en gekooid, afgesloten van hetero-erotische banden van meer intiem karakter, is het inderdaad mogelijk, dat de vaderlijke belangstelling ten aanzien van de jongen in een opwelling van homo-erotische uitingen is doorbroken. Gezien de typische uitgesproken hyperthyme structuur, sterk uitgedrukt in zijn karakter en gehele persoonlijkheid is een versterkte aanwezigheid van latent homo-erotische strevingen zeker aannemelijk te achten', in: NA, 3.03.15.03, 72: straf dossier Karel Lindmans, psychiatrisch rapport Dr Fortanier (01.04.1947).

³⁵⁰ NA, 3.03.15.03, 54: straf dossier Diederik Havermans, psychiatrisch rapport Dr Van Laer (22.07.1946).

³⁵¹ *Ibidem*, 37, Evaluatie Jitze Zandt door getuige-deskundige (24.12.1945).

³⁵² *Ibidem*, Evaluatie Jitze Zandt door getuige-deskundige (24.12.1945).

³⁵³ *Ibidem*, 'Verdachte maakt een behoorlijken indruk. Het is hem niet direct aan te zien, dat hij homoseksuele neigingen heeft. (...) Krachtig gebouwde, gezond uitziende man. Aan hart en longen worden geen afwijkingen gevonden. Op neurologisch gebied is verdachte intact. Geen bijzonderheden aan de genitalia externa.'

³⁵⁴ *Ibidem*.

³⁵⁵ *Ibidem*.

³⁵⁶ Zie: p.x

³⁵⁷ Zie: p.x

³⁵⁸ NA, 3.03.15.06, 31, straf dossier Carel Geraarts: getuige-deskundige rapport (31.08.1951).

³⁵⁹ *Ibidem*, notulen van het gerechtelijk getuigenverhoor (10.05.1951), notulen van het gerechtelijke verdachtenverhoor (10.05.1951).

³⁶⁰ *Ibidem*, Getuige-deskundige rapport (31.08.1951).

³⁶¹ NA, 3.03.15.03.03, 118, straf dossier Johan Meekeren; *Ibidem*, 99, straf dossier Cees van Eindhoven; 3.03.15.06, 31, straf dossier Paul Hijboer; *Ibidem*, 50, straf dossier Jitze Kleveld.

³⁶² NA, 3.03.15.03, 92, straf dossier Leo de Brabander; *Ibidem*, 100, straf dossier Anton Leuven; 3.03.15.06, 31, straf dossier Lodewijk Kamp.

³⁶³ Zie: p.x

³⁶⁴ Zie: p. x

³⁶⁵ NA, 3.03.15.03, 74, straf dossier Paul Boven: getuige-deskundige rapport (19.06.1947).

³⁶⁶ Spreken over 'het zelf' is uiteraard binnen een rechtsproces iets anders dan in, bijvoorbeeld, een vrijwillig gezochte psychiater of een boezemvriend. Toch putten alle verhalen over 'het zelf' uit reeds

bestaande verhalen over subjectiviteit. Zie: Bethan Benwell en Elizabeth Stokoe (2006) *Discourse and identity* (Edinburgh University Press, Edinburgh).

³⁶⁷ Hij deed dat in een bundel van 35 biografieën van homoseksuele mannen en vrouwen: Benno J. Stokvis, (1939) *De homoseksueelen* (De Tijdstroom Lochem).

³⁶⁸ Stokvis doelde hier op het onderscheid tussen deskundigen en leken, waarbij 'gevoelsgenoten' – mensen met homoseksuele gevoelens – voor hem automatisch tot de laatste groep behoorden. Zij waren niet tot oordelen over hun 'zijn' in staat.

³⁶⁹ Stokvis (1939) 17.

³⁷⁰ Opvallend is dat in het themanummer 'Homofilie en verleiding' van *Vriendschap* in maart 1964 wordt gesteld dat juist geen homoseksueel zich ooit tegenover de rechter had beroepen op de verleidingstheorie. Zie pagina 43 aldaar: 'Er werd gesteld [tijdens een discussie tussen reclasseerders en C.O.C.-kaderleden in 1960, AT], dat het opmerkelijk was, dat nog nooit een homoseksuele delinquent om zich te verdedigen voor de rechter een beroep heeft gedaan op het feit dat hij vroeger verleid werd. Een psychiater van reclasseringszijde bevestigde dat ook hem in therapie nooit was gebleken dat men verband legde in dit opzicht.'

³⁷¹ Een epidemie zou immers serieuze gevolgen hebben voor de bevolkingsomvang van een natie.

³⁷² Laura Doan en Chris Waters, 'Introduction', in: Lucy Bland en Laura Doan (red) (1998) *Sexology uncensored. The documents of sexual science* (University of Chicago Press Chicago/Polity Press Cambridge) 44.

³⁷³ Harry Oosterhuis liet zien hoe Krafft-Ebing zijn seksuologische publicaties modelleerde naar individuele gevalsbeschrijvingen, veelal gebaseerd op gesprekken of correspondenties met individuele 'lijders'. Bovendien plaatste Oosterhuis dit genre van individuele diagnoses/anamneses tegen de achtergrond van zowel theorievorming over de autobiografie, als in een historische ontwikkeling waarin de autobiografie voor het (bourgeois) individu een zinvol genre werd om zichzelf in te begrijpen: Oosterhuis (2000) *Stepchildren of Nature. Krafft-Ebing, Psychiatry, and the making of sexual identity* (University of Chicago Press Chicago/Londen), aldaar: '15. Autobiography and sexual identity', 215-230.

³⁷⁴ Van der Meer (2007) 263.

³⁷⁵ Met name biografie IX was een bittere versie over het homoseksuele leven anno 1939. Het ontluiken van zijn homoseksuele gevoelens was gepaard gegaan met de verleiding door een oudere man. Zodoende belandde hij op 'verkeerde plaatsen'. Een leeftijdsgenoot redde hem aanvankelijk. Ook deze kon uiteindelijk de verleiding van een jonger exemplaar niet weerstaan en zo werd de auteur alsnog ingeruild voor een jongeling: Stokvis (1939) 73. Ook in de zesde biografie werd het gevaar dat homoseksualiteit voor jongeren kon zijn aangestipt. De auteur maakte evenwel een tweedeling. Niet alle jongens, louter 'jongens-prostitués' liepen gevaar. Dat was niet alleen de oudere homoseksuelen te verwijten. Hij zag dit 'als een gevolg van het maatschappelijk fatsoensbegrip'. Toch bekritiseerde hij de oudere gevoelsgenoten die zonder verantwoordelijkheidsbesef hun seksuele begeerten botvierden op jongeren. 'In plaats van in hun oudere lotgenooten een voorbeeld te kunnen zien, dat hun tot steun kan zijn, zien zij in velen uwer het beeld oprijzen van den zich uitlevenden en uitgeleefden ideaallozen genotsmensch': Schorer (1939) 63. Tegelijkertijd daagden sommige biografen de bestaande beeldvorming over verleiding uit, zoals in de veertiende biografie gebeurde. Deze schrijver voelde op zijn twaalfde 'meer dan gewone genegenheid' voor zijn dertigjarige zwager, 'een groote forsche man': 'Ik mocht hem graag aanraken en als ik gedurfd had, zou ik hem graag gezoend hebben. Dit verward mijn gedachtenleven.' Telkens voelt hij zich tot oudere mannen aangetrokken, 'één onzer arbeiders, een weduwnaar, vader van drie kinderen'. De laatste stoeide wel eens met hem, en vroeg hij zich af: '[G]esteld, die man was homo- of bisexueel geweest, en het was tot een sexuele handeling gekomen, wie was dan de verleider of de verleide?' Op zijn drieëntwintigste werd hij zelf verleid. Een jongen prikkelde zijn zinnen. Hoewel hij zichzelf jaren onder controle had gehad, zocht zijn verlangen een uitweg 'en "het" gebeurde'. Hij realiseerde zich te laat dat hij met een schandknaap, een beroeps-prostitué, van doen had. Hij was zich van de jongens minderjarigheid bewust geweest. Toch had hij in drie jaar tijd twee keer seks met hem. Toen die jongen zelf al meerderjarig was, dreigde er alsnog een strafproces te worden opgestart: 'Dank zij tijdig ingrijpen, is deze [het strafproces, AT] op het laatste nippertje voorkomen. Kort na deze vreeselijke geschiedenis, kwam er eindelijk een kentering. Ik vond een werkelijken vriend.' Schorer (1939) Biografie XIV, 91, 96.

³⁷⁶ Zie voor opmerkingen over de natuurlijkheid van homoseksualiteit: Biografie I, 41; Biografie II, 47; Biografie III, 50-52; Biografie IV, 57; Biografie VI, 62; Biografie XI, 83; Biografie XIII, 90; Biografie XIV, 93; Biografie XXI, 114, 116; Biografie XXIV, 128; Biografie XXVI, 139, in: Benno Stokvis (red) (1939) *De Homoseksueelen* (De Tijdstroom Lochem).

³⁷⁷ 'Biografie XIII', in: *Ibidem*, 90.

³⁷⁸ 'Biografie XXI', in: *Ibidem*, 116.

³⁷⁹ Zie voor een analyse van deze inleiding ook: Maurice van Lieshout, 'Een buitenstaander getroffen door schrijnend mensenwee. Benno Jules Stokvis (1901-1977)', in: Hans Hafkamp en Maurice van Lieshout (1988) *Pijlen van naamloze liefde. Pioniers van de homo-emancipatie* (SUA Amsterdam) 185-192.

³⁸⁰ Hoewel de bundel met autobiografieën ook uit bijdragen van vrouwen bestond, bleek denken en schrijven over homoseksualiteit vooral een mannenzaak.

³⁸¹ Stokvis (1939) 15. NB: Zie de bijbehorende voetnoot waarin Stokvis een Zwitserse geleerde aanhaalde, die verkondigde dat homoseksuele mannen vaak vrouwelijke handschriften hadden. Dat onderstreepte dat homoseksualiteit een aangeboren weeffout was die tal van aspecten in het menselijk wezen beïnvloedde (*Ibidem.*: vn 14: 24).

³⁸² Benno J. Stokvis (1934) *Homo-Sexualiteit en Strafrecht* (Kosmos Amsterdam) 5.

³⁸³ *Ibidem*, 5, 38 vn 8.

³⁸⁴ Benno J. Stokvis, (1939) *De homosexueelen* (De Tijdstroom Lochem), 7.

³⁸⁵ *Ibidem*, 8; Zie voor een uitgebreidere behandeling van het 'overzeesche' zedenschandaal: Gosse Kerkhof, 'Het indische zedenschandaal. Een koloniaal incident', in: Raymond Feddema (et.al.) (red.) *Wat beweegt de bamboe? Geschiedenissen in Zuidoost Azië* (Het Spinhuis Amsterdam) 92-117.

³⁸⁶ Voor een beschrijving van dit soort mechanismen in kennisproductie en -distributie (in relatie tot de autoriteit die van een werk over (homo-)seksualiteit uit kon gaan, zie: Roy Porter en Lesley Hall (1995) *The Facts of life. The Creation of sexual knowledge in Britain, 1650-1950* (Yale University Press New Haven/Londen) 163-164.

³⁸⁷ Stokvis (1939) 21.

³⁸⁸ Commutator schreef zijn *Homosexualiteit* ook nog eens voor een breed publiek, in tegenstelling tot de meeste auteurs die zich boven de sensationele publicaties verhieven door zich te richten tot een select, deskundig gezelschap. Dat droeg de goedkeuring van hoogleraar Bonger dan ook niet weg. Hoewel hij het onjuist vond dat de maatschappij homoseksuelen onnodig leed aandeed, stelde hij: 'Wanneer ik het boek van 'Commutator' deze woorden ten geleide geef, dan impliceert dit niet – ik behoef dit nauwelijks te zeggen – dat ik het in alle opzichten onderschrijf. In één opzicht zou ik hiervan blij willen geven. Met de gestie van het 'Wetenschappelijk Humanitair-Comité', hoeveel nuttige arbeid het ook verricht heeft, kan ik niet geheel accoord gaan. Bijv. het verspreiden van lectuur over homosexualiteit onder jeugdige mensen als studenten keur ik ten sterkste af. Voorlichting op seksueel gebied – ook op heteroseksueel – behoort m.i. niet te geschieden door populaire sexologische lectuur, doch door artsen, pedagogen en ouders. Over homosexualiteit te spreken tot jeugdigen, d.w.z. op een leeftijd waarop sommigen – de z.g. bisexuele – nog influenceerbaar zijn, acht ik verkeerd.' Zie: Commutator (1927) *Homosexualiteit (Geslachtelijke neiging voor personen van dezelfde sexe). Bevattende tevens een proeve van bestrijding van Prof Dr H.Y. Groenewegen's werk 'Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek'* (NV Ontwikkeling Amsterdam) 8-9. Daarmee plaatste Bonger zich in de 'traditie' van die *debaters* die in principe een toleranter klimaat voor homoseksualiteit nastreefden. Zij gaven veelal uitdrukkelijk aan dat zij hun ideeën niet van 'homosexualistische' theorievorming of homoseksuele propaganda afleidden. In 1911 ging Tweede Kamerlid Troelstra (VDB) Bonger hierin voor. Troelstra keerde zich fel tegen Regouts 248bis Sr. Ondanks, of misschien juist: door, dit standpunt, keerde Troelstra zich expliciet tegen de homoseksuele propaganda: 'Nu hebben wij in de laatste weken, als vervolg op een propaganda die wij hebben te ondergaan als leden der Kamer, reeds jaren en jaren zijn onderworpen, vele geschriften ontvangen, die zich tegen dit wetsartikel richten. Ik wensch uitdrukkelijk te verklaren, dat ik mijn tegenstand tegen dit artikel niet baseer op den inhoud van deze geschriften.' Zie: Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1910-1911, 52ste vergadering, 24.02.1911, 1526.

³⁸⁹ In zijn publicatie uit 1927 besprak Luikinga nagenoeg alle bestaande theorievorming over homoseksualiteit. Hij presenteerde ook zijn visie op acceptabele vormen van homoseksueel leven. Maar bovenal was zijn werk van de eerste tot de laatste pagina een aanval op het werk van hoogleraar Groenewegen. Deze Amsterdamse theoloog had in 1923 *Het donkere vraagstuk* gepubliceerd. Luikinga, alias Commutator, bestreed dit werk uitvoerig, omdat Groenewegen er van uitging dat homoseksualiteit een verworven perversie was, die bovendien de onschuldige jeugd bedreigde. In 1928 zou Groenewegen een repliek publiceren op Commutators werk. Daarin predikte hij dat men beter het zekere voor het onzekere kon nemen, voor wat betreft het homoseksuele vraagstuk: '[W]at moet [de theoloog, AT] doen als er een hopelooze verwarring is van elkaar bestrijdende theorieën? Wachten tot een medisch concilie de eenige waarheid zal hebben geproclameerd? In afwachting daarvan kan de halve wereld homoseksueel geïnfecteerd zijn.' H.Y. Groenewegen (1928) *Schijnwetenschap en schijnmoraal in den strijd over het donkere vraagstuk der sexueele ethiek. Naar aanleiding van Commutators verdediging der homosexualiteit* (S.C. van Doesburgh Leiden) 7.

³⁹⁰ Commutator (1927) 27.

- ³⁹¹ Uiteraard moet hier niet worden gelezen dat deskundigen niet homoseksueel konden zijn. Bedoeld wordt dat wie in die tijd 'als homoseksueel' werd gezien gelijktijdig als incompetent werd ervaren.
- ³⁹² Zie voetnoot 20 hierboven.
- ³⁹³ NA, 3.03.15.06, 20: Strafdossier Jaak Wevers, geheim voorlichtingsrapport Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen (166/'50).
- ³⁹⁴ Zie voor een diepgravende analyse over de geschiedenis van Nederlandse castratiepraktijken: Theo van der Meer, 'Eugenic and sexual folklores and the castration of sex offenders in the Netherlands (1938-1968)', in: *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 39 (2008) 195-204.
- ³⁹⁵ Zie ook: NA, 3.03.15.03, 83: Strafdossier Ab Cleermaker. Cleermaker werd in 1947 ter beschikking van de regering gesteld. Herhaaldelijk verzocht hij de Haagse rechtbank om een tijdelijke gevangenisstraf op te leggen in plaats van een uitzichtloze TBR. In 1950 - toen het kantongerecht van Zwolle over de verlenging van zijn TBR moest beschikken - verklaarde hij: 'Ik heb verzocht mij te castreren. Na die behandeling zou ik wel graag naar m'n vrouw willen gaan. Deze is bereid mij weer bij zich te ontvangen' (25.03.1950).
- ³⁹⁶ NA, 3.03.15.03, 51: Dossier Ronald Kuiper.
- ³⁹⁷ Voor zijn theoretische uiteenzettingen over de psychiatrische omgang met 'homoseksuele misdadigers', zie: E.A.D.E. Carp, 'Criminele homo-erotiek', in: *Ibidem*, et. al. (red.) (1948) *Sexuele misdadigheid* (Strengolt's uitgeverijmaatschappij Amsterdam) 101-114. Voor zijn beleidsmatige ideeën over castratie als onderdeel van de Nederlandse rechtspraak, zie: NA, 2.15.40: Inspecteurs van het Staatstoezicht op Krankzinnigen en Krankzinnigengestichten, 1842-1961 (Reorganisatie Geestelijke Volksgezondheid); 1290 Subcommissie VI Eugense: Notulen vergadering (01.02.1950): Prof. Dr Carp vindt dat de commissie zich vooral moet buigen over positieve eugenetica - de bevordering van goed nageslacht - en niet met negatieve eugenetica - de uitschakeling van minderwaardig nageslacht. Met dank aan Theo van der Meer die mij zijn aantekeningen over de werkzaamheden van deze commissie ter beschikking stelde.
- ³⁹⁸ NA, 3.03.15.03, 51: Rapport Dr Carp over Ronald Kuiper (17.04.1947).
- ³⁹⁹ *Ibidem.*: Brief Ronald Kuiper (vanuit het Huis van Bewaring) ~ Officier van Justitie (06.09.1946).
- ⁴⁰⁰ Theo van der Meer, *Locus Delicti. Folklore, Medical Science and the Castration of Sex Offenders in the Netherlands, 1928 - 1968*, lezing op het ESSHC (Amsterdam 23.03.2006).
- ⁴⁰¹ NA, 3.03.15.03, 51: Brief Ronald Kuiper, vanuit het Huis van Bewaring ~ Officier van Justitie (14.10.1946).
- ⁴⁰² *Ibidem.*
- ⁴⁰³ *Ibidem.*: Brief Minister van Justitie ~ Officier van Justitie (22.12.1948).
- ⁴⁰⁴ *Ibidem.*, 11: PV Zitting Kantongerecht te Middelburg contra Fred Clarijsse (19.01.1944).
- ⁴⁰⁵ Zie onder andere: NA, 3.03.15.01, 105: Dossier Wernard Raaijmakers (1935): verklaring Jacob Hagens, verklaring Faas van Laarhoven, verklaring Fedde Zuiderveld; *Ibidem.*, 3.03.15.03, 12: Dossier Thijs van Maren (1941).
- ⁴⁰⁶ NA, 3.03.15.03, 94: Rapport over Johan Leverkens door dokter Beverkens (24.03.1948): 'Onderzochte heeft nog altijd spijt dat hij in 1904 en 1905 veroordeeld is, want zulks was niet nodig geweest: er waren n.l. geen bewijzen, zodat onderzochte ontuchtige handelingen heeft toegegeven, zonder dat hiertoe noodzaak was.'
- ⁴⁰⁷ *Ibidem.*: Mapje met correspondentie tussen Leo Schoemaker en Wouter van Enschede (1938).
- ⁴⁰⁸ NA, 3.03.15.06, 20: PV ZP 472/1950 (248bis, 249), Bijlage: Brief 2 Jaak Wevers ~ Job Schrijver (19.09.1950).
- ⁴⁰⁹ *Ibidem.*: Vordering ter Terechzitting door de officier van justitie (23.01.1951).
- ⁴¹⁰ NA, 3.03.15.01, 115: Dossier Pim Rieffel: PV Politie Leiden No 560 (14.12.1936).
- ⁴¹¹ NA, 3.03.15.03, 83: Strafdossier Ab Cleermaker, rapport Dr Van der Weyden (08.05.1947); *Ibidem.*, second opinion Dr Carp (29.10.1947).
- ⁴¹² Zie onder andere: NA, 3.03.15.01, 105: Dossier Wernard Raaijmakers (1935): verklaring Jacob Hagens, verklaring Faas van Laarhoven, verklaring Fedde Zuiderveld; *Ibidem.*, 3.03.15.03, 12: Dossier Thijs van Maren (1941).
- ⁴¹³ NA, 3.03.15.06, 21: Strafdossier Joseph Koenen, PV ZP 441/1950 (26.09.1950).
- ⁴¹⁴ NA, 3.03.15.01, 105: Strafdossier Wernard Raaijmakers, Brief Raaijmakers ~ President en Rechter van de Arrondissementsrechtbank te Den Haag (31.12.1935).
- ⁴¹⁵ GADH, 432, 6518: PV ZP (26.09.1940) 88-91. Opvallend genoeg verving zij in een latere verklaring 'jongens' door 'mannen'.

- ⁴¹⁶ NA, 3.03.15.01, map 105: Strafdossier Wernard Raaijmakers, Rapport Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen, afdeling 's-Gravenhage, verstuurd aan de officier van justitie (06.12.1933).
- ⁴¹⁷ *Ibidem*, Rapport Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen, afdeling 's-Gravenhage, verstuurd aan de officier van justitie (06.12.1933).
- ⁴¹⁸ NA, 3.03.15.01, map 105: PV ZP 296/1933 Verhoor Quentijn Nuyten (03.10.1933).
- ⁴¹⁹ *Ibidem*, 99: PV Gerechtelijk vooronderzoek (22.01.1949).
- ⁴²⁰ *Ibidem*.
- ⁴²¹ *Ibidem*, PV Hoger beroep tegen preventieve hechtenis (11.11.1948); *Ibidem*, Uitspraak Haags Gerechtshof, Eerste Kamer (11.11.1948).
- ⁴²² Zie: Van der Meer (1995).
- ⁴²³ NA, 3.03.15.03, 94: Rapport over Johan Leverkens door dokter Beverkens (24.03.1948).
- ⁴²⁴ *Ibidem*.
- ⁴²⁵ *Ibidem*.
- ⁴²⁶ *Ibidem*.
- ⁴²⁷ *Ibidem*.
- ⁴²⁸ De familienaam van deze inspectrice was moeilijk te ontcijferen. In deze casus staat in mijn aantekeningen 'Delh?'. In een andere zedenzaak kwam ik ene 'Inspectrice M.S. van Deth' tegen. Ik ga er van uit dat deze inspectrices een en dezelfde waren omdat zij dezelfde initialen hebben.
- ⁴²⁹ *Ibidem*.
- ⁴³⁰ *Ibidem*, PV ZP 381/1948 Eerste verhoor van Johan Leverkens door agent Willem Plas; Tweede verhoor door de waarnemend chef van de zedenpolitie, inspectrice Delhez vergelijk verhoor; en de handgeschreven notitie van de griffier van de terechtzitting op 06.11.1948.
- ⁴³¹ NA, 3.03.15.03, 73: Rapport Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen (20.05.1947).
- ⁴³² *Ibidem*.: Gerechtelijk verhoor van de verdachte (07.05.1947).
- ⁴³³ *Ibidem*, Rapport Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen (20.05.1947).
- ⁴³⁴ *Ibidem*.
- ⁴³⁵ In het rechtsproces spelen bij de uiteindelijke professionele beoordeling van een zaak emoties een grote rol. In het vorige hoofdstuk liet ik zien hoe deskundigen konden sympathiseren met verdachten in wie ze zich konden verplaatsen – heteroseksuele mannen die op seksueel gebied geen toegang hadden tot hun echtgenotes en het elders hadden gezocht – en zich niet wensten te verplaatsen in mannen die homoseksuele delicten hadden gepleegd. De filosoof Martha Nussbaum schreef een inspirerend boek over de rol van emoties in het strafrecht: Martha Nussbaum, *Hiding from Humanity. Disgust, Shame and the Law* (Princeton Princeton University Press).
- ⁴³⁶ *Ibidem*.
- ⁴³⁷ *Ibidem*.
- ⁴³⁸ *Ibidem*, Rapport Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen (20.05.1947).
- ⁴³⁹ *Ibidem*, Gerechtelijk verhoor van de verdachte (29.05.1947) ; Vordering officier van justitie (19.08.1947).
- ⁴⁴⁰ Ch. J. Enschedé (2000) 151.
- ⁴⁴¹ NA, 3.03.15.03, 97: straf dossier Thijs Coenraads: Gerechtelijk verdachtenverhoor (03.02.1948).
- ⁴⁴² *Ibidem*.
- ⁴⁴³ *Ibidem*, Verhoor Thijs Coenraads op 30.08.1947.
- ⁴⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁴⁶ *Ibidem*, PV 160 Gemeente Leiden.
- ⁴⁴⁷ *Ibidem*.: Gerechtelijk verdachtenverhoor Thijs Coenraads (03.02.1948).
- ⁴⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁴⁹ *Ibidem*.: Tweede gerechtelijke verdachtenverhoor van Thijs Coenraads (17.09.1948) (cursief AT).
- ⁴⁵⁰ *Ibidem*.: Reclasseringsrapport over Thijs Coenraads (14.12.1948).
- ⁴⁵¹ NA, 3.03.15.03, map 79: PV 380A/1947 (13.09.1947) , Verhoor Cees Hartevelde op 12.09.1947.
- ⁴⁵² *Ibidem*.
- ⁴⁵³ *Ibidem*.
- ⁴⁵⁴ J.N. Warmerdam en P. Koenders (1987) *Cultuur en ontspanning. Het COC 1946-1966* (Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht) 87, 90-91.
- ⁴⁵⁵ *Ibidem*, 99 (cursief AT, kapitalen in origineel).
- ⁴⁵⁶ *Ibidem*.

⁴⁵⁷ Corydon, 'Slachtoffers en zondebokken. Een *In Memoriam*', in: *Levensrecht* (1946) 5, 1-3. Corydon plaatst de noodzaak van de dodenherdenking van de tijdens de Tweede Wereldoorlog gevallen en vervolgte homoseksuelen in het licht van de plicht de moed te verzamelen om te strijden voor de erkenning van de mensenrechten van homoseksuelen. Hij gaat er in zijn artikel van uit dat homoseksualiteit in 40% van de gevallen aanleiding was om mensen in concentratie- en vernietigingskampen te plaatsen. Desinteresse in het lot van homoseksuelen zou de onbekendheid van dit gegeven verklaren. Zie de digitale collectie van het IHLIA: <http://www.ihlia.nl/uploads/Digitale%20Collectie/Levensrecht/1946/Levensrecht-05.pdf> zoals geraadpleegd op 30 juni 2007.

⁴⁵⁸ NA, 3.03.15.03, 94: Rapport over Johan Leverkens door dokter Beverkens (24.03.1948).

Bibliografie

Ongepubliceerde bronnen

Centraal Bureau voor de Statistiek

Crimine(e)le Statistieken (Voorburg: ART149, 3A2, T913)

Gemeentearchief Den Haag

Archief Gemeentepolitie Den Haag, 1827-1994 (432):

- inv. nr 1-2: Jaarverslagen (vooroorlogse periode)
- inv. nr 5087: Kabinet Bureau Zedepolitie (1924-1940)
- inv. nr 6475: Journaal Zedenpolitie 1923, deel 1
- inv. nr 6476: Journaal Zedenpolitie 1923, deel 2
- inv. nr 6500: Klapper op Journaal Zedenpolitie (1944-1947)
- inv. nr 6512: Verslagen van onderzoeken naar zedenmisdriven (1927-1944)
- inv. nr 6515: Zedenschandaal in Ned. Oost Indië. A.H. v. Hasselt – W.G. v. Eijndthoven – Jhr. F.A. Schorer
- inv. nr 6516: Onderzoek naar een geruchtmakende ontucht- en zedenzaak (1940-1941)
- inv. nr 6518: Copieboek Zedenpolitie 75 betreffende processen-verbaal (1940)
- inv. nr 6560: Netexemplaren Processen-verbaal Zedenpolitie 1-100 (1940)
- inv. nr 6562: Netexemplaren Processen-verbaal Zedenpolitie 1-75 (1941)
- inv. nr 6569-6570: Netexemplaren Processen-verbaal Zedenpolitie 101-253 (1943)

Internationaal Homo- en Lesbisch Archief (IHLIA)

Roze driehoek, vergeten symbool (31.05.1995) in: 'Dames en Heren,' Lokale Amsterdamse omroep 'Salto' (Homodok: 345)

Nationaal Archief

Archief van de arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage, 1838-1939 (3.03.15.01):

- inv. nr 49-60: Rolregisters van strafzaken
- inv. nr 87-118: Procesdossiers van strafzaken, waarin vrijheidsstraffen van een jaar of meer zijn geëist

Archief van de arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage, 1940-1949 (3.03.15.03):

- inv. nr 1-108: Rolregisters van strafzaken
- inv. nr 11-108: Procesdossiers van strafzaken, waarin vrijheidsstraffen van een jaar of meer zijn geëist

Archief van de arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage, 1950-1959 (3.03.15.06):

film 92-99: Rolregisters van strafzaken
inv. nr 20-137: Procesdossiers van strafzaken, waarin vrijheidsstraffen van een jaar of meer zijn geëist

Archief van de arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage, 1945-1950 (3.03.83):

film 15-21: Vonnisboeken

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

Scherf, Yvonne, *De vervolging van homosexualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (NIOD: 7.42 Sch: 1987)

Centraal Informatie Punt, Tweede Kamer der Staten-Generaal

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 52^e-54^e vergadering (februari, maart 1911), 45^e vergadering (januari 1971)

Digitale bronnen

Bonger, Willem, 'De criminologie in het 'Tijdschrift voor Strafrecht' 1886-1936': <http://www.boomuitgeversdenhaag.nl/>

Internet Movie Database: <http://www.imdb.com/>

International Tracing Service: <http://www.its-arolsen.org/>

Nationaal Archief: <http://www.nationaalarchief.nl/>

Praamsma, Hendrina, 'Ter Beschikkinggesteld van de Regering. Overgeleverd aan een goedbedoeld experiment', in: *Andere Tijden* (13 januari 2004): <http://geschiedenis.vpro.nl/>

Priwitzer, Martin (2004) *Ernst Kretschmer und das Wahnproblem*: <http://w210.ub.uni-tuebingen.de/>

United States Holocaust Memorial Museum: <http://www.ushmm.org/>

Wie kan ik nog vertrouwen?: <http://www.vertrouwen.nu/>

Wikipedia: <http://de.wikipedia.org/>

Literatuur

Abma, Ruud en Ido Weijers, *Met gezag en deskundigheid : de historie van het beroep psychiater in Nederland* (Amsterdam, SWP: 2005)

Bal, Mieke, 'Ethnography as voyeurism', in: Mieke Bal, *A Mieke Bal reader* (Chicago, Chicago University Press: 2006).

Becker, Peter en Richard Wetzell, *Criminals and their Scientists. The History of Criminology in International Perspective* (Cambridge/New York, Cambridge University Press: 2006)

Benwell, Bethan en Elizabeth Stokoe, *Discourse and identity* (Edinburgh Edinburgh University Press: 2006)

Bleibtreu-Ehrenberg, Gisela, *Homosexualität. Die Geschichte eines Vorurteils* (Frankfurt am Main, Fischer Taschen Verlag: 1981)

Boogaard, Henk van den, 'De verzwegene Holocaust van de homoseksuelen', in: *De Groene Amsterdammer* (2.5.1979)

- Bouwdijk Bastiaanse, Frans S. van, *Psychopathen en het ontwerp Psychopathenwet* (Amsterdam: Van Rossen: 1925)
- Carp, E.A.D.E., *De psychopathieën: inclusief de psychotische ontwikkelingsvormen op psychopathischen grondslag* (Amsterdam, Scheltema en Holkema: 1934)
- *Sexuele misdadigheid* (Amsterdam, Strengholts Uitgeversmaatschappij: 1948)
- Corydon, 'Slachtoffers en zondebokken. Een *In Memoriam*', in: *Levensrecht* (1945) 5, 1-3.
- Doorn, Maarten van en Thimo de Nijs, 'In de schaduw van Den Haag. Politiek en bestuur in de 19de en 20ste eeuw', in: T. de Nijs en J. Sillevius, *Den Haag. Geschiedenis van de stad. Deel 3* (Zwolle, Waanders: 2005) 56-122
- Eggen, Albert, *Van daad tot vonnis. Door Drenten gepleegde criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Assen, Koninklijke Van Gorcum: 2005)
- Eck, Mieske van, 'Je kunt beter jood dan flikker zijn', in: *Brabants Dagblad* (2 oktober 2007)
- Evans, Jennifer V., 'Bahnhof Boys: Policing Male Prostitution in Post-Nazi Berlin', in: *Journal of the History of Sexuality* 12 (oktober 2003) 4, 605-636
- Faderman, Lillian en Brigitte Eriksson (red.), *Lesbians in Germany, 1890s-1920s* (Tallahassee, Naiad Press: 1990)
- Foucault, Michel *The History of sexuality* (Londen, Vintage Books: 1990)
- Fout, John C., 'Homosexuelle in der NS-Zeit: Neue Forschungsansätze über Alltagsleben und Verfolgung', in: Burkhard Jellonnek en Rüdiger Lautmann, *Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle. Verdrängt und Ungesühnt* (Paderborn, Schöningh: 2002) 163-172
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtpleging in bezet Nederland* (Amsterdam, Universiteit van Amsterdam: 1999)
- Giles, Geoffrey, 'The denial of homosexuality. Same-sex incidents in Himmler's SS and Police', in: *Journal of the History of Sexuality* 11 (2002) 1-2, 256-290
- 'The most unkindest cut of all': Castration, Homosexuality and Nazi Justice', in: *Journal of Contemporary History* 27 (1992) 1, 41-62
- 'The Institutionalization of Homosexual Panic in the Third Reich', in: Robert Gellately en Nathan Stoltzfus (red.) *Social Outsiders in the Third Reich* (Princeton, Princeton University Press: 2001) 233-255.
- Glasser, Ira, 'The Yellow Star and the Pink Triangle', in: *New York Times* (10 september 1975)
- Grau, Gunter, *The hidden Holocaust? Gay and lesbian persecution in Germany, 1933-1945* (Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers: 1995)
- Groeneveld, Frits in: *NRC* (22.7.1988)
- Gutting, Gary (red.) *The Cambridge companion to Foucault* (Cambridge, Cambridge University Press: 2005)
- H., Cor 'Wat doet de reclassering voor homophielen?', in: *7 Vriendschap* (maart 1952) 8
- Halperin, David, *How to do the history of homosexuality* (Chicago, University of Chicago Press 2002)
- Heger, Heinz Heger (pseud. Josef Kohout), *Die Männer mit dem rosa Winkel. Der Bericht eines Homosexuellen über seine KZ-Haft von 1939-1945* (Hamburg, Merlin Verlag: 1972).
- Heijnsbergen, P. van, *De politierechter. Lezing gehouden voor de Vereeniging van Rechercheurs te Amsterdam, 6 februari 1923* (Alphen aan de Rijn: 1923)
- Heinrich, Jean-Paul, *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823* (Arnhem, Gouda: 1995)
- Hekma, Gert, Harry Oosterhuis en James D. Steakley (red.), *Gay Men and the Sexual History of the Political Left* (New York/Londen, Hayworth Press: 1995)
- 'Leftist Sexual Politics and Homosexuality: A Historical Overview', in: *Ibidem*, 1-40
- Hekma, Gert, "'Bewaar mij voor den waanzin van het recht." De jurisprudentie met betrekking tot homoseksueel gedrag in Nederland (1811-1911)', in: Sjoerd Faber et al. (red.) *Criminaliteit in de negentiende eeuw. Hollandse Studiën* 22 (Hilversum, Verloren: 1989) 115-124
- Hensen, Emile, *Een welmenend cynicus. Opkomst, val en eerherstel van Mr L.A. Ries* (Amsterdam, Uitgeverij Bas Lubberhuizen: 1997)

- Herzer, Manfred, 'Communists, social democrats, and the homosexual movement in the Weimar Republic', in: Gert Hekma, Harry Oosterhuis, James Steakley (red.) *Gay men and the sexual history of the political left* (New York/Londen, Hayworth Press: 1995) 197-227
- Herzog, Dagmar, *Sex after Fascism. Memory and Morality in Twentieth-Century Germany* (Princeton, Princeton University Press: 2005)
- Hewitt, Andrew, *Political Inversions. Homosexuality, Fascism and the Modernist Imaginary* (Stanford, Stanford University Press: 1996)
- Hilberdink, Koen, *Hans Lodeizen. Biografie* (Amsterdam, G.A. van Oorschot: 2007)
- Hutter, Jörg, , 'The Social Construction of Homosexuals in the Nineteenth Century: The Shift from the Sin to the Influence of Medicine on Criminalizing Sodomy in Germany', in: *Journal of Homosexuality* 24 (1993) 3-4, 73-93
- Jensen, Erik N., , 'The pink triangle and political consciousness. Gays, lesbians and the memory of Nazi persecution', in: *Journal of the History of Sexuality* 11 (2002) 1-2, 319-343
- Johnson, David K., (2004) *The Lavender Scare. The Cold War Persecution of Gays and Lesbians in the Federal Government* (Chicago/Londen, Chicago University Press: 2004)
- Jörg, N. en C. Kelk, *Strafrecht met mate* (Deventer, Gouda Quint: 2001, 11^e druk)
- Kaplan, Morris B., *Sodom on the Thames. Sex, Love and Scandal in Wilde Times* (New York, Cornell University Press: 2005)
- Kelk, C., *Studieboek materieel strafrecht* (Deventer, Gouda Quint: 2001, 2^e druk)
- Kerkhof, Gosse, 'Het Indisch zedenschandaal: een koloniaal incident', in: Raymond Feddema en Jan Pluvier (red.), *Wat beweegt de bamboe? Geschiedenissen in Zuidoost Azië* (Amsterdam, Het Spinhuis: 1992)
- Klein, Marian van der en Theo van der Meer, 'Gevangen in slachtofferschap. Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog', in: *De Gids* (januari 2007) 74-83.
- Koenders, Pieter, *Homoseksualiteit in bezet Nederland. Verzwegen hoofdstuk* (Amsterdam, SUA: 1983)
- *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam, Stichting Beheer IISG: 1996)
  - 'Vervolgingsijver in een "stamverwant" buurland. Bestrijding van homoseksualiteit in bezet Nederland', in: Klaus Müller (red.) *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolging van homoseksuelen door het Nazi-regime 1933-1945* (Amsterdam, Schorer Boeken: 2005)
- Lademacher, Horst, *Geschiedenis van Nederland. Een analyserende samenvatting van de politieke, institutionele en sociaal-economische geschiedenis van de Lage Landen vanaf de Bourgondische tijd* (Utrecht, Spectrum: 1993 [1983])
- Lautmann, Rüdiger, *Seminar. Gesellschaft und Homosexualität* (Frankfurt, Suhrkamp Taschenverlag: 1977)
- 'The Pink Triangle. The Persecution of Homosexual Males in Concentration Camps in Nazi Germany', in: *The Journal of Homosexuality* 6 (1980) 1, 141-160
- Lieshout, Maurice van, 'Een buitenstaander getroffen door schrijnend mensenwee. Benno Jules Stokvis (1901-1977)', in: Hans Hafkamp en Maurice van Lieshout, *Pijlen van naamloze liefde. Pioniers van de homo-emancipatie* (Amsterdam, SUA: 1988) 185-192.
- Mak, Geertje, "'So We must go Behind even What the Microscope can reveal." The Hermaphrodite's "Self" in Medical Discourse at the Start of the Twentieth Century,' in: *GLQ* 11 (2005) 1, 65-94
- 'Doubting Sex from Within: A Praxiographic Approach to a Late Nineteenth-Century Case of Hermaphroditism', in: *Gender & History* 18 (2006) 2, 332-356
- Matysik, Tracy, 'In the name of the law. The 'female' homosexual and the criminal code in fin-de-siècle Germany,' in: *Journal of the History of Sexuality* 13 (2004) 1, 26-48
- Meer, Theo van der en Paul Sniijders, Sniijders, "Ernstige moraliteits-toestanden in de residentie.' Een 'whodunnit' over het Haagse zedenschandaal in 1920', in: *Pro Memorie* 4 (2002) 2, 373-407
- Meer, Theo van der, *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd* (Nijmegen, SUN: 1995)

- 'De "verkeerde" nering van de Kaak', in: *Ons Amsterdam* (2004)150-154
- *Jonkheer Jacob Anton Schorer (1866-1957). Een biografie van homoseksualiteit* (Amsterdam, Schorer Boeken: 2007)
- 'Eugenic and sexual folklores and the castration of sex offenders in the Netherlands (1938-1968)', in: *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 39 (2008) 2, 195-204
- Meershoek, Guus, *De Gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amsterdam, Boom: 2007)
- Mol, Annemarie, *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice* (Durham/Londen, Duke University Press: 2005)
- Mooij, Annet, 'Wie kan ik nog vertrouwen? Dubbelinterview met Klaus Müller en Anna Tijsseling', in: *COC Update* 5 (2006) 3, 6-8
- Mosse, Georg L., *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (Oxford/New York, Oxford University Press: 1996)
- Müller, Jürgen, 'Die alltägliche Angst. Denunziation als Instrument zur Ausschaltung Missliebiger', in: Cornelia Limpricht, Jürgen Müller en Nina Oxenius (red.) *Verführte Männer. Das Leben der Kölner Homosexuellen im Dritten Reich* (Köln, Volksblatt Verlag: 1991) 96-103
- Müller, Klaus (red.) *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolging van homoseksuelen door het Nazi-Regime, 1933-1945* (Amsterdam, Schorer Boeken: 2005)
- Müller, Klaus en Judith Schuyf (red.) *Het begint met nee zeggen. Biografieën rond verzet en homoseksualiteit 1940-1945* (Amsterdam, Schorer Boeken: 2006)
- Noyon, T.J., *De strafbepalingen der wet van 20 mei 1911, Staatsblad no 130, tot bestrijding van zedeloosheid* (Arnhem, Gouda Quint: 1912)
- Oosterhuis, Harry, *Stepchildren of Nature. Krafft-Ebing, Psychiatry, and the making of sexual identity* (Chicago/Londen, University of Chicago Press: 2000)
- Plant, Richard, *Rosa Winkel. Der Krieg der Nazis gegen die Homosexuellen* (Frankfurt am Main/New York, Campus: 1991)
- Porter, Roy en Lesley Hall, *The facts of life. The creation of sexual knowledge in Britain, 1650-1950* (New Haven/Londen, Yale University Press: 1995)
- Pretzel, Andreas en Gabrielle Rossbach (red.) (2000)
  - 'Verklikt door buur of collega. De rol van aangiften in de homoseksuelenvervolging', in: Klaus Müller (red.), *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolging van homoseksuelen door het Nazi-Regime, 1933-1945* (Amsterdam, Schorer Boeken: 2005) 63-90.
- Rabinbach, Anson, 'Van der Lubbe – ein Lustknabe Röhm's? Die politische Dramaturgie der Exilkampagne zum Reichstagsbrand,' in: Susanne zur Nieden (red.) *Homophobie und Staatsräson. Zur Entstehung der Idee des Homosexuellen Staatsfeindes in Deutschland 1900 bis 1945* (Frankfurt am Main/New York, Campus: 2004)
- Redactie, 'R.K. Reclasseringsambtenaar stelt zekere "voorwaarden" alvorens hulp te verlenen aan homofielen', in: *7 Vriendschap* (april 1952) 2
  - 'Wij verlangen verbod castratie-adviezen. Nog meer zonderling gedrag van Reclasseringsambtenaren', in: *7 Vriendschap* (mei 1952) 2-4
- Rogier, Jan, 'De Jong is de mannen met de roze driehoek vergeten,' in: *Vrij Nederland* (3.6.1978)
- Rorty, Richard (red.), *The Linguistic turn. Recent essays in philosophical method* (Chicago, Chicago University Press: 1967)
- Santhorts, Arent (pseudo. Jaap van Leeuwen), 'Een halve eeuw strijd 1896-1946', in: *7 Vriendschap* (augustus 1952) 10.
- Salden, Maarten, 'Artikel 248bis Wetboek van Strafrecht. De geschiedenis van een strafbaarstelling', in: *Groniek. Gronings historisch tijdschrift* 12 (1979) 68, 38-48
- Schücking, Prosper en Martin Sölle, 'Prosper Schücking en Martin Sölle, 'Paragraph 175 StGB – Strafrechtliche Verfolgung homosexueller Männer in Köln', in: Cornelia Limpricht, Jürgen Müller en Nina Oxenius (red.), *Verführte Männer. Das Leben der Kölner Homosexuellen im Dritten Reich* (Köln, Volksblatt Verlag: 1991) 104-119

- Schoppmann, Claudia, *Nationalsozialistische Sexualpolitik und weibliche Homosexualität* (Pfaffenweiler, Centaurus-Verlagsgesellschaft: 1991)
- Schorer, Jacob Anton, *Tweeërlei maat. Kritische beschouwingen naar aanleiding van het nieuw voorgestelde artikel 248bis Wetboek van Strafrecht in het den 16 sept. 1910 gewijzigde wetsontwerp tot bestrijding van zedeloosheid* (Den Haag, Belinfante: 1911)
- *Wat iedereen behoort te weten omtrent uranisme (homosexualiteit: liefde voor personen van het eigen geslacht). Hoe uraniërs beoordeeld moeten worden* (Den Haag, Belinfante: 1912)
- Schuyf, Judith, *Een stilzwijgende samenzwering lesbische vrouwen in Nederland, 1920-1970* (Amsterdam, Stichting Beheer IISG: 1995)
- *Tiemon Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier* (Amsterdam, Schorer Boeken: 2003)
- Seidler, Franz, *Prostitution, Homosexualität, Selbstverstümmelung: Probleme der Deutschen Sanitätsführung 1939-1945* (Neckargewünd, Vowinkel: 1977)
- Seifert, Dorte, 'Between Silence and License. The Representation of the National Socialist Persecution of Homosexuality in Anglo-American Fiction and Film', in: *History and Memory* 15 (2003) 2, 94-129
- Sheldon, William, *The Varieties of Human Physique. An Introduction to Constitutional Psychology* (New York, Harper: 1940)
- Smidt, H.J., *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht* (Haarlem, Tjeenk Willink: 1881) deel 11
- Steakley, James *The homosexual emancipation movement in Germany* (Salem, New Hampshire, The Ayer Company: 1982 [1975])
- 'Iconography of a Scandal: Political Cartoons and the Eulenburg Affair in Wilhelmin Germany,' in: Martin Duberman et al. (red.), *Hidden from History. Reclaiming the Gay and Lesbian Past* (New York, New American Library: 1989) 233-257
- 'Selbstkritische Gedanken zur Mythologisierung der Homosexuellenverfolgung im Dritten Reich', in: Burkhard Jellonnek en Rüdiger Lautmann (red.), *Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle. Verdrängt und Ungesühnt* (Paderborn, Schöningh: 2002) 55-68
- Stokebrand, Demian, 'Stichting LA Ries', in: *COC Update* 3 (december 2004) 4, 4
- Stokvis, Benno, *Menschenleed. Een reeks van autobiographieën. Deel 1. De homoseksuelen* (Lochem, De Tijdstroom: 1939)
- Stümke, Hans-Georg, *Homosexuelle in Deutschland. Eine politische Geschichte* (München, Verlag C.H. Beck: 1989)
- 'Wiedergutmachung an homosexuellen NS-Opfern von 1945 bis heute', in: Burkhard Jellonnek en Rüdiger Lautmann (red.) *Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle. Verdrängt und Ungesühnt* (Schöningh, Paderborn: 2002) 329-338
- Stümke, Hans-Georg en Rudi Finkler, *Rosa Winkel, rosa Listen: Homosexuelle und 'Gesundes Volksempfinden' von Auschwitz bis heute* (Leipzig, Rowohlt: 1981)
- Tamagne, Florence, 'Van sodomiet tot homoseksueel, 1870-1940', in: Robert Aldrich (red.) *Van alle tijden en culturen. Wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit* (Amsterdam, Nieuw Amsterdam Uitgevers: 2006) 167-196
- Tielman, Rob, 'Het hoofdstuk dat De Jong vergat. De vervolging van homoseksuelen in de Tweede Wereldoorlog in Nederland', in: *De Groene Amsterdammer* (22.3.1978)
- *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging* (Meppe/Amsterdam, Boom: 1982)
- Tijsseling, Anna, 'Innocent Boys and Unruly Women: Professional 'Oversights' in Sex Crimes', in: Natalia Gerodetti et al. (red.) (2008) *Bound and Unbound: Interdisciplinary Approaches to Genders and Sexualities* (Newcastle Cambridge Scholars Press) 25-39.
- Tuana, Nancy, 'Coming to understand. Orgasm and the epistemology of ignorance', in: *Hypatia* 19 (Winter 2004) 1, 194-232
- Venema, Derk, *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting* (Den Haag, Boom Juridische Uitgevers: 2007)
- Vries, Petra de, (1997) *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen. De reglementering en bestrijding van prostitutie in Nederland, 1850-1911* (Hilversum, Verloren: 1997)
- Weeks, Jeffrey, *Sexuality* (Londen, Routledge: 2003)

Wiener, Martin J., *Reconstructing the criminal. Culture, law and policy in England, 1830-1914*
(Cambridge, Cambridge University Press: 1990)